
Міністерство освіти і науки України
Інститут модернізації змісту освіти
Громадська організація «Ла Страда-Україна»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ

навчально-методичний посібник
2-ге видання, доповнене і перероблене

Київ-2016

ББК 37.035:343.431](477)(072)
УДК 74.200.51(4Укр)+67.9(4Укр)408я7
С 69

Авторський колектив:

Бочкор Н.П., Баннікова Ю.В., Губко М.В., Дебелюк М.І., Дорошок Т.О., Євсюкова М.В.,
Заварова Н.В., Калачник О.А., Ковальчук Л.Г., канд. пед. наук, Колесникова С.В.,
Кравченко Н.А., Левченко К.Б., доктор юрид. наук, професор, Татуревич Т.В.,
Удалова О.А., канд. пед. наук, Фаримець О.О., Черехаха К.В.,
Швед О.В., канд. соціол. наук.

Рецензенти:

Журавель Т.В., канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи Інституту людини Київського університету
імені Бориса Грінченка;
Ротфорт Д.В., канд. пед. наук, методист Центра методичної і аналітичної
роботи комунального вищого навчального закладу «Харківська академія
неперервної освіти».

Загальна редакція:

Левченко К.Б., доктор юрид. наук,
канд. філос. наук, професор;
Ковальчук Л.Г., канд. пед. наук.

Упорядники: Андрєєнкова В.Л., Бочкор Н.П.

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської
молоді Міністерства освіти і науки України (протокол № 5 від 22.12.2016 р.)

С 69

Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі
людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко,
Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – ТОВ «Агентство “Україна”». – К.:
2016. – 368 с.

ISBN 978-966-137-072-1

Навчально-методичний посібник містить лекційні матеріали, програми з питань захи-
сту прав людини, впровадження гендерної рівності, запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей.

Матеріали можуть бути використані в процесі підготовки студентів у педагогічних ви-
щих навчальних закладах, в системі підвищення кваліфікації викладачів, практичних пси-
хологів, соціальних педагогів, соціальних працівників, для проведення навчально-виховної
роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів, учнівською молоддю та студента-
ми вищих навчальних закладів.

ББК 37.035:343.431](477)(072)
УДК 74.200.51(4Укр)+67.9(4Укр)408я7

ISBN 978-966-137-072-1

- © Громадська організація «Ла Страда-Україна», 2016
- © Бочкор Н.П., Євсюкова М.В.,
Заварова Н.В. та ін., 2016

Norwegian Ministry
of Foreign Affairs

Підготовлено за фінансової підтримки
ICCO & Kerk in Actie. Надруковано в рамках
Програми протидії торгівлі людьми у Східній
Європі, яка підтримується Міністерством за-
кордонних справ Королівства Норвегія та
виконується Міжнародною організацією з мі-
грації (МОМ) у партнерстві з ГО «Ла Страда-
Україна»

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Права дитини. Поняття торгівлі дітьми та її корінних причин	7
1.1. Поняття прав дитини. <i>Бочкор Н.П., Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б.</i>	7
1.2. Правові аспекти порушень прав дітей. <i>Євсюкова М.В., Левченко К.Б.</i>	11
1.3. Специфіка проблеми торгівлі дітьми. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	15
1.4. Насильство та жорстоке поводження з дітьми. <i>Бочкор Н.П., Левченко К.Б.</i>	21
1.5. Вплив на розвиток дитини ситуації жорстокого поводження, експлуатації та насильства. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	32
1.6. Експлуатація праці дитини. <i>Левченко К.Б., Удалова О.А.</i>	40
1.7. Комерційна сексуальна експлуатація дитини. <i>Євсюкова М.В., Швед О.В.</i>	52
1.8. Інформаційно-комунікативні технології як спосіб втягування дітей до ситуації торгівлі дітьми. <i>Бочкор Н.П., Удалова О.А.</i>	55
РОЗДІЛ 2. Протидія гендерно зумовленому насильству	60
2.1. Фактори впливу гендерної нерівності на розвиток суспільства. Гендерна нерівність як чинник торгівлі людьми. <i>Бочкор Н.П., Заварова Н.В., Левченко К.Б.</i>	60
2.2. Запобігання і протидія дискримінації та сексизму в Україні. <i>Бочкор Н.П., Заварова Н.В., Левченко К.Б.</i>	67
2.3. Національне та міжнародне законодавство щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. <i>Заварова Н.В., Левченко К.Б.</i>	73
2.4. Гендерно зумовлене насильство. <i>Заварова Н.В., Левченко К.Б.</i>	76
2.5. Насильство в сім'ї. <i>Заварова Н.В., Левченко К.Б.</i>	80
РОЗДІЛ 3. Поняття торгівлі людьми та її корінних причин. Протидія торгівлі людьми в Україні	93
3.1. Торговля людьми: визначення поняття. Ситуація з торгівлею людьми в Україні: причини, сучасний стан. <i>Левченко К.Б.</i>	93
3.2. Шляхи потрапляння українських громадян до торгівлі людьми. <i>Левченко К.Б.</i>	104

3.3. Трудова міграція в контексті світових міграційних процесів. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	115
3.4. Основні напрями державної політики з протидії торгівлі людьми в Україні – профілактика, боротьба, допомога постраждалим. <i>Ковальчук Л.Г., Фаримець О.О.</i>	122
3.5. Правові аспекти заборони торгівлі людьми. <i>Євсюкова М.В., Левченко К.Б.</i>	131
3.6. Взаємодія суб'єктів протидії торгівлі людьми. <i>Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б., Фаримець О.О.</i>	138
3.7. Надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. <i>Ковальчук Л.Г., Фаримець О.О., Черепаха К.В.</i>	147
3.8. Роль громадських організацій у діяльності з протидії торгівлі людьми. <i>Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б.</i>	158
РОЗДІЛ 4. Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми	165
4.1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	165
4.2. Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	171
4.3. Методичне забезпечення профілактичної роботи з учнівською та студентською молоддю. <i>Ковальчук Л.Г., Удалова О.А.</i>	181
4.4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	190
4.5. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми. <i>Татуревич Т.В., Черепаха К.В.</i>	197
4.6. Зміст соціально-педагогічної роботи загальноосвітніх навчальних закладів в умовах військового конфлікту. <i>Ковальчук Л.Г.</i>	200
4.7. Підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми. <i>Ковальчук Л.Г., Удалова О.А.</i>	208
РОЗДІЛ 5. Навчальні програми	213
5.1. Курс за вибором/факультатив «Запобігання торгівлі людьми» для учнів 9-11(12) класів навчальних закладів, учнів професійно-технічних навчальних закладів.....	213
5.2. Курс за вибором/факультатив «Знай та захищай свої права» для учнів 7-9 класів навчальних закладів	291
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	348
ГЛОСАРІЙ	360
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	365

ВСТУП

Сучасний розвиток суспільства, який базується на цінностях демократії та верховенства права, вимагає більше уваги до питання забезпечення та дотримання прав людини. Ці суспільні тенденції ставлять нові завдання перед педагогічними працівниками, які покликані виховувати дітей та давати їм певні знання. Правова освіта, що є складовою системи освіти, має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості вихованців, даючи їм не лише мінімум знань про основні закони та норми, але й розкриваючи серйозний пласт інформації в галузі прав людини. Тому не тільки викладачі суспільних дисциплін, але й класні керівники, соціальні педагоги, психологи мають стати джерелом відповідних знань для дітей.

Розуміючи, що така специфічна робота для багатьох педагогічних працівників є новою, громадська організація «Ла Страда-Україна» ініціювала підготовку другого видання навчального посібника «Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей». Спільно з Міністерством освіти та науки України, фахівцями Інституту модернізації змісту освіти, вчителями та практиками, фахівцями громадських організацій була проведена ґрунтовна робота по оновленню змісту посібника, що має стати порадиником та суттєвим помічником у щоденній роботі педагогів.

Збірка починається з аналізу визначень понять «права дитини», «торгівля дітьми», «насильство щодо дітей», «жорстоке поводження з дітьми», «експлуатація дітей», «сексуальна експлуатація дітей», «гендерно зумовлене насильство», «насильство в сім'ї», «гендерна дискримінація», та інших, що дає можливість окреслити коло тем посібника.

В окремому розділі посібника, присвяченому протидії гендерно обумовленому насильству, висвітлюються питання впливу гендерної нерівності на розвиток суспільства та погляд на неї як чинник торгівлі людьми; запобігання і протидія дискримінації та сексизму, національного та міжнародного законодавства щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У третьому розділі посібника «Протидія торгівлі людьми» аналізується ситуація з торгівлею людьми в Україні, її причини, шляхи потрапляння українських громадян до торгівлі людьми, трудова міграція в контексті світових міграційних процесів, основні напрями державної політики з протидії торгівлі людьми – профілактика, боротьба, допомога постраждалим, а також правові аспекти заборони торгівлі людьми, роль громадських організацій у даній діяльності.

Теоретичні та концептуальні засади соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми становлять зміст четвертого розділу. Він містить наступні теми: профілактична робота з учнівською та студентською молоддю та її методичне забезпечення, соціально-педагогічна та психологічна робота

з дітьми трудових мігрантів та дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми.

Посібник подає і нові теми, розробка яких викликана військовими діями на території України, що спричинило появу мільйона семисот тисяч внутрішньо переміщених осіб, більшість яких становлять жінки і діти, що є вразливою групою з точки зору забезпечення їх прав.

Посібник доповнено навчальними програмами. Він містить програми курсів за вибором/факультативів «Запобігання торгівлі людьми» для учнів 9-11(12) класів навчальних закладів, учнів професійно-технічних навчальних закладів, та «Знай та захищай свої права» для учнів 7-9 класів навчальних закладів (заняття структуровані за принципом робочого зошиту для учнів).

Від імені всього авторського колективу висловлюю сподівання, що напрацьовані матеріали отримають належну оцінку педагогів і психологів та допоможуть освітянам у роботі з дітьми.

*Левченко К.Б., доктор юридичних наук, професор,
член групи експертів з питань протидії
торгівлі людьми Ради Європи (ГРЕТА),
президент громадської організації
«Ла Страда-Україна».*

РОЗДІЛ 1

Права дитини. Поняття торгівлі дітьми та її корінних причин

1.1. Поняття прав дитини

Мета: сформувати комплексне розуміння поняття «права дитини»; сприяти усвідомленню ролі та місця педагогічних працівників у забезпеченні захисту прав дитини.

Основні поняття теми: дитина, права дитини, Конвенція ООН про права дитини.

План:

- поняття прав дитини;
- специфіка прав дитини;
- види прав дитини.

Діти мають ті ж права, що і дорослі. Однак, деякі права мають особливе значення для них – вони відображають потреби дітей у спеціальному захисті та увазі, їх вразливість та різницю між дитячим і дорослим життям. Для того, щоб підкреслити це, інтереси дитини у всіх видах діяльності ставляться вище інтересів дорослих та держави.

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання керуватися дотриманням принципу «найкращих інтересів дитини» щодо реалізації державної політики у цій сфері. Як закріплено в ст. 3 Конвенції, «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини».

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у Декларації прав дитини визначається як забезпечення дитині, через закони та за допомогою інших засобів, спеціального захисту та надання можливостей і сприятливих умов, що дозволяли б дитині розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально здоровим в умовах свободи та гідності.

Так, держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її

батьків, опікунів чи інших осіб, які несуть відповідальність за неї за законом, і для цього повинна вживати всіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів.

Вартим уваги є ставлення сьогодні до дітей, оскільки воно значно різниться від того, що було прийнятним раніше. Байдужість до дітей панувала аж до кінця середньовіччя. Зanedбання і навіть вбивство дітей були повсякденною практикою в ранні періоди людської цивілізації, особливо це стосувалось дітей з вадами або тих новонароджених, котрі багато плакали. Лише з початку XVI ст. дорослі почали цікавитись дітьми, визнаючи їх відмінності від себе. Розпочався процес «відкриття» дитини як окремої категорії. Проте спочатку дітей як окрему категорію вирізняли тільки представники вищих верств населення, та й то хлопчиків. Наприклад, французькі фермери XIX ст. вважали себе бездітними, якщо мали тільки доньок.

З часом людство збагнуло необхідність виділення окремо прав дитини, оскільки діти складають особливу групу. Ця особливість проявляється, перш за все, у тому, що діти мають специфічні потреби, зокрема, потребу опіки батьків або осіб, що їх замінюють, потребу в іграх та розвагах. Ці особливості призвели до необхідності створення механізму захисту саме дітей.

Водночас нерідкими є випадки, коли дорослі ставляться до дітей як до власності: мовляв, мої діти, що хочу, те з ними і роблю. Серед іншого, це призводить до ігнорування інтересів дітей, насильства і жорстокого поводження з ними. У дорослому суспільстві дітей прийнято помилково вважати «майбутніми громадянами», а доти – об'єктами для захисту та піклування.

ДИТИНА – це особа
віком до 18 років.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН прийняла **Конвенцію про права дитини**. Конвенція базується на новому розумінні становища дітей у суспільстві *не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя*, звичайно, з урахуванням того, що «дитина потребує спеціальної охорони та піклування...».

Серед прав дитини, проголошених Конвенцією, є права громадянські (на життя і розвиток, на отримання громадянства, свобода від фізичного та психічного насильства та ін.), соціальні (на охорону здоров'я, на освіту та ін.), культурні (наприклад, право на дозвілля) Старшим дітям Конвенція закріплює і політичні права (наприклад, право на об'єднання). Натомість у Конвенції майже відсутні економічні права дитини, адже пріоритетом визначено освіту – дитина повинна вчитись, а не працювати.

Таблиця 1. Права дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини

Назва виду прав	Приклади
Громадянські права	Право на ім'я та національність
	Право на самобутність
	Право на життя
	Право на захист від фізичного насильства
	Право на приватне життя
Політичні права	Свобода думки
	Свобода висловлювання
	Свобода зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації
Економічні права	Захист від експлуатації
Соціальні права	Право на освіту
	Право на охорону здоров'я
	Право на соціальне забезпечення
Культурні права	Відпочинок, дозвілля, участь у культурному та мистецькому житті
Специфічні права	Не розлучатися з батьками
	Право на гру
	Особливі потреби

Правозахисникам та вчителям, які знайомлять з правами дитини, часто докоряють тим, що вони дітям розповідають більше про права дитини, ніж про їхні обов'язки. Даний факт пов'язаний із недостатнім розумінням у суспільстві суті поняття «права людини». Насправді, право визначають не лише ступенем свободи, але і ступенем відповідальності. Права людини – це не всюдозволеність, а висока ступінь відповідальності, перш за все, перед собою і також перед суспільством. Якщо людина має права – це значить, що вона має і обов'язки. Єдність прав і обов'язків є умовою для самовдосконалення людини, її творчої самостійності.

ПРАВО – це не лише ступінь свободи, але і ступінь відповідальності. Тому, права і обов'язки – взаємопов'язані і взаємозалежні поняття.

Можливість реалізації права кожної людини залежить від того, чи поважають її право інші. Наприклад, право на життя, яке має кожна людина, не може бути реалізовано, якщо є принаймні одна людина, яка це право не поважає та дозволяє собі його порушити. Саме тому основним обов'язком кожної людини є повага до прав інших. Адже, як сказав філософ, право однієї людини закінчується там, де розпочинається право іншої.

Таким чином, права людини – це здобутки цивілізації, які відсутні у мало розвинутому суспільстві. Вони передбачають принципи поваги до інших людей, їх гідності та прав, і не існують поза соціумом.

Коли ми говоримо про соціально-педагогічні аспекти захисту дитинства, то маємо на увазі, по-перше, формування основ педагогічного мислення у різних суб'єктів соціуму, які беруть участь у роботі з дітьми; по-друге, оволодіння цими суб'єктами педагогічно доцільними технологіями соціального захисту, здатними привести у рух механізми розвитку соціальних ініціатив самих дітей і повноцінно використовувати можливості сім'ї, інших інститутів, соціуму в цілому для забезпечення соціальної турботи щодо дотримання прав дітей, організації підвищення якості їх життя.

Позиції багатьох учених співпадають у тому, що сутність забезпечення прав дітей полягає у підтримці і допомозі дитині з метою задоволення її потреб й інтересів за допомогою організаційних, правових, фінансово-економічних, соціально-психолого-педагогічних засобів, форм і методів. У даній ситуації не можна погодитися з тим, що мова йде не про захист прав у вузькоюридичному аспекті, а про широке розуміння захисту прав дитини на адекватний її вродженим нахилам розвиток і реалізацію природних здібностей, на адаптацію мікро-соціуму до потреб дитини з її конкретними психофізіологічними, етнічними і культурними особливостями.

Питання для перевірки.

1. Які специфічні права має дитина? Чому?
2. Розкрийте поняття: «захисне середовище», «найкращі інтереси дитини».
3. Які права мають діти, відповідно до Конвенції ООН про права дитини?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Декларація прав дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_384
2. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
3. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
4. Конвенція ООН про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021
5. Петрочко Ж.В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж.В. Петрочко // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 8-13.

6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. / Пер. з рос. – Харків: Консул, 2006. – 656 с.

7. Теслюк А.С. Правова культура вчителя в контексті духовної культури. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_7/files/PD710_51.pdf

1.2. Правові аспекти порушень прав дітей

Мета: представити основні документи стосовно захисту прав дитини на міжнародному та національному рівнях, сформувані уявлення про розвиток законодавства у цій сфері.

Основні поняття теми: законодавство, нормативно-правові акти, конвенція, декларація, закон.

План:

- міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини;
- національне законодавство щодо захисту прав дитини.

Міжнародні документи у сфері забезпечення реалізації прав дитини гарантують захист усіх прав дітей, базуючись на основоположному принципі найкращих інтересів дитини.

Міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини:

- Женевська декларація прав дитини, 1924 р.
- Декларація прав дитини, 1959 р.
- Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.
- Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 1990 р.
- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.
- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ратифікований Україною у 2004 р.
- Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, ратифікована Україною у 2000 р.
- Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.
- Європейська соціальна хартія, переглянута у 1996 р.
- Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, СЕД № 185 (а тут потрібен номер, як нижче?), 2001 р.

- Конвенція Ради Європи про протидію торгівлі людьми, СЕД № 197, 2005 р.
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від експлуатації і знущань сексуального характеру, СЕД №201, 2007 р.
- Програма Ради Європи «Будуємо Європу заради дітей та з дітьми».
- Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, 2010 р.
- Стокгольмська декларація та план дій проти КСЕД, 1996 р.
- Йокогамські глобальні зобов'язання, 2001 р.
- Декларація про запобігання та зупинення сексуальної експлуатації дітей та підлітків Ріо-де-Жанейро, 2008 р.

Першим окремим документом, що закликав до охорони дітей та їхніх прав, була **Женевська декларація прав дитини**, прийнята 1924 року. **Декларація прав дитини** проголошена з метою забезпечення дітям щасливого дитинства і користування правами і свободами. Вона закликає батьків, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визначили і намагалися дотримуватися цих прав шляхом прийняття та здійснення законодавчих та інших заходів.

Конвенція ООН про права дитини проголошує необхідність правового та іншого захисту до і після народження дитини, важливість поваги культурних цінностей народу, до якого належить дитина, а також важливу роль міжнародного співробітництва у сфері захисту прав дитини. Статті Конвенції охоплюють різні аспекти життя дитини: фізичний, особистісний, освітній та сімейний. Фізичний аспект розглядається як право дитини на життя, здоровий розвиток, медичну допомогу найвищого стандарту та захист від усіх форм експлуатації. До особистісного аспекту належать права дитини на збереження індивідуальності, вільного проголошення своїх поглядів, думок, повагу совісті та релігії. Освітній аспект включає право дитини на освіту (забезпечення безкоштовного і обов'язкового початкового навчання, заохочення середньої освіти та доступність вищої), яка повинна бути націлена на максимальний розвиток особистості, талантів, розумових та фізичних здібностей дитини. Важливим аспектом життя дитини є сімейний, до якого належить право дитини на виховання в сім'ї, підтримання особистих стосунків з батьками та невтручання в їхнє домашнє та сімейне життя.

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей визначає проблеми, які перешкоджають повноцінному розвитку дитини. Вона також визначає основні завдання для подолання цих проблем.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р. регулює питання таким формам порушення прав дитини як торгівля дітьми, дитяча проституція та дитяча порнографія.

Національне законодавство щодо захисту прав дітей:

- Конституція України, 1996 р.
- Закон «Про охорону дитинства», 2001 р.
- Закон «Про освіту», 1991 р.
- Національна програма «Діти України», 1996 р.
- Кримінальний кодекс України, 2001 р.
- Сімейний кодекс України, 2002 р.
- Кодекс Законів про працю України, 1971 р.
- Закон України про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи у справах дітей, 1995 р.
- Закон України «Про охорону дитинства», 2001 р.
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, 2009 р.
- Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, 2014 р.

Ратифікувавши Конвенцію про права дитини, Україна взяла зобов'язання, відповідно до частини 1 статті 19 цього документа, вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, образ, зловживань, недбалого піклування або його відсутності.

Вихідною ідеєю законодавчого забезпечення прав дітей в Україні загалом є принцип усі «діти рівні у своїх правах незалежно від походження», що записано у статті 52 Конституції України. Україна також уперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом, держава забезпечує гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 52).

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий **Закон «Про охорону дитинства»**, який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Стаття 10. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

1. Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, вноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку.

2. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених цим Законом, може бути винесено захисний припис.

Захист дітей, які позбавлені батьківського піклування, посідає важливе місце в документі. Відповідно до статті 25 «Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Закону України «Про охорону дитинства» діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави. Держава гарантує матеріальну допомогу цій категорії дітей а також працевлаштування після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах, збереження житлового приміщення, в якому вони проживали, протягом усього часу перебування їх в закладах опіки і піклування.

Одним з важливих законів є прийнятий ще на початку розбудови незалежної держави **Закон «Про освіту»** (введений в дію Постановою Верховної Ради України від 04.06.91 №1144-12, із змінами та доповненнями), в якому увага приділена створенню системи освіти в Україні. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального розвитку дитини. Тому забезпечення права кожній дитині на рівний доступ до неї мусить бути одним із напрямків державної політики кожної країни.

За незабезпечення середньої освіти дітям батьки несуть відповідальність відповідно до статті 184 Адміністративного кодексу України (штраф).

Питання для перевірки.

1. Які основні міжнародні документи стосуються забезпечення реалізації прав дитини?

2. В яких національних документах відображена необхідність забезпечення реалізації прав дитини?

3. Назвіть основні міжнародні документи, що стосуються протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею порушень прав людини.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

2. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

3. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>

4. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858

5. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ.

1.3. Специфіка проблеми торгівлі дітьми

Мета: ознайомлення педагогів зі специфікою проблеми торгівлі дітьми, основними характеристиками групи ризику, шляхами потрапляння до ситуації торгівлі дітьми.

Основні поняття теми: торгівля дітьми, вікові психологічні труднощі, діти-сироти, вербування, примус, жебракування.

План:

- специфіка проблеми торгівлі дітьми;
- потенційна група ризику;
- шляхи потрапляння дітей до тенет торгівців дітьми.

Торгівля дітьми – це комплексна проблема. Потрапивши в ситуацію торгівлі дітьми, дитина постає перед загрозою фізичного, психологічного та сексуального насильства, побиття, зґвалтування, примусової проституції, підневільної важкої праці, у тому числі у шкідливих умовах, нелегальної трансплантації органів, примусового жебрацтва тощо.

Торгівля дітьми значною мірою руйнує права дитини на насолоду дитинством та ведення повноцінного корисного та достойного життя. Ці явища можуть призвести до серйозних наслідків у фізичному, психологічному, духовному, моральному та соціальному розвитку дітей, які потім можуть зберігатись протягом всього життя, інколи навіть загрожуючи йому.

Реабілітація дітей, постраждалих від торгівлі дітьми є комплексним та складним процесом. Багато дітей, які були експлуатовані, часто говорять про почуття сорому, провини, втрати самоповаги. Вони потерпають від психічних розладів, безсоння, жахів, депресій.

Діти, які постраждали від торгівлі людьми, – це здебільшого особи віком від 13 до 18 років.

Серед них переважну більшість складають дівчата, через наявність більшого попиту на дівчат, як на предмет торгівлі людьми. Так, особливо вразливою групою до потрапляння в ситуації торгівлі дітьми, за Факультативним протоколом до Конвенції ООН про права дитини щодо протидії торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, є саме малолітні дівчатка, які більшою мірою піддаються ризику сексуальної експлуатації і їх частка серед дітей, які експлуатуються, є надмірно високою. Дівчат використовують, в основному, з метою сексуальної експлуатації. Хлопчиків використовують, здебільшого, в якості дешевої робочої сили на некваліфікованих роботах, або у розповсюдженні наркотиків серед підлітків. За даними досліджень, до моменту торгівлі третина дітей працювала одночасно із відвідуванням школи. Дівчат продають у Росію, Польщу, Чехію, Македонію, Боснію та Німеччину, а хлопчиків – у Росію, Польщу, Молдову, Туреччину та Румунію. Посередниками при переправленні дітей за кордон найчастіше є друзі або знайомі, а у випадках торгівлі людьми всередині країни продаж здійснюється за посередництва близьких родичів.

Особливо вразливою групою є підлітки.

Це пов'язано з особливостями підліткового та юнацького віку, для якого характерними є вікові психологічні труднощі. Для цього періоду надзвичайно актуальною є необхідність соціальної ідентифікації, вибору системи цінностей, вибору життєвого шляху, значимих дорослих, професійне самовизначення. «До моменту закінчення школи, ПНЗ, вищого навчального закладу, юнаки та дівчата мають бути психологічно готовими до дорослого життя. Йдеться про сформованість властивостей, здібностей та потреб, які б дали змогу молодій людині повною мірою реалізувати себе у праці, громадському житті, майбутній сім'ї». Актуальними є питання соціального, особистісного, професійного самовизначення, яке на цьому етапі ще є незавершеним. Вирішення цих завдань ускладнюється через вплив соціального оточення, засобів масової інформації, масової культури. Соціально-педагогічна неготовність

до пошуку професії, а часом і роботи, несформованість життєвих цінностей, відсутність авторитетних дорослих – криють в собі небезпеку потрапляння в тенета торгівлі людьми.

Аналіз соціально-демографічних характеристик постраждалих від торгівлі людьми показав, що 25% з них є випускниками професійно-технічних навчальних закладів. Тому вважаємо, що учні системи професійно-технічних навчальних закладів входять до потенційної групи ризику. За результатами дослідження, що проводилось Центром «Ла Страда-Україна» за сприяння Інституту інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки України та обласних управлінь освіти і науки у 2008 р., лише 18% учнів системи профтехосвіти погодилися з твердженням «Я знаю все, що потрібно знати про торгівлю людьми».

Діти невеликих міст та сіл є також вразливими до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Це зумовлено специфікою соціального середовища сіл та невеликих міст. А саме: обмежений доступ до культурних та освітніх послуг, дефіцит нової інформації, раннє включення в працю дорослих, значний негативний вплив поведінки і способу життя дорослого населення, нездатність до швидкого реагування в новій ситуації.

Значний інтерес торгівців дітьми спостерігається до дітей-сиріт.

Адже у випадку зникнення такої дитини ризик швидкого реагування з боку соціального оточення для злочинців значно зменшується. Схожа ситуація з бездоглядними та безпритульними. За визначенням, яке наводить Рень Л., «бездоглядні діти – це діти, які проживають у сім'ї, але належний контроль за їх вихованням, навчанням, поведінкою та розвитком з боку батьків, близьких та родичів чи осіб, що їх замінюють, не здійснюється. Безпритульні діти – це діти, що залишилися без піклування батьків, втратили їх, чи діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, а також не знаходяться на піклуванні у тих чи інших закладах». Позбавлені батьківського піклування діти легко погоджуються на привабливі умови, котрі пропонує вербувальник чи торгівець людьми. Все це є надзвичайно сприятливий ґрунт для торгівлі дітьми.

Діти з особливими потребами є вразливими до ситуацій торгівлі дітьми з метою використання у жебрацтві або примусу до жебрацтва.

Їх особливий уразливий стан використовується для емоційного впливу на громадян та збільшення прибутків.

Також вразливою групою є діти трудових мігрантів.

Через відсутність належної уваги з боку батьків, у дітей виникають проблеми в шкільному та суспільному житті, збільшується ризик втягнення таких дітей в злочинну діяльність, в тому числі втягування в процес виготовлення дитячої порнографії та заняття проституцією. Ці факти дають підстави стверджувати про необхідність врахування специфіки категорії дітей трудових мігрантів в організації соціально-педагогічної роботи для створення умов успішної соціальної адаптації дітей в нових життєвих обставинах, а також виділення їх в групу ризику потрапляння в ситуації торгівлі дітьми.

Шляхи потрапляння до тенет торгівлі дітьми

Аналіз історій дітей, постраждалих від торгівлі людьми, свідчить, що ситуація, в яку вони потрапили, була здебільшого невідома та неочікувана ними.

Перший **контакт з «вербувальником»** відбувається за місцем проживання дитини, приблизно за чотири місяці до відправлення. У більшості випадків зовнішньої торгівлі діти вирішують відправитись за кордон у спробі покращити своє матеріальне становище та становище своїх батьків, набути впевненості та незалежності, побачити світ та відчувти досвід «гарного життя». Члени родини часто не відмовляють дітей, оскільки вони очікують грошових переказів одразу по початку роботи дитини. Іноді дітей експортують за кордон після того, як їх було залучено до торгівлі всередині країни. Транспортування дітей відбувається потягом, машиною, автобусом чи міні-автобусом, близько половини потерпілих перетинають кордон на офіційних контрольно-перепускних пунктах. За свідченнями самих дітей, проїзні документи, як правило, не перевіряються. У половині випадків, зафіксованих у матеріалах досліджень, прикордонники отримували хабарі за перехід через кордон.

Вербують дітей, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, робота офіціанткою, танці, надання секс-послуг.

Проте на місці призначення їх примушують надавати секс-послуги, танцювати, жebraкувати, розповсюджувати наркотики. Після прибуття дітям повідомляли, що вони мають відшкодувати та відпрацювати вартість проїзду, харчування, одягу та житла, таким чином втягуючи їх у боргову кабалу.

На додаток, ці діти не отримують ні винагороди за працю, ні навіть малої частини прибутку, який вони приносили. Дітям платять тютюном, наркотиками та алкогольними напоями. Вони працюють по 12 годин щодня, часто вночі. Їх ізолювано від контактів із сім'ями та знайомими. З дітьми, які постражда-

ли від зовнішньої торгівлі, поводяться більш жорстоко, ніж з тими, хто постраждав від торгівлі людьми в межах країни. Щоб забезпечити покірливість, демонструють інструменти покарань та зображення дітей, що вже стали об'єктами фізичного насилля. Ті, кого змусили займатись проституцією, часто перебували під впливом наркотиків.

Значна частина дітей потрапляють в тенета торгівлі людьми за сприяння випадкових знайомих, іншими словами, через мережі посередників та постачальників, які не оформлені в легальні фірми.

За одну дитину «торговець» отримує за кордоном від 200 до 5000 доларів (це залежить від країни, рівня посередника, умов угоди та «якості» товару).

Як зазначають результати досліджень, характерною особливістю внутрішньої торгівлі дітьми є те, що часто «торговцями» або посередниками в торгівлі виступають члени родини, мати, батько, опікуни та близькі родичі.

Купівля-продаж дітей здійснюється і для подальшого використання в жебракуванні або примусу до жебракування. Це спосіб отримання вигоди з суспільної традиції давати милостиню, зокрема, це розглядається як релігійний обов'язок. Жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, адже використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне.

Аналіз історій постраждалих від торгівлі дітей виявив також випадки, коли діти потрапляють в ситуацію торгівлі людьми разом з батьками, найчастіше самотніми жінками, які не мають, на кого залишити своїх дітей в Україні. Жінки спокушуються обіцяними привабливими умовами, а найбільше тим, що мають можливість не розлучатися з дітьми.

Онлайнова торгівля – це поняття, під яким слід розуміти можливість користувачів Інтернету здійснювати купівлю-продаж різноманітних товарів або послуг за допомогою мережі Інтернет. Отже, ринок онлайнової торгівлі – перспективний сектор економіки, який швидко розвивається, що й зумовило його використання злочинними спільнотами у своїй діяльності, зокрема, торгівлі людьми. З цією метою злочинцями використовуються наявні сайти або створюються власні.

Мережа Інтернет являє собою небезпеку для дітей бути втягненими в ситуацію торгівлі дітьми, створення дитячої порнографії, шахрайства. Діти можуть піддаватися звабленню, переслідуватись та залякуватись.

Ще один шлях – це навчання чи оздоровлення. Дітей запрошують на навчання чи на практику за кордон, спокушуючи гарними умовами та майбутніми перспективами.

Основний спосіб втягнення дітей в торгівлю людьми – це пропонування привабливих умов. Проте, є багато випадків, котрі свідчать про використання вербувальниками примусу у той чи інший спосіб чи погроз. Деякі з постраждалих у віці 11-18 років були доведені до несвідомого стану в результаті вживання спиртних напоїв, наркотиків, токсинів. Проданих дітей закривають у квартирах, примушують побиттям, голодом і наркотиками до роботи, сексу,

жебраків тощо. Спроби втечі закінчуються побиттям, травмами і навіть смертю. Діти, що постраждали від торгівлі людьми, у більшості випадків позбавлені свободи пересування, можливості спілкуватися з іншими й контактів з близькими. У небагатьох випадках має місце викрадення як спосіб втягнення в тенета торгівлі людьми.

Шляхи звільнення дітей відрізняються залежно від того, постраждали вони від зовнішньої чи внутрішньої торгівлі людьми. Основними шляхами звільнення дітей із ситуації зовнішньої торгівлі людьми є втеча, арешт і депортація з країни, від внутрішньої торгівлі людьми – це рішення самої дитини поїхати та прийняття господарем цього рішення.

Питання для перевірки.

1. Чи актуальною є проблема торгівлі дітьми в Україні? Відповідь обґрунтуйте.
2. Які категорії дітей є найбільш вразливими для потрапляння в ситуацію торгівлі дітьми?
3. Де найчастіше експлуатуються діти в ситуаціях торгівлі людьми?
4. Назвіть основні шляхи потрапляння в ситуації торгівлі дітьми.
5. Що, на вашу думку, є основними причинами існування явища торгівлі дітьми в Україні?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]; заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 72 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_175.html
2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
3. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Ковальчук Л.Г. «Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми» – дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук, – К., 2010. – 258 с.
5. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петроцько. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>
6. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html
7. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.

1.4. Насильство та жорстоке поводження з дітьми¹

Мета: формування вмій і навичок виявлення жорстокого поводження з дітьми у педагогічних кадрів, сприяння усвідомленню ними своєї ролі в системі захисту дітей від жорстокого поводження.

Основні поняття теми: насильство щодо дітей, фізичне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, жорстоке поводження, види жорстокого поводження, тортури, образи, насильство, інституціональні види жорстокого поводження, поводження, що принижує людську гідність, особлива жорстокість, толерантність, діагностика жорстокого поводження з дітьми, насильство.

План:

- поняття насильства та його видів;
- стереотипи суспільства, пов'язані з насильством;
- законодавство України про попередження насильства в сім'ї;
- визначення понять «насильство» і «жорстоке поводження», його види;
- причини жорстокого поводження з дітьми;
- методи виявлення жорстокого поводження з дітьми.

Жінки і діти найчастіше страждають від насильства. Так, за даними дослідження «Розповсюдженість насильства в українських сім'ях»², що провелося GFK на замовлення Програми рівних можливостей і прав жінок в Україні (ПРООН-ЄС) близько половини (44%) населення України зазнавали насильства в сім'ї впродовж життя. 30% – зазнавали його у дитинстві. Близько половини тих, хто зазнавав насильства в дитячому віці, стикались з ним у дорослому житті. За 10 місяців 2016 року Національна «гаряча лінія» із запобігання домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації отримала більше 29 000 дзвінків, із них майже 90% стосувались насильства в сім'ї та жорстокого поводження.

Насильство та жорстоке поводження можуть мати різні форми, проте всі вони завдають шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини.

Виділяють чотири основні форми насильства: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне (зневажання інтересів дитини та її потреб).

Зневаження інтересів і потреб дитини (нехтування) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють, через об'єктив-

¹ При підготовці цієї теми було використано матеріали посібника «Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми» за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної.

² http://www.undp.org.ua/files/en_5843415_JAN_violence_prez_fin_UKR.pdf

ні причини (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) чи без них. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Рис. 1. Види насильства в сім'ї

Жорстоке поводження з дітьми – «безжальне», «нещадне», «надзвичайно суворе», як тлумачить словник. В «Енциклопедії соціальної роботи» зазначається, що «типова модель сімейної жорстокості являє собою застосування сили сильнішого до слабшого. Сила може бути фізичною чи визначатися статусом». Жорстоке ставлення до дітей зумовлюється як недієздатністю і залежністю дитини, її невмінням себе захистити, її слабкістю, так і позицією сильного, дорослого, який самореалізується на дитині, відстоює свою позицію сильного: «Бий своїх, щоб інші боялись».

Складність полягає в тому, що відсутнє юридичне визначення поняття «жорстоке поводження». Це явище є свідченням реального відставання юридичного дискурсу та правової науки від потреб практичної роботи, в тому числі й педагогічної та соціальної. Якщо спробувати дати визначення через схожі явища, які вже визначені в праві, то варто звернутися до таких, як «тортури», «поводження, що принижує людську гідність», «насильство» (фізичне насильство, психічне насильство, сексуальне насильство). Як зазначає Ф. Буше-Сольньє, жорстоке поводження – це правова категорія, «яка ширше, ніж тортури та жорстоке нелюдське і принижуюче гідність поводження».

Для формування більш чіткого розуміння того, що являє собою жорстоке поводження, проаналізуємо такі поняття: тортури, насильство, поводження, що принижує людську гідність.

Тортури. Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН проти тортур та інших видів жорстокого, нелюдського та принижуючого гідність поводження та покарання

від 1984 р., «термін «тортури» означає будь-який акт, яким будь-якій особі свідомо причиняється сильний біль або страждання, фізичне та/або моральне, для того, щоб отримати від неї або третьої особи свідчення чи повідомлення, покарати за дії, які здійснила ця особа або третя особа або в здійсненні яких вона підозрюється; а також залякати або примусити її або третю особу». До цього визначення не входять біль або страждання, які виникають в силу законних санкцій, невід'ємні від цих санкцій або викликаються ними випадково. Тортури належать до тяжких та свідомо жорстоких, нелюдських та принижуючих людську гідність видів поводження. Це визначення було прийнято як норма міжнародного права. У довіднику для персоналу ОБСЄ «Попередження тортур» уточнюється, що для того, щоб дії кваліфікувати як тортури, вони мають: задавати сильних фізичних або моральних страждань; здійснюватися свідомо; здійснюватися офіційною особою або з відома такої особи.

Ставлення, що принижує людську гідність, різниця між тортурами та жорстоким ставленням (поводженням) все частіше стає темою обговорення в судових справах, які виносяться на розгляд. Підсумовуючи висновки цих дискусій, можна сказати, що «існує певна шкала за ознакою серйозності, у вищій точці якої стоять тортури, а в нижчій – принижуюче гідність ставлення. Усі позиції на цій шкалі є незаконними та порушують міжнародні юридичні та політичні зобов'язання». І далі: «іноді складно відрізнити тортури від жорстокого нелюдського та принижуючого гідність поводження (ставлення). Якщо чітке розмежування не можливо зробити, пропонується увесь ряд існуючих виявів у подальшому розглядати як жорстоке поводження».

У самому терміні «жорстоке поводження» є щось віддалене від строгого правового дискурсу, в якому поняття зазвичай тлумачаться однозначно, як щось емоційне. Побиття, вбивство, зґвалтування – за всім цим стоять абсолютно однозначно ідентифіковані факти. За поняттям «жорстоке поводження» не стоїть якийсь один-однісінький факт. Воно несе в собі також оціночний момент – на основі певних ознак можна характеризувати поводження як жорстоке або інакше. Це призводить до необхідності тлумачення та відсутності однозначності.

Доцільно нагадати, що у праві використовується також таке визначення, як «з особливою жорстокістю». З чого витікає, що, наприклад, вбивство – це жорстокість, але за певних обставин, воно може додатково характеризуватися як вчинене з особливою жорстокістю.

Часто як синонім поняття «жорстоке поводження» використовують поняття «жорстоке ставлення». Чи можна ці два терміни розглядати як синоніми? Якщо ні, то в чому полягає їх відмінність? В яких випадках різниця їхнього змісту не є суттєвою? Жорстоке ставлення – це складова жорстокого поводження. Друге поняття є більш широким, включає в себе не тільки наміри та ставлення, але й практичне їх здійснення.

Проаналізуємо поняття «жорстоке поводження» під соціально-педагогічним кутом.

Найчастіше вважається, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини, занехаяння дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвитку за віком; діти, яких батьки виганяють на заробітки, які

самі шукають собі їжу. Але такий погляд на жорстоке поводження з дітьми робить непомітними інші речі : виховання у страху перед ременем, регламентацію життя дитини у відповідності до поглядів батьків; лайку за будь-яку провину дитини чи висловлення нею своїх бажань; вибір друзів, виду занять, школи для дітей батьками. Але це більшою чи меншою мірою робиться майже в кожній сім'ї, тільки батьки не знають або не вважають це проявом жорстокості з їхнього боку до дітей. Крім того, жорстоке поводження з дітьми демонструють вчителі, вихователі, однолітки. Як відомо, всі в дитячому колективі хочуть бути помітними, мати авторитет, повагу. І тут жорстокість б'є по дитині глузуванням над її прагненнями (добре вчишся – хочеш, щоб учителі до тебе добре ставились), зовнішністю (образливі прізвиська), видом діяльності (цигикає на скрипці), матеріальним і соціальним статусом батьків (не «той» рівень). Нерідко вчителі також починають ставитися до дітей у залежності від гаманця батьків.

З огляду на сказане, можна розрізнити інституціональні види жорстокого поводження з дітьми:

- в сім'ї (батьків, опікунів дітей);
- у школі, дитячій установі (ставлення вихователів до дітей);
- в мікросередовищі дитини (сусіди, оточення в дитячому колективі, у виховних установах тощо).

У сім'ї об'єктами жорстокого насильства може бути будь-який її член – мати/батько, вітчим/мачуха, дід/бабуся, брати/сестри.

Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це різноманітня ускладнює роботу із сім'ями, але його необхідно враховувати в соціальній роботі.

Можна виділити (за А. Захаровим) такі типи батьківського ставлення до дітей в сім'ї, які мають в основі жорстоке поводження: відкидання, презирство, переслідування та запусненість. Ці типи ставлень засновані на уникненні контактів з дитиною, що означає порушення її права на сімейні стосунки, спілкування з батьками, виховання і розвиток у сім'ї.

Поняття жорстокого поводження ілюструють численні повідомлення у пресі: «У Донецькій області мати забила свою 5-річну прийомну доньку до смерті, а молодшу доньку жорстоко побила»; «На Закарпатті батьки жорстоко побили півторарічну доньку, лікарі насилу врятували дитині життя». І подібних повідомлень у пресі чимало. Про такі випадки також часто повідомляють на Національну «гарячу» телефонну лінію з питань запобігання насильству та захисту прав дитини. І історія Івана – саме з таких. Хлопець живе з матір'ю, батька свого ніколи не бачив. Стосунки сина з мамою ніколи не були особливо теплими: жінка зловживала алкоголем, знущалася над малим з на-

Жорстоке поводження з дітьми виявляється на рівнях:

- «батьки – діти» (родинні зв'язки);
- «дорослі – діти» (професійне, особисте спілкування);
- «діти – діти» (міжособистісні стосунки);
- «діти – чужі, незнайомі».

родження, постійно звинувачувала його в тому, що їх покинув батько Івана, ображала хлопця, а часто і лупцювала. Йшли роки, Іван підріс і у школі почав користуватися авторитетом у школі. Його часто помічали у компанії старших за нього хлопців. Він рано почав палити, був замічений в бійках. Тому матір хлопця часто викликали до школи, не обходилося і без втручання правоохоронних органів. Зрозуміло, що мати була невдоволена поведінкою сина. А одного разу її лють перейшла всі межі: в материних руках опинився ніж, з яким вона взялася ганяти за хлопцем по хаті. Іван ледве втік. Додому він більше не повернувся. Через кілька тижнів вуличного життя Івана заарештували за розбиту вітрину магазину та помістили у спеціальний заклад для дітей.

Жорстоке ставлення до дітей поглиблюється в ситуаціях алкоголізму або наркотизації батьків, у неповних та кризових сім'ях. Тому профілактика алкоголізму та наркоманії є також важливою складовою соціально-педагогічної роботи з попередження жорстокого поводження з дітьми.

Жорстоке поводження з точки зору порушення прав дитини можна розглядати як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності;
- безвідповідальність стосовно дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації;
- насильство;
- гіперопіка;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- таке ставлення до дитини, яке не враховує її вік: дитина просто не в змозі виконати те, що вимагають від неї батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- ошукування дитини.

У контексті змісту діяльності держави щодо попередження жорстокого поводження з дітьми останнє має визначатися досить широко. Бо мова йде не просто про випадки садизму, які вражають громадськість, потрапляючи на шпальти газет. Залишення дитини без їжі, без піклування, без догляду – це також прояви жорстокості, які не можуть залишатися без уваги суспільства, що називає себе демократичним.

Водночас неможливо усе різноманіття проявів насильства, жорстокості, негативної соціальної поведінки регулювати виключно нормами права, без врахування виховання та норм моралі.

Розглянемо приклад. Дитина ставить дорослому питання. Той не відповідає, або відповідає грубо. Реакція дитини – вона може образитись, замкнутись у собі, заплакати... Така ситуація знайома, мабуть, кожному дорослому – був він свідком чи безпосереднім учасником інциденту. І мало хто на ту хвилину дійсно усвідомлював, яку моральну шкоду завдав дитині чи своєю байдужістю, чи звичайною грубістю, чи авторитаризмом.

Отже, виходячи з цього, підсумуємо, що жорстоке поводження з дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі; як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Жорстоке поводження, жорстоке ставлення можуть призвести до загибелі дитини (дітей), до емоційного або психічного травмування.

Жорстоке поводження може бути у вигляді насильства – «будь-яких умисних дій фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю» (ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»).

Але жорстоке поводження – поняття, ширше за насильство, оскільки воно не завжди умисне, свідоме, може не зачіпати права і свободи дітей, але може не задовольняти при цьому потреби й інтереси дітей, бути вираженим у грубій формі. Насильство завжди здійснюється з наміром отримати певний ефект, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри. Мають місце випадки, коли людина, що здійснює жорстоке поводження, не усвідомлює негативних наслідків такого поводження.

Жорстокість стосовно дітей породжує у них почуття вини, невпевненість у собі, сприяє формуванню психологічних комплексів та значною мірою деформує процес соціалізації. Як наслідок, в особистості формуються переважно негативні якості: агресія, жорстокість, ненависть до світу, відчуття безцільності життя, прагнення неусвідомленої помсти або ж, навпаки, дитина починає шукати психологічного захисту, опіки, безпеки в інших людей. Перенесене в дитинстві насилля залишає відбиток у свідомості людини на все життя.

Отже, маємо цілу низку проявів жорстокого ставлення до дитини, яке має різні причини.

Враховуючи це, в соціальній профілактиці жорстокого поводження з дітьми необхідна диференціація за категорією об'єктів роботи, їх віком, відповідальністю за дітей.

Дитинство – це період відсутності дорослої відповідальності, узаконена залежність від турботи та економічної підтримки суспільства. Дитина є недієздатною в повному обсязі, але має

Жорстоке поводження з дітьми може бути: брутальним, ігноруючим, контролюючим (гіперопіка), авторитарним, насильницьким.

всі людські права. Діти мають право на захист від жорстокого поводження, насильства різних видів і форм.

Як правило, жорстоке поводження з дитиною – це комплекс дій дорослих чи дитячого колективу, воно не зводиться до одного якогось прояву чи ознаки.

При аналізі походження соціальних явищ, в тому числі й злочинності, вчені стикаються з *різноманітністю чинників* (і одночасно з різноманіттям наслідків).

Один із методів класифікації чинників будь-яких видів злочинних дій полягає в розгляді їх на різних рівнях.

Першим серед них є психологічний рівень, який є дуже важливим для вивчення питань жорстокого поводження з дітьми. Вчені-кримінологи впевнені, що загальною причиною злочинної поведінки на індивідуальному рівні є недостатня соціалізація особистості, тобто неповне засвоєння нею норм суспільного життя, слабка адаптованість до навколишніх умов.

В основні жорстокого поводження з дітьми лежить нерозуміння цінності дитини, відсутність системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї.

Шукаючи відповіді на питання про те, чим викликана недостатня соціалізація особистості, чому трапляються неадаптовані особистості, необхідно піднятися на інший рівень визначення чинників злочинної поведінки – соціологічний, на якому аналізуються соціальні, економічні, політичні, духовні явища, які викликають появу жорстокого поводження з дітьми, а також їхній взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Найвищий рівень розгляду чинників злочинних вчинків (в тому числі жорстокості) – філософський. Найбільш загальним чинником злочинності в будь-якому суспільстві є існуючі в ньому соціальні протиріччя. Вони можуть виявлятися з різною силою, більш чи менш гостро, можуть перебувати на певних етапах в латентному стані, але поки існує людське суспільство, існуватиме і можливість їхнього прояву.

На жаль, разом з соціальними протиріччями існуватиме й злочинність. Позбавитися її суспільство навряд чи зможе. Питання протидії злочинності полягає в її зменшенні та соціальному контролі. Жорстоке поводження як складова частина злочинних діянь більшою чи меншою мірою буде виявляти себе в суспільстві. І знання умов цього негативного явища сприятиме його подоланню.

Назвемо деякі із можливих причин жорстокого поводження з дітьми в сім'ї:

- особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність);
- відсутність у батьків позитивного прикладу поводження з дітьми;
- алкоголізм, наркоманія, релігійний фанатизм батьків, або осіб, що їх замінюють;

- фізичні чи психічні недоліки батьків (розумова відсталість, психічні захворювання тощо);
- невміння виховувати дітей, незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, відсутність почуття відповідальності за них, незнання прав та потреб дітей;
- невміння долати сімейні та життєві кризи, відсутність самореалізації.

Причинами жорстокого поводження батьків з дітьми можуть бути й фактори сімейного виховання, які призводять до дезінтеграції «Я» дитини. За О. Захаровим, це:

- нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини;
- неприйняття дорослими дитячої індивідуальності;
- невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей;
- невідповідність виховання в різні вікові періоди;
- непослідовність у взаєминах дорослих і дітей;
- неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками.

Причинами жорстокого поводження з дітьми в дитячих установах, школах, проміж дітей є:

- невміння вчителів будувати демократичні стосунки з дітьми, спілкуватися, розв'язувати конфлікти раціональним шляхом;
- низький рівень професійної етики;
- звичка до команд, які полегшують реалізацію професійних завдань в найкоротший час, але посилюють авторитарність педагогів, ігнорування прав і потреб окремої дитини;
- звичка до позиції «учитель-дитина» (суб'єкт-об'єктних стосунків) і зловживання цією позицією;
- професійне «вигорання» педагогів.

Причинами жорстокого поводження з дітьми в мікросередовищі, первинному колективі є:

- боротьба за лідерство;
- зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитись до них;
- агресивність та віктимність;
- наявність у дитини психічних чи фізичних вад;
- заздрість;
- відсутність предметного дозвілля.

Ці причини відзначають й такі дослідники та вчені, як Ю.А. Василькова, Т.А. Василькова, Захаров А. та ін.

За кожною з перелічених вище причин стоять людські долі, соціальні явища, проблеми та негаразди. Саме на них необхідно звертати пильну увагу соціальним працівникам, уміти розробляти запобіжні заходи, будувати роботу таким чином, щоб крок за кроком зменшувати вплив названих чинників.

Толерантність необхідна для спілкування, співжиття і спільної діяльності, є основою формування культури, злагоди і миру в сім'ї, громаді, суспільстві.

Антиподом насильства і жорстокого ставлення є **толерантність**.

Основні риси толерантної особистості, відповідно до Ж. Шимкене: прихильність до інших людей, терплячість, милосердність, почуття гумору, чуйність, довіра, альтруїзм, вміння володіти собою, доброзичливість, неупереджене ставлення, гуманізм, вміння слухати співрозмовника, допитливість, здатність до співпереживання.

Скоріш за все, кожний дорослий знайде в собі ті чи інші недоліки чи погодиться, що не завжди буває толерантним.

Основою толерантності є прийняття людини такою, якою вона є. Коли запитуєш батьків, якою вони хочуть бачити свою дитину, вони відповідають: розумною, чесною, здоровою, успішною. Але якщо дитина хвора, не така розумна, чи будуть батьки її менше любити? Дитина повинна бути в сім'ї щасливою. Сім'я повинна бути «колискою демократії», а не «колискою насильства».

Виховання в сім'ї на демократичних засадах означає побудову стосунків:

- через встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин у процесі взаємодії батьків і дітей, діалог;
- через відмову від прямого примусу;
- через врахування індивідуальних якостей особистості дитини, вивчення потреб, інтересів, особливостей дитини;
- через прийняття один одного такими, якими вони є; визнання права на відмінність, несхожість;
- через спрямованість на самоактуалізацію і самореалізацію, розвиток кожного члена сім'ї і родини в цілому;
- через повагу до особистості членів сім'ї, визнання пріоритету їхніх прав, звернення до відповідальності та обов'язку.

Як відстежити жорстоке ставлення до дитини в сім'ї, дитячому колективі, мікросередовищі тощо? Цьому сприяють такі методи:

- спостереження за зовнішнім виглядом, поведінкою дітей (чи є синці, як їсть, що їсть). До того ж у батьків, які ставляться до своїх дітей уважно, з теплотою, які розуміють їх і приділяють увагу їх вихованню, дитина має добре розвинені навички. Діти мають утруднення в соціальній взаємодії у жорстоких, авторитарних і холодних батьків;

- спостереження за батьками і дітьми: вміння батьків встановлювати з дітьми стосунки, що засновані на повазі, довірі, доброзичливості, наявність спільної ігрової діяльності, дозвілля, задоволеності потреб та інтересів дитини;
- бесіди з дітьми;
- відвідування дитини вчителем вдома (чи соціальне інспектування сім'ї за сигналом про жорстоке поводження з дітьми);
- рольові ігри (і спостереження за іграми дітей): які ролі обирають, як поведуться з іншими членами сім'ї («доньки-матері»), в дитячому колективі. Це важливо, оскільки діти копіюють сімейні стосунки, ставлення вчителя до учнів та його поведінку (у молодших класах), наслідують тих дітей, які є лідерами, їм подобаються;
- соціометрія в дитячому колективі;
- ранжування дітьми дітей в колективі.

Таблиця 2. Прояви поведінки дітей, на які необхідно звертати увагу і які можуть бути ознаками того, що дитина потерпає від насильства

Тип насильства	Прояви
Фізичне	<ul style="list-style-type: none"> • самокаліцтво (заподіяння дитиною травм самій собі); • крововиливи сітківки ока; • зсув суглобів, переломи кісток, гематоми; • забиті місця на тілі, сідницях або голові; рани і синці, різні за часом виникнення та/або у різних частинах тіла; • сліди укусів людиною; • незвичні опіки (наприклад, цигаркою або розжареним посудом).
Сексуальне	<ul style="list-style-type: none"> • знання термінології та жаргону, не властивого дітям; • висипи в паху, захворювання, що передаються статевим шляхом; • ознаки вагінального або анального проникнення; • гематоми від поцілунків; • підліткова проституція; • вагітність (для підлітків); • сексуальні злочини серед неповнолітніх; • ініціювання сексуальних ігор з іншими; • невідповідні віку сексуальні ігри; • сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих; • нерозбірлива та/або зухвала сексуальна поведінка; • уникнення контактів з однолітками, відсутність догляду за собою.
Психологічне	<ul style="list-style-type: none"> • замкненість, зануреність у себе, інтровертність, неухважність; • демонстрація повної відсутності страху; • нерівноважена поведінка; • агресивність, схильність до нищення і насильства; • уповільнене мовлення, нездатність вчитися, відсутність загальнонавчальних знань, невміння читати, писати та рахувати;

Тип насильства	Прояви
	<ul style="list-style-type: none"> • надто висока зрілість та відповідальність у порівнянні зі звичайними для цього віку; • уникання однолітків, бажання гратися лише з маленькими дітьми; • занадто низька самооцінка; • тривожність; • намагання справити враження людини, що живе в злиднях; • демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; • страх фізичного контакту; • депресія, спроби самогубства; • вживання алкоголю або наркотиків; • психосоматичні хвороби; • насильство щодо свійських тварин; • насильство до слабших істот загалом; • почуття провини за отримання фізичних ушкоджень; • різке погіршення навчання; • втечі з дому та бродяжництво.
Економічне	<ul style="list-style-type: none"> • одяг не по сезону; • одяг брудний та неохайний; • виснаження через недостатнє або неправильне харчування; • крадіжка чужої їжі, речей; • відсутність вдома іграшок, книг, розваг; • вдома безлад, холод, антисанітарія.

Серед сімей групи ризику необхідно виділити кілька груп, на які необхідно звертати увагу:

- сім'ї, де обидва або один із подружжя є алкоголіком, наркоманом або токсикоманом;
- сім'ї, де хтось із подружжя має психічні захворювання;
- сім'ї, де порушено емоційно-психологічний клімат (сюди належать сім'ї, яких торкнулася війна, в тому числі внутрішньо переміщені сім'ї);
- сім'ї, які знаходяться у стані стресу у зв'язку зі смертю близьких, їх важкою хворобою;
- сім'ї, в яких один або двоє із подружжя є безробітними або знаходяться в важких соціальних умовах проживання.

Питання для перевірки.

1. Чи актуальною є проблема насильства щодо дітей? Відповідь обґрунтуйте.
2. Розкрийте поняття жорстокого поводження з дітьми.
3. У чому різниця між поняттями «насильство» та «жорстоке поводження».
4. Які види жорстокого поводження з дітьми ви знаєте?
5. Назвіть можливі причини жорстокого поводження з дітьми.

6. Розкрийте методи роботи з сім'єю для визначення жорстокого ставлення до дитини в сім'ї.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
2. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поводженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
3. Права людини в Україні – 2009-2010. – Доповідь правозахисних організацій. -[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1298361851>
4. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. – К.: Агентство “Україна”. – 2015. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_95.html
6. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

1.5. Вплив на розвиток дитини ситуації жорстокого поводження, експлуатації та насильства

Мета: формування у педагогічних працівників розуміння наслідків різних видів насильства, експлуатації та жорстокого поводження для дитини, їх впливу на особистісний розвиток дитини, здатність до навчання.

Основні поняття теми: торгівля дітьми, жорстоке поводження, експлуатація, сексуальне насильство, базові стосунки, вікові новоутворення, негативна прив'язаність, амбівалентна прив'язаність, дезорганізована прив'язаність, «патологія раннього дитинства», реабілітація дітей.

План:

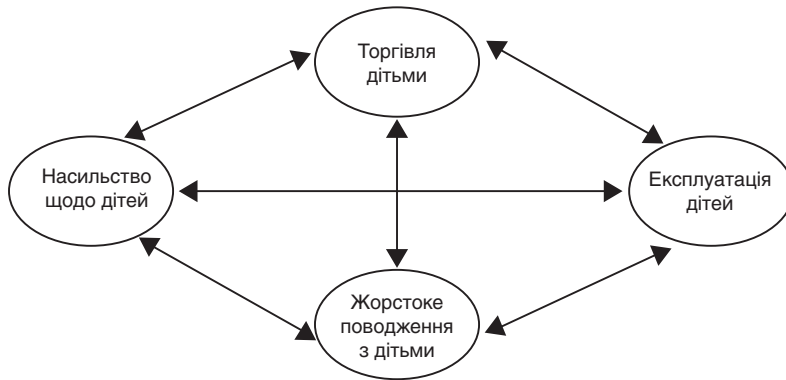
- торгівля дітьми як наслідок і як чинник жорстокого поводження;
- вплив на розвиток дитини ситуації жорстокого поводження, експлуатації та насильства.

Торгівля дітьми тісно пов'язана з іншими проблемами сучасного суспільства, такими як насильство, жорстоке поводження (див. Рис.2).

Торгівля дітьми як наслідок жорстокого поводження проявляється в ситуаціях, коли насильство та жорстоке поводження з дитиною спонукають її йти з дому, прогулювати заняття в школі, шукати засобів для прожиття.

Домашнє насильство змушує дитину шукати того, чого їй не вистачає у сім'ї – уваги, любові, тепла, догляду, доброти, поваги, емоційної підтримки – поза її межами. Пошуки шляхів задоволення своїх базових потреб та компенсації їх нестачі наражають дитину на небезпеку потрапити у складні життєві обставини, у тому числі торгівлю дітьми.

Рис. 2. Торговля дітьми як наслідок і як чинник жорстокого поводження

Торгівля дітьми як причина жорстокого поводження проявляється в ситуаціях експлуатації, які слідують за актом купівлі-продажу або іншої оплатної передачі дитини. Діти піддаються фізичному (побиття, стусани, умисні фізичні ушкодження, викручування рук, позбавлення їжі, втягнення до вживання алкоголю та наркотиків, обмеження в пересуванні), психологічному (образи, погрози, шантаж, приниження, обмеження в контактах), сексуальному (примус до сексуальних стосунків, використання в порнографії, образи сексуального характеру, примус до неприродних статевих зносин), економічному (вилучення або обмеження коштів та ін.) насильству.

Простежується чіткий зв'язок між порнографією та насиллям над дітьми в реальному світі. Втягнута у виробництво дитячої порнографії дитина, як правило, страждає від сексуального насилля.

Таким чином, можемо говорити про тісний зв'язок між явищами: торгівля і жорстоке поводження, насильство і експлуатація дитини. Це твердження є важливим для врахування при плануванні профілактики усіх цих негативних явищ.

Наслідки для життя та розвитку особистості дитини від ситуацій торгівлі дітьми, експлуатації є тотожними наслідкам від жорстокого поводження і насильства. Російські вчені І. Алексєєва та І. Новосельський виділяють наступні наслідки насильства для дитини (див. Таблицю 3). Фізичне насильство: страх, тривожність, розгубленість, порушення сну, апетиту, енурез, енкопрез, нічні страхіття, тіки, асоціальна поведінка, саморуйнація, психопатологія, суїцидна поведінка, втрата ваги, дезадаптація до школи, пошук партнерів, які схильні до насильницьких дій.

Сексуальне насильство: тривожність, нічні страхіття, посттравматичний стресовий розлад, уникаюча поведінка, депресія, боязкість, затримка у розвитку, надмірний контроль за оточенням, агресія, асоціальна і неконтрольована поведінка, неадекватна сексуальна поведінка, невротичні і загальні психічні захворювання, порушення сну, різка зміна стилю поведінки, розгубленість, пригніченість, гнів, відраза, почуття провини, аутоагресія, перенесення емоційного ставлення до насильника на інших людей, фізичні порушення (генітальні пошкодження, вагітність, захворювання, що передаються статевим шляхом, соматичні скарги), спроби суїциду.

Психологічне насильство: порушення самоконцентрації, занижена або нестійка самооцінка, емоційні та поведінкові порушення.

Фактори, що впливають на наслідки: індивідуальні особливості дитини, вік, сила насильницької дії, тривалість перебування в ситуаціях насильства та жорстокого поводження, період отримання необхідної медичної та психологічної допомоги, підтримка з боку рідних та близьких, реакція представників органів державної влади та неурядових організацій, з якими дитина контактувала. У деяких державах такі діти ризикують бути визнаними «злочинцями» перед поверненням в Україну. Їх часто утримують у в'язницях чи надають неякісну допомогу, що не враховує оцінки потреб дитини, перед тим, як вислати додому.

Таблиця 3. Наслідки насильства для дитини

<p>Фізичне насильство: страх, тривожність, розгубленість, порушення сну, апетиту, енурез, енкопрез, нічні страхіття, тіки, асоціальна поведінка, саморуйнація, психопатологія, суїцидна поведінка, втрата ваги, дезадаптація до школи, пошук партнерів, які схильні до насильницьких дій</p>	<p>Психологічне насильство: порушення самоконцентрації, занижена або нестійка самооцінка, емоційні та поведінкові порушення</p>	<p>Сексуальне насильство: тривожність, нічні страхіття, посттравматичний стресовий розлад, уникаюча поведінка, депресія, боязкість, затримка у розвитку, надмірний контроль за оточенням, агресія, асоціальна і неконтрольована поведінка, неадекватна сексуальна поведінка, невротичні і загальні психічні захворювання, порушення сну, різка зміна стилю поведінки, розгубленість, пригніченість, гнів, відраза, почуття провини, аутоагресія, перенесення емоційного ставлення до насильника на інших людей, фізичні порушення (генітальні пошкодження, вагітність, захворювання, що передаються статевим шляхом, соматичні скарги), спроби суїциду</p>
---	--	---

Важливою для розуміння наслідків насильства, жорстокого поводження та торгівлі дітьми для подальшого розвитку особистості дитини є теорія розвитку особистості Е. Еріксона.

На кожному етапі свого розвитку особистість здобуває певну якість, що фіксується в структурі особистості і зберігається у наступні періоди життя. Кожному етапу притаманні моменти вибору між прогресом чи регресом. За наявності сприятливих умов формується позитивна особистісна якість. Тоді як відсутність таких умов сприяє здійсненню вибору формування негативної якості. Протилежна якість структури особистості не зникає безслідно, а може проявлятися значно пізніше, зокрема, у складних життєвих обставинах. Так, у період молодшого шкільного віку (6–11 років) позитивними новоутвореннями мають стати компетентність, умілість. За відсутності сприятливих умов формується деструктивне новоутворення – інертність. Кризовою суперечністю цього періоду є формування старанності або недбалості. У підлітковому віці, який Е. Еріксон визначає у період 11–19 років, позитивним новоутворенням має стати вірність. За відсутності сприятливих умов можуть виникнути такі деструктивні новоутворення як підвищена сором'язливість та негативізм. Кризова суперечність періоду чи основний вибір фокусується на формуванні ідентичності, а при несприятливих умовах – відсутність чи змішаність ідентичності.

Однією з сприятливих умов для формування позитивних новоутворень на всіх етапах розвитку особистості дитини є значущі стосунки з оточенням. Для кожного етапу розвитку особистості радіус значущих стосунків різний. Для молодшого шкільного віку це – сусіди, шкільне оточення, для підліткового віку – групи однолітків. Вони є основою для формування позитивних новоутворень та відчуття безпеки, надійності, підтримки. Вважаємо, що у ситуаціях насильства, жорстокого поводження та торгівлі дітьми відбувається порушення зв'язку з колом значущих стосунків, що веде до формування відчуття страху, збентеження, вразливості, занепокоєння тощо.

Перебування дитини в ситуаціях насильства, жорстокого поводження, торгівлі дітьми є вкрай несприятливими умовами для формування позитивних новоутворень та здійснення основного вибору в кризовий період на користь формування позитивних якостей структури особистості. Натомість формуються негативні новоутворення, які закріплюються і є провідними в структурі особистості.

Л. Виготський виділяє два рівні розвитку дитини: рівень актуального розвитку, що відображає особливості її психічних функцій, що склалися на даний час; зона найближчого розвитку, що відображає можливості значно більших досягнень дитини в умовах взаємодії з дорослими. Ключовою умовою можливості більших досягнень, відповідно до цієї теорії, є взаємодія дитини з дорослими, котрі допомагають їй випереджати актуальний розвиток, орієнтувати на перспективу позитивних новоутворень.

У ситуаціях домашнього насильства та жорстокого поводження дорослі не виконують цих функцій, або виконують в значно обмеженому вигляді. При тривалому перебуванні в такій ситуації зона найближчого розвитку може звужуватись. Це означає, що зменшуються потенційні можливості дитини для розвитку своєї особистості та формування позитивних новоутворень. Перебу-

вання дитини у кримінальних структурах, несприятливих умовах може також спричиняти використання потенційних можливостей дитини зони найближчого розвитку для формування негативних новоутворень. «Грубість і різкість дорослих людей наносять глибокі рани, підривають природну довіру до світу батьків, формують ранні недитячі почуття: розчарованість, недовіра, скепсис, навіть майже дорослий цинізм».

Важливою умовою розвитку особистості дитини є можливість займатись провідною діяльністю. Вона, за Л. Виготським, характеризується трьома ознаками:

1. Діяльність має бути **сміслоутворюючою** для дитини.
2. У контексті цієї діяльності виникають **базові стосунки** з дорослими та однолітками.
3. У результаті засвоєння провідної діяльності в дитини формуються вікові **новоутворення** (коло здібностей).

В. Давидов побудував свою вікову періодизацію за ознакою провідної діяльності: від 0 до 3 років – предметно-маніпуляційна; від 3 до 6 – ігрова; від 6 до 10 – навчальна; від 10 до 15 – суспільно корисна; від 15 до 18 – професійно зорієнтована. Основним результатом провідної діяльності мають бути вікові новоутворення, іншими словами, якості та здібності дитини. Позбавлення можливості засвоєння провідної діяльності може стати причиною неутворення у дитини життєво необхідних для її подальшого розвитку якостей та здібностей.

У ситуаціях торгівлі дітьми дорослі не дають можливості дітям засвоювати провідну діяльність. Гра, яка є провідною діяльністю дошкільників, є недоступною для дітей. Замість гри, діти змушені, наприклад, жебракувати. Відповідно, гальмується і формування новоутворень, які забезпечує гра.

Для подальшого аналізу наслідків ситуацій насильства, жорстокого поводження, торгівлі дітьми для подальшого розвитку дитини важливо звернутись до теорії прихильностей. У загальній формі прив'язаність можна визначити як «тривалий близький зв'язок між двома людьми, що не залежить від їх місцезнаходження і є джерелом емоційної близькості». Особливе значення теорії полягає в обґрунтуванні необхідності встановлення прив'язаностей для повноцінного розвитку дитини. Прихильники та послідовники теорії прихильності Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Д. Кессіді, П. Кріттенден, К. Даркін, Б. Голдфарб, В. Фалберг та ін. довели, що глибокі емоційні зв'язки із значущими людьми дають можливість дитині розвивати базову довіру до світу і позитивну самооцінку.

«Дитина, у якої сформована прив'язаність, нормально розвивається, вчиться розрізняти власні почуття і почуття інших, мислить логічно, розвиває соціальні зв'язки, довіряє оточуючим, стає впевненою у собі, менше заздрить, проявляє любов і ніжність до інших. Натомість, порушення прив'язаності може негативно впливати не лише на соціальні контакти дитини, у т.ч. здатність розуміти почуття інших, але й на емоційний, соціальний, фізичний, розумовий розвиток дитини загалом. Для дитини, у якої не сформувалися прив'язаності, будуть притаманні: 1) страх, породжений невпевненістю у собі, комплекс

неповноцінності, наслідком якого є агресія; 2) несправедливі звинувачення, приниження; 3) нервове напруження, стреси; 4) самотність; 5) тотальна неуспішність».

Сферою формування прив'язаності виступає сім'я. «При втраті об'єкту прив'язаності (сім'ї як сфери її формування) у дитини виникає розірвання чи порушення прив'язаності. *Відповідно до класифікації М. Ейнсворт, існують такі типи порушення прив'язаності:*

негативна (невротична) прив'язаність – дитина постійно шукає уваги від батьків, навіть і негативної, провокуючи покарання, намагаючись дратувати батьків;

амбівалентна – дитина постійно демонструє двояке ставлення до близького дорослого: то пеститься до нього, то грубить, уникає. При цьому такі перепади у спілкуванні є частими, компроміси у стосунках відсутні, а сама дитина не може пояснити свою поведінку і часто страждає від цього. Такий тип характерний для дітей, чиї батьки були непослідовні, істеричні, позбавляючи тим самим дитину можливості зрозуміти їх поведінку і пристосуватися до неї;

уникаюча – дитина замкнена, понура, не допускає довірливих стосунків із дорослими і дітьми, хоча може любити тварин. Основний мотив такої поведінки – нікому не можна довіряти;

дезорганізована – такі діти навчилися виживати, порушуючи усі правила і кордони людських стосунків: їм не потрібно, щоб їх любили, вони хочуть, щоб їх боялися. Такий тип прив'язаності характерний для дітей, які зазнавали жорстокого поводження і ніколи не мали досвіду прив'язаності».

Відповідно до теорії «патології раннього дитинства», яку обґрунтував Дж. Боулбі, – якщо дитина в ранньому віці не отримала достатньо батьківського тепла, ласки, ніжності, турботи, почуття захищеності – в майбутньому обов'язково будуть девіації в поведінці: агресивність, жорстокість, насилля, конфліктність, шкідливі звички, правопорушення, відхилення у моральному розвитку.

Цю позицію підтримують і вчені Н. Максимова та О. Мілютіна, які стверджують, що «діти, котрі виростили в ситуації емоційного відторгнення, виявляються нездатними до прив'язаності та любові, у них відсутнє почуття спільності з іншими людьми, їм характерна холодність, відторгнення інших і неприйняття себе. Ці якості знаходять свій прояв в агресії, спрямованій на ззовні (до асоціальної поведінки), або на власну особистість (схильність до самопошкоджень)».

Ситуації насильства, жорстокого поводження можуть формувати патопластичну невдоволеність, що у свою чергу є основою деформації психіки та душевного стану дитини. Патопластична невдоволеність може починати формуватись з раннього віку у ситуаціях нелюбові, відторгнення, вражень почуття власної гідності. Вона також може виникати на пізніших стадіях розвитку особистості, коли дитина стикається з відторгненням, неможливістю пристосуватися до життєвих умов, невдалим самоствердженням. На думку В.

Гарбузова, «з плином часу патопластична невдоволеність звужує спектр особистості, фіксує її мимовільно на своєму «Я». Інтереси такої людини звужені і викривлені, у неї подавлені надія, віра і оптимізм, її гідність і довіра світу».

Такі ситуації можуть також викликати регрес психічних функцій – повернення функції на більш ранній віковий рівень, оскільки ці ситуації викликають стрес, необхідність мобілізації ресурсів організму на боротьбу за виживання. Часто в ситуаціях торгівлі людьми діти ізольовані від спілкування з ровесниками, що також впливає на виникнення регресу. Регрес може бути стійким або тимчасовим. У результаті регресу дитина може «тимчасово втратити інтелектуальні інтереси, сформовані раніше навички, повернутися до більш примітивних ігор та форм прояву емоцій».

Жорстоке поводження та насильство породжує агресію у відповідь.

Тривалість перебування в ситуаціях насильства та жорстокого поводження значно впливає на стабілізацію агресивної моделі поведінки та формування стійкої агресивності як новоутворення. «Якщо ми проаналізуємо дослідження з виховання дітей за останні шістдесят років, ми побачимо, що найбільш обґрунтовані та послідовні докази підтверджують – чим суворіше дітей карають, тим більш агресивними вони стають, як у дитинстві, так і в дорослому житті». М. Куртишева вважає, «якщо виховання агресивне і складається з покарань, реакцією на нього буде агресивно-захисна поведінка дитини».

Насильницькі моделі поведінки закріплюються у свідомості дитини іноді як єдино можливі (при відсутності можливості спостерігати інші моделі, ненасильницькі), іноді як єдино оптимальні і пріоритетні.

«Отримана в ході життя «неповноцінність», ущербність свідомості призводить до втрати правильних соціальних орієнтирів, оснований на біологічних законах збереження і виживання». Це зумовлює наслідування насильницьких моделей поведінки у житті. «Дитина, яка на собі випробувала прояви фізичної агресії, спостерігаючи за поведінкою агресивного батька, виробляє агресивну модель поведінки». Більш того, І. Алексєєва та І. Новосельський вважають, що «насильство має тенденцію відтворюватись у наступних поколіннях, нерідко приймаючи більш грубі форми».

Реабілітація дітей, які постраждали від торгівлі дітьми є комплексним та складним процесом. Багато дітей, які були експлуатовані, часто говорять про почуття сорому, провини та втрати самоповаги. Деякі діти не вірять, що вони були гідні врятування. Інші страждають від стигматизації або від усвідомлення того, що вони були зражені тим, кому довіряли. Також діти страждають від психічних розладів, безсоння, кошмарів, депресій та відчуття безнадії – схожі почуття присутні й у жертв тортур. Для того, щоб вийти з цього стану, діти можуть покінчувати життя самогубством або самі стають кривдниками. Багато дітей вважають, що їм вже дуже важко повернутися до нормального життя дитини, оскільки вони вже стали «дорослими».

У деяких ситуаціях торгівлі дітьми з метою подальшої сексуальної експлуатації, діти, які постраждали, не можуть бути повернені до свого колишнього соціального оточення. Якщо вони повернуться додому позбавлені невинності, вагітні або маючи хворобу, що передається статевим шляхом, вони ризикують бути знехтуваними своїми сім'ями як «зламані» та осоромлені.

Для дітей 3-6 років (дошкільний вік) можливими наслідками будуть різко виражені негативні переживання різного ступеня, жажливі сновидіння, від яких дитина буде прокидатись вночі і плакати, підозра та недовіра до всіх дорослих, шоківий та депресивний стани, відчуття сорому та провини, пасивність по відношенню до оточуючого світу. Для дітей 7-12 років (молодший шкільний вік) можливими наслідками будуть серйозні негативні відчуття до особи, яка здійснює насилля (сутенер, клієнт), агресивні стани, некерованість, порушення контактів з соціумом, гальмування у розвитку основних психічних функцій, низька самооцінка, самоприниження. Для дітей 13-15 років (підлітковий вік) можливими наслідками будуть переживання різного ступеня, а саме переживання почуття провини за те, що трапилось, депресивні стани, порушення статево-рольової функції та поведінки, спроби суїциду, схильність до насилля та агресії, соціальна самоізоляція. Для дітей 16-18 років (юність) – спроби суїциду та суїцидальна поведінка, соціальна ізоляція, порушення в сексуальній сфері, статево-рольовій поведінці.

Важливим для розуміння наслідків торгівлі дітьми, жорстокого поводження та експлуатації є той факт, що рідко дитина перебуває в ситуації, де є один вид насильства чи жорстокого поводження. Як правило, це ситуації, де відбувається поєднання різних видів жорстокого поводження. Відповідно комбінуються і їх наслідки.

Питання для перевірки.

1. Охарактеризуйте зв'язок між торгівлею дітьми та іншим формами насильства над дітьми.
2. Які наслідки для дитини можуть мати різні види насильства?
3. Від яких видів насильства може страждати дитина в ситуації торгівлі дітьми?
4. Як ситуації жорстокого поводження, насильства та торгівлі дітьми впливають на особистісний розвиток дитини?
5. Як жорстоке виховання може вплинути на формування особистості дитини? Відповідь обґрунтуйте.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Вища освіта: інформаційний вісник. – 2006. – №18.– 86 с.
2. Ковальчук Л.Г. «Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми» – дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. – К., 2010. – 258 с.
3. Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – 264 с.

4. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / За ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003.

5. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін.; За заг. ред. Т.П.Цюман. – К.: ВПЦ «Експрес» – 2009. – 328 с. Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/publications/view/209/2>

6. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.

7. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

8. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.

1.6. Експлуатація праці дитини

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників про явище експлуатації дитячої праці та способи ідентифікації залучених до неї дітей; специфіку працевлаштування дітей та нормативно-правову базу, що його регламентує.

Основні поняття теми: дитяча праця, трудове виховання, робота дітей, найгірші форми дитячої праці, моніторинг дитячої праці, жебракування, трудова діяльність, викоренення найгірших форм дитячої праці, Міжнародна організація праці, Міжнародна програма викоренення найгірших форм дитячої праці (ІПЕК).

План:

- визначення поняття «дитяча праця»;
- трудове виховання;
- найгірші форми дитячої праці;
- нормативно-правові основи регламентації праці неповнолітніх;
- моніторинг дитячої праці;
- професійно-практична підготовка учнів ПТНЗ;
- тематичні заходи, як спосіб підвищення рівня обізнаності учнів, батьків щодо проблем використання дитячої праці в Україні.

Дитяча праця – робота дітей, що має таку природу чи інтенсивність, які заважають навчанню дітей або зашкоджують їхньому здоров'ю та розвитку.

Така праця може завдати дітям непоправної шкоди; вона суперечить нормам міжнародного права і українському національному законодавству.

Питаннями викорінення дитячої праці активно займається Міжнародна організація праці (МОП). Міжнародну організацію праці було засновано у 1919 році з метою міжнародного співробітництва у справі забезпечення тривалого миру в усьому світі та усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. МОП – єдина організація в системі ООН, яка має тристоронню структуру, де представники роботодавців і працівників – соціальні партнери і мають однакове з представниками уряду право голосу у формуванні політики і програм дій у сфері праці.

З 1946 року МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП нараховує 175 держав-членів. Україна є членом МОП з 1954 року.

За роки своєї діяльності МОП ухвалила 184 конвенції та 192 рекомендації; у 1994-1995 роках визначила 7 фундаментальних конвенцій у сфері праці (№№29, 87, 98, 100, 105, 111, 138); у 1998 році односторонньо ухвалила Декларацію основних принципів та прав у світі праці, яка базується на ряді фундаментальних конвенцій.

Конвенції, спрямовані на дотримання прав у сфері дитячої праці:

Конвенція №29 «Про примусову і обов'язкову працю (1930);

Конвенція №10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві» (1921);

Конвенція №15 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами на флоті» (1921);

Конвенція №16 «Про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден» (1921);

Конвенція №58 «Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі» (1936);

Конвенція №77 «Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з'ясування їх придатності до праці у промисловості» (1946);

Конвенція №90 «Про нічну працю підлітків у промисловості» (1948);

Конвенція №123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках» (1965);

Конвенція №138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» (набула чинності 19 червня 1976 року, Україна ратифікувала її 7 березня 1979 року, і для неї вона набула чинності 14 травня 1980 року);

Конвенція №182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці», (набула чинності 1999 року, Україна ратифікувала її у 2000 році, набула чинності для України 14 грудня 2001 року).

Нормативно-правова база забезпечення протидії використанню дитячої праці в Україні:

Конституція України;

Кодекс законів про працю України;
Кодекс України про адміністративні порушення;
Кримінальний кодекс України;
Закон України «Про охорону дитинства».

Міжнародна організація праці (МОП) реалізує Міжнародну програму з викоринення найгірших форм дитячої праці (МОП – ІПЕК), учасниками якої сьогодні є 86 країн, у тому числі й Україна, де Програма реалізується з 2001. Метою Програми є поступова ліквідація найгірших форм дитячої праці шляхом зміцнення національного потенціалу країн світу у вирішенні питань проблеми дитячої праці та сприяння урядам цих країн ефективно впроваджувати положення Конвенції МОП №182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

Міжнародні документи, відповідно до ст. 9 Конституції України, стають частиною національного законодавства, якщо вони ратифіковані Верховною Радою України. Якщо норма міжнародного нормативно-правового акта, ратифікованого Україною, вступає в колізію з нормами національного законодавства, то знову ж таки, відповідно до ст. 9 Конституції України, пріоритет мають норми, сформульовані у міжнародному акті.

Серед ратифікованих Україною конвенцій Міжнародної організації праці – Конвенція №29 «Про примусову і обов'язкову працю (1930); Конвенція №10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві (1921); Конвенція №215 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами на флоті» (1921), №138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу, Конвенція №182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» та інші. У Конвенції «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» дається визначення найгірших форм дитячої праці (НФДП), що включають усі форми рабства, торгівлю дітьми, дитячу проституцію, дитячу порнографію, використання дитини в незаконній діяльності (наприклад, для виробництва та продажу наркотиків), а також використання дитини в будь-якій роботі, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей. Конвенція спонукає міжнародну спільноту щодо законодавчого визначення тих видів робіт, до яких не можна залучати осіб молодше 18 років.

Рекомендації МОП 1999 року №190 щодо найгірших форм дитячої праці пропонують країнам, які ратифікували Конвенцію, внести до переліку видів шкідливої праці, що затверджуються на національному рівні, види робіт, заборонених для виконання дітьми. До них належать:

- а) роботи, під час виконання яких дитина підлягає фізичному або психологічному тискові, сексуальним домаганням;
- б) роботи під землею, під водою, на небезпечній висоті або в обмеженому просторі;
- в) роботи, пов'язані з небезпечними механізмами, обладнанням та інструментами, що потребують фізичного втручання або ручного транспортування важких предметів;

г) робота в шкідливих умовах, коли дитина зазнає дії небезпечних для здоров'я речовин або виробничих процесів, а також температури, шуму, вібрації;

д) робота в надзвичайно важких умовах, тобто тривалі чи нічні роботи або така робота, коли дитина змушена постійно перебувати на території підприємства.

Виконання роботи, яка вважається небезпечною, може бути дозволено особам 16-річного віку за умови, що вона не зашкодить їхньому здоров'ю, і безпеці та моральності, і вони одержать вичерпні, конкретні інструкції; або пройдуть курс професійного навчання відповідно до певної сфери діяльності.

Починаючи з 1970-х рр. країни-члени Міжнародної організації праці все чіткіше усвідомлюють наступне:

- дитинство – це той період життя, коли людина повинна навчатися і розвиватися, а не працювати;
- дитяча праця, через свою природу або умови, за яких вона відбувається, нерідко ставить під загрозу майбутнє дітей, їхні можливості стати повноправними членами суспільства і працівниками;
- існування дитячої праці може зашкодити репутації країни на сучасному етапі та продуктивності її робочої сили у довготерміновій перспективі через недоступність освіти в дитинстві;
- дитяча праця не є невід'ємним атрибутом суспільства, а її поступове скорочення, і навіть ліквідація, можливі за наявності політичної волі досягти її викоренення.

Доходу від дитячої праці, зазвичай, вистачає лише на задоволення основних фізіологічних потреб. При цьому не вистачає часу на навчання, від якого діти з легкістю відмовляються. До того ж фахівці фіксують наявність конфлікту в родинях працюючих дітей, де від дітей вимагають, з одного боку, перебирати на себе функції дорослих (заробляти гроші, робити внесок в економічний добробут сім'ї), а з іншого – залишатися дітьми (слухатися дорослих та хазяїв на роботі, миритися з тим, що їм платять менше, ніж дорослим, навчатися в школі за умов, що не враховують їхню зайнятість на роботі). Будучи одночасно і дітьми, і працівниками, вони змушені розвиватися самі та вибудовувати свої стосунки з оточуючим світом, постійно відчуваючи протиріччя, що може мати негативні психологічні та соціальні наслідки. Тому важливо усвідомити це протиріччя між сподіваннями і потребами дітей та руйнівним впливом раннього залучення до праці як на самих дітей, так і на їхні родини для кращого розуміння мотивації дітей, їхньої реакції на появу і опитування моніторингової групи тощо.

Потрібно враховувати, що не всі види праці шкідливі для дітей.

З раннього віку багато дітей допомагають по господарству, виконують окремі доручення дорослих або працюють разом з батьками на власній фермі/ділянці чи в родинному бізнесі. Підростаючи, вони перебирають на себе певні види роботи і навчаються якійсь професії в традиційних галузях господарства. Таким чином, вони засвоюють корисні трудові навички та ставлення до праці. Легка праця за умови постійного і ретельного моніторингу може ста-

ти важливою складовою процесу соціалізації та розвитку дитини, що навчає їх брати на себе відповідальність і відчувати гордість за власні досягнення. Звичайно, така робота повністю не позбавлена ризику, проте не її мають на увазі, коли йдеться про дитячу працю.

Дитячу працю слід розглядати: як край негативне соціальне явище з усіх точок зору – медичної, соціальної, педагогічної тощо; як протиправний вид діяльності, заборонений законодавчо.

Дитячою працею не вважається: участь дітей у виконанні деяких видів легких робіт, наприклад, допомога батькам у родинних і домашніх справах (які не забирають багато часу і не перешкоджають навчанню); трудова діяльність підлітків протягом кількох годин до чи після шкільних занять, а також під час канікул, щоб заробити на кишенькові витрати.

Усе це розглядається як елементи виховання хлопчиків та дівчаток, а також як спосіб набування професійних базових навичок і вміння адаптуватися в суспільстві. Це сприяє підвищенню їхньої самосвідомості та впевненості в собі, водночас дає їм можливість зробити внесок у сімейний бюджет та заробити кишенькові гроші.

Трудове виховання – вид виховання, спрямований на формування творчої особистості в різних видах трудової діяльності: навчальній, науковій, виробничій, сфері обслуговування, господарсько-побутовій та інших.

Сучасна педагогіка визначає такі завдання трудового виховання:

- формування відповідального ставлення до праці;
- формування психологічної та практичної готовності працювати (настанова на працю);
- виховання умінь та навичок колективної та індивідуальної праці;
- прищеплення інтересу до науки, техніки, культури, виявлення схильностей та навичок до певних видів діяльності;
- виховання свідомої дисципліни та дисциплінованості;
- врахування регіональних, місцевих умов та використання їх у навчально-виховному процесі.

Таблиця 4. Дитяча праця та трудове виховання: спільні риси та відмінності

	Спільне	Відмінності
Трудове виховання	залучається дитина, вид діяльності пов'язаний з виконанням певної роботи	- приносить користь - дитина – об'єкт - законна діяльність - суспільством сприймається позитивно

	Спільне	Відмінності
Дитяча праця	залучається дитина, вид діяльності пов'язаний з виконанням певної роботи	- приносить шкоду - дитина – об'єкт - може бути законною і незаконною - суспільством сприймається і позитивно і негативно
Робота дітей		- приносить користь - дитина – суб'єкт - законна діяльність - суспільством сприймається позитивно
Найгірші форми дитячої праці		- приносить шкоду - дитина – об'єкт - незаконна діяльність - суспільством сприймається негативно

Найгірші форми дитячої праці – робота, що за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини, загрожувати її безпеці:

- всі форми рабства або практика, подібна до рабства, як наприклад, продаж дітей або торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, в тому числі примусове чи обов'язкове вербування дітей для їх використання у збройних конфліктах;
- використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, для виробництва порнографічної продукції;
- використання, вербування або пропонування дитини для заняття протиправною діяльністю, в тому числі для виробництва або продажу наркотиків, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах;
- праця, яка за своїм характером або умовам, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності дітей; такі види робіт визначаються національним законодавством або компетентним органом.

Жебракування розглядається як одна з найгірших форм дитячої праці. Важливо зазначити, що дитяче жебракування не може розглядатися, як економічна категорія діяльності, проте це робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дитини, яка залучена до жебракування.

Деякі діти жебракують, тому що їхні сім'ї малозабезпечені. Проте в багатьох випадках діти вербуються та продаються з метою отримання прибутку для інших осіб. Це являє собою цинічний спосіб отримання вигоди із суспільної традиції подавати милостиню, зокрема, коли це розглядається як релігійний обов'язок. Звичайно не всі діти-жебраки були продані з метою використання в жебракуванні. Іноді діти вірять, що жебракування – легкий шлях заробляння грошей та вибирають цей шлях для себе. Але постає питання – чи

свідомо вони це роблять? Жебракування – прибутковий бізнес. Передусім це – сімейний бізнес, коли батьки примушують своїх дітей жебракувати. Другий тип – коли діти вулиці, які мають досвід жебракування, залучають менших за віком дітей до цієї діяльності. Третя форма – бізнес, організований іншими особами.

Втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом – кримінальний злочин (ст. 304 Кримінального кодексу України).

Зрозуміло, що діти йдуть на важкі роботи не від гарного життя і, частіше, не за своїм бажанням. Часто власні батьки спонукають своїх дітей до праці. Як засвідчують дані досліджень, у 62% випадків рушійною силою в працевлаштуванні дітей є їхні батьки. Експлуатація дитячої праці поширена і в неблагополучних багатодітних родинах або в родинах, чії низькі доходи не дозволяють дорослим самотужки впоратися з важкими життєвими ситуаціями, наприклад, у випадку каліцтва, важкої хвороби члена сім'ї чи просто алкоголізму батьків.

Важливим фактором у поширенні дитячої праці є той факт, що дітьми легко керувати, оскільки вони не знають або погано знають свої права, вони створюють менше проблем, вони слухняніші і довірливіші, ніж дорослі. Діти не знають або не можуть знати про жакливі наслідки для їх здоров'я і навіть життя, як приносить шкідлива робота. Візьмемо, наприклад, такий невинний, на перший погляд, вид діяльності, як збирання вторинної сировини. Збирання матеріалів, придатних для повторного використання на смітниках, звалищах відходів та інших місцях може призвести до поранень, порізів, зараження крові, хімічних отруень, респіраторних захворювань, туберкульозу, інфекційних захворювань (включаючи СНІД), харчових отруень, дерматитів, травм і навіть смерті.

Більше половини працюючих дітей заробляють гроші некваліфікованою фізичною працею, при цьому 40,5% малолітніх працівників працюють в умовах підвищеного ризику (запиленість, загазованість, шум, робота на висоті, надмірні фізичні та нервові навантаження тощо), які завдають шкоди їх здоров'ю і нормальному розвитку.

За даними обстеження методом швидкої оцінки, 3% опитаних працюючих дітей мали виробничі травми, ушкодження чи хвороби, пов'язані з роботою. 25% дітей відзначили негативний вплив роботи на їх здоров'я.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави-учасниці захищати дітей від експлуатації в будь-якій формі, що може завдати їм моральної, фізичної, психічної чи іншої шкоди.

Незважаючи на те, що Міжнародною організацією праці був також прийнятий всеохоплюючий документ про повне скасування дитячої праці, проблема експлуатації праці дітей сьогодні актуальна і залишається серйозною проблемою у світі. За даними Міжнародної організації праці (МОП), у світі працює понад 250 мільйонів дітей віком від 5 до 14 років. З них 120 мільйонів дітей працюють цілий день по шість-сім днів на тиждень.

Останніми роками у світі загострилася зацікавленість до проблеми дитячої праці, проте її правильному усвідомленню і вирішенню шкодять певні міфи й упередження. Один із таких міфів – впевненість у тому, що дитяча праця – це проблема лише тих країн, що розвиваються. Інший міф – що дитяча праця є невід’ємною складовою бідності.

Звичайно, реальність далека від цієї картини. Дитяча праця є проблемою не лише «третього світу». *Поширення дитячої праці, в тому числі незаконних її форм, обумовлено багатьма чинниками.* Основні з них такі: важке матеріальне становище багатьох сімей в Україні зумовлює виникнення пропозиції дитячої праці працедавцям; неможливість продовжити навчання значною групою дітей збільшує пропозицію робочої сили на ринку праці; на стан дитячої праці значною мірою впливає тіньовий сектор економіки; недосконалість системи опіки та піклування призводить до збільшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей, які задля фізичного виживання змушені працювати в найгірших умовах; у країні існує попит на працю дітей віком молодше 15 років, тобто раніше визначеного законом віку.

Законодавство України встановлює обмеження в прийнятті на роботу неповнолітніх: дозволяється укладати трудовий договір з особами, які досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний час – із 14 років.

Повнолітні, які працевлаштовуються, мають пройти медичний огляд. Законодавство про працю враховує, що неповнолітні не можуть працювати нарівні з дорослими. Тому неповнолітні, яким іще не виповнилось 15 років, не допускаються до тривалої роботи з підймання й переміщення вантажів. Тривалою вважається робота, якщо протягом години неповнолітній підіймає вантаж більше двох раз. Сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочого дня або робочої зміни.

Оскільки фізичний розвиток неповнолітніх іще не завершився, закон дозволяє працювати меншу тривалість часу, ніж для дорослих. Робочий час, тобто час, протягом якого працівник виконує свої трудові обов’язки, обчислюється годинами на тиждень. Його максимальна тривалість – 40 годин на тиждень, а для неповнолітніх робочий час скорочено: працівники 15-16 років працюють 24 години на тиждень, а 16-18 років – 36 годин.

Неповнолітнім також встановлено пільги в заробітній платні. Заробітна платня працівникам молодше 18 років за скороченої тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій за повної тривалості щоденної роботи.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться пропорційно відпрацьованому часові або в залежності від виробітку. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної платні.

Крім того, законодавством заборонено залучати неповнолітніх до роботи вночі, а також до роботи у святкові дні й понаднормово (понад установлений робочий час).

Неповнолітні також користуються пільгами стосовно відпусток. Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше 18 років відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за письмовою заявою.

За перший рік роботи працівники мають право на відпустку повної тривалості через шість місяців неперервної роботи на даному підприємстві. Що ж до неповнолітніх, то закон надає їм право на відпустку і до того, як мине шість місяців неперервної роботи.

Для неповнолітніх встановлено особливий порядок звільнення. Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх.

Кодексом законів про працю України (КЗпПУ) передбачено, що при укладанні трудового договору може бути обумовлене випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. І хоча неповнолітнім випробування не встановлюється, однак корисно знати, що термін випробування не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках за згодою з комітетом профспілки – шести місяців.

Трудові взаємини молоді визначаються Конституцією України, Кодексом законів про працю України (гл. XIII «Праця молоді», гл. XIV «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням»), законами України «Про зайнятість населення» та «Про охорону праці», низкою підзаконних нормативних актів, які встановлюють пільги та обмеження щодо використання праці неповнолітніх. Відповідно до ст. 43 Конституції України забороняється використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах.

Згідно із вимогами Кодексу законів про працю на кожному підприємстві, в установі та організації повинен вестися спеціальний облік працівників, які не досягли 18-річного віку, із зазначенням дати народження. З метою навчання особи у віці 14 років можуть бути працевлаштовані на тих же умовах.

Законодавчо встановлені певні вікові обмеження щодо праці неповнолітніх на роботах, що можуть справляти негативний вплив на фізичний, розумовий розвиток дитини. Кодексом законів про працю та Законом України «Про охорону праці» введені обмеження щодо прийому на роботу неповнолітніх. Перелік важких робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, визначає види робіт і спеціальностей, які відносяться до категорії «важкі роботи» та «робота зі шкідливими умовами праці». Забороняється залучати осіб молодше 18 років до важких робіт та робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, до підземних робіт; до підймання і переміщення речей, важчих за встановлені граничні норми; до нічних, надурочних робіт і праці у вихідні дні. Крім того, перед працевлаштуванням, особа молодше 18 років повинна пройти медичне обстеження. Ст. 150 Кримінального кодексу України передбачає покарання за експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування.

Десять найнебезпечніших робіт, які, відповідно до національного законодавства, заборонено виконувати дітям:

- роботи в шахтах, кар'єрах, під землею;
- роботи в морі;
- роботи з рухомими та небезпечними механізмами;
- роботи з вибухонебезпечними речовинами;
- роботи, пов'язані з підняттям ваги та докладанням значних зусиль;
- роботи на будівництві і/або розбиранні та знесенні будівель;
- роботи в металургії, пов'язані зі свинцем і цинком;
- роботи на транспорті, керування транспортними засобами;
- робота в розважальних закладах, на виробництві та продаж алкогольних напоїв.

Згідно з Кодексом законів про працю України неповнолітні в трудових правовідносинах прирівнюються в правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Професійно-практична підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів, студентів вищих навчальних закладів проводиться в навчальних майстернях, на полігонах, на тренажерах, автодромах, трактородромах, у навчально-виробничих підрозділах, навчальних господарствах, а також на робочих місцях на виробництві чи у сфері послуг у таких формах:

- урок виробничого навчання в навчальному закладі;
- урок виробничого навчання на виробництві чи у сфері послуг;
- виробнича практика на робочих місцях на виробництві чи у сфері послуг;
- переддипломна (передвипускна) практика на виробництві чи у сфері послуг;
- інші форми професійно-практичної підготовки.

Професійно-практична підготовка учнів та студентів здійснюється в тісному поєднанні з виготовленням продукції, наданням послуг і, як підтверджує практика, неповнолітні іноді виконують роботу, яка може завдати шкоди їх здоров'ю, а також безпеці життєдіяльності.

Навчальним закладам рекомендується проводити просвітницько-виховну роботу щодо попередження, та зменшення небезпечної праці. Знання, які отримують учні, студенти про дитячу працю, торгівлю людьми, допоможуть краще захищати себе та уникати ризикованих ситуацій.

Учні повинні знати свої права, а також мати уявлення про загрози і ризики для здоров'я, безпеки життєдіяльності, пов'язані з початком трудової діяльності. Їм треба навчитися захищати себе, а для цього важливо знати, які саме закони забезпечують цей захист, до кого слід звертатися по допомогу в разі, коли їм загрожуватиме експлуатація. Роз'яснення учням їхніх прав повинно стати невід'ємною частиною навчально-виховної роботи в професійно-техніч-

них навчальних закладах. Таким чином, учні матимуть більше можливостей, щоб захистити свої права і вимагати їх дотримання.

Тому рекомендується проведення тематичних заходів, таких як лекції, бесіди, диспути, тренінги, які сприятимуть підвищенню рівня обізнаності учнів, батьків з проблемами використання дитячої праці в Україні.

Під час проведення виховних уроків необхідно:

- сформуванню уявлення про суть дитячої праці, її масштаби на Міжнародному, національному рівнях;
- дати визначення найгірших форм дитячої праці, її видів;
- визначити основні причини існування дитячої праці в Україні, а також найгірших форм дитячої праці;
- визначити сфери зайнятості та особливості потреб учнів, які залучені до Дитячої праці;
- сформуванню уяву про міжнародні та національні нормативно-правові Інструменти заборони дитячої праці та найгірших форм дитячої праці і навички користування ними при здійсненні моніторингу дитячої праці.

Кожного року 12 червня МОП відзначає день проти дитячої праці. На національному рівні Всесвітній день проти дитячої праці дає можливість консолідувати подальшу підтримку зусиль МОП/ІПЕК щодо викоренення дитячої праці. Рекомендується проводити інформаційні кампанії в рамках Всесвітнього дня проти дитячої праці, участь в яких беруть учні. Форми проведення – різні. Серед них: створення радіопрограм, влаштування конкурсів, ігор, вікторин для перевірки знань щодо національних і міжнародних законодавчих актів у сфері захисту прав дітей та дитячої праці.

Залучення учнів до підвищення рівня поінформованості щодо дитячої праці має подвійну мету. Беручи участь у різноманітних заходах, учні дізнаються про дитячу працю, про ситуацію з цим явищем в країні та у світі в цілому, а також про результати її впливу на життя неповнолітніх та суспільство в цілому. Водночас учні поширюють ці знання в соціумі – через батьків, рідних, друзів тощо.

Всесвітній день проти дитячої праці є щорічним заходом, який повинен бути спрямованим на привернення уваги до проблем дитячої праці.

Виходячи з вищезазначеного, педагогічні колективи, профспілки повинні контролювати дотримання норм національного законодавства у сфері праці, в тому числі й використання праці неповнолітніх, та звертатися до роботодавців з вимогою усунення порушень або недоліків, пов'язаних із застосуванням праці неповнолітніх.

Крім того, в разі порушення прав та інтересів студентів, а також з питань працевлаштування слід звертатися по допомогу до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності. У навчальних закладах, за місцем проживання, а також на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, де працюють неповнолітні.

Зокрема, виборний орган первинної профспілкової організації повинен стежити особливо під час виробничих практик учнів: за відповідним зниженням норм виробітку для неповнолітніх під час виробничої практики учнів; скороченням робочого часу; рівністю в оплаті праці; за правильністю надання відпустки неповнолітнім; недопущенням використання праці учнів у нічний час, для надурочних робіт, роботи у вихідні; недопущенням залучення учнів для виконання важких робіт, із шкідливими та небезпечними умовами праці.

Питання для перевірки.

1. Дайте визначення поняттю «дитяча праця».
2. Поясніть різницю між явищами «дитяча праця» та «трудове виховання».
3. Що таке найгірші форми дитячої праці? Наведіть приклади.
4. Назвіть основні нормативно-правові документи у сфері протидії дитячій праці.
5. Чи є явище дитячої праці актуальним для України? Відповідь обґрунтуйте.
6. Назвіть основні причини поширення дитячої праці.
7. Що таке моніторинг дитячої праці? У чому полягає основна мета його проведення.
8. Опишіть процедуру та основні особливості працевлаштування дітей в Україні?
9. На вашу думку, в чому полягає роль працівників освіти у протидії дитячій праці?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.
2. Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – 264 с.
3. Зупиніть дитячу працю: навч. посіб. укр. – К.: Міленіум, 2006. – 16 модулів.
4. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.
5. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці.

1.7. Комерційна сексуальна експлуатація дитини

Мета: підвищити рівень обізнаності педагогічних працівників про явище комерційної сексуальної експлуатації дітей та масштаби його в Україні.

Основні поняття теми: комерційна сексуальна експлуатація дітей, втягнення дитини до проституції, використання дитини у порнографії, сексуальна експлуатація дітей в туризмі, ранні шлюби, види та форми комерційної сексуальної експлуатації дітей.

План:

- поняття комерційної сексуальної експлуатації дитини;
- види комерційної сексуальної експлуатації дітей;
- причини втягнення дітей у комерційну сексуальну експлуатацію.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД) – це серйозне порушення прав дитини. Вона є формою примусу й насилля над дітьми як і примусова праця та сучасні форми рабства. Комерційна сексуальна експлуатація включає в себе експлуатацію дорослою людиною та оплату грошима або натурою дитині або третій особі/особам. Дитина розглядається як предмет сексу та предмет торгівлі.

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються «купівлею» та втягуванням дітей в комерційну сексуальну експлуатацію. Ці кримінальні структури задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному, чоловіків, які шукають протизаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей тісно пов'язана з діяльністю щодо використання дитини для надання сексуальних послуг, у виготовленні порнографічної продукції. Використання дитини для надання сексуальних послуг існує майже в усіх країнах світу. Це явище особливо підсилюється економічними та соціальними проблемами, сильною бідністю, позбавленням, надзвичайним захистом прав споживачів (клієнтів) та хибним уявленням, що секс з дітьми понижує ризик захворювань на ВІЛ/СНІД та гепатит С. Існують навіть міфи про те, що він може допомогти в лікуванні хвороб та інфекцій, і дає молодість та силу. Здійснюється для отримання оплати чи іншої винагороди в еквівалентній формі.

Серед видів комерційної сексуальної експлуатації дітей виділяють наступні: використання дітей у порнографії, залучення дітей для заняття проституцією, ранні шлюби, сексуальна експлуатація дітей в туризмі, торгівля дітьми в сексуальних цілях.

Використання дитини у порнографії – будь-яке, незалежно від форми, представлення дітей, що беруть участь у реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини із сексуальними намірами. Простежується чіткий зв'язок між порнографією та насильством над дітьми в реальному світі. Реальна дитина, що втягнута у виробництво дитячої порнографії, як правило, страждає від сексуального насильства. Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко й дешевше, ніж через звичайні канали (відео- та друкована продукція). Оскільки Інтернет не визнає національних кордонів, для вирішення цієї проблеми необхідні узгоджені законодавства, а також співробітництво міжнародної поліції.

За даними Фонду Internet Watch Foundation, довгий час Україна посідала сьоме місце в світі за поширенням дитячої порнографії в Інтернеті. Відомі випадки, коли для зйомок батьки використовували власних дітей, постраждалими ставали діти з вадами розвитку, а також діти з сімей, які знаходились у складних життєвих ситуаціях.

За визначенням Міжнародної організації ЕКПАТ, **сексуальна експлуатація дітей в туризмі** – «комерційне сексуальне використання дітей людьми, які приїждять зі своєї країни в інші, зазвичай менш розвинуті країни, або тих, хто подорожує своєю країною, для участі в сексуальних стосунках з дітьми, або зйомок дитячої порнографії».

Ранні шлюби – це шлюб за участю дітей та підлітків молодше 18 років. Ця форма комерційної сексуальної експлуатації не поширена в Україні. У деяких країнах шлюби пов'язані з релігійною практикою, але часто це завуальована форма дитячої проституції. Так, в Індії, молоді дівчата (девадасі) віддаються заміж за божество Хінду в надії, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. Багато з них з часом продаються в борделі. Подібна практика існує в Непалі. В країнах Середньої Азії, на жаль, мусульманська релігія та культурні традиції повертають до життя не лише можливість мати кілька дружин, але й ранні примусові шлюби. Батьки продають своїх неповнолітніх доньок за отримання різних подарунків та благ. Вона може стати вже яка третьою або і четвертою дружиною.

Тривожною є кількість дітей, які залучені до сексуальної експлуатації. За даними дослідження, що проводилось Українським інститутом соціальних досліджень, 11% дітей віком від 12 до 15 років та 20% дітей у віці 16-17 років складають частку людей, котрі надають сексуальні послуги. Ці факти підтверджує й інше дослідження, в якому зазначається, що «за останніми даними в Україні молодшає вік дівчат, залучених до надання секс-послуг. Цей висновок ґрунтується на аналізі відповідей жінок щодо віку, в якому вони вперше надали сексуальні послуги за винагороду: 11% у віці 12-15 років і 20% – 16-17 років».

Причини, що сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію умовно можна розподілити на дві групи. *Перша* – це фактор «штовхання», тобто коли важкі життєві обставини спричинили втягнення дитини в комерційну сексуальну експлуатацію (примус батьків чи опікунів, безпритульні діти, нарко- або алкоголезалежні). *Друга* група – це фактори «притягування». До цих факторів можна віднести такі, які приваблюють дітей до роботи в секс-бізнесі та порнографії. Це і культ сексу в ЗМІ, особливо на екрані та в журналах, уява про легкість і швидкість заробітку та непотрібність набуття освіти. Тому діти ще шкільного віку іноді роблять вибір саме такого заробітку. Хоч це і є вибір добровільний, але не можна плутати його з усвідомленим. Найчастіше, навіть якщо вибір робиться на перший погляд вільно, як правило, є різні фактори, які до нього «підштовхують». До таких факторів можна віднести недбале та безвідповідальне ставлення батьків, що не задовольняють основні життєві потреби дитини (їжу, житло, одяг та освіту) або жорстоко поводяться: сексуальне насильство в сім'ї, психологічний тиск та побої. Іноді батьки або інші члени сім'ї фактично примушують до такого виду заробітків.

Необхідно зауважити, що дитину, яка потрапила до ситуації комерційної сексуальної експлуатації, важливо виявити якомога швидше після її втягнення у такий кримінальний бізнес. Чим довшим є період експлуатації, тим менші шанси повної реабілітації та ресоціалізації дитини.

Питання для перевірки.

1. Дайте визначення поняттю комерційної сексуальної експлуатації дитини.
2. Які види комерційної сексуальної експлуатації дітей ви знаєте?
3. Опишіть основні фактори, які сприяють втягуванню дітей у ситуації комерційної сексуальної експлуатації дітей.
4. Чи актуальним, на вашу думку, є явище залучення дітей до заняття проституцією? Відповідь обґрунтуйте.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с.
2. Навчіть дитину захищатися: метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Нагула О. Л. За заг. ред. Цюман Т. П. – 2015. – 60 с. Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/publications/view/2354/2>
3. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Малієнко Ю. М.; За заг. ред. Цюман Т. П. – К.:ФОП Пономаренко Я.М. – 2011. – 76 с. Режим доступу: http://www.ccf.org.ua/Uploads/Files/docs/Manual-OAK2011_final.pdf

4. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

1.8. Інформаційно-комунікативні технології як спосіб втягування дітей до ситуації торгівлі дітьми

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників про основні ризики користування ІКТ та способи навчання учнів безпечному користуванню ІКТ.

Основні поняття теми: інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), ризики користування ІКТ, безпечне користування ІКТ, кібербулінг, грумінг, соціальні мережі, невідповідний контент.

План:

- основні ризики користування ІКТ;
- основні поради безпечного використання ІКТ;
- навчально-виховна діяльність з безпечного використання ІКТ в освітніх закладах.

Велика кількість дітей, підлітків та молоді користуються електронною поштою, програмами обміну миттєвими повідомленнями, чатами або соціальними мережами.

За даними «InMind», на вересень 2016 року в Україні, за винятком АР Крим, налічується 21,4 млн. користувачів Інтернету. 58% всіх жителів України користуються Інтернетом не рідше одного разу на місяць. 50% інтернет-користувачів проживають у великих містах і містах з чисельністю населення більші ніж 100 тисяч, решта користувачів проживають у менших населених пунктах. Найвищий рівень поширення Інтернету є серед молодих вікових груп: всесвітньою мережею користуються 91% населення віком від 15 до 29 років, 79% осіб віком від 30 до 44 років.

Це свідчить, що комунікаційні та інформаційні технології відіграють все більшу роль у нашому житті. Інструменти віртуальної комунікації мають кілька характеристик, які допомагають людям перевести наше суспільство через поріг у нову соціо-економічну еру. Вони дають можливість будь-кому приєднатись до „інтернет-спільноти”: людям будь-якого віку, національності, статі, релігії і культури, де зв'язки, обмін ідеями та знаннями можуть відбуватися за дуже короткий термін. Віртуальна природа такої спільноти дає можливість особистості діяти анонімно чи дискутувати під вигаданим ім'ям. Дискусія може бути частиною гри і позитивним елементом у спілкуванні, але вона водночас

може бути небезпечним інструментом маніпулювання свідомістю і нести для людини загрозу. Тому не слід забувати і про ризики, які вони з собою несуть.

Назвемо основні: ушкодження комп'ютера (віруси, атаки, злами тощо); неправомірне використання особистої інформації (злами сторінок, електронної пошти, пограбування тощо); невідповідний контент (порнографія, сцени насильства тощо); потрапляння в небезпечні ситуації (використання в порнографії, сексуальне насильство та зловживання, торгівля дітьми тощо); кібербулінг, інтернет-залежність.

Отже, мережа Інтернет може нести багато небезпеки для дітей, особливо у разі низького рівня обізнаності про ці небезпеки та способи їх уникнення та протидії. Дані дослідження, проведеного у рамках програми Microsoft «Партнерство в навчанні» кафедрою превентивної роботи та соціальної політики ЮНЕСКО в Україні у 2011 році, з 96% дітей-користувачів Інтернету віком від 10 до 17 років 51% не знає про небезпеки в мережі. 44% дітей знаходяться у потенційній зоні ризику (розміщують особисту інформацію) і 24,3% вже були в ризикованих ситуаціях (ходили на зустріч з віртуальними знайомими). У віковій групі від 15 до 17 років цей показник досягає 60,3%.

Використання особистої інформації. Останнім часом поліція європейських країн пов'язує пограбування квартир та шантаж з тим, що діти чи підлітки, спілкуючись з невідомими по Інтернету, повідомляють про себе та сім'ю таку інформацію, яку потім легко використовують зловмисники. Так, діти можуть ділитися інформацією про достатки сім'ї, графік перебування вдома членів родини, номери кредитних карток та захисний код, адреси, номери телефонів тощо. Шахраї зазвичай добре вміють завойовувати довіру та маніпулювати дітьми, представляючись, наприклад, їх однолітками чи користуючись емоційним станом чи життєвими обставинами, в яких опинилась дитина.

Окрім того, не меншу небезпеку несе розповсюдження інформації про паролі до електронної пошти, сторінок в соціальних мережах тощо. Маючи таку інформацію зацікавлені особи можуть легко отримати доступ до різної особистої інформації, а також використовувати її для шантажу чи інших зловмисних діянь.

Викрадення, потрапляння в торгівлю дітьми, насильство. Вже згадуване дослідження показало: що дорослішою стає дитина, то більш упевнено та безтурботно вона починає поводити себе в Інтернеті. Так, на реальну зустріч з людиною, з якою знайомі лише віртуально, вже ходили майже 12% опитаних дітей віком 10-11 років та більше ніж 60% підлітків 15-17 років. Дані про своїх батьків у мережі (місце роботи, посада) залишили 0,4% дітей віком 10-11 років та 6,5% 15-17-річних. Під час опитування в Києві дівчата скаржилися, що віртуальні «друзі» при зустрічі виявлялися набагато старшими, ніж вони про себе писали (дорослими чоловіками), і фото, які вони надсилали, не відповідали дійсності.

Дослідження в Таїланді показало подібні результати: 24% тайських дітей віком 7-11 років зустрічалися з друзями, з якими познайомилися через Інтернет. Ще 24% дуже б хотіли це зробити. Більшість дітей ішли на зустріч зі своїми друзями, але 25% були самі без супроводу (незважаючи на такий

малий вік). У 58% випадків зустріч з «другом» була неприємним сюрпризом, тому що діти зрозуміли, що їхній віртуальний «друг» брехав про себе. Підлітки були здивовані при зустрічі з тими, з ким мали зв'язки по Інтернету в 48% і шоковані у 28%.

У деяких західних країнах, таких як Іспанія та Португалія, були випадки, коли діти спілкувалися через чат з віртуальним другом, пішли на зустріч з ним та так ніколи і не повернулися додому. Фотографії одного із зниклих хлопчиків потім побачили на порносайтах, а тіло однієї дівчини через деякий час знайшли в іншому місті.

Для прикладу можна навести історію 15-річної Марі з Данії, яка познайомилась у відомій соціальній мережі з юнаком, що представився 18-річним. Вони довгий час спілкувалися по Інтернету і юнак став для Марі справжнім другом. Тому, коли він запропонував зустрітись, вона погодилася, але взяла з собою подругу. При зустрічі друг здався Марі старшим і до того ж спілкуватися з ним в реальному житті їй не дуже сподобалося. Дівчата пішли до туалету і там Марі поділилася сумнівами з подругою і вони вирішили просто піти додому, що і зробили. Через кілька хвилин юнак зателефонував Марі та поцікавився, де вони, і дівчина відповіла, що, мабуть, їм не варто більше спілкуватися. На цьому б історія і закінчилась, якби через деякий час додому до Марі не прийшли працівники поліції. Вони показали Марі фото та поцікавились, чи не спілкувалась дівчина з цим чоловіком по Інтернету. На фото Марі впізнала свого недавнього друга. Він виявився 26-річним чоловіком, що був нещодавно заарештований за зґвалтування 2 дівчаток 14 і 13 років.

Так звані «віртуальні друзі» – це також часто незнайомі люди, але які спілкуються регулярно і яким молоді люди довіряють. Тому, спілкуючись в Інтернеті, молодь мусить повністю покладатися на себе, щоб відрізнити брехню від правди. І часто діти, як і Марі, потрапляють в ризиковану ситуацію, якщо ними починає маніпулювати грабіжник, сексуальний експлуататор або педофіл.

Використання у виготовленні порнографії. Висилаючи своє фото, діти та підлітки не можуть знати, як це фото може бути використане надалі. Але легко, маючи тільки обличчя дитини і використавши новітні комп'ютерні технології, можна скомпонувати порнографічні знімки. Люди, що займаються виготовленням та розповсюдженням порнопродукції, потім їх виставляють в Інтернеті або шантажують ними дитину, чи її близьких.

Використання веб-камери – це ще одна можливість аудіовізуального інструменту Інтернету, яка все більше стає частиною повсякденного життя. Уже зараз веб-камера є потенційно небезпечним інструментом, який неповнолітні – за порадою «друга» з Інтернету або самостійно – вирішують використовувати для того, щоб знімати себе, потім показувати або пересилати такі знімки. Уже зараз у Таїланді, де проблема залучення дітей до комерційної сексуальної експлуатації онлайн є найбільш дослідженою, 23% дітей віком 7-11 років відповіли, що їм подобається ідея записати їхнє повсякденне життя на камеру і показувати в Інтернеті, а 22% відповіли, що вже робили це. Перегляд може бути організований у реальному часі: аудиторії повідомляється про час, коли буде відбуватись відеотрансляція з веб-камери дитини. Таким чином може

бути організований і перегляд сцен насильства над дітьми. Глядачі можуть перебувати в будь-якій частині світу, керувати процесом та оплачувати участь кредитними картками.

Також важливо згадати поняття **грумінгу** – дії, направлені на встановлення емоційного зв'язку та дружніх стосунків з дитиною з метою подолання захисних механізмів дитини та подальшого залучення її до сексуальних стосунків (в реальному чи віртуальному житті).

Зважаючи на те, що сексуальне насильство в реальному часі, яке замовляється і виконується перед веб-камерами, коштує дорого, тож, цей вид порнографії та сексуальних послуг може розвиватися досить швидко.

Кібербулінг. Ніколи раніше не було так легко, швидко та зручно знайти людей будь-якого віку, соціального статусу, статі, національності, рівня досвіду й дискутувати з ними на які завгодно теми, що є цікавими для певних груп.

Зараз існує багато можливостей спілкування через Інтернет – електронна пошта, чати, форуми, Інтернет-спільноти, соціальні мережі тощо. На жаль, це дає змогу не лише для спілкування, але й для різних неправомірних дій, як у самому дитячому середовищі, так і по відношенню до дітей зі сторони дорослих.

Кібербулінг – образи, погрози, приниження та здійснення насильства у мережі Інтернет; розміщення в Інтернеті або пересилання іншим пліток, фотографій чи іншої особистої інформації про людину, що принижують її гідність, відправлення зловмисних електронних повідомлень, повідомлень образливого змісту. За допомогою таких дій можна тримати дитину під контролем та шантажем змушувати її до різних дій та вчинків.

Є багато випадків, коли таким чином дітей доводили до самогубства, або втягували в злочинну діяльність. Є історії, коли дітей змушували до участі в порнографічних сеансах за допомогою веб-камер з метою подальшого шантажу, що відповідні фото, інформацію тощо побачать їхні батьки, всі рідні і знайомі.

Це, звичайно, лише деякі небезпеки, які можуть чекати на дітей в Інтернеті, оскільки разом зі швидким розвитком інформаційних технологій, з'являються і нові форми насильства та експлуатації дітей за допомогою цих технологій.

Саме тому важливо розуміти, що розвиток дитини та підлітка визначається тим, що вони бачать, відчувають та пізнають у навколишньому середовищі. Коли мова йде про присутність дітей в Інтернеті, то його вплив залежить від загального розвитку дитини, ситуації в її реальному середовищі та тих мотивів, які нею керують під час виконання якихось віртуальних дій. Тому важливі тісне та дружнє спілкування з дитиною, залучення її до сімейних проблем та активності, щоб не допустити потрапляння в небезпечні ситуації.

Загальні методичні рекомендації. Для того, щоб запобігти всім тим негативним явищам та небезпекам, які очікують дітей в Інтернеті, необхідно їх навчити правильній поведінці та безпечному користуванню сучасними інтернет-технологіями.

Учителі та батьки повинні знати, що може бути небезпечним для дітей:

- зараження комп'ютера вірусами;
- доступ та безпосереднє залучення до небажаного контенту (порнографія, жорстокість, наркотики, суїцид, міжнаціональна та релігійна ворожнеча, расизм, фашизм, молодіжні агресивні течії);
- ігри з небажаним змістом та ігрова залежність;
- контакти з незнайомими людьми і небезпека зустрічі з ними в реальності;
- неправдива інформація в Інтернеті;
- приниження і образи, переслідування, розбещення під час спілкування;
- неконтрольовані покупки і використання «чорного» маркетингу.

У школах і вдома необхідно ставити блокуючі програми. Батькам рекомендовано використовувати спеціальне програмне забезпечення для персональних комп'ютерів – так званий «Батьківський контроль». Такі програми дозволять виставляти часові межі, в яких дитині дозволено користуватись Інтернетом, та блокувати сайти з негативним контентом. Також батьки можуть підписати угоду з дитиною про час користування комп'ютером, правила роботи та спілкування в інтернет-просторі.

Питання для перевірки.

1. Назвіть основні ризики, які можуть виникати під час користування ІКТ.
2. Дайте визначення поняттю «кібербулінг». Які загрози він несе для дитини?
3. Які небезпеки може нести в собі віртуальна дружба?
4. Які поради Ви дали б дітям, щоб зробити їх спілкування в Інтернеті безпечним?
5. Назвіть основні методичні рекомендації для ведення профілактичної роботи в напрямку безпечного використання мережі Інтернет.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 72 с. http://la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_view_175.html
2. «Рівень обізнаності українців щодо питань безпеки дітей в Інтернеті». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper
3. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

РОЗДІЛ 2

Протидія ґендерно зумовленому насильству

2.1. Фактори впливу ґендерної нерівності на розвиток суспільства. Ґендерна нерівність як чинник торгівлі людьми

Мета: виховання «ґендерно-чуйного» підходу до формування та реалізації навчально-виховного процесу у педагогічних працівників через надання знань та формування розуміння основних понять ґендерної теорії та соціально-історичного контексту ґендерної нерівності.

Основні поняття теми: стать, ґендер, ґендерні ролі, ґендерна соціалізація, права жінок, обмеження прав, ґендерні стереотипи, ґендерна нерівність, емансипація, рівні права, рівні можливості.

План:

- визначення понять «стать» та «ґендер», «ґендерні ролі» та «ґендерна соціалізація»;
- ґендерна нерівність в Україні і світі;
- причини і наслідки ґендерної нерівності в соціально-історичному контексті;
- ґендерна нерівність як чинник торгівлі людьми.

Ми всі народжуємось людськими особами – чоловіками та жінками. Коли народжується дитина, її легко можна віднести до тієї чи іншої статі – про це перш за все свідчать її статеві органи.

Стать записують в медичну картку новонароджених.

Отже, «**стать**» – це термін, що означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), які зумовлюють біологічні особливості чоловіка або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками.

Після народження людини настає соціальний етап формування статі, в процесі якого відбувається усвідомлення належності до певної статі та формування відповідної поведінки. Саме за необхідності розділити біологічне та соціальне значення статі використовують термін «ґендер».

Гендер – це соціальна конструкція статі, це те, що належить до соціально вивченої поведінки людей, до тих очікувань суспільства стосовно їхньої поведінки, які асоціюються зі статтю та з тією організацією суспільного життя, яка змушує жінок та чоловіків поводитись по-різному і врешті-решт надає їм різні можливості. Інакше кажучи, гендер – це те, яким чином різниця між статями сконструйована та закріплена в соціальному житті, тобто те, як чоловіки та жінки найвірогідніше чинять в деяких типових соціальних ситуаціях.

Як модель соціальних відносин гендер не тільки характеризує спілкування і взаємодію в сім'ї чоловіка і жінки, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інституціях суспільства. У багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обґрунтовуючи це гендерними особливостями і різницею в здібностях, відмінностями у розподілі влади між ними. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, ролі і стереотипи, що існують у суспільстві. Подібно до раси, національності та класу, гендер є соціальною категорією, яка в значній мірі визначає можливості в житті тієї чи іншої людини, задаючи форму її участі в житті та економіці суспільства.

У процесі соціалізації особистість сприймає і робить «своїми» культурні норми, приклади поведінки і моральні цінності, в тому числі відношення до того, що називають «чоловічим» та «жіночим».

Гендерні ролі – ролі, відведені чоловікам та жінкам відповідно до норм та традицій, – не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від умов праці і чинників протягом усього життя. Процес розвитку гендерних ролей відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією.

Наприклад, для жінок головними соціальними ролями вважаються сімейні ролі (мати, господиня), для чоловіків – ролі професійні (працівник, трудівник, добувач, годувальник). Чоловіків прийнято оцінювати за професійними успіхами, жінок – по наявності сім'ї та дітей. Для виконання традиційної ролі домашньої господині жінка повинна володіти чуйністю, милосердям і дбайливістю. У той час як чоловікам покладено орієнтуватися на досягнення, від жінок потрібна увага до людей і прагнення до створення близьких міжособистісних взаємин.

Однією з підстав формування традиційних гендерних ролей виступає розподіл праці за ознакою статі. Основним критерієм у цьому поділі виступає біологічна здатність жінок до народження дітей. Найяскравішим проявом зіткнення традиційних нормативних вимог до рольової поведінки жінок і реальної ситуації їх життєдіяльності слугує феномен, який у соціально-психологічній літературі описано як «рольовий конфлікт працюючої жінки».

Ще один цікавий факт уявлення про гендерні ролі серед священнослужителів, який містить різні комбінації поглядів щодо ролей жінок та чоловіків у приватній та публічній сферах. На теоретичному рівні можна простежити три типи уявлень – патріархальний, проміжний та егалітарний:

- **патріархальний тип:** жінка передусім має займатися репродуктивною працею в приватній сфері, а чоловік — продуктивною працею у публічній сфері; чоловік також є головним у родині;

- **проміжний тип:** у публічній сфері жінка може виконувати найрізноманітніші ролі, включно з управлінськими посадами, але у приватній сфері її становище є підпорядкованим чоловікові;
- **егалітарний тип:** ролі як у публічній, так і у приватній сфері закріплюються не за статтю, а залежно від талантів, уподобань, стану здоров'я, взаємних домовленостей тощо.

Модельний закон про домашнє насильство, схвалений Комісією ООН з прав людини 2 лютого 1994 р. та рекомендований зацікавленим сторонам як рамковий при розробці національного законодавства, чітко вказує, що «держави не можуть допустити, щоб релігійні або культурні звичаї перешкождали будь-якій жінці в отриманні повного захисту в межах даного закону».

Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям.

Гендерна соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків і жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків-вихователів: «Це негарно, це не личить дівчинці», «Не плач! Хлопчики не плачуть!», «Не бийся, дівчатка так не поведуться!». З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжніми психофізіологічними статевими різницями.

Так, звичайно є різниця між статями: жінки можуть народжувати дітей, а чоловіки ні, у чоловіків і жінок різний набір хромосом, гормонів, різний розмір головного мозку та різні вторинні статеві ознаки та низка інших. Проте, як показують дані різних досліджень, велика кількість поширених уявлень про різницю між чоловіками і жінками не підтверджені, а біологічні відмінності між чоловіками і жінками не можуть прямо впливати на соціальні ролі статей.

Гендерні ролі часто формуються під впливом стереотипів, які ґрунтуються на прийнятих в суспільстві (застарілих) традиціях та просто поширених безпідставних міркуваннях.

Стереотипи – це упереджені думки, які рішуче керують усім процесом сприйняття. Вони маркують визначені об'єкти як знайомі чи незнайомі, так що ледь знайомі здаються добре відомими, а незнайомі – далекими. Вони збуджуються знаками, що можуть варіюватися від точного індексу до невідзначеної аналогії.

Під **гендерними стереотипами** розуміють стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче».

Приклади гендерних стереотипів щодо жінок:

- жінка не повинна бути розумною (розум жінки полягає в тому, щоб приховувати його від чоловіка);
- у жінки існує особливе жіноче щастя (аби вдома з дітьми й чоловіком усе було добре);
- жінка повинна прилаштовуватися до чоловіка, забезпечувати його спокій і комфорт (що і як треба зробити, щоб чоловік був задоволений);
- жінка повинна терпіти й зберігати важкі для неї стосунки (тобто миритися з насиллям стосовно неї та дітей, заради яких часто й декларується збереження сім'ї);
- жінка повинна мати обов'язковий набір психологічних якостей (доброта, ніжність, слухняність, залежність, м'якість, слабкість тощо);
- жінка повинна бути красивою, доглянутою (при цьому існує експлуатація жіночого образу в рекламі модного одягу, косметики та інших товарів), щоб добре влаштуватися в житті, тобто вдало вийти заміж;
- жінці дозволяється відкрита емоційна реакція й навіть прояв вербальної агресивності, примхливості. Вважається, наприклад, що чоловік повинен бути витриманим, урівноваженим, неупередженим у взаєминах з іншими людьми. Жінка ж може дозволити собі примхи, а коли її образять, вона може й поплакати. Більша емоційність жінок є одним із стійких гендерних стереотипів. М. Джекмен і М. Сентер (1981) виявили, що лише 22% чоловіків вважають, що обидві статі однаково емоційні. Решта віддає перевагу жінкам (15:1). Відповіді жінок виявилися ідентичними;
- жінка повинна бути молодою й не обтяженою дітьми, щоб успішно просуватися в кар'єрі.

Приклади гендерних стереотипів щодо чоловіків:

- цінність чоловіка визначається розміром його заробітку й успішністю на роботі;
- чоловік повинен бути фізично сильним, мужнім і не уникати небезпеки (агресія й ризикована поведінка);
- чоловік повинен бути знаючим, компетентним і завжди контролювати ситуацію (це може заважати сприйняттю нової інформації, бути причиною серйозних помилок і створювати проблеми у сфері взаємин);
- чоловіки не повинні виражати відчуття, показувати емоційну слабкість і зобов'язані самі вирішувати власні проблеми (заборона на прояв емоцій, відсутність достатньої емоційної підтримки);
- чоловікам слід уникати занять і особистісних рис, що асоціюються з жінками (тобто пригнічення, вираження емоцій, заборона проявляти бажані моделі поведінки, що стереотипно вважаються жіночими, такі як ніжність та емпатія, відмова від хатньої роботи).

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях у суспільному житті. Отож дівчатка часто виростають із переконанням, що вони не зможуть бути такими ж цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки. Однак не слід вважати, що на труднощі гендерної соціалізації наражаються лише жінки. Хлопчик у процесі гендерного розвитку стикається з численними проблемами, насамперед з визнанням в оточенні однолітків, з лідерством, суперництвом тощо.

Гендерні стереотипи – один із головних чинників на рівні суспільства, який створює схильність дітей і підлітків до насильства; в деяких випадках гендерні стереотипи сприяють формуванню низького соціального статусу жінок, чим підвищують ймовірність того, що винуватцями насильства будуть чоловіки.

Гендерні стереотипи можна поділити на три групи.

Перша група стереотипів пов'язана з нормативними уявленнями про соціальні, психічні, поведінкові якості, характерні для чоловіків та жінок.

Друга група – це стереотипи, які стосуються змісту чоловічої та жіночої праці. Жіночою сферою діяльності вважається обслуговуюча, виконавча. Чоловіча сфері діяльності – це інструментальна, творча, організаційна.

Третю групу стереотипів складають ті, які пов'язані з розподілом сімейних (жіночих) та професійних (чоловічих) ролей.

Акцент на пошуку відмінностей між чоловіками та жінками може призвести до появи у людей помилкової думки, що ця різниця непереборна. Це помилкове переконання, в свою чергу, викликає відповідну поведінку, що її підтверджує. Приписуючи людям певні якості та інтереси, суспільство тим самим змушує їх поводитися таким чином, щоб постійно підтверджувати ці якості та інтереси. Це змушує нас вірити в існування гендерних відмінностей навіть тоді, коли вони реально відсутні. В результаті саме відмінності стають для більшості людей звичним явищем, а те, що вважається звичним, розцінюється як прийнятне та вірне.

При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно розрізняються в різних суспільствах. Так, дослідниця-антрополог Маргарет Мід у першій половині ХХ ст. продемонструвала на прикладі кількох досліджених племен (арапеші, мундугумори, тчамбулі), що перебували на однаковому рівні суспільного розвитку, існування відмінних форм гендерного розподілу соціальних ролей, навіть цілком протилежних до так званої традиційної моделі. Суттєві відмінності у визначенні соціально прийнятної поведінки чоловіків і жінок виявив інший відомий антрополог Джордж Мердок, який здійснив порівняльний аналіз 224 суспільств. Тим самим дослідники довели, що немає загальноприйнятих понять фемінності і маскуліності, по суті, єдиної біологічно зумовленої моделі гендерного розподілу соціальних ролей. Чоловічих і жіночих ролей навчаються у процесі соціалізації, і ці ролі суттєво відрізняються в різних культурах та історичних періодах.

Гендерні стереотипи та закріплені в суспільстві гендерні ролі є причиною існування гендерної нерівності у суспільстві. Виховання, чітко орієнтоване на статеву відмінність, за допомогою традицій, що склалися, літератури, засобів масової інформації. Все це формує поведінку й мислення жінок та чоловіків, примушуючи думати, що:

- жінка самостійно не може вирішити проблеми, та це їй і не потрібне, бо для вирішення проблем жінкам потрібні чоловіки;
- для жінок важливо бути красивими, щоб сподобатися чоловікам, красиві жінки мають більше шансів здобути соціальне визнання;
- сила жінки в тому, щоб прибирати, піклуватися, доглядати й допомагати;
- жінки не повинні прагнути бути в центрі уваги, а повинні поступатися першістю чоловікам тощо.

Як наслідок цього жінки упускають можливості:

- підготуватися до самостійного життя в партнерстві;
- виробити шляхи подолання справжніх небезпек, навчитися вирішувати проблеми;
- спланувати власну професійну кар'єру та вийти у світ, щоб відповідати вимогам дня.

Нерівність накопичується протягом життя та нерідко закріплюється і в зміні поколінь. Жодна країна світу не забезпечує жінкам ті ж можливості, що і чоловікам. Так, в багатьох країнах світу жінкам все ще не вистачає юридично підкріплених прав щодо земельної власності, в управлінні власністю, у володінні власним бізнесом. У більшості країн Африки, наприклад, жінка отримує права на землю основним чином через свого чоловіка, і втрачає їх у випадку розлучення чи вдівства. У Китаї поширені вибіркові аборти, якщо ембріон жіночої статі. В європейських країнах за межею бідності проживає 20 млн. осіб, частка жінок серед них складає 59%.

Жінки і досі недостатньо представлені на всіх рівнях влади. На жінок припадає 10% місць в парламентах всіх регіонів світу за винятком Східної Азії. В жодному з регіонів країн, що розвиваються, жінки не посідають більше 8% міністерських постів. На карті світу є дві країни, де все ще не визнаються права жінок голосувати та висувати свої кандидатури на виборах. Україна, за кількістю жінок в парламенті (8%), посідає 110 місце серед 188 країн. До складу Кабінету Міністрів 2016 р. України входять дві жінки.

Нерівність існує й у сфері зайнятості та працевлаштування. В Україні безробіття серед жінок, як приховане, так і зареєстроване, вище, ніж у чоловіків. Заробітна плата жінок складає 72,5% від заробітної плати чоловіків, при цьому серед працівників з вищою освітою жінки складають 56%. Жінки здебільшого працюють у тих сферах (освіта, медицина, соціальна сфера тощо), де заробітна плата значно нижче, ніж у середньому по народному господарству, що призводить до зростання економічної нерівності чоловіків та жінок.

Через 20-30 років в Україні заробітна плата жінок складатиме лише 40-50% пенсії чоловіків.

Окрім того, жінка працює на 4-6 годин більше, ніж чоловік, праця в домашньому господарстві не враховується як продуктивна, а тому не оплачується й не враховується в пенсійних схемах. Жінки, які мають дітей та перебували в декретній відпустці, стають неконкурентоспроможними на ринку праці.

Результати останніх досліджень з міграційних процесів свідчать про тенденцію до фемінізації міграції – збільшення кількості жінок серед трудових мігрантів. За даними Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, їх частка серед українських мігрантів становить 33%. Причому, приблизно одна чверть всіх мігрантів, що працюють за кордоном, мають неврегульований статус. У 2015 році МОМ в Україні надав допомогу 740 постраждалим від торгівлі людьми, серед яких 51% жінки. За перші 6 місяців 2016 року допомогу отримали 491 постраждалий, з яких 41% – жінки.

Однак, від гендерної нерівності страждають також і чоловіки. Так, тривалість життя чоловіків у середньому на 12 років менше, ніж у жінок, рівень смертності в молоді роки серед чоловіків вище, ніж серед жінок. Понад 40% всіх нинішніх 16-річних юнаків не мають шансів дожити до пенсії внаслідок зменшення тривалості життя чоловіків. Чоловіки більше схильні до суїциду. Чоловіків більше вражають такі хвороби як туберкульоз, СНІД (хворих чоловіків утричі більше, ніж жінок), алкоголізм (у 6 разів) та наркоманія. Понад 30% чоловіків ніколи не стануть батьками з причин низького рівня репродуктивного здоров'я.

Питання для перевірки.

1. Дайте визначення поняттям «стать» та «гендер».
2. Розкрийте поняття «гендерні ролі» та «гендерна соціалізація».
3. Що таке гендерні стереотипи? Наведіть приклади.
4. Дайте визначення поняттям «гендерна нерівність» та «гендерна дискримінація». Наведіть приклади.
5. Охарактеризуйте причини існування гендерної нерівності.

Список рекомендованих ресурсів:

1. ТОП-10 гендерної політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_58.html

2. Ляшева, А., 2013. «Чого хочуть церкви і чого хочуть від них? Аналітика протестів релігійних організацій». В: Центр досліджень суспільства. Доступ 4.11.14 за адресою: <http://cedos.org.ua/protestmonitor/digest/2013-09-30-20-24-43>.

3. Суковата, В., 2004. «Гендер і релігія». В: Суковата, В. Основи теорії гендеру: навч. посіб. – Київ: К.І.С, с. 385-425.

4. Глосарій Гендерного інформаційно-аналітичного центру «Крона» <http://krona.org.ua/gender.html>

5. Маєрчик М. Гендер і стать: від бінарності до багатоманіття (Розділ 1) // Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К.: Критика, 2013. – с. 11-27.

Фільми для перегляду:

1. «Години» («Hours»), 2002, США; режисер Стівен Долдрі. Фільм про три життєві історії з 1923, 1951 і 2001 року (британської письменниці Вірджинії Вульф, американської домогосподарки та ін.).

2. «Посмішка Мони Лізи» («Mona Lisa Smile»), 2003, США; режисер Майкл Ньюелл. Фільм про питання доступу жінок до освіти та сенсу вищої освіти для жінок в 1950-і роки в США.

3. «Прислуга» («The Help»), 2011, США; режисер – Тейт Тейлор. Фільм про проблеми расизму, пов'язані із зайнятістю чорних жінок у сфері домашнього господарства. Фільм – яскрава ілюстрація до праці А. Девіс.

4. «Янголи із залізними зубами» («Iron Jawed Angels»), 2004, США; режисерка Катя Фон Гарнье. Історичний фільм про боротьбу суфражисток в 1912-1920 роках в США за право голосу.

5. Документальні фільми «Жінки, які зробили Америку» (Makers: «Women Who Make America») (2013).

2.2. Запобігання і протидія дискримінації та сексизму в Україні

Мета: ознайомлення з поняттям дискримінації та сексизму, формування навичок розпізнавання та відповідальності учасників навчально-виховного процесу щодо дискримінаційних проявів.

Основні поняття теми: дискримінація, сексизм, ознаки дискримінації, прояви дискримінації, роль держави та суспільства у запобіганні дискримінації.

План:

- основні поняття дискримінації та сексизму;
- визначення основних форм дискримінації;
- ознаки дискримінації згідно з національним законодавством.

У Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок **дискримінацію** визначають як «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі».

У статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «**дискримінація**» визначається як «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

Оскільки разом із цим терміном Закон дає визначення й окремим **формам дискримінації**, варто пам'ятати, що термін «дискримінація» носить узагальнюючий характер:

- **непряма дискримінація** – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;
- **пряма дискримінація** – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поведуться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поведження має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;
- **підбурювання до дискримінації** – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;
- **пособництво у дискримінації** – будь-яка свідома допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації;
- **утиск** – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Утиск може набувати форм:

- словесних образ, коментарів або натяків, спрямованих на приниження гідності людини через, наприклад, її колір шкіри, етнічну приналежність, стать, інвалідність, сексуальну орієнтацію тощо;
- образливих сексистських, гомофобних, антисемітських тощо жартів, анекдотів, кпінів;
- публічного (зокрема в межах спільного робочого простору) поширення сексистських, ксенофобних, гомофобних та інших печатних або графічних матеріалів (постерів, листівок, брошур тощо);
- образливих жестів сексистського або ксенофобного характеру;
- ігнорування, ізоляції або сегрегації через стать, етнічну належність, сексуальну орієнтацію тощо;
- актів фізичної агресії та насильства. Безперечно, цей перелік не є вичерпним, оскільки перелічити усі можливі форми утиску неможливо через їх чисельність.

У разі значної інтенсивності утиску, зокрема, коли він поєднується з актами фізичного насильства, він може кваліфікуватися не просто як дискримінація, але й як кримінальне правопорушення – «приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» – відповідальність за яке встановлена статтею 161 Кримінального кодексу України.

Наприклад, Х працювала помічницею директора та отримувала від нього численні непристойні зауваження сексуального характеру, хтиві натяки на їхні можливі сексуальні стосунки, запрошення приєднатися до нього після роботи для спільного проведення часу та розваг. Попри те, що Х настійливо відмовлялася від усіх пропозицій директора, його чіпляння до неї тривали близько півроку, аж поки він не заявив Х, що якщо вона «підє йому назустріч», її статус і зарплата на роботі можуть значно підвищитися. У відповідь на це Х заявила, що попри його глибоке переконання в тому, що «багато секретарок мають сексуальні стосунки зі своїми начальниками», вона хотіла б, аби їхні відносини залишалися виключно професійними. Після цього директор почав принижувати її перед колективом як «несправжню жінку», шукати приводи для позбавлення її премій та винесення доган, а зрештою – звільнив її.

Закон встановлює наступний перелік ознак, за якими заборонена дискримінація:

- раса та колір шкіри (термін «раса» вживається з метою забезпечення захисту від дискримінації особам, які помилково вважаються такими, що належать до певної раси; будь-які теорії, що засновані на існуванні різних «рас» або намагаються виокремити та розрізнити «раси», заперечуються);

- політичні переконання;
- релігійні та інші переконання (означають сповідування будь-якої традиційної релігії, нетрадиційного вірування або подібного за природою філософсько-світоглядного переконання, а також належність до релігійної общини або організації);
- стать (дискримінація за ознакою статі включає в себе, поміж іншим, дискримінацію за ознаками вагітності, народження дитини або догляду за дитиною);
- вік;
- інвалідність (означає дійсну або приписувану особі наявність значних функціональних обмежень унаслідок фізичної або психічної хвороби або певної генетичної вади, що існує тепер, існувала попередньо, може з'явитися в майбутньому);
- етнічне походження;
- соціальне походження;
- громадянство;
- сімейний стан (означає шлюбний статус, перебування у фактичному шлюбі або спільне проживання та піклування про дітей або батьків, уключаючи онуків, діда, бабу, всиновлювача, всиновлюваного та інших родичів, у тому числі тих, хто знаходиться на утриманні через вік або наявність інвалідності);
- майновий стан;
- місце проживання;
- мова;
- або інші ознаки.

Фраза «або інші ознаки» означає те, що наведений у положенні Закону перелік є невичерпним та ілюстративним. Європейський суд з прав людини встановлює, що до переліку ознак, за якими заборонена дискримінація, входять сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність (трансгендерність або транссексуальність), членство у профспілках, ВІЛ-статус, інвалідність, генетичні характеристики особи, належність до національної меншини тощо.

Наприклад, жінка середнього віку та громадянка тієї країни, в якій проживає, намагалася знайти роботу, однак отримувала численні відмови ще на стадії подання свого резюме. Пізніше виявилось, що незвичне ім'я, яке дали їй батьки при народженні, здавалося роботодавцям іноземним, а тому вони не бажали брати її на роботу.

У Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та статті 2 Конвенції про права інвалідів виокремлюється така специфічна форма дискримінації як **відмова в розумному пристосуванні**: «Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється. Терміни «розумне пристосування» та «універсальний дизайн» вживаються у значенні, наведеному в Конвенції про права інвалідів, а термін «дискримінація за ознакою інвалід-

ності» вживається у значенні, наведеному в Конвенції про права інвалідів та Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Таким чином, «Дискримінація за ознакою інвалідності означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, у тому числі відмову в розумному пристосуванні». **Розумне пристосування** означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і відповідних модифікацій і коректив, що не стають невідомим чи невинуватим тягарем, для цілей забезпечення реалізації або здійснення інвалідами нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод».

Наприклад, людині, яка має проблеми зору та використовує собаку-поводиря, було відмовлено у доступі до кафе. Керівництво закладу наголошувало на тому, що правила перебування в закладі однакові для всіх, зокрема, й правило, яке забороняє заходити з домашніми тваринами.

Ще один приклад, офіційний сайт державного підприємства «Укрзалізниця», який надає можливість пасажиром здійснювати придбання квитків на потяги в режимі онлайн, оформлений таким чином, що унеможлиблює придбання квитків людьми із проблемами зору, а також не дозволяє придбання пільгових квитків, на які мають право, зокрема, люди з інвалідністю та певні інші категорії громадян.

Таким чином, національні стандарти у сфері запобігання та протидії дискримінації встановлюються наступними нормативно-правовими актами:

- Конституція України (ст. 21, 24, 26);
- Кримінальний кодекс України (ст. 161);
- Кодекс законів про працю України (ст. 21, 22);
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 2);
- Закон України «Про національні меншини в Україні»;
- Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», тощо.

Поряд з терміном «дискримінація» використовують термін «сексизм».

Сексизм називають ідеологію або практику дискримінації людей за статтю. Вона базується на установах або переконаннях, відповідно до яких жінкам (або чоловікам) приписуються (заперечуються) певні якості. Сексизм передбачає перевагу фізичних, інтелектуальних якостей без яких-небудь аргументів на користь того, що чоловіки кращі за жінок, або навпаки.

Таким чином, **сексизм** – це дискримінація людини за ознакою статі, подібно як расизм – дискримінація за ознакою раси.

Як приклад сексизму можна навести висловлювання тренера донецького футбольного клубу «Шахтар» Мірча Луческу щодо помічниці головного судді Наталі Рачинської: «Я б все ж не ставив жінок судити матчі, тому що вони занадто сентиментальні, а через це, можливо, починають допомагати комусь». Так він прокоментував матч між командами «Динамо» й «Оболонь», що закінчився з рахунком 4:0. Луческу заявляє, що як мінімум два голи тоді були забиті з офсайду. На погляд головного тренера «Шахтаря», помічниця головного судді (їх ще називають «лайнсмени») Наталя Рачинська припустилася помилок, бо вона – жінка: «Жінки починають, можливо, через сантименти трохи допомагати одній з команд. По-іншому мені пояснити складно, коли два метри поза грою», – сказав він.

Якось депутат Антон Геращенко заявив своїй колезі по парламенту Надії Савченко, що їй «було б чудово зайнятися влаштуванням свого особистого життя» та «народити дітей». Слід нагадати і про мера Івано-Франківська Руслана Марцінківа, який дав розпорядження попросувати всі 1880 прапорів, які мали вивісити у місті до 25-річниці від Дня Незалежності України. Він спочатку запитав: «У департаменті є жінки?», а потім категорично заявив: «У них вдома є праски. Хай принесуть і попросують».

Тут не можна не згадати також велику кількість сексистської реклами, що існує в українському інформаційному просторі. «Вмієте поводитися з двома дамами?», «Роздвину палички», «Дружині – кухню, коханій – відпочинок», «Кожен третій – безкоштовно», «Дівчина в подарунок», «Даю в розстрочку до п'ятнадцяти разів». Перелічений ряд – це рекламні надписи, що розміщені по всій державі.

Також можна назвати кілька реклам, які отримали антивідзнаку гендерної рівноваги, яка була заснована Інформаційно-консультаційним жіночим центром у 2009 році та вручається двічі на рік. Це реклами кабаре Velvet, реклама газети «Дай об'яву в газету», «Хорватія доступна кожному», «Меблі для офісу», реклама кафе «maLLina», мережі ресторанів «Сушия», «Укравто».

Серед основних ознак сексизму в рекламі можна назвати насамперед такі:

- еротизація – надуживання еротизмом оголеного жіночого тіла чи його частин;
- оречевлення – пряме чи опосередковане отождоження жінки з товаром;
- фейсизм – використання знеособлених жіночих зображень без обличчя чи голови;
- мачизм – це надмірна та демонстративна маскуліність, атрибутами якої є фізична сила, сексуальна активність, агресивність, домінування; мачизм пошановує цінності, які культура асоціює з надмірним началом, та виказує **зневагу до всього, що пов'язане з жіночим**.

Питання для перевірки.

1. Дайте визначення поняттям «дискримінація» та «сексизм».
2. Які прояви дискримінації вам відомі? Наведіть приклади.
3. За якими ознаками заборонена дискримінація? Наведіть приклади.
4. Поясніть ознаки сексизму. Наведіть приклади.
5. Якими нормативно-правовими актами встановлюється запобігання та протидія дискримінації в Україні?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207
2. Сексизм або гендерна дискримінація / Маріанна Колодій // Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект: [колективна монографія] / Кол. авт., за заг. ред. проф. Н.А. Сейко; відп. ред. Н.П. Павлик. – Житомир: Видавництво «Волинь», 2014. – С. 196-200.
3. Соціолог: заява тренера «Шахтаря» про жінок-суддів – сексистська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dynamo.kiev.ua/user/ed78/64-345.html>
4. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. – К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. – 74 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_booklette-06_1kolonka_screen.pdf
5. ЄСПЛ у 50-ти запитаннях. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/50Questions_UKR.pdf

2.3. Національне та міжнародне законодавство щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Мета: дослідити основні національні та міжнародні нормативно-правові документи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Основні поняття теми: рівні права, рівні можливості, гендерні підходи, дискримінація.

План:

- визначити принципи рівності жінок та чоловіків;
- розглянути законодавство в сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

- ознайомити з органами та установами, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Впровадження гендерних підходів в суспільне життя є актуальним питанням внутрішньої політики держави і необхідне для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку.

Рівні права є однією з невід'ємних складових правової держави.

Держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини, передбачених міжнародно-правовими документами. Україна останніми роками досягла значного прогресу у вивченні та осмисленні гендерної проблематики. Відбулися помітні зміни у законодавчій сфері України, створенні правових механізмів, прийнятті цілого ряду важливих рішень, спрямованих на зміну ситуації стосовно становища жінок. Принцип рівності жінок та чоловіків закріплений у Конституції України. Україна стала однією з перших країн світу, яка має окрему статтю в Конституції (ст.24), де задекларовані рівні права і можливості жінок і чоловіків в усіх сферах життя.

Поширення ідей гендерної рівності та справедливості зумовлене активністю міжнародної спільноти, діяльністю Організації Об'єднаних Націй та окремими агентствами і регіональними групами.

Підписання Президентом України у вересні 2000 року Декларації тисячоліття ООН є не тільки визнанням проблеми людського розвитку, які постають в країні, але й ознакою прийняття державою відповідальності за стан і перспективи людського розвитку.

Україна у складі СРСР ратифікувала Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінацій щодо жінок у 1978 році, що є міжнародно-правовим підґрунтям забезпечення рівності жінок та чоловіків. Базовими документами формування політики з питань жінок в Україні стали: Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепція державної сімейної політики. Верховна Рада прийняла низку законів, які мають регулювати суспільні відносини та забезпечити подолання дискримінації за статтю шляхом урахування гендерних інтересів різних соціальних категорій та урахування гендерних норм міжнародного права. Це, зокрема, Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (2005 р.), Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України та Кодекс законів про працю України, закони «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.), «Про обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про зайнятість населення» (2000 р.), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням і похованням» (2001 р.), Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.), Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків»

(2005 р.), Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Метою Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Закон базується на статті 24 Конституції України, що не лише гарантує рівність чоловіків і жінок, а й повністю забороняє будь-яку дискримінацію.

Законом забороняється дискримінація за ознакою статі. Рівні права жінок і чоловіків — це відсутність обмежень або привілеїв за ознакою статі. Не вважаються дискримінаційними: спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів і вигодовування дитини груддю; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги до охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; позитивні дії (спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією України і законами України).

До органів, установ і організацій, наділених повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, закон відносить Верховну Раду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, визначених в їхньому складі уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; об'єднання громадян.

Законом передбачено забезпечувати рівні можливості жінок і чоловіків у таких сферах, як державна служба і служба в органах місцевого самоврядування; здобуття освіти і професійна підготовка; праця і отримання винагороди за неї; укладення колективних договорів і угод; підприємницька діяльність; соціальний захист.

Згідно із законом особа має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої їй унаслідок дискримінації за ознакою статі або сексуальних домагань.

У 2008 р. внесені зміни до Кодексу законів про працю України, якими передбачено, що колективним договором встановлюються рівні права і можливості для жінок та чоловіків і зміни до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», яким передбачено, що Уповноважений здійснює контроль за дотриманням прав та 37 можливостей жінок і чоловіків.

Проблема збереження гендерних стереотипів для України залишається актуальною, проте більшою мірою теоретичною, ніж практичною: про неї говорять, проводять заходи щодо боротьби зі стереотипами, але визначення їх ре-

альної поширеності не здійснюється. Робота по боротьбі зі стереотипами, які відтворюють гендерну нерівність, є несистемною і має формальний характер.

Питання для перевірки.

1. Які основні принципи рівності жінок та чоловіків вам відомі?
2. Назвіть основні нормативно-правові документи в сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.
3. Які органи та установи наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза / Н.Б. Болотіна. – К.: Логос, 2001. – 82 с.
2. Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. №2866-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3308.html>
4. Світайло Н. Гендерний портрет українського суспільства. Аналітичне дослідження / Н. Світайло, В. Павленко, А. Костенко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – 81 с.
5. Гендерна освіта. Методичний посібник для вчителів з гендерної освіти / Закарпатський обласний центр гендерної освіти при УжНУ / За ред. М. Колодій. – Ужгород, 2007. – 49 с.
6. Методика проведення гендерного аналізу та інтегрування гендерної складової у регіональні політики і програми Львівської обласної державної адміністрації / М. М. Колодій. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2013 – 50 с.

2.4. Гендерно зумовлене насильство

Мета: сформувати розуміння поняття гендерно зумовленого насильства, його видів; простежити зв'язки між проблемами гендерної нерівності, гендерним насильством та торгівлею людьми.

Основні поняття теми: гендерно-обумовлене насильство, насильство стосовно жінок, домашнє насильство, насильство стосовно жінок за гендерною ознакою, жертва насильства, психологічне насильство, фізичне насильство, сексуальне насильство, сталкінг, вбивство в ім'я честі, примусовий шлюб.

План:

- визначити поняття гендерно зумовленого насильства;
- розкрити основні види гендерно зумовленого насильства;
- масштаби гендерно зумовленого насильства в Україні.

Протягом останніх років вивчення проблеми гендерно-обумовленого насильства стало одним із пріоритетних напрямів фахівців різних сфер діяльності та громадськості, зокрема, юристів, правозахисників, психологів, медичних та педагогічних працівників.

Зростання інтересу до питань гендерно обумовленого насильства спирається на низку об'єктивних чинників. Серед них варто виділити такі:

- 1) у ситуації конфлікту зростає рівень насильства в суспільстві;
- 2) війна по-різному відбивається на чоловіках та жінках;
- 3) чоловіки та жінки по-різному залучені в конфлікт;
- 4) з'являються нові прояви насильства, які обумовлені війною;
- 5) війна несе сама по собі насильство.

Важливість привернення уваги до проблематики гендерно зумовленого насильства підтверджується спеціальними документами міжнародних організацій: Резолюцією Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки. Мир. Безпека» (2000 р.) та Рекомендацію №30 до Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. Так, в Резолюції Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки. Мир. Безпека» наголошується на занепокоєності щодо того, що цивільне населення, особливо жінки та діти, складає більшість серед тих, на кому негативно відображаються збройні конфлікти. У ній також міститься заклик до керівництва держав використовувати підхід, який базується на врахуванні особливих потреб жінок та дівчат під час розселення, а також в тому, що стосується реінтеграції, реабілітації та постконфліктного відновлення.

Обидва документи підкреслюють зв'язок між військовими конфліктами та насильством стосовно жінок та вимагають від держав рішучих дій для припинення насильницьких практик.

Разом з тим, як свідчить аналіз міжнародних і національних нормативно-правових документів, на сьогоднішній день відсутнє чітке офіційне визначення «гендерно зумовленого насильства».

Поняття та причини гендерно зумовленого насильства тісно пов'язані із поняттям та масштабами гендерної нерівності. Дослідження та практика показують, що серед постраждалих від торгівлі людьми значну кількість становлять жінки та діти, які в минулому страждали від гендерного насильства.

У листопаді 2011 року Україна підписала **Конвенцію**

Ради Європи із запобігання насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу з цими явищами (Стамбульську Конвенцію). У ній надаються визначення понять:

- «**насильство стосовно жінок**» – це порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок, яка означає всі акти насильства

стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті;

- **«домашнє насильство»** – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні;
- **«гендер»** – це соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;
- **«насильство стосовно жінок за гендерною ознакою»** – це насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно;
- **«жертва»** – це будь-яка фізична особа, що піддається поведінці, зазначеній у пунктах «а» та «b»;
- **«жінки»** – це також і дівчата до 18 років.

Розглянемо **основні види гендерно зумовленого насильства**.

1. **Сексуальне насильство**, у тому числі зґвалтування: будь-який статевий акт, виконаний з кимось без згоди цієї особи вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.
2. **Сексуальні домагання**: будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, мета або наслідок якої – порушення гідності особи, зокрема шляхом створення загрозливого, ворожого, принизливого або образливого середовища.
3. **Психологічне насильство**: навмисне залякування, домагання чи погрожування особі протягом певного періоду, що призводить до травматичних переживань. У близьких відносинах психологічне насильство може часто переходити в фізичне та сексуальне насильство.
4. **Переслідування (сталкінг)** – неодноразове погрожування комусь через фізичне переслідування, залучення до небажаного спілкування чи навмисне інформування когось про те, що за ними ведеться нагляд, щоб змусити їх боятися за свою безпеку.
5. **Фізичне насильство**: акти насильства, що не носять сексуальний характер. Сюди належать: удари, придушення, штовхання, порізи, опіки, стрілянина та застосування будь-якої зброї, обливання кисло-

тою чи будь-який інший акт, що спричиняє біль, дискомфорт або поранення.

6. **Каліцтво статевих органів:** всі операції, що навмисно змінюють чи травмують жіночі статеві органи з немедичних причин, а саме, видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора.
7. **Вбивство в ім'я честі:** вчинення будь-якого з актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, культура, звичаї, релігія, традиція або так звана «честь» не розглядалися як виправдання таких актів. Це охоплює, зокрема, заяви про те, що жертва порушила культурні, релігійні, соціальні чи традиційні норми або звичаї належної поведінки.
8. **Примусовий шлюб:** акт навмисного використання фізичних або психологічних погроз, щоб змусити дорослого чи дитину прийняти шлюб, чи перевезення дорослого чи дитини до іншої країни, щоб змусити їх вступити в шлюб.
9. **Примусовий аборт та примусова стерилізація:** виконання операції абортів на жінці без її попередньої та інформованої згоди; та проведення операції, що націлена на усунення здатності жінки до природного відтворення, без її попередньої та інформованої згоди чи розуміння.

Ратифікація Стамбульської конвенції накладе відповідальність на урядові структури – правоохоронні органи, органи правосуддя і соціальних послуг, сферу охорони здоров'я, та спонукатиме їх діяти рішуче і без осуду жінки, коли вона викриває насильство. Необхідна ефективна взаємодія структур, відповідальних за подолання наслідків насильства в сім'ї, створення та запровадження методів незалежної судової експертизи психологічного стану як постраждалих від домашнього насильства, так і кривдника; винесення судом рішення про психокорекцію кривдника, а також про подальшу долю сім'ї тощо.

Насильство на гендерній основі повинно перестати бути приватною справою і має стати питанням державної ваги, за яке держава повинна нести відповідальність. Створення притулків і безпечних будинків забезпечить тимчасове полегшення для жінок і дівчат, яким необхідно покинути небезпечне середовище – це в буквальному сенсі питання життя і смерті.

Але найважливіше – порушити тишу. Усе суспільство має звертати увагу на порушення прав людини, які відбуваються щодня, щогодини, щохвилини, тоді коли над жінкою або дівчиною здійснюється насильство. Єдиний спосіб зупинити це – більше не мовчати.

Звернулася мати з приводу зґвалтування її доньки (16 років) групою осіб в м. Донецьк. Жінка розповіла, що її донька поверталася додому від родичів, коли до неї підійшли 3 осіб у камуфляжній формі, без будь-яких опізнавальних знаків зі зброєю та наполегливо запропонували їй пройти разом з ними. Після того, як дівчина пройшла з ними, чоловіки зірвали одяг та зґвалтували. Окрім того, зали-

шили на обличчі тілесні ушкодження. До правоохоронних органів не зверталися, бо «немає куди, міліція не працює». Із звернень на Національну «гарячу лінію» із попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації.

Питання для перевірки.

1. Назвіть основні поняття, які обґрунтовують гендерно-зумовлене насильство. Наведіть приклади.
2. Які основні види гендерно-зумовленого насильства вам відомі? Наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте ситуацію з гендерно-зумовленим насильством в Україні.
4. В яких нормативно-правових документах зазначено поняття гендерно-зумовленого насильства?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Права людини в Україні – 2009-2010. – Доповідь правозахисних організацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1298361851>
2. Резолюція Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки. Мир. Безпека». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_669
3. Бурейчак Т.С. Соціологія маскуліності. Львів: Магнолія, 2011. – 142 с.

2.5. Насильство в сім'ї

Мета: систематизувати знання з попередження та протидії насильства в сім'ї шляхом формування чіткого ставлення до проблеми.

Основні поняття теми: насильство в сім'ї, психологічне насильство, фізичне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, захисний припис, корекційна програма, відповідальність за вчинення насильства в сім'ї.

План:

- визначення поняття насильства в сім'ї згідно з національним законодавством;

- масштаби насильства в сім'ї, в світі та Україні;
- основні чинники насильства в сім'ї;
- відповідальність за вчинення насильства в сім'ї в Україні.

Проблема насильства в сім'ї має більшою мірою «жіноче обличчя».

Так, за даними дослідження Інституту соціологічних досліджень НАН України, 68% жінок в Україні зазнають у тій чи іншій формі знущань у сім'ї, в тому числі 20% – «періодично» або «часто» (переважно це побиття жінки чоловіком). Кожна десята дівчина в Україні зазнає принижень. Згідно з даними Інституту соціальних досліджень, майже 60% жінок, які страждають від фізичного насильства в сім'ї, потерпають і від сексуального насильства.

За даними ЮНІФЕМ, жінки у всьому світі потерпають більше від домашнього насильства, ніж від пограбувань, зґвалтування незнайомими та в автомобільних катастрофах, разом узятих.

За даними дослідження, що проводилось ПРООН у 2009 р. 44% населення України страждають від насильства в сім'ї.

Насильство над дітьми та насильство в сім'ї може відбуватись як у бідних та асоціальних сім'ях, так і в забезпечених і заможних. Як правило, суб'єктами та жертвами насильства в сім'ї є: дружина чи чоловік, неповнолітні діти, батьки чи родичі похилого віку, інваліди (незалежно відвіку), старші діти до молодших. У 95% випадків постраждалими були жінки, понад 91% осіб, які вчиняють насильство в сім'ї в Україні – чоловіки. У 75% випадків домашнього насильства страждають діти. Кожний із визначених вище видів насильства має безліч проявів. Саме їх знання, розуміння та можливість тлумачення є важливими навичками педагогічних та соціальних працівників.

Причини існування та поширення насильства в суспільстві та родинах укорінюються як на рівні традицій, культурних практик, так і стереотипів поведінки, мислення. Крім того, чинники посилення насильства потрібно шукати в невмінні вирішувати мирним шляхом будь-які конфлікти чи суперечності. Отже погіршення соціальної та економічної ситуації багатьох українських сімей на фоні економічної кризи та військових дій стають вагомим негативним внеском у поширеність насильства в суспільстві. Тобто, наприклад, погіршення фінансово-економічної ситуації родини, втрата роботи одним з її членів, не вирішеність побутових проблем не обов'язково обумовлюють прояви насильницької поведінки, але сприяють її появленню.

Визначимо й інші чинники, які посилюють ризики виникнення насильства у взаємовідносинах людей, у тому числі в сім'ї:

- 1) зниження життєвого рівня в умовах сучасної економічної кризи;
- 2) високий рівень психологічного напруження у зв'язку з військовим станом;

- 3) наркоманія, алкоголізм, пияцтво члена сім'ї;
- 4) загальний низький рівень духовності, інтелігентності, виховання в сім'ї;
- 5) пропаганда насильства по телебаченню, в кіно, в Інтернеті;
- 6) виховання в сім'ї, де здійснювалось насильство;
- 7) характер ролей в сім'ї – утриманка та власник;
- 8) безробіття, страх втратити роботу;
- 9) суспільство визнає насильство відносно жінки нормальним явищем;
- 10) мовчання про проблеми в сім'ї, табу;
- 11) зниження життєвого рівня в умовах військового стану, бідність, нестача грошей;
- 12) низька поінформованість, куди можна звертатись;
- 13) низька самооцінка жінок;
- 14) бажання чоловіка мати владу та контролювати все, і життя дружини також;
- 15) бажання бути «мачо», де чоловік асоціюється з насильством, агресією, владою;
- 16) економічна нерівність між жінками та чоловіками, матеріальна залежність жінок;
- 17) невпевненість жінки в майбутньому, страх залишитись самій;
- 18) традиційний тип моделі сім'ї, культурні або релігійні традиції;
- 19) важкі умови проживання та побуту;
- 20) підвищення самооцінки чоловіка за рахунок насильства над дружиною;
- 21) незнання законодавства про можливе покарання кривдникам;
- 22) незнання жінками та дітьми, що таке насильство та які його види;
- 23) виховання без батька, або відштовхування батьком;
- 24) психічні розлади у насильника;
- 25) нерозуміння прав людини, і особливо жінки;
- 26) підтримка обвинувачення жертви (сама винна, бо погана ....);
- 27) відсутність у суспільстві культури гендерної рівності;
- 28) низька соціальна та юридична захищеність жертв домашнього насильства;
- 29) відсутність навичок безконфліктної комунікації та вирішення конфліктів;
- 30) слабе законодавство, яке не захищає жінок та дітей від насильства та інші.

Нескладно побачити, що вони відносяться до різних рівнів соціальних відносин – макрорівня (всього суспільства, культури), мезорівня (серединного рівня) та мікрорівня (ситуація в конкретній громаді або сім'ї). Для будь-яких фахівців, у тому числі педагогічних та соціальних працівників, важливо знати

основні чинники поширення насильства в сім'ї та насильства за ознакою статі (гендерно-обумовленого насильства).

Законодавство України, предметом регулювання якого є попередження насильства в сім'ї та ліквідація його негативних наслідків, не обмежується зазначеними вище законодавчими актами. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» закріплює заходи превентивного характеру, які застосовуються з метою попередження фактів насильства в майбутньому. Тому у випадку, коли дії щодо насильства в сім'ї становлять злочин чи інше правопорушення, стосовно особи, винної в його скоєнні, застосовуються заходи юридичної відповідальності, передбачені законодавством України.

Таблиця 5. Відповідальність за вчинення фізичного насильства

Кримінальна відповідальність		
Умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині.	ст. 115 ККУ	Позбавлення волі строком від семи до п'ятнадцяти років.
Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.	ст. 116 ККУ	Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.
1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності. 2. Те саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб. 3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього.	ст. 120 ККУ	1. Обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк. 2. Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. 3. Позбавлення волі на строк від семи до десяти років.
1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.	ст. 121 ККУ	1. Позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. 2. Позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

<p>2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.</p>		
<p>1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. 2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.</p>	<p>ст. 122 ККУ</p>	<p>1. Виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років. 2. Позбавлення волі від трьох до п'яти років.</p>
<p>Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.</p>	<p>ст. 123 ККУ</p>	<p>Громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років.</p>
<p>1. Умисне легке тілесне ушкодження. 2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.</p>	<p>ст. 125 ККУ</p>	<p>1. Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 850 гривень) або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до одного року. 2. Штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 850 до 1700 гривень) або громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.</p>

<p>1. Побої та мордування, тобто умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.</p> <p>2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.</p>	<p>ст. 126 ККУ</p>	<p>1. Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до одного року.</p> <p>2. Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.</p>
<p>1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.</p> <p>2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.</p>	<p>ст. 127 ККУ</p>	<p>1. Позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.</p> <p>2. Позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.</p>
<p>1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан.</p> <p>2. Ті самі дії, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані.</p>	<p>ст. 135 ККУ</p>	<p>1. Обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк.</p> <p>2. Обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк.</p> <p>3. Позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.</p>

<p>3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки.</p>		
<p>1. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження.</p>	<p>ст. 136 ККУ</p>	<p>1. Штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 3400 до 8500 гривень) або громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців.</p>
<p>2. Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть потерпілого.</p>		<p>2. Штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 8500 до 17000 гривень) або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років. 3. Обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.</p>
<p>1. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини. 2. Вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації.</p>	<p>ст. 143 ККУ</p>	<p>1. Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 8500 гривень) або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років. 2. Обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк.</p>
<p>1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини. 2. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу.</p>	<p>ст. 146 ККУ</p>	<p>1. Обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк. 2. Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. 3. Позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.</p>

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки.		
Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.	ст. 149 ККУ	Позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.
Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів.	ст. 117 ККУ	Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.
1. Спонування неповнолітніх до застосування допінгу. 2. Та сама дія, вчинена батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, його тренером, або повторно.	ст. 323 ККУ	1. Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 850 гривень) або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 2. Обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк.
Адміністративна відповідальність		
Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного характеру, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.	Ч. 1 ст.1732 КУпАП	Громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин або адміністративний арешт на строк до семи діб.
Відповідальність за ст.173 ² КУпАП «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» настає, якщо фізичне насильство не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень.		
Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян.	Ст. 173 КУпАП	Штраф від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 51 до 119 гривень) або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.
Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами.	Ст. 180 КУпАП	Штраф від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 102 до 136 гривень).

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя неповнолітніх дітей.	Ч. 1 ст. 184 КУпАП	Попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 17 до 51 гривень).
Відшкодування потерпілому заподіяної моральної шкоди.		Ст. 1167 ЦКУ
Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї.		Ст. 14 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї".
Позбавлення батьківських прав.		П. 3, п. 5 ст. 164 СКУ
Відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав.		Ч. 1 ст. 170 СКУ

Таблиця 6. Відповідальність за вчинення сексуального насильства

Кримінальна відповідальність		
Зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби.	Ч. 1 ст.133 ККУ	Виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк.
Зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.	Ч. 1 ст.152 ККУ	Позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.
Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, тобто задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.	Ч. 1 ст.153 ККУ	Позбавлення волі на строк до п'яти років.
Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, тобто втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство.	Ст. 303 ККУ	Позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки.	Ст. 155 ККУ	Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.
Розбещення неповнолітніх, тобто вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.	Ст. 156 ККУ	Обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.
Відшкодування потерпілому заподіяної моральної шкоди.		Ст. 1167 ЦКУ.

Таблиця 7. Відповідальність за вчинення психологічного насильства

Кримінальна відповідальність		
1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози. 2. Те саме діяння, вчинене членом організованої групи або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.	Ст. 129 ККУ	1. Арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років. 2. Позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.
Погроза знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози.	Ст. 195 ККУ	Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 850 гривень) або громадські роботи на строк від шістдесяти до ста двадцяти годин, або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців.
1. Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя).	Ст. 168 ККУ	1. Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 850 гривень) або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років.

<p>2. Те саме діяння, вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки.</p>		<p>2. Штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3400 гривень) або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.</p>
<p>1. Втягнення неповнолітніх дітей у злочинну діяльність, у пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми. 2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.</p>	<p>Ст. 304 ККУ</p>	<p>1. Позбавлення волі на строк від трьох до семи років. 2. Позбавлення волі на строк від чотирьох до десяти років.</p>
<p>1. Жорстоке поводження з тваринами. 2. Ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього.</p>	<p>Ст. 299 ККУ</p>	<p>1. Штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 850 гривень) або арешт на строк до шести місяців. 2. Штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до 3400 гривень) або обмеження волі на строк до двох років.</p>
<p>Адміністративна відповідальність</p>		
<p>Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій психологічного характеру (погрози, образи чи переслідування), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.</p>	<p>Ст. 173² КУпАП</p>	<p>Громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин або адміністративний арешт на строк до семи діб.</p>
<p>Увага! Із санкції ст. 173² КУпАП «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» вилучено штраф та виправні роботи, які тягнули негативні наслідки і для потерпілої від насильства в сім'ї, оскільки витрачались кошти із сімейного бюджету.</p>		

Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян.	Ст. 173 КУпАП	Штраф від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 51 до 119 гривень) або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти днів.
Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях.	Ст. 182 КУпАП	Попередження або накладення штрафу на громадян від п'яти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 85 до 255 гривень).
Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей.	Ст. 184 КУпАП	Попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 17 до 51 гривень).
Цивільно-правова відповідальність		
Відшкодування потерпілому заподіяної моральної шкоди.		Ст. 1167 ЦКУ
Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї.		Ст. 14 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї».
Позбавлення батьківських прав.		П. 3, п. 5 ст. 164 СКУ
Відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав.		Ч. 1 ст. 170 СКУ

Питання для перевірки.

1. Що таке насильство в сім'ї? Наведіть приклади.
2. Назвіть види насильства в сім'ї. Наведіть приклади.
3. Назвіть основні законодавчі акти у сфері попередження насильства в Україні.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/27->
2. Конституція України.

3. Кримінальний кодекс України.

4. Закон України «Про охорону дитинства».

5. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт. Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й., Христова Г. / За заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.

6. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навч.-метод. посіб. / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита». – 2014. – 282 с.

7. Комплексна Програма корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14-18 років) та жінками, які пережили насильство або належать до групи ризику: інформаційно-методичні матеріали / Бондаровська В.М. та ін.; за заг. ред. Бондаровської В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. – 528 с.

8. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. Посібник у двох томах. / Кол. авт. О.М. Бандурка, О.І. Бандурка, В.О. Брижик та ін. – К.: Україна, 2013. – 136 с.

9. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. – К.: Агентство "Україна". – 2015. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_95.html

Фільми для перегляду:

1. «Тиха гавань» / «Safe Haven» (2013), режисер Лассе Халльстрем.

2. «У ліжку з ворогом» / «Sleeping With The Enemy» (1991), режисер Джо-зеф Рубін.

3. «Поховайте мене за плінтусом» (2008), режисер Сергій Снежкін.

4. «З мене досить» (2002) / «Enough!», режисер Майкл Аптед.

5. «Дівчина навпроти» (2007) / «The Girl Next Door», режисер Грегорі Уїлсон.

РОЗДІЛ 3

Поняття торгівлі людьми та її корінних причин. Протидія торгівлі людьми в Україні

3.1. Торгівля людьми: визначення поняття. Ситуація з торгівлею людьми в Україні: причини, сучасний стан

Мета: висвітлити проблему торгівлі людьми, як порушення прав людини, сформуванню уявлення про ситуацію торгівлі людьми у світі та Україні; розглянути основні чинники поширення явища торгівлі людьми в Україні.

Основні поняття теми: торгівля людьми, трудова міграція, примусова праця, боргова кабала, рабство, сексуальна експлуатація, «внутрішня» торгівля людьми, «зовнішня» торгівля людьми.

План:

- підходи до визначення сутності торгівлі людьми;
- права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми;
- ситуація з торгівлею людьми в світі та Україні;
- причини потрапляння людей у ситуацію торгівлі людьми;
- група ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми;
- основні тенденції цього явища в Україні.

Проблема торгівлі людьми залишається актуальною для України з часів здобуття нею незалежності. Однак, із загостренням політичної та економічної ситуації у 2013-2015 рр. та розгортанням збройного конфлікту на сході України міграційні настрої, а з ними і вразливість населення до торгівлі людьми, посилились. Дослідження Представництва МОМ в Україні показало, що кількість трудових мігрантів з не врегульованим статусом збільшилася з 28% у 2011 р. до майже 41% у 2015 р. Відзначається також зростання кількості людей, які прийняли б ризиковані пропозиції працевлаштування за кордоном. У відповідь на бажання громадян втекти від збройного протистояння до інших країн з'являються нові шахрайські схеми, посилюється активність торгівців людьми. Висока соціальна незахищеність внутрішньо переміщених осіб, гуманітарні, економічні та соціальні труднощі в Україні надають проблемі торгівлі людьми нової актуальності.

Торгівля людьми має глибоке історичне коріння. У період рабовласницького та феодального ладу ставлення до торгівлі людьми було досить лібе-

ральним, купівля-продаж людини розглядалася як засіб законного збагачення. Згодом людське співтовариство усвідомило неможливість існування такої форми використання людини, яка дискримінувала її та принижувала гідність, ставила під загрозу її розвиток та існування.

Процес торгівлі людьми може включати особу або групу осіб, починаючи з вербувальника і закінчуючи особою, яка купує чи одержує жертву. Це може бути особа, що утримує людину в умовах рабства чи застосовує до неї методи, тотожні рабству, примусова праця, наприклад, примусове використання в промисловій, сільськогосподарській, рибальській галузях, чи в жебрацтві, у домогосподарстві служницею, чи в примусовому шлюбі. Відповідно до сучасного тлумачення торгівлі людьми, вона визнається і без ознаки перетинання державних кордонів. Адже є велика кількість випадків «внутрішньої» торгівлі людьми, що відбувається під час переміщення людей з одного регіону в інший у межах однієї країни. Такі особи страждають від насильства не менше тих, кому доводиться перетинати кордон.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» визначає торгівлю людьми як здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального Кодексу України визнаються злочином.

Таблиця 8. Визначення поняття торгівлі людьми

Дії	Шляхи	Мета-експлуатація
Вербування Перевезення Передача Приховування або одержання людей	Загроза силою або її застосування, ін. форми примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або уразливістю положення, підкуп, у вигляді платежів або вигод	Експлуатація, проституція, ін. форми сексуальної експлуатації, примусова праця або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, використання у злочинній діяльності, використання у жебрацтві, вилучення органів, народження дитини тощо

Згідно зі ст. 149 Кримінального Кодексу України, такі дії караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років, стосовно дитини або кількох осіб, повторно, службовою особою, за попередньою змовою групи осіб, особою від якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності, із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я, або з погрозою його використання – від п'яти до дванадцяти років, з конфіскацією майна, або без неї. Такі ж дії вчинені організованою групою, чи стосовно дитини, із застосуванням чи погрозою застосування насильства, яке мало тяжкі наслідки – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Історія Ганни

Багато хто сподівається заробити за кордоном на гідне існування родини, на квартиру, машину або просто на освіту... 20-річна Ганна сподівалась знайти роботу в Чехії та заробити собі на освіту. Родина не мала можливості вивчити дівчину, оскільки в родині не вистачало грошей на підтримку і навчання дітей. Так, недовго шукаючи, Ганна знайшла посередника, який обіцяв їй легальне працевлаштування за кордоном, допомогу в отриманні трудової візи та високий заробіток. Але послуги посередника дорого коштували. Дівчина позичила чималу суму грошей, щоб сплатити за працевлаштування та оформлення документів. Після оплати послуг посередник повідомив дівчині, що контракт, який вона підписала, потрібний тільки для оформлення візи, а коли вона приїде до Чехії, їй буде запропоновано іншу вакансію. Ганна усвідомлювала, що це неправильно, але гроші вже були сплачені і повернути їх не було жодного шансу. Так через деякий час Ганна опинилася в Чехії. Після прибуття дівчині сказали, що вона буде працювати на «клієнта» в галузі сільського господарства. Працювати приходилось з сьомої ранку до дев'ятої-десятої години вечора під наглядом спостерігачів, без рукавичок та належного взуття для роботи з хімікатами. Дорога з гуртожитку до місця роботи займала біля 2 годин. Ганні та іншим хлопцям з групи дозволялось раз на тиждень купувати продукти, переважно бутерброди, оскільки на те, щоб готувати їжу часу зовсім не залишалось, не кажучи вже про вільний час або відпочинок. За два тижні трудового рабства дівчина заробила 450 євро, але всі гроші їй так і не віддали. У гуртожитку Ганна познайомилась із хлопцем Сергієм, який також перебував у трудовому рабстві. Сергій потрапив до полону за такою ж схемою, що і Ганна, та провів у трудовому рабстві більше чотирьох місяців. Сергій та Ганна вже не могли так більше працювати ні фізично, ні морально. Вони разом взяли вихідний, щоб використати його для запланованої втечі і щоб їх одразу ж не почали шукати. Завдяки тому, що вони не віддали документи роботодавцю, їм вдалось втекти. Ганна повернулась додому і навчається в педагогічному університеті.

Перші міжнародні угоди з питань запобігання торгівлі людьми ототожнювали її з торгівлею жінками, причому винятково з метою сексуальної експлуатації. Це пояснюється тим, що саме торгівля жінками з метою примусового використання в проституції, як один з найбільш прибуткових видів бізнесу, набула особливо значного поширення у ХХ столітті. Насправді поняття «торгівля людьми» охоплює значно ширше коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку: чоловіки – з метою експлуатації праці, діти – з метою використання в жебрацтві, будь-які особи – для вилучення і трансплантації органів. Торгівля жінками є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми.

Усі зазначені підходи мають право на існування та впровадження. Однак, для вивчення проблеми торгівлі людьми у соціальному та педагогічному розрізі, пріоритетним є правозахисний підхід, де торгівля людьми розглядається, перш за все, як порушення прав людини.

У ситуації з торгівлею людьми порушуються наступні базові права:

- право на життя, свободу та особисту недоторканість: безпідставне затримання чи арешт означають, що вони були здійснені з порушенням чинного законодавства, строк затримання не вказується та не висуваються конкретні звинувачення;
- свобода від рабства: серед видів насилля – примусова праця без оплати чи боргова залежність. Право на свободу від катувань, жорстокого чи нелюдського поводження: особи, які потерпіли від торгівлі людьми, дуже часто підлягають фізичному та психологічному насиллю. Під час затримання вони інколи зазнають принизливого ставлення до себе. Потерпілі від торгівлі людьми зазнають фізичного насильства, гвалтування та тортур;
- свобода пересування та проживання: це право порушується, коли у особи відбирають паспорт та документи для в'їзду і перебування за кордоном чи тримають її ув'язненою;
- право на працю, створення профспілок та приєднання до профспілок: особи, які були продані, не можуть створити чи приєднатися до профспілки, а також не можуть нічого зробити для поліпшення умов праці;
- право на відповідний рівень життя: особи, які потерпіли від торгівлі людьми, дуже часто не мають можливості нормально харчуватися, змушені жити в нестерпних умовах, їм може бути відмовлено в медичній допомозі. Їм загрожує інфікування у випадку заборони використання контрацептивів;
- право на відпочинок: порушенням прав людини є примушування людей працювати більшу кількість годин на день без вихідного дня. Цей пункт дуже часто ігнорується по відношенню до хатніх робітниць;
- свобода одруження: права жінок порушуються, коли у шлюбі вони не мають рівних прав із чоловіками або коли жінок змушують укласти шлюб проти волі.

Історія Олега

Приємна зовнішність та доброзичливість людей сприяють виникненню довірливих відносин навіть між незнайомими людьми. Так, громадянин України Олег познайомився з приємним та доброзичливим чоловіком у Москві, на Київському вокзалі. Новий друг запропонував скоротати час за чаркою горілки. Через деякий час Олег прийшов до нього в автобусі, який прямував у невідомому напрямку без мобільного телефону та документів. Далі Олег розповів, що опинився у Чечні, правоохоронні органи якої продали його за десять тисяч російських карбованців на цегловий завод. На заводі Олегу погрожували, знущались, били, заковували в ланцюги, примушуючи працювати на рабських умовах. На той час Олег вже був занадто наляканий, щоб втекти, та до того ж нічого не пам'ятав. Парубок туманно уявляв, скільки часу він проробив на заводі, але в його пам'яті добре закарбувались ті поневіряння та знущання, яких він зазнав у трудовому полоні. Минали дні,

тижні, місяці, і Олег все більше розумів, що треба рятуватися, адже як тільки він не зможе працювати, його чекатиме страта. . Отже, під час чергового перевезення його на інше робоче місце він дивовижним чином втік з жахливого полону. Його підібрали на трасі далекобійники, з якими від приїхав до Волгограду. Подорожуючи, Олег почув номер телефону російської правозахисної організації, подзвонив, отримав консультацію та інформацію про те, куди йому звернутись за допомогою та притулком. Зараз Олег мешкає з родиною в Україні та закликає людей не бути довірливими та наївними.

Рівність перед законом: дуже часто ставлення суддів та представників судової влади до осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, залежить від статі, раси, національності, наявності чи відсутності легального статусу чи походження. Представники судової влади та судові органи нерідко висувають звинувачення не проти торгівців людьми, а проти осіб, які потерпіли від торгівлі людьми.

Комісія ООН з питань боротьби з міжнародною злочинністю вважає торгівлю людьми третьою категорією за своїми масштабами організованої злочинності, що поступається лише нелегальній торгівлі зброєю та наркотиками. Щорічні прибутки від торгівлі людьми становлять близько 12 мільярдів доларів США.

Явище торгівлі людьми є транскордонним. Воно існує у країнах з різним соціально-економічним і культурним рівнем. У випадках **зовнішньої торгівлі людьми**, країни підрозділяються на три типи: походження (з них людей ввозять), транзиту (через них переправляють людей), призначення (до них доправляються люди і там експлуатуються).

За даними дослідження, проведеного на замовлення Міжнародної організації з міграції, понад 160 000 українців постраждали від торгівлі людьми з 1991 року. Це свідчить про те, що Україна є однією із найбільших країн походження для торгівлі чоловіками, жінками та дітьми в Європі.

Сьогодні з України здебільшого здійснюється вивіз людей на світові ринки живого товару. Водночас вона є також транзитною для жителів азійських країн, які намагаються потрапити до Західної Європи. Поширеною є і торгівля людьми в середині країни. Таким чином, можемо зробити висновок, що Україна є водночас країною походження, транзиту та призначення в ситуації торгівлі людьми.

Відповідно до статистики Представництва МОМ в Україні, з січня 2000 р. по червень 2016 р. **12 186** постраждалих осіб в рамках реінтеграційної програми МОМ отримали допомогу, яка складається з медичної, психологічної та юридичної підтримки³, придбання проїзних документів, надання тимчасового житла, реінтеграційних грантів, поновлення документів, професійну підготовку/перепідготовку тощо .

³ <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>

Однак, важливо пам'ятати також про те, що торгівля людьми може відбуватись у межах однієї країни. Це явище називають **внутрішньою торгівлею людьми**. Останніми роками кількість випадків внутрішньої торгівлі людьми, а також торгівлі людьми в Україну зростає. За даними Міжнародної організації з міграції, в період з 2000 – перші 6 місяців 2016 р. такі випадки становлять 6%.

Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) в 2009 році підготувало всесвітню доповідь про торгівлю людьми. У ній на основі даних про заходи систем кримінального правосуддя та допомоги жертвам, отриманим з 155 країн, узагальнюються і аналізуються дії світової спільноти. Вдалося сформулювати ряд спостережень та основних світових тенденцій.

За даними UNODC, протягом останніх кількох років кількість країн, які вжили заходів з виконання Протоколу Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з торгівлею людьми, – подвоїлася. У той же час у багатьох країнах, як і раніше, відсутній необхідний юридичний інструментарій.

З урахуванням новизни відповідної законодавчої бази дуже показово те, що про порушення щонайменше однієї кримінальної справи за звинуваченням у торгівлі людьми повідомила 91 країна (57 відсотків країн, що надали інформацію), а про винесення, як мінімум, одного обвинувального вироку – 73 країни. Про винесення 10 і більше обвинувальних вироків за рік повідомили 47 країн, причому в 15 з них кількість винесених обвинувальних вироків більш ніж у п'ять разів перевищує цю цифру.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, в період з 1998 р. по червень 2016 р. органами внутрішніх справ України зареєстровано 3504 злочини, що передбачені ст. 149 («Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини») Кримінального кодексу України.

За даними Міністерства соціальної політики України, в Україні з 2012 р. по червень 2016 р. 227 осіб отримали статус постраждалих від торгівлі людьми.

Найбільш часто згадуваною формою торгівлі людьми є сексуальна експлуатація (99% жінок), після якої йде примусова праця (49% жінок, 51% чоловіків). Це може бути результатом статистичної похибки. Загалом, експлуатація жінок, особливо в міських центрах або в прилеглих до основних доріг районах, є більш помітним явищем. Через більшу кількість зареєстрованих повідомлень сексуальна експлуатація стала більш документально підтвердженим видом торгівлі людьми згідно з сукупними статистичними даними. У порівнянні з нею дані про інші форми експлуатації занижені: мова йде про примусову або кабальну працю; домашнє рабство і примусові шлюби; видалення органів та експлуатацію дітей з метою жебрацтва, торгівлю сексуальними послугами та залучення до бойових дій.

Статистичні дані МОМ в Україні свідчать про зменшення випадків сексуальної експлуатації з 2007 року: у 2007 р. сексуальна експлуатація складала 52%, у 2008 р. – 48%, 2009 р. – 51%, 2010 р. – 34%, 2011 р. – 25%, 2012 р. – 13%, 2013 р. – 8%, 2014 р. – 6%, 2015 р. – 7%. За 6 місяців 2016 р. випадки сексуальної експлуатації складають 5%.

Нерідко можна бачити, коли діти миють машини, працюють на базарах або жебрачать, замість того, щоб навчатись у школі. Вербують дітей, потер-

пілих від торгівлі людьми та експлуатації праці, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціантами, продавцями, прибиральниками. Проте на місці призначення дітям рідко доводиться працювати за домовленістю, натомість їх примушують жебракувати, танцювати чи надавати секс-послуги. Дітям часто доводиться працювати по 12 годин щодня, часто вночі. Вони ізольовані від контактів з сім'ями та знайомими. Як правило, діти не отримують винагороди за свою працю, а якщо це трапляється, то оплата здійснюється тютюном, наркотиками чи алкогольними напоями з метою викликати у них залежність.

Історія Сергія

Сергій народився в місті Харків. Сім'я у Сергія велика: мама, дві сестрички-школярки Марина і Оля та вітчим. Батько загинув на шахті, коли Сергійкові було 10 років. Улітку хлопець зі своїми двома товаришами вирішили заробити грошей для сім'ї, виїхавши з цією метою до Росії. Так робили деякі знайомі Сергія. Знайшли оголошення в газеті і подзвонили. По той бік слухавки відповіла жінка на ім'я Світлана. Вона сказала, що хлопцям пощастило, і саме зараз набирають групу в Росію. Працювати потрібно буде в теплиці, документи фірма оформить самостійно, потрібна тільки їх присутність і згода працювати. Сергій та його товариші зраділи (вони не боялися важкої роботи), спитали, коли треба приходити. Світлана відповіла, що прийти можна завтра о 10.00. Так Сергій, Олег та Василь потрапили до міста Ставрополь (Росія). Два місяці вони працювали у теплиці. Робочий день починався о 8.00 і закінчувався о 20.00. Хлопцям було нелегко, але вони мріяли про новий одяг та черевики, про подарунки, які привезуть своїм домашнім, і все інше їм здавалось не суттєвим. Хазяїн сказав, що заплатить гроші за два місяці відразу. І ось цей день настав. Але замість обіцяних грошей Сергія і його друзів забрали у відділ міліції, пояснивши, що вони знаходиться на території Росії нелегально. Далі хлопців відвезли в Україну до приймальника-розподільника ГУ МВС України в м. Київ. Зараз хлопцеві 17 років. Він успішно закінчив школу, поступив до інституту.

Зростаюча різниця між багатими та бідними країнами особливо впливає на становище жінок та дітей. Розлад національної економіки та політичної системи додає труднощів усім прошаркам населення, але жінки особливо вразливі в таких обставинах. Вони часто опиняються у парадоксальній ситуації, бо відповідають за дохід сім'ї, не маючи, в той же час, рівного доступу ні до краще оплачуваної роботи, ні до однакових можливостей для легальної міграції з метою працевлаштування порівняно з чоловіками. Зазначені чинники надають широке поле діяльності звідникам і сутенерам для вербування молодих жінок на зарубіжні роботи та до сексуального бізнесу.

До групи ризику належать жінки 18–63-річного віку, збільшується кількість випадків трудової експлуатації. Що стосується чоловіків, то зростає кількість, що виїжджають з метою заробити грошей за короткий строк для забезпечення належного рівня життя своєї родини. Їхня праця використовується у будівництві, сільському господарстві, лісовій промисловості, Діти,

що потерпіли від торгівлі людьми – це здебільшого особи віком від 13 до 18 років, переважно більшість становлять дівчата. Вони найчастіше походять з неповних сімей, при цьому скаржаться на насилля, що вчиняється стосовно них з боку нерідного батька.

Сьогодні особливу групу ризику в Україні становлять вимушено переміщені особи (ВПО) із АР Крим, Донецької та Луганської областей, кількість яких сягає близько півтора мільйона. Так, кількість звернень від внутрішньо переміщених осіб на Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації у січні-червні 2016 р. склала 50,1% від загальної кількості дзвінків (5717). Вони також складають 9,5% абонентів Безкоштовної гарячої лінії з протидії торгівлі людьми та консультування мігрантів MOM ⁴.

Дослідження оцінки ризиків потрапляння в ситуації торгівлі людьми для внутрішньо переміщених осіб в Україні, проведене Центром «Ла Страда-Україна» у співпраці з Українським центром соціальних досліджень ім. О. Яременка, показало, що біля 30% внутрішньо переміщених осіб не знають про проблему торгівлі людьми, що поряд із готовністю шукати роботу за кордоном (12,1% жінок-переселенок, які повернулись на місце проживання в зону конфлікту, та 10,8% жінок-переселенок, які проживають на інших територіях), а також із значним досвідом нелегального працевлаштування як в Україні, так і за кордоном (52,4% переселенців, які повернулись до місця постійного проживання, та 33,9% переселенців, які проживають на інших територіях України) робить їх вразливими до потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Працівники організацій, які надають допомогу ВПО, розповідають, що серед значної кількості ВПО панує хибна думка про можливість отримання статусу біженця у європейських країнах у зв'язку із ситуацією збройного конфлікту в Україні. Також відомі випадки шахрайства, коли переселенцям за оплату пропонують сприяти в отриманні такого статусу та заохочують їхати до бажаної країни і вже там його просити. Це може стати ще одним із шляхів потрапляння до торгівлі людьми.

Чоловік із дружиною та маленькою дитиною із зони конфлікту звернувся за консультацією на «гарячу лінію». Знайомий порадив їм просити статус біженців у Німеччині у зв'язку із ситуацією в Україні. Сім'я дуже зацікавлена такою можливістю, адже через конфлікт вони втратили роботу, а проживати у їхньому місті неможливо через бойові дії.

Із звернень на Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації.

⁴ http://iom.org.ua/sites/default/files/527_hotline_infographic_jan-june_2015_ukr_3.pdf

Можна припустити, що торгівлею людьми, яка нерозривно пов'язана з насильством і погрозами, займаються переважно чоловіки. Однак, як це не дивно, дані про статеву приналежність осіб, засуджених за торгівлю людьми, спростовують це припущення.

Згідно з даними про статеву приналежність злочинців, зібраними в 46 країнах за період з 2003 по 2006 рік, ключову роль в торгівлі людьми відіграють жінки (їх частка серед інших засуджених становить в Нідерландах – 18%, Німеччині – 21%, Словаччині – 22%, Румунії – 23%, Португалії – 23%, Угорщині – 26%, Чехії – 28%, на Кіпрі – 30%, у Франції – 32%, Латвії – 53%). У Європі, наприклад, частка жінок серед осіб, засуджених за торгівлю людьми, вища, ніж серед осіб, засуджених за більшість інших видів злочинів.

Велика частина торгівлі носить національний або регіональний характер, причому нею займаються люди тієї ж національності, до якої належать й їхні жертви. Помітне місце займають також випадки перевезення людей на великі відстані. Європа є місцем призначення для жертв торгівлі з найширшого кола країн походження, в той час як жертви з Азії переправляються до широкого кола країн призначення. Американський континент посідає значуще місце з точки зору як місця походження жертв торгівлі людьми, так і місця призначення їх перевезення.

Серед **чинників**, що сприяють виникненню та поширенню явища торгівлі людьми в Україні важливе місце посідають:

- *економічні* (низький рівень заробітних плат та добробуту населення, високий рівень безробіття та низький рівень зайнятості, попит з боку насильників над дітьми),
- *політичні* (недостатність політичної волі для вирішення проблеми, несформованість цілісної та стабільної профілактичної політики, низький рівень контролю за виконанням існуючих положень нормативно-законодавчої бази),
- *психологічні* (зниження самозахисту, песимізм, готовність до ризикованої поведінки, вікові психологічні особливості розвитку дитини, знижена здатність усвідомлення ризику та власного захисту, залежність від дорослих, нездатність адекватно оцінити наслідки своїх дій),
- *правові* (посилення загальної криміналізації суспільства, високий рівень корумпованості чиновників, невідповідність чи недотримання існуючих законів),
- *соціальні* (гендерна дискримінація; порушення прав дитини, зокрема, насильство та жорстоке поводження, експлуатація; недостатня соціальна захищеність особливо уразливих категорій дітей; наркотична чи алкогольна залежність батьків або опікунів; суспільна стигматизація потерпілих).

Новим чинником є також складна політична ситуація та збройний конфлікт.

*Важливо виокремити та проаналізувати низку **соціально-педагогічних чинників**. Серед них можемо назвати: низький рівень правової культури, недосконалість системи правової освіти та виховання, недостатній рівень обізнаності з проблемою та її можливими наслідками серед учнівської та студентської молоді, серед батьків та суспільства загалом, відсутність у суспільній свідомості сприйняття проблеми торгівлі дітьми як актуальної, труднощі соціалізації уразливих категорій дітей та ресоціалізації потерпілих від торгівлі дітьми, неготовність педагогічних працівників до здійснення профілактичної роботи, недосконалість взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі дітьми.*

Взаємозв'язок між торгівлею людьми і насильством, жорстоким поведінням став предметом міжнародного дослідження «Порушення прав жінок. Причина та наслідок торгівлі жінками» (2008 р.). Дослідження дозволило зробити висновок про те, що домашнє насильство збільшує ризик потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Так, у Білорусі 30% потерпілих від торгівлі людьми страждали від домашнього насильства, у Болгарії цей показник становить 43,5%. Переважна більшість (80%) постраждалих від торгівлі людьми з Молдови зазначили, що домашнє насильство змусило їх прийняти рішення про міграцію. В Україні близько 50% потерпілих від торгівлі людьми страждали від різних форм домашнього насильства до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

*Дані досліджень дозволяють прослідкувати тенденції **розвитку явища торгівлі людьми і торгівлі дітьми**.*

Серед них виділяють такі: постраждалими від торгівлі людьми стають чоловіки, жінки, діти; усе менше жінок у віці за 35 років, а більше молодих (15-19 років) вивозяться для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження бізнесу і дитячого рабства; торгівці висувають більше вимог до «якості товару»; все більше з'являється постраждалих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних підприємствах (їх вік 30-50 років); нові місця пошуку товару (торгівці переходять до вербування у сільській місцевості); більш завуальованим та законспірованим стало вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають там у руки покупця, одержуючи відразу гроші. Поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, в тому числі на замовлення іноземців. Іще однією тенденцією можна назвати те, що злочинці не вдаються до вкрай суворих методів утримання постраждалих від торгівлі людьми. Деяким навіть час від часу виплачують мізерні кошти. Застосування

таких методів ускладнює процеси виявлення та ідентифікації постраждалих від торгівлі людьми, оскільки зменшується кількість випадків звернення до органів державної влади і громадських організацій по допомогу з боку постраждалих або їхніх родичів.

Питання для перевірки.

1. Як ви розумієте поняття торгівлі людьми?
2. Чи стикались ви, або ваші знайомі з подібними ситуаціями у житті?
3. Дайте визначення торгівлі людьми.
4. Назвіть форми торгівлі людьми.
5. Що таке «внутрішня» та «зовнішня» торгівля людьми?
6. Які базові права порушуються у ситуації торгівлі людьми?
7. Опишіть масштаби ситуації з торгівлею людьми в Україні.
8. Охарактеризуйте вразливі групи населення.
9. Назвіть чинники, що сприяють виникненню та поширенню явища торгівлі людьми в Україні.
10. Поміркуйте над тим, що змушує людей прийняти рішення про міграцію.
11. Розкажіть про тенденції розвитку явища торгівлі людьми і торгівлі дітьми.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858
3. Протидія торгівлі людьми: Україна (станом на 30 червня 2015 р.) <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>
4. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
  - www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці;
  - www.un.org.ua ООН в Україні;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

3.2. Шляхи потрапляння українських громадян до торгівлі людьми

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників щодо шляхів потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми для ведення превентивної діяльності серед учнівської молоді.

Основні поняття теми: система au pair, фірми-посередники, трудовий договір, отримання візи, шлюбне оголошення, шлюбний контракт, правила безпечної поведінки в Інтернеті.

План:

- різні шляхи потрапляння у ситуації торгівлі людьми: працевлаштування, через поради знайомих, туризм, шлюб, через мережу Інтернет, навчання, програми «au pair»;
- поради тим, хто виїжджає за кордон з метою працевлаштування, навчання, туризму, укладання шлюбу;
- поради безпечного користування мережею Інтернет.

Аналіз історій українських громадян, постраждалих від торгівлі людьми, свідчить, що ситуація, в яку вони потрапили за кордоном, була здебільшого невідома та неочікувана ними вдома, про своє реальне становище за кордоном вони отримали уявлення вже після перетину державного кордону України.

Основні шляхи потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми:

- працевлаштування;
- через знайомих;
- отримання статусу біженця;
- туризм;
- шлюб;
- мережа Інтернет;
- навчання;
- програми «au pair».

Для того, щоб визначити шляхи потрапляння громадян до інших країн, потрібно ще раз звернутися до мотивації.

Окрім туризму, здебільшого, українські громадяни їдуть за кордон з метою **працевлаштування** і шукають будь-які можливості потрапити за кордон. Це підтверджують дані досліджень та аналіз дзвінків Національної «гарячої лінії» із запобігання торгівлі людьми, що працює при Громадській організації «Ла Страда-Україна» (33,3% дзвінків з питань попередження торгівлі людьми, що надходять на «гарячу лінію», стосуються питань виїзду за кордон з метою

працевлаштування). Засоби вербування людей до такої «праці» є різноманітними і, в той же час, традиційними для цієї сфери. Перш за все – це оголошення про працевлаштування за кордоном. Вони друкуються в усіх газетах, які пропонують роботу для громадян України. При проведенні контент-аналізу газет було виявлено, що в кожному номері розміщується в середньому від 10 до 20 «слизьких» оголошень, переважно із запрошеннями для молодих та симпатичних жінок. Ось найбільш типові приклади, які дають інформацію для обмірковування: «Робота в кращих клубах Європи для дівчат 18-30 років. Усі витрати за рахунок фірми. Щомісячна оплата від 1500 доларів США». І далі адреса місця, де проходить співбесіда з кандидатками. Або таке оголошення: «Робота. Усі будівельні спеціальності, різноробочі (фабрики, заводи), сільськогосподарські роботи, водії, хатні робітниці, няні. Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Ірак, Ірландія, Італія, Казахстан, Канада, Кіпр, Об'єднані Арабські Емірати, Португалія, Росія, США, Франція, Намібія, Південно-Африканська Республіка, Південна Корея. Вимоги до претендентів: чоловіки та жінки 18-55 років. Швидке оформлення закордонних паспортів та віз». І ще декілька подібних оголошень в одній і тій же газеті.

Останнім часом з'явилося багато оголошень про працевлаштування в «кращих клубах Японії», причому відразу по 3-4 оголошення на одній сторінці. «Робота в кращих клубах Японії для дівчат від 18 до 28. Швидке оформлення документів. Усі витрати покриває компанія. Ті, що вже працювали в Японії, – поза конкурсом».

Фірми, які займаються працевлаштуванням українських громадян за кордоном, повинні отримати ліцензію Міністерства соціальної політики, що за вимогами зробити непросто. Але, на думку фахівців Міністерства, якраз такі фірми рідко йдуть на «кримінальні» справи. Тобто оголошення в газетах дають поодинокі посередники та фіктивні, ніким не зареєстровані фірми. Перевірити чесність намірів цих працедавців зусиллями тільки української сторони дуже важко.

Якщо Ви збираєтесь працювати за кордоном і користуєтесь послугами фірм-посередників, скористайтесь наступними порадами.

- Перевірте, чи має українська фірма, яка пропонує вам роботу за кордоном, ліцензію на такий вид діяльності як «посередництво в працевлаштуванні за кордоном», видану Міністерством соціальної політики України, та копію дозволу на працевлаштування громадян України, виданого роботодавцю уповноваженим органом країни працевлаштування, або копію ліцензії на впровадження посередницької діяльності у працевлаштуванні громадян України, виданої відповідним органом країни працевлаштування посереднику. Зазначені документи повинні бути засвідчені згідно із законодавством країни їхньої видачі та легалізовані у консульській установі України.
- Перевірити наявність ліцензії у посередника, її актуальність та вид діяльності, на який вона видана, можна, звернувшись на Національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації ГО «Ла Страда-Україна» за номером телефону: 0 800 500 335 або 386 (більш детальна інформація розміщена в кінці листівки) або у Skype, користувач lastrada-ukraine.

- Перебуваючи на фірмі з посередницьких послуг, ви повинні ознайомитись з такими документами як: копія свідоцтва про державну реєстрацію, оригінал ліцензії, інформація про повне найменування посередника (його адреса, номери телефонів, ПІБ керівників чи власників), номери телефонів місцевого органу державної служби зайнятості України, нормативно-правові акти, яких повинен дотримуватись посередник при наданні посередницьких послуг в працевлаштуванні українських громадян за кордоном, витяги з закону «Про захист прав споживачів» в частині надання послуг, книга відгуків та пропозицій.
- Фірма-посередник має надати проект трудового договору із іноземним роботодавцем, завірений останнім, в якому повинна міститись найбільш повна інформація про умови роботи: тривалість робочого дня, вихідні дні, оплата праці, умови проживання, медичне страхування, в тому числі від нещасного випадку, хвороби.
- Згідно з законодавством України, фірма, яка пропонує посередництво в працевлаштуванні за кордоном, не має права брати передоплату у будь-якій формі за надання послуг до укладання трудового договору з іноземним роботодавцем.
- У разі, якщо ви вирішили скористатися послугами фірми-посередника, необхідно обов'язково оформити свої відносини з нею у формі письмового договору на надання посередником послуг з працевлаштування за кордоном (номер, місце та дата укладання договору, назва та адреса посередника, номер видачі ліцензії на посередництво в працевлаштуванні на роботу за кордоном, місце підписання трудового договору з роботодавцем, права, обов'язки та відповідальність сторін, умови зміни, розриву та анулювання договору, порядок вирішення спірних питань, визначення форс-мажорних обставин і дії сторін при їх появі, перелік додаткових платних послуг, строк дії договору, реквізити сторін договору).
- Уникайте у контракті фраз типу: «та інші види робіт», «всі роботи на вимогу роботодавця». Це може призвести до роботи у будь-якій сфері, у тому числі і до різних проявів торгівлі людьми.
- Договір укладається у двох примірниках: один віддається клієнту, а другий залишається у посередника. Він повинен бути написаний мовою, якою ви вільно спілкуєтесь (українською чи російською).
- **Підписання трудового договору є обов'язковою умовою легального працевлаштування.**
- Погоджуйтесь на сприяння у працевлаштуванні лише на умовах оформлення спеціальної робочої візи. Пам'ятайте, що **служба, туристична та гостьова візи не дають права на легальну роботу за кордоном.**
- Необхідно отримати від посередника рахунок, що йому сплачені кошти за надані послуги з посередництва у працевлаштуванні.
- Пам'ятайте, що наявність копії закордонного паспорту чи копії довідки про присвоєння ідентифікаційного номера значно полегшить процедуру відновлення документів у разі необхідності.
- Зателефонуйте до посольства тієї країни, до якої плануєте їхати працювати, та уточніть, чи відкриваються на даний момент робочі візи для громадян України за даною спеціальністю, а також спитайте, які документи треба надати для відкриття робочої візи і скільки вона коштуватиме.

Значна частина мігрантів їде за кордон за запрошенням **випадкових «знайомих»**, іншими словами, через мережі посередників та постачальників, які не оформлені в легальні фірми (це інший шлях). Скажімо, за одну дівчину «торговець» отримує за кордоном від 200 до 5000 доларів (це залежить від країни, рівня посередника, умов угоди та «якості» товару).

Кілька історій на тему

Познайомилася з Юрієм у Луганську. Зустрічалися декілька років. Знала, що возить дівчат у Югославію працювати, попросила, щоб відвіз туди, тому що з грошима і працею в Україні – проблема. Юрій говорив, що дівчата добре заробляють – до двох тисяч доларів. Привіз у Сербію, у м. Самбор. Сам поїхав. Хазяїн бару пояснив, що купив усіх за 6000 доларів. Працювали в стриптиз-барі із секс-послугами. Танцювали у нижній білизні, клієнт вибирав дівчину, садив за столик, пригощав, потім сплачував хазяйці по 100 доларів і забирав із собою. Працювали в готелі, куди привозив клієнт, у машинах, а то і просто в лісі. Як правило, клієнти не хотіли користуватися презервативами, погрожували розповісти хазяїну про погане обслуговування, іноді клієнти були п'яні. Один брав, а обслуговували 2-3 відразу, і знову ж під погрозами. Якщо дівчина обурювалася, скаржилися господарям на погану роботу.

У січні цього року я познайомилась по ICQ з кіпріотом, який виступав ініціатором листування. Він був досить наполегливим у продовженні контактів. Написав, що він є 49-річним директором великого підприємства і вислав навіть адресу сайту підприємства. Майже зразу ж після нашого знайомства він почав говорити про те, що має намір приїхати в Київ, і попросив підібрати для нього найдорожчий готель та ресторани. Потім, нібито, з поїздкою в нього не вийшло, і він активно почав запрошувати мене на Кіпр. Пропонував покрити всі витрати, пов'язані з проїздом та проживанням. Від такої пропозиції я відмовилась, оскільки вона здалась мені підозрілою, але листуватися з ним продовжувала, оскільки він писав цікаві та приємні листи. Тоді він запропонував поїхати з ним на конференцію дилерів «Вольво» в Стамбул. Я зайшла на сайт компанії «Вольво» і не знайшла ніякої інформації щодо проведення конференції, тому від поїздки знову відмовилась. Через декілька днів я розмовляла зі своєю однокласницею, котра розповіла мені про кіпріота, з яким вона почала листуватися в Інтернеті. Виявилось, що це був той самий кіпріот, котрий писав і мені, оскільки писав він все те ж саме, що й мені – який він значний бізнесмен, яка в нього велика фірма, як він хоче, щоб вона приїхала до нього в гості. Він також надсилав ті ж самі компліменти та чарівні слова.

Третім шляхом «вивозу» українських громадян за кордон є **туристичні поїздки**. На відміну від фірм, які працевлаштовують, турфірми офіційно оформлюють туристичні візи, які дозволяють легально виїхати в країну, але не дають можливості легального працевлаштування, і тому українські громадяни працевлаштовуються за кордоном нелегально на свій страх та ризик. Відповідальність за їхні долі туристичні агенції не несуть.

Не оминайте поради, які будуть корисними перед поїздкою за кордон.

- Нікому не довіряйте ваш паспорт. Документи, що засвідчують вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у вас.
- Якщо ви збираєтесь працювати чи навчатися за кордоном, вам необхідно підписати контракт. Контракт повинен бути написаний зрозумілою вам мовою, а також містити інформацію про умови (оплата, вихідні дні, робота у святкові дні, медичне страхування), місце та час вашої майбутньої праці чи навчання.
- Залиште вдома детальну інформацію про своє майбутнє місце перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта та контракту. Рекомендуємо залишити своє фото та контакти ваших іноземних друзів.
- Дізнайтесь номери телефонів українських посольства та консульських представництв за кордоном та візьміть їх з собою. Якщо ви опинились у скрутній ситуації або вам щось загрожує, звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть вам. Якщо у країні вашого перебування немає посольства України, телефонуйте у посольство України сусідньої держави.
- У зарубіжних країнах активно працюють неурядові організації та служби, котрі надають допомогу особам, які опинились у скрутному становищі. Майте при собі їхні контакти та звертайтеся до них у разі потреби.
- Термін перебування на території іноземної держави вказаний у вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить ваш наступний виїзд за кордон. Дотримуйтесь термінів дозволеного перебування!
- Пам'ятайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить ваше перебування за кордоном.

Аналіз ситуації з торгівлею людьми в останні воєнні роки свідчить, що з'являються нові шляхи вербування – **пропозиції оформлення статусу біженця за кордоном**. Очевидно, це пов'язано з попитом на оформлення таких намірів громадян України. Національна «гаряча лінія» з попередження торгівлі людьми, домашнього насильства та гендерної дискримінації фіксує збільшення кількості запитів щодо еміграції з України порівняно з минулими роками.

Четвертий шлях вивезення – це **шлюбні оголошення та контракти**. Велика кількість українських жінок мріє одружитися з іноземцем. Існує практика запрошення жінок і дівчат через шлюбні агенції начебто для одруження. На відміну від фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, ці агенції взагалі не повинні отримувати ніяких ліцензій та проходити перевірок. Останнім часом обговорюється законопроект, який покликаний ввести контроль за діяльністю шлюбних агенцій шляхом ліцензування. І те, яка доля чекає на наших співвітчизниць – золоті гори щастя або рабська праця, – ніхто не може спрогнозувати. За таку жінку чоловіки, які звернулись до агенції, платять чи-

малі гроші, а потім можуть перепродати або, покористувавшись, повернути. При цьому психічні та моральні збитки вони оплачують не жертві, а тій фірмі, яка продала «товар».

Інтерв'ю з жінкою, яка була запропонована громадянину Франції за 2000 доларів, засвідчило, що вона була обманута київською «свахою». Клієнт попереджав фірму, що одружуватися він не буде, бо вже тричі був одружений, що йому потрібна жінка для ліжка і для домашніх господарських робіт. «Жертві продажу» фірма повідомила інше: з нею хоче одружитися французький мільйонер, і вона за таку гарну партію мусить заплатити 500 доларів, що вона і зробила.

Небезпеки можуть підстерігати і тих жінок, які не користуються послугами фірм для знайомств. Багато жінок, що виходять заміж за громадян іншої країни, втрачають пильність і дозволяють своїм чоловікам вирішувати за них багато питань, пов'язаних з виїздом до іншої країни. Часто незнання шлюбного законодавства, мови, загального законодавства країни, в якій вони планують будувати своє сімейне життя, призводять до ситуацій насильства та торгівлі людьми. У практиці організацій, які надають допомогу, подібні випадки найчастіше пов'язані з країнами мусульманського світу, проте відомі історії, які траплялись і у європейських країнах – Великобританії, Німеччині та інших.

Експерти відзначають випадки, коли чоловіки із нових країн ЄС – Латвії, Болгарії, Литви, Естонії – за оплату одружуються з жінками із третіх країн, щоб ті могли отримати громадянство ЄС.

Історія Марини

Марина та Георгій вже деякий час мешкали у громадянському шлюбі, коли він повернувся додому в Азербайджан та запросив дівчину приїхати до нього. Так і сталось, через деякий час вона поїхала до нього. Перші декілька місяців дівчина підтримувала зв'язок з родиною, регулярно спілкувалась з мамою по телефону, навіть свекруха спілкувалась з мамою Марини, Ольгою, по телефону. Марина дзвонила з різних телефонних номерів, але через деякий час часті дзвінки припинилися. Під час однієї з таких розмов, вона розповіла мамі, що знаходиться в міліції через те, що Георгій її побив, розірвав український паспорт. На щастя, дівчина встигла заховати закордонний паспорт у сусідів. В міліції у Марини зняли побої та пообіцяли допомогти у поверненні додому. Зв'язок з родичами перервався. Через місяць дівчина знов передзвонила та надала матері координати знайомої Катерини, у якої вона ховалась від Георгія. Катерина розповіла, що у дівчини вибито декілька зубів і вона дуже схудла. Ці побої продовжувались весь час, поки Марина перебувала в Азербайджані. Дівчина була дуже залякана, оскільки Георгій запевнив її, що ніхто не зможе допомогти їй у поверненні додому. Але коли Ольга дізналась про підневільний стан та насильство над її дочкою, вона почала шукати допомогу. Так, через знайомих, жінка дізналась про діяльність центру «Ла Страда-Україна». Жінка надіслала до центру листа з описом ситуації та контактами Марини. Через мережу партнерських організацій дівчину було знайдено. Документи Марини також були поновлені у Консульстві України в Азербайджані. Марина нарешті опинилась вдома. Зараз дівчина мешкає у рідному місті та з жомо пригадує часи, коли над нею знущались, били та погрожували.

Якщо Ви збираєтесь одружуватися з іноземцем/кою...

Запам'ятайте, фіктивний шлюб – злочин. Це може стати причиною вашого ув'язнення чи депортації. Ви повинні мати якомога більше інформації про свого майбутнього чоловіка: чи має він постійну роботу, чи був він одружений, скільки разів; чи розлучений він офіційно (розлучення та окреме проживання – різні речі).

- Запропонуйте нареченому зустрітися не на «нейтральній» території (це може поставити вас у залежність), а в Україні – у нас є багато мальовничих куточків та місць для комфортного відпочинку.
- Поцікавтесь особливостями шлюбного законодавства країни, в якій ви плануєте жити, у тому числі правами спільних дітей, вашими правами при розлученні. Це можна дізнатись у посольстві та юриста.
- Порадьтеся з юристом щодо укладання шлюбного контракту. Переконайтеся, що шлюб, зареєстрований в Україні, буде дійсним за кордоном. При необхідності, свідоцтво про шлюб можна легалізувати (затвердити у нотаріуса, Міністерство юстиції та Міністерство Закордонних справ України).
- Залишіть копію закордонного паспорта та точну адресу вашого нареченого батькам. Регулярно зв'язуйтеся з рідними.

Зверніть увагу!

- До розгляду приймається пакет документів лише у повному обсязі, оскільки тільки у цьому випадку можлива відповідна перевірка візової заяви.
- Усі документи (окрім англійських), мають подаватися із нотаріально завіреним перекладом мовою країни виїзду (також із двома копіями).
- Додаткові, не зазначені у списку документи, можуть вимагатися в окремих випадках під час подання заяви або в процесі її опрацювання.

Є випадки (це п'ятий шлях) потрапляння до рабства навіть через всесвітню **мережу Інтернет**. Дівчата та хлопці знайомляться та листуються з іноземцями з різних країн, висилають свої фотокартки, котрі потім з'являються на сторінках порнографічних сайтів. Трапляється, що після короткого періоду листування вони з легкістю погоджуються на запрошення іноземців відвідати ту чи іншу країну.

Український вчений І. Воронов спеціально створені сайти умовно розподіляє на чотири групи. До першої групи відносить web-сторінки, що присвячені секс-індустрії і несуть суто рекламне навантаження. За допомогою web-сервісу можна вибрати конкретну особу (жінку або чоловіка), оглянути фото та супутню інформацію про її фізичні дані, захоплення, форми сексуальних послуг та навіть почути голос у разі необхідності. Якщо в наявній базі даних не знайшлося відповідної анкети, можна відправити повідомлення з необхідними параметрами, і «товар» буде підібрано індивідуально.

До другої групи належать web-сторінки, які нібито пропонують гарну роботу за кордоном. Зовнішній вигляд таких сайтів свідчить про надійність і фінансову заможність: зображення готелів та приватних домівок, куди потрібні дівчата до обслуговуючого персоналу; зразки необхідних документів тощо. Реальність показує зовсім інше: бари, нічні клуби, приватні сауни і т. ін.

Третю групу складають сайти фіктивних шлюбних агентств. Складна економічна ситуація в державі, скрутний матеріальний стан, бажання гідно пожити за кордоном і побачити світ вимушують багатьох жінок шукати супутників життя на сторінках Інтернету. Не підозрюючи про наявність фіктивних інтернет-агентств, вони довірливо йдуть на контакт: надають особисті дані, відсилають фото.

Сайти, які належать приватним чи державним медичним закладам, містяться у четвертій групі. Переслідуючи добру мету, – порятунок тяжко хворих людей, такі сайти використовуються злочинними угрупованнями для продажу органів та тканин для трансплантації.

Терміново!

Потрібні чоловіки на будівництво доріг в Польщі. Зарплата до 1000 євро в місяць. Зарплата виплачується щотижнево. Доставка до місця роботи.

Терміново! Іноземному фотографу для художньої фотосесії в стилі art-nude абстракціонізм (гарна оголена зйомка) <http://www.youtube.com/watch?v=oBWe-SyQJcaw> потрібні гарненькі, високі дівчата 18-25 років, можливо без досвіду. Оплата за двогодинну зйомку 100 євро. Відправляйте свої фото (2-6 шт.), можливо і непрофесійні, параметри вказувати. Обов'язково контактний номер телефону для швидкого зв'язку з Вами на e-mail: ....

Шостий шлях – це **навчання**. Громадян запрошують на навчання чи на практику за кордон, спокушуючи гарними умовами та майбутніми перспективами.

Якщо Ви збираєтесь навчатись за кордоном, скористайтесь наступними порадами.

Для того, щоб отримати дозвіл на навчання за кордоном (студентська віза), Вам необхідно підготувати ряд документів. Як правило, до посольства обраної Вами країни подаються:

- закордонний паспорт та копії всіх його сторінок (окрім порожніх). Особи, які мають декілька паспортів, мають надати їх всі під час подачі документів на відкриття візи;
- національний паспорт з ксерокопіями усіх сторінок, окрім порожніх;
- офіційне підтвердження від вищого навчального закладу про зарахування на навчання;
- документ, що підтверджує забезпечення житлом на час проживання на території обраної Вами країни;

- отриманий диплом та додатки до нього (оригінал і переклад, завірений у нотаріуса та затверджений Міністерством закордонних справ України);
- докази своєї фінансової спроможності (обсяги та вимоги потрібно уточнювати у посольстві/консульстві обраної Вами країни);
- довідка про несудимість;
- медична страховка;
- мотиваційний лист, складений у вільній формі.

Без сумніву, знання мови країни перебування є основною умовою для отримання дозволу на навчання. Часто навчальні заклади вимагають посвідчення про складання іспитів з мови. Майже всі вищі навчальні заклади мають спеціальні мовні курси для іноземців.

Запам'ятайте, туристична віза не дає права на отримання статусу студента за кордоном!

Ще один шлях вивозу українських громадян за кордон це програми «au pair» (в перекладі з французької мови «au pair» – няня). У світі ця система існує з 1960 року, але для українських громадян стала доступною лише кілька років тому. Система «au pair» була розроблена з метою культурного обміну молоді. Основні вимоги: вік від 18 до 24 років і відсутність власної сім'ї та дітей. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу по догляду за дитиною і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів. Зверніть увагу – в обов'язки учасника системи не входить турбота про дітей молодше двох років!

В Україні вже існує багато агенцій, з'являються фіктивні агенції, які «працевлаштовують» за системою «au pair». На сьогодні українські громадяни по системі «au pair» можуть їхати до Німеччини, Франції, Норвегії, Нідерландів, Швеції, Данії, США, Бельгії, Ірландії. У кожній країні сума заробітної плати становить близько 400 євро. Деякі агенції пропонують подібне працевлаштування за 800 євро на місяць. Крім того, вони запрошують дівчат працювати нянями до країн, з якими немає відповідних угод.

Особливі умови:

- візові заяви приймаються від осіб, які відповідають віковим обмеженням для кожної країни;
- базові іноземної мови є обов'язковими. Посольство перевіряє знання мови при поданні візової заяви у рамках короткої розмови з аплікantom;
- у сім'ї, що запрошує, повинна проживати щонайменше одна неповнолітня дитина;

- між аи раіг та сім'єю, що запрошує, не повинно бути жодних родинних зв'язків;
- сім'я, яка запрошує аи раіг, повинна вільно володіти мовою країни проживання.

Необхідні документи (що додаються до заяви):

- біографія в оригіналі та з двома копіями;
- мотиваційний лист із зазначенням Вашої професійної перспективи після перебування у ролі аи раіг, в оригіналі та з двома копіями;
- контракт аи раіг англійською чи іншою мовами в оригіналі та з двома копіями.

У контракті вказуються наступні умови для аи раіг: чітке визначення учасників договору, кількість та вік дітей, за якими відбувається нагляд, початок та тривалість дії договору, загальні зобов'язання аи раіг-батьків та аи раіг, зобов'язання аи раіг-батьків щодо медичного страхування на випадок хвороби, вагітності, народження дитини, нещасного випадку, домовленість про кишенькові гроші (щонайменше €260 щомісяця), домовленість щодо робочого часу (максимально 6 годин щоденно та 30 годин щотижнево, мінімум 2 робочих дня відпустки щомісяця);

Права особи, яка їде в ролі аи раіг:

- Ви маєте право на власну кімнату;
- Ви маєте право вживати їжу за своїми уподобаннями;
- Вам повинні надавати кишенькові гроші;
- Ви маєте право на канікули (два або чотири тижні), якщо ви перебуваєте в країні протягом року;
- Ви маєте можливість поліпшити знання іноземної мови;
- Ви маєте можливість поміняти сім'ю, якщо виникли конфлікти;
- Ви маєте право на страхування здоров'я від нещасних випадків;
- Ви маєте право на оплату проїзних квитків у громадському транспорті до місця проведення мовних курсів.

Корисна інформація!

- Переконайтесь, що Ваш паспорт дійсний на той термін, який передбачений Вашим контрактом.
- Термін перебування у країні вказаний у Вашій «аи раіг»-візі.
- Ваш сімейний контракт повинен вказувати інформацію про медичне страхування, яке діє у Європі. У деяких країнах Ви повинні мати власну медичну страховку.
- Контракт укладається на термін від трьох місяців до одного року.
- Якщо Ви водите машину, потурбуйтеся про міжнародні права водія.
- Сума Ваших кишенькових грошей буде становити близько 200 євро на місяць.
- Ви повинні мати певний досвід догляду за дітьми: робота в таборах, на рятувальних станціях, досвід молодіжного лідера, вчителя, волонтера тощо.

- Вам слід надати рекомендаційні листи, які засвідчують досвід по догляду за дітьми.
- Пам'ятайте, що Ви представляєте свою країну і Ваша поведінка повинна бути гідною. Непомірне вживання алкоголю, ненормативної лексики, будь-яких наркотичних речовин, є достатньою підставою для негайного звільнення.

Питання для перевірки.

1. Назвіть основні шляхи потрапляння українських громадян до ситуацій торгівлі людьми.
2. Дайте поради тим, хто хоче скористатись послугами фірми-посередника у працевлаштуванні за кордоном. На що важливо звернути увагу?
3. Які документи необхідні для легального працевлаштування за кордоном.
4. Назвіть загальні поради, які необхідно знати перед поїздкою за кордон.
5. Що необхідно знати тим, хто збирається одружитися з іноземцем/кою?
6. Розкажіть про основні правила безпечної поведінки в Інтернеті.
7. Які основні поради Ви дали б людині, яка планує навчатись за кордоном?
8. Що таке програма “au pair”? На що варто звернути увагу, якщо Ви збираєтесь за кордон за даною програмою?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 72 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_175.html
2. Національна гаряча лінія з питань попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Статистичні дані за січень-червень 2015 р. [file:///C:/Users/Nataliia/Downloads/20150604165923_%D1%82-%D0%BB+%D0%B3%D0%B4_update_2%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Nataliia/Downloads/20150604165923_%D1%82-%D0%BB+%D0%B3%D0%B4_update_2%20(2).pdf)
3. «Рівень обізнаності українців щодо питань безпеки дітей в Інтернеті». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper
4. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

3.3. Трудова міграція в контексті світових міграційних процесів

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників щодо трудової міграції в контексті світових міграційних процесів, чинників поширення трудової міграції та основними проблемами, пов'язаними з трудовою міграцією.

Основні поняття теми: міграція, трудова міграція, беззворотна міграція, тимчасова міграція, сезонна міграція, зовнішня міграція, внутрішня міграція, еміграція, імміграція, країни транзиту, країни виїзду, країни призначення

План:

- міграція з історичної точки зору;
- внутрішні чинники поширення трудової міграції;
- сучасна ситуація з міграцією в Україні;
- способи державного регулювання зовнішньої трудової міграції.

Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми постійно штовхають багатьох людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації праці, на початок XXI сторіччя глобальна трудова міграція становить близько 120 млн. осіб, тобто 2,3% світового населення.

Під **міграцією** розуміють переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Вона поділяється на беззворотну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (на досить тривалий термін) та сезонну (на певний період року).

Відрізняють зовнішню (за межі країни) та **внутрішню** (всередині держав та ін.) міграцію. До зовнішньої належать еміграція та імміграція. Еміграція – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами країни внаслідок переселення. Імміграція – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання. Україна належить до країн зі змішаними потоками мігрантів, тобто вона одночасно є країною виїзду, транзиту та призначення.

Зовнішня трудова міграція – переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування;

трудоий мігрант – громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави.

Закон України «Про зовнішню трудову міграцію».

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відмічають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності та міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблеми, недоліки правового захисту, корупцію, психологічні чинники. Серед зовнішніх чинників зазначають: розпад Радянського Союзу, внаслідок чого громадяни країн, що входили до його складу, отримали можливість вільного виїзду за кордон та спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці; інтернаціоналізацію тіньової економіки, зростання різниці між багатими та бідними державами, формування міжнародних кримінальних об'єднань, корумпованість працівників державних органів, наявність зон військових конфліктів.

Як **країну транзиту** Україну використовують переважно громадяни країн СНД. Передусім це громадяни Російської Федерації, Молдови, Грузії, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, які становлять 70% загальної кількості цієї категорії мігрантів. Другу основну групу становлять люди, метою яких є трудова міграція в країни з високим рівнем розвитку економіки. До третьої, найменшої, групи можна віднести біженців, шукачів притулку. Іноземні трудові мігранти, для яких Україна є країною призначення, у свою чергу поділяються на декілька груп. Легальні трудові мігранти приїжджають в Україну за контрактом, який зазвичай з ними укладають фірми країн їхнього походження. Друга група – це претенденти на низькооплачувану роботу, часто без офіційної реєстрації. Третя – це мігранти, які приїжджають до своїх земляків, які вже є мешканцями української держави. В Україні вже сформувалися в'єтнамська, іранська, арабська, корейська, китайська, турецька, ефіопська, індійська та пакистанська діаспори.

Значно частіше Україна виступає **країною виїзду**. В основі сучасної еміграції з України лежать виїзди з метою працевлаштування за кордон. Згідно зі звітом Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченим міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів.

За даними МОМ в Україні, в 2015 році було видано 499 992 дозволів на проживання громадянам України у державах Євросоюзу. Українці становили найчисельнішу групу серед громадян третіх країн, які отримали такі дозволи в ЄС. Проте більшість цих дозволів були короткотерміновими (до року). Українці отримали тимчасові посвідки на проживання в основному у Польщі (430 100).

Як свідчать результати дослідження МОМ, кількість українських мігрантів, які працюють за кордоном неофіційно різко зросла у 2015 р. до більше 515 900 українців (41% від загальної кількості трудових мігрантів, для порівняння – у 2011 р. ця цифра становила 28%). 8% українців планують шукати роботу за кордоном у найближчому майбутньому. Серед країн бажаного працевлаштування першість тримають Польща та Німеччина, тоді як Росія продовжує втрачати свою привабливість. Причина останнього на сьогодні очевидна – конфлікт з Росією, який має місце на сході України, де що коригує відповідні наміри громадян.

Експерти стверджують, що в контексті подальших перспектив розвитку трудової міграції з України чисельність громадян, які здобувають освіту за кордоном, швидко зростає. Кількість студентів-українців варіюється залежно від країни навчання. Хоча традиційно найбільше українців навчалися в Росії, проте сьогодні чисельність українських студентів тут зменшується. Водночас, з початку століття кількість українських студентів зросла в Польщі у 6 разів, Чехії – в 22,5 рази, Італії – в 45 разів, Іспанії, де на початку століття їх практично не було, – в 152 рази. Іншими словами, особливо стрімко вона зростала в країнах, де внаслідок трудової міграції українців сформувалися численні діаспори, склалися потужні міграційні мережі. Ці чинники діятимуть і в майбутньому. Адже до навчання за кордоном залучаються діти заробітчан, йдеться вже про друге покоління мігрантів. Вони накладатимуться на загальну тенденцію розвитку навчальної міграції, яка, безперечно, й надалі зростатиме, незважаючи на зменшення доходів українців, завдяки широким можливостям для навчання, які надаються країнами призначення, зацікавленими у прибутті молодих талантів.

Неефективність політичних та економічних перетворень в державі, корумпованість чиновників, декларативність соціальної політики, зростання прірви між верхами та абсолютною більшістю населення, нездійсненність очікувань від перших років незалежності та двох революцій призвели до виявлення ще одного фактора – невіри в позитивні зміни в країні. Критичність ситуації в тому, що молоді люди не бачать перспектив для життя та самореалізації в українському суспільстві. Батьки не бачать перспектив для своїх дітей. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядається як умова не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем родини, але й як стратегія життєвого шляху для молодого покоління. І ці оцінки і тенденції на сьогодні не змінюються, більше того – вони посилюються.

З одного боку, працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу, інструментом включення до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. Водночас, масова трудова міграція молодих людей має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, у результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Незважаючи на це, люди готові їхати за кордон без знання мови, правових знань, кваліфікації, навіть на нелегальну роботу, що робить їх вразливими до потерпання від цілої низки порушень прав людини, у тому числі до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Більшість українців працюють за кордоном нелегально і є, відповідно, мігрантами з нерегульованим статусом. Тут цікаво простежити тенденцію до зміни термінології. В офіційній термінології ООН замість терміна «нелегальна міграція» переважно вживають термін «нерегульована міграція», а замість терміна «нелегальний мігрант» – «нерегульований» або «мігрант чи іноземець без належних документів». Ці поняття відображають гуманістичний під-

хід до явища нелегальної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання. У національних законодавствах переважає поняття «незаконна» або «нелегальна міграція». Неврегульована міграція – це рух осіб, що відбувається з порушенням норм країн виїзду, транзиту та призначення. Така ситуація ставить особу у вкрай уразливе становище, оскільки значно збільшується ризик порушення її прав та свобод.

Слід зазначити, що намагання потенційних мігрантів виїхати та працевлаштуватися за межами держави активізує діяльність злочинних груп з оформлення виїзних документів і переправлення за кордон громадян України з метою їх подальшого продажу. Проблема з різною гостротою та в різних формах виявляється в різних регіонах України. Особливо складне становище в західних областях – Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, Волинській, Закарпатській, Львівській, де на обліку в центрах зайнятості перебуває по декілька членів однієї родини. Лише з Івано-Франківської області з 1460 тис. населення 250 тис. працюють за кордоном. За неофіційними даними, на заробітках за кордоном перебуває 150-350 тис. жителів Львівщини. Не набагато краща ситуація в східних та південно-східних областях України.

У цілому, науковці та дослідники одноставно стверджують, що перше місце серед чинників, які зумовлюють поширення трудової міграції, посідають економічні проблеми країн, що переживають період трансформації суспільно-політичного та економічного устрою, – низький рівень життя більшої частини населення та високий рівень безробіття. Слід відзначити є ще один важливий чинник – наявність сектору зайнятості для мігрантів у країнах призначення. Адже непоодинокими є випадки нелегального працевлаштування громадян України за кордоном. Оскільки офіційна процедура замовлення робочих місць складна і довга, то роботодавцеві невигідно цим займатися. Внаслідок нелегального перебування на території іншої країни громадяни часто потрапляють у скрутне, а часто і рабське становище: їхні права не охороняються ні трудовим, ні цивільним законодавством і часто безкарно порушуються, не виконуються умови попередньої домовленості щодо розміру заробітної плати та порядку її виплати, їх шантажують, умови роботи та проживання залишають бажати набагато кращого тощо.

Україна, як і інші країни колишнього Радянського Союзу, вийшла на світову міграційну арену в кінці 1980-х років, тому вона є новим донором для приймаючих країн і мусить вести конкурентну боротьбу з традиційними країнами-постачальницями мігрантів (серед них – країни Південної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки) і «новачками» (Східна Європа, країни СНД).

Сформувавши ефективну міграційну державну політику, держава може зробити так, що міграція стане ефективною, як показує досвід багатьох країн-донорів. За експертними оцінками, щороку заробітчани надсилають в Україну близько 7 млрд. доларів США. Стабільна трудова міграція у світі за декілька останніх десятиріч призвела до появи певного економічного порядку сегментації ринку праці в розвинених країнах і виділення певних видів роботи, якими займаються мігранти. Насамперед це неprestижні робочі місця, котрі не вимагають високої кваліфікації, з важкими умовами і низькою оплатою

праці. За даними Організації з безпеки та співробітництва в Європі, до 48% усіх трудових мігрантів становлять жінки, причому, жінки знаходяться у більш дискримінаційних умовах, ніж чоловіки. Типово «жіночими» секторами зайнятості є сфера обслуговування (персонал готелів, клінік, ресторанів, продавці тощо), домашнє обслуговування (няні, гувернантки, хатні робітниці, догляд за хворими), індустрія розваг (танцівниці, учасниці шоу-програм, консумація, стриптиз-шоу), медико-оздоровчі послуги (масаж, сауна), секс-послуги. Звичайно, жінки можуть працювати як висококваліфіковані працівники у різних сферах, але таке працевлаштування здійснюється виключно на легальних засадах.

Традиційно «чоловічими» вважаються важкі види праці, що вимагають фізичної сили, управлінська робота, а також така, що вимагає активної соціальної взаємодії. Чоловіки-мігранти переважно працюють у сферах матеріального виробництва, що потребують певних професійних навичок. Найпоширенішими сферами зайнятості для чоловіків є будівництво, видобуток нафти, мореплавство. Для найму чоловіків використовують часто бригадний принцип.

Сучасна ситуація в західних та південно-східних регіонах України, де значна частина населення перебуває на нелегальних заробітках за кордоном, підтверджує наявність у зарубіжних роботодавців масового попиту на низькокваліфіковану працю мігрантів. Відповідно до ст. 1 Конституції України, українська держава є демократичною, соціальною та правовою. Відповідно до цього принципу, вона має забезпечити кожній людині можливість працювати та отримувати за свою працю гідну винагороду. Це передбачає і правовий захист її громадян, які працюють за кордоном, підготовку й укладання відповідних міждержавних договорів про працевлаштування українських громадян за кордоном.

Станом на квітень 2014 року урядом України укладені договори про взаємне працевлаштування громадян з урядами Іспанії, Естонії, Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Польщі, Чехії, Литви, Латвії, Вірменії, Азербайджану, В'єтнаму, Лівії, Португалії, Швейцарії, Словаччини. Українською стороною підписано, але ще не ратифіковано угоду про працевлаштування з Іспанією. Однак, слід зазначити, що договори мають суто декларативний характер, з боку іноземних держав не виставлені конкретні заявки на працівників (необхідна кількість, спеціалізація тощо). До того ж деякі з цих країн (наприклад, Молдова, Білорусь, Росія) мають проблеми, подібні до проблем українського суспільства – високий рівень безробіття та низький рівень розвитку економіки. Роботодавці в таких умовах не зацікавлені в найманні робочої сили, оскільки це значно підвищує її вартість. Тож зусилля української сторони в цьому напрямі стикаються з певним опором з боку іноземних партнерів.

Легалізація як метод протидії негативним наслідкам нелегальної трудової міграції широко застосовується останнім часом. У 2001 році в Іспанії було легалізовано 60 тис. нелегальних мігрантів. За сім місяців легалізації, яка проводилася 2001 року в Португалії, було надано законного статусу 30 тис. українцям, 6 500 молдаванам, 3 600 росіянам, 470 білорусам тощо. Протягом 2001 р. Греція також проводила легалізацію, вже другу за три роки. Італія з 2009 р провела легалізацію, до неї приєдналася і Польща.

Виведення з неформального статусу таких сфер зайнятості, як домогосподарство, сезонна сільськогосподарська робота, сфера розваг, значно сприятиме покращенню становища багатьох жінок-мігранток, котрі зараз виконують ці види робіт на нелегальних засадах, і відповідно захисту їхніх прав. Деякі країни вже давно мають подібний досвід. Так, на початку 1980-х років посольство Японії у Філіппінах запровадило так звану «візу працівника індустрії розваг». Те саме зробила і Швейцарія. Зрозуміло, що профілактична діяльність у цьому напрямі має включати цілий комплекс заходів, спрямованих на зменшення кількості факторів, що сприяють поширенню явища нелегальної міграції. На жаль, на рівні міжнародних організацій та урядових структур така діяльність часто розуміється лише як заходи освітнього та інформаційного характеру, чого, як свідчить досвід, недостатньо.

Надзвичайно важливу роль у веденні превентивної діяльності відіграє позиція держави стосовно можливостей для українських громадян працевлаштуватися за кордоном. Існує дві точки зору на це питання: (1) вихід на міжнародний ринок праці становить проблему, яка не варта зусиль, коштів та ресурсів держави; (2) трудовою міграцією необхідно управляти, і держава повинна інвестувати в цю справу певні кошти. Трудова міграція з країни повинна розвиватися за активної участі держави, під якою розуміється відповідальність за дотримання прав мігрантів та захист прав своїх громадян на території іноземної держави, захист прав громадян, котрі звертаються за послугами до приватних фірм з працевлаштування. Вироблення державної програми з працевлаштування громадян за кордоном також доцільно розглядати як один із профілактичних заходів, спрямованих на подолання проблеми нелегальної трудової міграції.

Серед інших важливих заходів, спрямованих на протидію нелегальній трудовій міграції, слід зазначити розробку нормативно-правових актів з питань виїзду громадян України за кордон з метою працевлаштування, залучення до сприяння працевлаштуванню українських громадян за кордоном дипломатичних та консульських служб, розповсюдження інформації про можливості легального працевлаштування за кордоном.

У 2015 році було прийнято Закон України «Про зовнішню трудову міграцію». Він визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їхніх сімей. Зважаючи на його аналіз, він не є документом прямої дії і містить багато посилань на інші законодавчі акти, багато положень є декларативними. Тим не менш, наявність гарно розроблених нормативно-правових актів, їх виконання зможуть забезпечити ефективність його функціонування.

Водночас, масова трудова міграція працездатного населення має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Її можливо розглядати як тимчасовий вихід для країни у період складних економічних та соціальних трансформацій.

Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, у результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Так, за висновками дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації», проведеного Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка у 2006 році, діти трудових мігрантів, як правило, залишаються під опікою родичів: одного з батьків (якщо за кордоном працює лише один) – мами (44%) або тата (26%), бабусі (35%), сестри (14%), брата (12%). Трудові мігранти бояться, що з поїздок додому їм не вдасться знову потрапити за кордон. Налагодження механізмів сезонного працевлаштування може бути виходом з цієї ситуації.

Питання для перевірки.

1. Дайте визначення міграції.
2. Що таке «внутрішня» та «зовнішня» міграція?
3. У чому полягають протиріччя використання термінології, пов'язаної з міграцією?
4. Які є позитивні сторони міграції для людей, для держави?
5. Які негативні наслідки трудової міграції вам відомі?
6. Яких заходів може вживати держава для врегулювання міграційних процесів?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Всесвітня доповідь про торгівлю людьми ЮНОДК. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>

2. Малиновська О. А. Трудова міграція населення України: чого чекати в найближчому майбутньому? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-2/>

3. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

4. Соціально-педагогічна і психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І.Цушка – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_233.html

5. «Украинская Греция»: причины, проблемы, перспективы (по результатам опроса трудовых мигрантов) / Е.Б. Левченко [и др.]; под. общ. ред. Левченко Е.Б. – К.: [Агентство «Украина»], 2010. – 192 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_227.html

6. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

3.4. Основні напрями державної політики з протидії торгівлі людьми в Україні – профілактика, боротьба, допомога постраждалим

Мета: сформувати знання про суть комплексного підходу до протидії торгівлі людьми, дати уявлення про основні напрями державної політики.

Основні поняття теми: протидія, попередження, боротьба, надання допомоги, захист постраждалих.

План:

- розвиток національної політики з протидії торгівлі людьми;
- профілактика торгівлі людьми;
- діяльність правоохоронних органів з переслідування та покарання злочинців;
- робота з постраждалими від торгівлі людьми та членами їхніх сімей.

З 1997 р., коли перед Україною постало питання активної діяльності щодо протидії торгівлі людьми, національна політика зазнала значних змін, починаючи від необхідності привернення уваги до проблеми і закінчуючи здійсненням спланованого моніторингу та оцінки реалізації державної політики у цій сфері з виробленням рекомендацій для подальшого вдосконалення роботи.

Протидія торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Протягом 2008-2010 рр. основними пріоритетами в розвитку національної політики у сфері протидії торгівлі людьми можна назвати: розробку та лобювання прийняття комплексного закону з протидії торгівлі людьми, поглиблене вивчення нових тенденцій і стану розвитку проблеми та заходів у відповідь (вивчення потреб постраждалих від торгівлі людьми, внутрішньої торгівлі людьми, впровадження гендерних підходів у діяльність із запобігання

торгівлі людьми, оцінка ситуації з профілактикою торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти, вивчення зв'язку торгівлі людьми з іншими проблемами, такими як домашнє насильство, трудова міграція), виокремлення потреб та інтересів дітей серед інших об'єктів здійснюваної роботи, впровадження національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми, залучення бізнес-структур до діяльності з протидії торгівлі людьми, формування системи прозорості у висвітленні державної політики з протидії торгівлі людьми, організацію та здійснення профілактичної роботи, збільшення кількості судових вироків для злочинців.

З прийняттям у 2011 році Закону України «Про протидію торгівлі людьми» діяльність з протидії торгівлі людьми в Україні перейшла на якісно новий рівень. Було сформовано нормативно-правову базу у цій сфері та створено державну систему попередження та надання допомоги постраждалим особам.

У 2012 році Міністерство соціальної політики України визначено національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми; затверджено Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, затверджено Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2014 року, Методичні рекомендації щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, програму навчання спеціалістів, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми, затверджено стандарти надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми, в тому числі дітям, а також стандарт здійснення профілактичної роботи з питань протидії торгівлі людьми.

Зазначеними документами розподілено повноваження органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми, визначено порядок взаємодії суб'єктів, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми та порядок надання допомоги таким особам.

У цілому, характеризуючи національну політику, слід зауважити, що відповідно до міжнародних стандартів вона будується у трьох основних напрямках – організація та здійснення профілактичної роботи; реабілітація та реінтеграція постраждалих від торгівлі людьми; переслідування та покарання злочинців.

Стаття 4. Основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми

1. Основними напрямками державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Профілактика торгівлі людьми є одним із завдань діяльності усіх суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми у різному обсязі. Найчастіше вона розуміється як здійснення інформаційно-просвітницької та освітньої роботи з підвищення рівня усвідомленості проблеми та формування навичок безпечної поведінки. Однак, тут слід зауважити про необхідність здійснення роботи з мінімізації впливу всіх чинників, що впливають на існування проблеми торгівлі людьми в суспільстві: гендерної нерівності та дискримінації, насильства в сім'ї та гендерно обумовленого насильства, нелегальної міграції тощо.

Попередження торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Таке розуміння профілактичної роботи вимагає впровадження комплексних освітніх і просвітницьких навчальних програм, повну інтеграцію тематики в навчально-виховну систему у поєднанні з такими актуальними напрямками профілактичної роботи як попередження насильства, жорстокого поводження з дітьми і їх експлуатації, гендерної дискримінації тощо.

Значну роль з профілактики торгівлі людьми відіграють навчальні заклади та управління освіти, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, центри зайнятості, громадські та міжнародні організації.

На рівні Міністерства освіти і науки України велася активна нормотворча робота, яка є складовою системи державної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Розпочалася вона в 1998 р. з інструктивно-методичного листа від 2 квітня, де Міністерство рекомендувало навчальним закладам включати тематику попередження торгівлі жінками в навчально-виховний процес. За ним з'явилися 12 наказів, які прямо чи опосередковано містили заходи з профілактики торгівлі людьми, зокрема, дітьми (див. табл. 9)

Таблиця 9. Нормотворча діяльність МОН України у сфері профілактики торгівлі людьми

Накази МОН України №762 від 28.12.2002 р. «Про концепцію Міністерства освіти і науки України щодо профілактики залучення дітей до незаконних форм праці»; №649 від 10.11.2005 р. «Про проведення у 2005-2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми»; №631 від 23.08.2006 р. «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх»; №844 від 25.12.2006 р. «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми»; №865 від 28.12.2006 р. «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»; №27 від 20.01.2007 р. «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007-2009 роки»; №279 від 4.04.2007 р. «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня

2007 р. №410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»; №531 від 21.06.2007 р. «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей»; №1176 від 25.12.2007 р. «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році»; №255 від 19.03.2009 р. «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009-2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми»; №292 від 29.03.2011 «Про організацію інформаційно-профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі, експлуатації та жорстокого поводження з дітьми у 2011 році»; № 405 від 08.04.16 «Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року».

Боротьба з торгівлею людьми є ще одним важливим напрямом протидії торгівлі людьми. Він передбачає впровадження системи заходів, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, осіб, які від цього постраждали, встановлення осіб – торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності.

Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Їх головними завданнями, відповідно до положень Закону України «Про протидію торгівлі людьми», є: 1) виявлення причин та передумов, що сприяють торгівлі людьми, та вжиття заходів щодо їх усунення; 2) забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у справах щодо торгівлі людьми; 3) виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми; 4) притягнення до відповідальності, у тому числі кримінальної, осіб, причетних до торгівлі людьми; 5) забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми; 6) інформування суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Відповідно до даних Міністерства внутрішніх справ України, в період з 2001 р. по 2015 р. органами внутрішніх справ України виявлено понад 3500 злочинів, передбачених ст. 149 («Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини») Кримінального кодексу України. У 2014 р. таких злочинів було виявлено 109, у 2015 р. – 111, за 6 місяців 2016 р. – 60.

Наступним важливим напрямом протидії торгівлі людьми є робота з постраждалими від торгівлі людьми та членами їх сімей. Одразу ж звернемо увагу на важливість розмежування термінів – особа, яка постраждала від торгівлі людьми, і особа, яка потерпіла від торгівлі людьми. Термін «потерпілий/потерпіла» є вживаним у юридичній практиці і стосується осіб, стосовно яких є підстави вважати, що вони потерпіли від злочину.

Особа визнається потерпілою від торгівлі людьми за фактом порушення правоохоронними органами кримінальної справи щодо торгівлі людьми. Для цього особі необхідно погодитись на співпрацю з правоохоронними органами щодо розкриття злочину торгівлі людьми. Однак, не всі особи, які опинились в ситуації торгівлі людьми, хочуть чи можуть звертатись до правоохоронних органів із заявами про злочин. Тим не менше це не має стати перешкодою для можливості отримання необхідних послуг. Тому для можливості отримання необхідної гарантованої допомоги з боку держави особа має отримати статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, що встановлюється Міністерством соціальної політики України. Іншими словами, будь-яка особа, потерпіла від торгівлі людьми, є постраждалою. Тоді як не кожна особа, що постраждала від торгівлі людьми, є потерпілою.

Особа, яка постраждала від торгівлі людьми, – будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми, і визнана такою відповідно до положень цього Закону.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Надання допомоги та захисту особам, постраждалим від торгівлі людьми, у тому числі дітям, складається з таких видів послуг.

1. Підтримане проживання – надання місця для проживання; навчання, розвиток та підтримка навичок самостійного проживання; допомога в організації розпорядку дня; організація медичного патронажу; представництво інтересів; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги.

2. Паліативний/хоспісний догляд – спостереження за станом здоров'я; сприяння наданню медичних послуг; представництво інтересів; психологічна підтримка особи та членів сім'ї; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги.

3. Послуга з влаштування до сімейних форм виховання – підбір та навчання прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/піклувальників; підготовка дитини до влаштування; консультування сімей; соціальна підтримка сімей; захист майнових, житлових та інших прав дитини; сприяння навчанню та розвитку дитини; робота, спрямована на повернення дитини до біологічної родини; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; врегулювання, призупинення конфліктів у сім'ї; корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті.

4. Послуга соціальної адаптації – допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; залучення отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; представництво інтересів; корекція психологічного

стану та поведінки в повсякденному житті; надання психологічної підтримки; допомога в оформленні документів; сприяння працевлаштуванню; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; допомога в організації денної зайнятості та дозвілля.

5. Послуга соціальної інтеграції та реінтеграції – розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; залучення отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації; надання інформації з питань соціального захисту населення; представництво інтересів; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів; допомога в отриманні реєстрації місця проживання/перебування; сприяння в отриманні житла, працевлаштуванні тощо; корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; надання психологічної підтримки; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; послуги перекладу, вивчення державної мови; сприяння у встановленні зв'язків із національно-культурними організаціями співвітчизників.

6. Послуга абілітації – сприяння наданню медичної допомоги; психологічна підтримка; консультування; представництво інтересів.

7. Послуга соціальної реабілітації – навчання, формування, розвиток та підтримка соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо); психологічна підтримка; організація дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії; арт-терапія; надання інформації з питань соціального захисту населення.

8. Послуга соціально-психологічної реабілітації – надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим, м'яким інвентарем, одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; організація збереження особистих речей; проведення психологічного консультування та психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їхніх інтересів та можливостей; надання безоплатної правової допомоги; представництво інтересів; розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення; організація отримання медичних послуг, медичного обстеження; робота, спрямована на повернення дитини до біологічної родини.

9. Надання притулку – надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим, м'яким інвентарем, одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; сприяння у створенні умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; організація збереження особистих речей; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; представництво інтересів; розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізі жит-

тевої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення; залучення отримувача до вирішення власної складної життєвої обставини; організація отримання медичних послуг, медичного обстеження; психологічне консультування; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями, службами.

Відповідно до Закону України „Про протидію торгівлі людьми” та постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 №783 „Про затвердження порядку взаємодії суб’єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми” особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути розміщені в одному із таких закладів:

- центри соціально-психологічної допомоги;
- соціальному центрі матері та дитини (надає допомогу жінкам на сьомому-дев’ятому місяці вагітності та матерям з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов’язку);
- соціальному гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (надає допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, віком від 15 до 18 років та особам із їх числа віком від 18 до 23 років, постраждалим від торгівлі людьми);
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- притулку для дітей.

10. Кризове та екстрене втручання – психологічна допомога (консультування, підтримка, діагностика, консультування, корекція, психотерапія, реабілітація); надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами; представництво інтересів, корекція сімейних стосунків; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; організація надання невідкладної медичної допомоги; організація надання притулку.

11. Консультування – допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; психологічне консультування; сприяння в отриманні правової допомоги.

12. Представництво інтересів – ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; допомога в розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв’язків; сприяння в забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/перебування, встановленні зв’язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо.

13. Посередництво (медіація) – допомога у врегулюванні конфліктів; ведення переговорів; опрацювання шляхів та умов розв’язання конфлікту.

14. Соціальна профілактика – організація навчання та просвіти; довідкові послуги; розроблення та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів щодо надання соціальних послуг.

15. Соціальний супровід/патронаж – обстеження, оцінка потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем; складання індивідуального плану

соціального супроводу; залучення отримувача послуги до виконання індивідуального плану соціального супроводу; оцінка результатів виконання індивідуального плану соціального супроводу; регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань; сприяння в отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; допомога в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними; навчання та розвиток навичок; психологічне консультування; психологічна підтримка.

16. Соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці – регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в адаптації особи до виконання робочих функцій, пристосуванні робочого місця для осіб з інвалідністю; сприяння у отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок; психологічне консультування; психологічна підтримка.

Стаття 16. Права особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Особа, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання:

- 1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє дана особа;
- 2) медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги;
- 3) тимчасового розміщення, за бажання постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема, у зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі;
- 4) відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли у порядку, встановленому Цивільним кодексом України;
- 5) одноразової матеріальної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- 6) допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

У випадку, якщо постраждалими є іноземці та особи без громадянства, яким встановлено статус особи, що постраждала від торгівлі людьми на території України, то вони мають також право на безоплатне отримання послуг перекладача; тимчасове перебування в Україні строком до трьох місяців, який може бути продовжено у разі необхідності, зокрема, у зв'язку з їхньою участю як постраждалих або свідків у кримінальному процесі. У випадку якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що життю, фізичному чи психічному здоров'ю або свободі та недоторканності особи, яка постраждала від торгівлі людьми, загрожуватиме небезпека у разі повернення її в країну походження,

після завершення строку її перебування в Україні, в установленому порядку цій особі може бути подовжено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, що є підставою для одержання дозволу на перебування на території України до припинення таких обставин.

Відповідно до статистики Представництва МОМ в Україні з січня 2000 р. по червень 2016 р. 12 186 постраждалих осіб отримали допомогу в рамках реінтеграційної програми МОМ.

З впровадженням національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, більш вагомою стала робота з надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми місцевих державних адміністрацій, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, дорадчих органів та мультидисциплінарних груп, до складу яких входять представники різних державних структур, що опікуються питаннями допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах.

Питання для перевірки.

1. У чому полягає сутність комплексного підходу до роботи з протидії торгівлі людьми?
2. Що передбачає діяльність з боротьби з торгівлею людьми?
3. Дайте визначення поняттю «попередження торгівлі людьми».
4. У чому різниця між поняттями особа «постраждала» і «потерпіла» від торгівлі людьми?
5. Визначте зміст діяльності з надання допомоги та захисту постраждалим від торгівлі людьми.
6. Які послуги надають постраждалим від торгівлі людьми в Україні?
7. Які основні права особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначені в національному законодавстві України?
8. Які додаткові права мають іноземці та особи без громадянства, якщо вони постраждали від торгівлі людьми на території України?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>
2. Постанова Кабінету Міністрів України „Про Національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми” від 18 січня 2012 року №29. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/29-2012-%D0%BF>
3. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми” від 23 травня 2012 №417. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-%D0%BF>

4. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми” від 25 липня 2012 року №660. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-%D0%BF>

5. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку взаємодії суб’єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми” від 22 серпня 2012 року №783 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 04 березня 2013 року №71). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF>

6. Наказ Мінсоцполітики №458 від 30.07.2013 «Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13/paran9#n9>

7. Моніторинг виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року / Міжнар. жіноч. правозахис. центр «Ла Страда-Україна», за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 80 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_32.html

8. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна».

3.5. Правові аспекти заборони торгівлі людьми

Мета: представити основні документи стосовно протидії торгівлі людьми на міжнародному та національному рівнях, сформувані уявлення про розвиток законодавства у цій сфері.

Основні поняття теми: законодавство, нормативно-правові акти, конвенція, декларація, закон.

План:

- міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми;
- національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми.

Різні міжнародні законодавчі акти з протидії торгівлі людьми дуже часто спрямовані як проти окремих проявів торгівлі людьми, так і проти тих чи інших, пов’язаних із торгівлею людьми негативних явищ та можуть бути згруповані за рядом напрямів.

Міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми:

Конвенція про рабство, 1926 р., зміни у 1953 р.

Конвенція про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р.

Додаткова Конвенція про скасування рабства та інститутів, тотожних з рабством, 1956 р.

Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами, 1949 р.

Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р.

Загальна декларація прав людини, 1948 р.

Пекінська платформа дій, 1995 р.

Гаазька міністерська декларація, 1997 р.

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 р.

Брюссельська декларація про запобігання і боротьбу з торгівлею людьми, 2002 р.

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, ратифікована Україною у 2010 р.

Перший напрям – боротьба із работоргівлею та рабством. Сьогодні чинними є декілька міжнародних документів, що забороняють рабство та работоргівлю та передбачають заходи протидії цим явищам. Ці документи були прийняті у 30-50-х роках ХХ сторіччя, але залишаються актуальними і зараз. Першим з таких документів є **Конвенція про рабство** від 25 вересня 1926 року зі змінами від 7 грудня 1953 року. У частині 1 статті 1 цієї Конвенції дається визначення рабства.

Згідно зі статтею 2 цього документа країни-учасниці зобов'язались «продовжувати домагатися повної ліквідації рабства у всіх його формах». Наступним міжнародним документом є **Додаткова Конвенція про скасування рабства та інститутів, тотожних з рабством** від 7 вересня 1956 року. Згідно з пунктом с) статті 7 згаданої конвенції «під работоргівлею визнаються і в неї включаються всі дії, пов'язані із захопленням, придбанням якої-небудь особи або із розпорядженням нею з метою обернення її в рабство; усі дії, пов'язані із придбанням раба з метою його продажу або обміну; усі дії щодо продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, та взагалі всяка діяльність з торгівлі та перевезення рабів будь-якими транспортними засобами». Заборону рабства також було закріплено в таких авторитетних міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини (1948 р.) та Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.).

Інший напрям міжнародної боротьби із торгівлею людьми розвивається в плані протистояння поширеному явищу продажу жінок за кордон з метою використання в проституції, а також боротьби зі звідництвом. Загалом прийнято цілий ряд міжнародних документів із цього питання. Серед документів цього напрямку – **Конвенція про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами** (надалі – Конвенція). Конвенція консолідує по-

ложення інших міжнародних договорів з даного питання, укладених за період з 1904 року. Основне завдання Конвенції – визначення ефективних заходів боротьби з усіма формами торгівлі людьми й експлуатації проституції. Уперше в історії підписання міжнародних документів дана Конвенція проголосила експлуатацію проституції і торгівлю людьми актами, несумісними з достоїнством і цінністю особистості людини, такими, що ставлять під загрозу благополуччя окремих осіб, родини і суспільства. Безпосередньо поняття торгівлі людьми у Конвенції не розкривається, однак відповідно до її назви та змісту під торгівлею людьми Конвенція мала на увазі лише звідництво та експлуатацію проституції. Наступним міжнародним документом цього напрямку була **Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.)**. Відповідно до статті 6 цієї Конвенції країни-учасниці зобов'язались вживати всіх необхідних заходів для протидії торгівлі жінками та експлуатації проституції жінок.

Торгівля жінками розглядається в Конвенції як злочин, який вимагає протидії. Водночас, у Конвенції розрізняються проституція та експлуатація проституції. У загальних рекомендаціях Конвенції звертається увага на той факт, що на додаток до вже існуючих форм торгівлі з'явилися нові форми сексуальної експлуатації, такі як секс-туризм, вербування робочої сили з країн третього світу для використання в домашньому господарстві громадян розвинутих країн, а також фіктивні шлюби жінок країн третього світу з іноземцями і «наречені за листуванням». Положення цієї Конвенції було розкрито у **Декларації про викоренення насильства щодо жінок**. Визнання цим документом того факту, що акт торгівлі жінками може вчинюватись з іншою, крім сексуальної експлуатації, метою, було кроком до ширшого розуміння торгівлі людьми.

З'явилися також комплексні за своїм характером міжнародні документи з приводу боротьби із торгівлею людьми, в котрих декларується намагання одночасної протидії різним проявам цього явища. Підсумком цілої низки конвенцій ООН стала **Пекінська платформа дій (1995 р.)**. Цей документ висуває концепцію боротьби з торгівлею людьми за різними напрямками, а саме: за допомогою профілактичних заходів щодо рабства, торгівлі жінками з метою використання у проституції та в інших комерційних видах діяльності, пов'язаних із сексом, насильницькою працею, примусом до шлюбу.

Відомою у боротьбі з торгівлею людьми серед міжнародних документів стала **Гаазька міністерська декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів з попередження та боротьби із торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації (1997 р.)**. У цій Декларації запропоновано цілий комплекс заходів у рамках Європи, Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени співтовариства. Торговля жінками у цьому документі визначається як «будь-які дії, спрямовані на легальне або нелегальне ввезення, провезення, перебування або вивезення з території країни жінок з метою їх прибуткової сексуальної експлуатації, з використанням примушування, зокрема, насильства, погроз або обману, зловживання службовим становищем або іншого тиску, внаслідок якого особа не має ніякого іншого реального та задовільного вибору, як тільки скоритися цьому тиску або вчиненням протиправним діям».

Інші напрями боротьби із торгівлею людьми розвиваються в плані проти-стояння примусовій праці (**Конвенція про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р.**), торгівлі дітьми для незаконного усиновлення (Женевська декларація прав дитини, 1924 р., Декларація прав дитини, 1959 р., Конвенція про права дитини, 1989 р.). Останнім часом також з'явилися нові напрями, такі як боротьба із торгівлею людьми з метою незаконного вилучення органів, а також із прода-жем людських ембріонів та плодів (Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про узгодження законодавств держав-учасників з питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини №(78) 29, 1978 р.). **Рекоменда-ція Ради Європи №1046 щодо використання ембріонів та плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового вико-ристання та торгівлі (1986 р.)** констатувала, що прогрес у науці про життя та в медицині зробив юридичний статус ембріона і плоду особливо непевним.

Документ, який дає найширше визначення торгівлі людьми, – **Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти трансна-ціональної організованої злочинності**, прийнятий 15 листопада 2000 року, вступив в силу 25 грудня 2003 року, (див. ст. 10).

Окремо у Протоколі розкривається поняття експлуатації, котра містить, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб та інші форми сексуальної ек-сплуатації; примусову працю чи послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи вилучення органів. Крім того, у цьому документі акцен-тується увага на двох обставинах. По-перше, згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо був використаний будь-який засіб впливу, вказаний у визначенні торгівлі людьми. По-друге, вербування, перевезення, передача, переховування чи отримання дитини з метою експлуатації вважається торгівлею людьми навіть у тому випадку, коли вони не були пов'язані із застосуванням одного із засобів впливу, вказаних у визначенні торгівлі людьми.

“Торгівля людьми”

- a) означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної ек-сплуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів;
- b) згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (a) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (a);
- c) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з ме-тою експлуатації вважаються “торгівлею людьми” навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у під-пункті (a) цієї статті;
- d) “дитина” означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку.

Брюссельська декларація про запобігання і боротьбу з торгівлею людьми (2002 р.) визнає торгівлю людьми серйозним порушенням прав людини, що пов'язане з примусовою сексуальною експлуатацією, трудовою експлуатацією в умовах близьких до рабських, з експлуатацією, котра породжує жебраків і малолітніх злочинців, використанням людей як домашньої прислуги. Вона закликає світову спільноту країн-постачальниць живого товару, країн транзиту та країн призначення об'єднувати свої зусилля для досягнення всебічної, багатоаспектної й ефективної скоординованої політики протидії цьому злочину, при цьому дотримуючись прав людини та приділяючи особливу увагу боротьбі з торгівлею дітьми, висуваючи як пріоритети інтереси дітей. Глобальний підхід до боротьби з торгівлею людьми повинен бути спрямований на всі форми експлуатації, включаючи сексуальну експлуатацію, трудову експлуатацію, зокрема, експлуатацію дитячої праці і жебрацтво.

Брюссельська декларація націлена на подальший розвиток європейського і міжнародного співробітництва, а також на розробку конкретних заходів, стандартів, поширення кращого досвіду роботи і механізмів для запобігання і боротьби з торгівлею людьми.

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми багато в чому наслідує Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, але враховує особливості свого регіону та вдосконалює деякі положення.

Зокрема, розширена сфера застосування Конвенції (застосовується до всіх форм торгівлі людьми, національних або міжнародних, пов'язаних або не пов'язаних з організованою злочинністю), започатковано механізм ідентифікації жертв торгівлі людьми, встановлюються положення про необхідність криміналізації користування послугами особи, яка є постраждалою від торгівлі людьми, діянь щодо проїзних і посвідчувальних документів, закладено положення про координацію зусиль у сфері протидії торгівлі людьми та розроблено механізм моніторингу виконання Конвенції. Конвенція також містить вимоги щодо запровадження системи заходів із допомоги жертвам торгівлі людьми, які мають охоплювати їх фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію, матеріальну підтримку.

Положення наведених міжнародних угод та конвенцій тією чи іншою мірою були реалізовані у національних законодавствах багатьох країн. Сьогодні близько 180 країн світу мають законодавство, спрямоване на протидію проявам торгівлі людьми. Розглянуті протиріччя в розумінні явища торгівлі людьми та національні юридичні традиції зумовили різні підходи до криміналізації цього діяння. Згідно з наведеними напрямками суспільного реагування на торгівлю людьми розглянемо джерела, що утворюють українську нормативну базу протидії цьому явищу.

У законодавчому забезпеченні в Україні протидії безпосередньо торгівлі людьми, котра відповідає сукупності ознак заволодіння, продажу та злочинного використання, центральне місце посідає Кримінальний кодекс України.

Національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми:

Закон України «Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності», 2004 р.

Закон України «Про ратифікацію Конвенції РЄ про протидію торгівлі людьми», 2010 р.

Кримінальний кодекс України, 2001 р.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми», 2011 р.

Відповідно до частини 1 статті 149 **Кримінального кодексу України** злочин «торгівля людьми» має три самостійні форми:

- 1) продаж людини;
- 2) інша оплатна передача людини;
- 3) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди (крім продажу та іншої оплатної передачі), пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам).

Частину 2 статті 149 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності. У частині третій встановлена відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Стаття 149 ККУ. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Кінцева мета злочинного діяння, а саме: сексуальна експлуатація, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація праці та інше – є обов'язковою ознакою всіх трьох форм торгівлі людьми, передбачених статтею 149 Кримінального кодексу України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони всіх трьох форм злочину, передбаченого статтею 149 Кримінального кодексу України є незаконність вчинюваних по відношенню до людини дій. Це пояснюється тим, що існують законні угоди, пов'язані з оплатною передачею людини. Прикладом законної угоди є продаж спортсмена одним спортивним клубом іншому – так звані «трансферні угоди» щодо спортсменів.

У статті 149 Кримінального кодексу України законодавець фактично криміналізував торгівлю людиною навіть з її згоди. Таке законодавче рішення є цілком логічним, оскільки, як свідчить практика, у багатьох випадках людина перебуває у безвихідній життєвій ситуації, і тому свідомо та добровільно йде на вчинення відносно неї незаконної угоди.

Карається торгівля людьми за частиною 1 **статті 149** Кримінального кодексу України позбавленням волі на строк від трьох до восьми років; за частиною 2 статті 149 Кримінального кодексу України – позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої; за частиною 3 цієї ж статті України – позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Одним із важливих заходів щодо протидії торгівлі людьми і експлуатації дітей має бути відповідальна підготовка педагогічних кадрів.

Питання для перевірки.

1. Що вам відомо про основні групи міжнародних документів з протидії торгівлі людьми?
2. Назвіть основні міжнародні документи, що стосуються протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею порушень прав людини.
3. Які національні документи містять положення щодо протидії торгівлі людьми?
4. В яких останніх міжнародних документах міститься визначення поняття «торгівля людьми»?
5. Як визначає поняття «торгівля людьми» Закон України «Про протидію торгівлі людьми»?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

2. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

3. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>

4. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858

3.6. Взаємодія суб'єктів протидії торгівлі людьми

Мета: сформуванню уявлення про роль і функції суб'єктів протидії торгівлі людьми, позитивне ставлення до взаємодії, представити форми та досвід організації взаємодії, основні умови її ефективності.

Основні поняття: суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, взаємодія, умови взаємодії, органи виконавчої влади, громадська організація, міжнародна організація, приватне підприємство, корпоративна соціальна відповідальність бізнесу, мережа, коаліція, дорадчий орган, міжвідомча комісія, координаційна рада.

План:

- суб'єкти протидії торгівлі людьми;
- поняття взаємодії;
- основні умови ефективної взаємодії;
- форми та досвід організації взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми.

Важливою умовою успішності реалізації політики з протидії торгівлі людьми в Україні є налагодженість та дієвість механізмів взаємодії суб'єктів цієї роботи. Це також є і основним принципом протидії торгівлі людьми, визначеним в законодавстві.

Стаття 3. Основні принципи протидії торгівлі людьми

1. Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового розслідування та з громадськими і міжнародними організаціями.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Основними суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є органи державної влади (Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України, заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, органи місцевого самоврядування), громадські та міжнародні організації, приватні підприємства, окремі громадяни (у тому числі представники цільової групи).

До суб'єктів *центрального рівня* органів виконавчої влади належать Міністерство соціальної політики (Національний координатор у сфері протидії торгівлі людьми), Міністерство внутрішніх справ, Міністерство освіти і науки, Міністерство закордонних справ, Міністерство юстиції, Міністерство охорони здоров'я, Адміністрація Державної прикордонної служби, Державна міграційна служба України, СБУ.

Суб'єктами протидії торгівлі людьми на *регіональному рівні* є обласні державні адміністрації; департаменти (управління, відділи) соціального захисту населення обласних (міських, районних) державних адміністрацій; – територіальні підрозділи МВС України; департаменти (управління, відділи) охорони здоров'я обласних (міських, районних) державних адміністрацій; департаменти (управління, відділи) освіти і науки обласних (міських, районних) державних адміністрацій; органи охорони державного кордону; територіальні органи та підрозділи Державної міграційної служби; регіональні органи СБУ; дипломатичні представництва та консульські установи України за кордоном; департаменти, (управління, відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту обласних (міських, районних) державних адміністрацій; служби у справах дітей обласних (міських, районних) державних адміністрацій; обласні, міські, районні, районні у містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; заклади охорони здоров'я; дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади; обласні (міські, районні, районні у містах) центри зайнятості; виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціально-психологічної допомоги; притулки для дітей служби у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Органи державної влади виконують функції, які визначені законодавчими та нормативно-правовими актами, зокрема законами України «Про протидію торгівлі людьми», державними цільовими програмами, постановами Кабінету Міністрів України, наказами, посадовими інструкціями.

Стаття 6. Повноваження Кабінету Міністрів України

1. Кабінет Міністрів України:

1) спрямовує і координує роботу суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

2) визначає:

а) національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми;

б) процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

- в) порядок утворення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми;
- 3) затверджує:
  - а) Державну цільову програму у сфері протидії торгівлі людьми та здійснює контроль за її реалізацією;
  - б) Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та здійснює контроль за його реалізацією;
  - в) форми опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та довідки про встановлення їй статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
  - г) форму довідки, що підтверджує факт звернення іноземця чи особи без громадянства за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України;
  - г) положення про заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- 4) встановлює порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Стаття 7. Загальні повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми

1. Центральні органи виконавчої влади відповідно до визначених у встановленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми здійснюють:

- 1) формування та реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми;
- 2) розробку проекту Державної цільової програми протидії торгівлі людьми та забезпечують її реалізацію;
- 3) розробку проекту Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та забезпечують його реалізацію;
- 4) моніторинг діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- 5) підготовку та оприлюднення у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку щорічної доповіді про стан реалізації заходів у сфері протидії торгівлі людьми;
- 6) у відповідності до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури роботи щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- 7) заходи, спрямовані на:
  - а) викорінювання передумов торгівлі людьми, зокрема, щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;
  - б) підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах;
  - 8) координацію та контроль за діяльністю закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
  - 9) заходи щодо:
    - а) комплексного аналізу стану попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми;

- б) попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми, у тому числі, що мають характер транснаціональної організованої злочинності;
- в) розшуку осіб, які переходять від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання за вчинення злочинів торгівлі людьми;
- 10) заходи:
  - а) прикордонного контролю, спрямовані на попередження і виявлення фактів торгівлі людьми, у тому числі з використанням транспортних засобів, що експлуатуються комерційними перевізниками;
  - б) системного та комплексного характеру щодо удосконалення безпеки і контролю паспортних документів та інших документів, що дають право виїзду з України та в'їзду в Україну;
  - в) щодо своєчасного оформлення документів на право перебування в Україні або повернення в Україну;
  - г) щодо репатріації іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми;
  - г) щодо примусового видворення з України іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство про протидію торгівлі людьми...

Стаття 8. Повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері протидії торгівлі людьми

1. Місцеві державні адміністрації відповідно до визначених в установленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми:
  - 1) забезпечують проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми;
  - 2) організують проведення інформаційних кампаній, у тому числі з використанням засобів масової інформації;
  - 3) забезпечують створення і підтримку „гарячих ліній”, пунктів консультування та розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів з питань попередження торгівлі людьми;
  - 4) співпрацюють з об'єднаннями громадян з питань попередження торгівлі людьми;
  - 5) відповідно до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури беруть участь у роботі щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
  - 6) забезпечують впровадження та функціонування Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
  - 7) реалізують заходи, що сприяють викорінюванню передумов торгівлі людьми, зокрема, щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;
  - 8) вживають заходів для підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах.

Для організації ефективної роботи щодо надання допомоги та послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, визначено **Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми (постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. №783)**.

Важливими суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є міжнародні організації та представництва. Найбільш активними у сфері протидії торгівлі людьми в Україні є Представництво Міжнародної організації з міграції, Координатор проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), ЕКПАТ, іноземні посольства. Окрім надання коштів на діяльність з протидії торгівлі людьми в Україні, міжнародні організації та представництва впливають на основні засади формування національної політики з протидії торгівлі людьми, сприяють вивченню та впровадженню кращих практик іноземного досвіду у сфері протидії торгівлі людьми.

Приватні підприємства також відіграють певну роль у протидії торгівлі людьми. Їхня роль вбачається переважно на трьох основних рівнях.

1) Формування бюджету бізнес-організацій, спрямованого на реалізацію соціально важливих програм громадських та благодійних організацій, фінансування соціально-спрямованих проектів та програм. У такій ситуації бізнес-структури виконують роль донорських організацій.

2) Формування та реалізація власних програм (спільно з партнерами з інших бізнес-структур, третього сектору тощо). У такій ситуації вони часто мають працівника, який фактично організовує роботу, як це відбувається в громадських організаціях. Бізнес-структури розглядаються як учасники реалізації соціально важливих програм та проектів.

Підрівень другого рівня – створення бізнесменами або бізнес-структурами благодійних фондів, які реалізують різноманітні соціальні програми.

3) Формування соціально-відповідального бізнесу в глибинному розумінні цього поняття, коли соціальна складова закладена в основну діяльність самих організацій, або пов'язана з такою діяльністю. У даному випадку мова йде про добровільне прийняття та втілення у життя соціальних стандартів та ідеологічних принципів, які виходять за межі бізнесу і пов'язані з ідеями загальнолюдських цінностей, прав людини, прав дитини тощо.

Серед представників комерційних структур ініціативи у сфері протидії торгівлі людьми в Україні підтримують і впроваджують мобільні оператори Київстар, МТС, компанія Майкрософт, Укртелеком, Білайн, рекламне агентство «Leo Burnett» тощо.

Важливими суб'єктами протидії торгівлі людьми є представники цільових груп, з якими проводиться соціальна, педагогічна, соціально-педагогічна робота. Сюди, перш за все, можемо віднести представників групи ризику для здійснення профілактичної діяльності, постраждалих осіб та членів їх сімей для надання допомоги та захисту. У цих випадках зазначена категорія осіб є одночасно і суб'єктом, і об'єктом діяльності з протидії торгівлі людьми.

Використання сучасних технологій, котрі стимулюють активність цільової групи, сприяють тому, що, наприклад, школярі організовують учнівські громад-

ські об'єднання, волонтерські організації, лекторські групи. Одним із напрямів діяльності таких об'єднань є навчання своїх ровесників правам дитини, запобіганню насильству, торгівлі дітьми, експлуатації та дискримінації.

Налагодження та дієвість взаємодії між різними суб'єктами протидії торгівлі людьми залежить від ряду умов, зокрема таких, як визначеність ролі та функцій кожного суб'єкта протидії торгівлі людьми, порядку взаємодії; наявність національних, обласних та місцевих механізмів взаємодії; врахування людського фактору (особистісні стосунки, особистісні якості та психологічні ролі учасників взаємодії); дотримання принципів пріоритетності партнерства, прозорості, балансування між загальними та індивідуальними інтересами учасників взаємодії; наявність спільної діяльності на всіх її етапах (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз).

Для забезпечення цих умов важливо визначити коло потенційних партнерів, сферу їх компетенції; формально оформлювати взаємодію у вигляді меморандумів, договорів та інших документів; залучати до взаємодії оптимальну кількість суб'єктів для поєднання діяльності з протидією насильства та жорстокого поводження з дітьми, експлуатації, дискримінації; підвищувати мотивацію до взаємодії керівників організацій чи програм, лідерів організацій і структур; забезпечувати спільну діяльність партнерів на всіх етапах взаємодії (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз); визначити відповідального за управління взаємодією; регулярно підтримувати контакти з партнерами; дослідити наявні національні, обласні та місцеві механізми взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми, сферу їх діяльності; визначити ролі, функції та завдання учасників взаємодії; визначити ризики взаємодії, виходячи з особистісних стосунків, особистісних якостей та психологічних ролей учасників взаємодії, та врахувати їх при плануванні взаємодії; визначити інтереси кожного учасника взаємодії; досягнути домовленостей про взаємодію, враховуючи інтереси учасників взаємодії; визначити порядок прозорого спілкування, прийняття рішень; використовувати наявний досвід позитивного конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Дослідження стану взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми дозволило виділити низку проблем. Серед них варто зазначити відсутність або недостатність взаємодії, недостатність знань про ролі та функції суб'єктів протидії торгівлі людьми, існуючих механізмів взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми на національному, обласному та місцевому рівнях, що перешкоджало визначенню кола потенційних партнерів; нерегулярний та поодинокий характер взаємодії; перевага неформальної взаємодії над формальною з підписаними документами.

Важливо відзначити специфічну роль сільського загальноосвітнього закладу в налагодженні взаємодії. Вона пов'язана, перш за все, з особливостями сільського способу життя та станом села в сучасних умовах. Як зазначає Т. Глущук, «школа є по суті єдиним освітньо-виховним і культурним центром роботи з дітьми і молоддю у сільській місцевості». Тому доцільно говорити про значну роль сільської школи в організації взаємодії з місцевою громадою, її педагогізації. С. Харченко стверджує, що «взаємодія школи й сільського соціуму дозволяє створити інтегративний освітньо-виховний простір, що включає

в себе інтеграцію культурно-просвітньої, соціальної, трудової роботи з дітьми й дорослими». А головну координуючу роль, на думку Ю. Поліщука, має взяти на себе соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу. «... необхідність активізації зусиль, спрямованих на педагогізацію позашкільного соціуму у мікрорайоні загальноосвітнього навчального закладу з метою їхнього упорядкування, на нашу думку, є важливим професійним обов'язком соціального педагога ...» .

Взаємодія суб'єктів може відбуватись на рівні однотипної категорії суб'єктів, і на рівні двох чи більше категорій суб'єктів. На рівні однотипної категорії суб'єктів взаємодія відбувається, наприклад, лише між державними структурами, між громадськими організаціями чи міжнародними організаціями. Вона також відбувається і на рівні двох чи більше категорій суб'єктів, наприклад, між державною структурою і громадською організацією чи між державною структурою, громадською і міжнародною організацією. Таким чином, кожний суб'єкт може одночасно знаходитись у взаємодії з більш, ніж одним суб'єктом протидії торгівлі людьми.

Розповсюдженими формами організації взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми є міжвідомчі координаційні ради, комісії, експертні робочі групи, мережі, коаліції тощо.

Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми, що була створена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №1961 від 25 грудня 2002 р., стала платформою для взаємодії та координації діяльності різних суб'єктів виконання політики з протидії торгівлі людьми. Вона була реформована у Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, створену відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 05.09.2007 р. №1087 «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми». Її бездіяльність і неспроможність слугувати сприяттю взаємодії та координації в питаннях протидії торгівлі людьми викликала хвилю критики з боку і державних структур, і громадських, і міжнародних організацій. Досвід роботи та порівняльний аналіз діяльності двох рад показав, що виділення однієї тематики для діяльності такого консультативно-дорадчого органу замість об'єднання декількох є умовою не лише успішності роботи, але й взагалі роботи.

При Міжвідомчій координаційній раді з питань протидії торгівлі людьми було створено експертну робочу групу з питань протидії торгівлі людьми. До її складу входили представники усіх задіяних державних структур, громадських та міжнародних організацій. Існувала практика спільної ініціації та організації засідань експертної робочої групи. Так, громадська організація Центр «Ла Страда-Україна» у середньому ініціював та допомагав у проведенні 1-2 таких засідань на рік. Останнє з таких засідань у 2008 р. було присвячене темі моніторингу державної політики протидії торгівлі людьми.

На даний час при Міністерстві соціальної політики України діє міжвідомча робоча група з питань удосконалення нормативно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми.

На місцевому рівні основними формами організації взаємодії є *обласні та районні координаційні ради або комісії з питань протидії торгівлі людьми*. Їхню діяльність координують обласні та районні управління соціального захисту населення або управління у справах сім'ї та молоді. Представники громадських організацій⁵ беруть активну участь у роботі рад (комісій).

Тренерська мережа – є формою організації взаємодії групи експертів, тренерів, лекторів, котрі здійснюють профілактику торгівлі дітьми. На базі Центру «Ла Страда-Україна» така мережа працює з 2000 р. Аналіз практичного десятирічного досвіду роботи Національної тренерської мережі Центру дозволяє узагальнити її основні переваги, а саме – можливість охопити значну кількість учасників заходами з профілактики торгівлі людьми; можливість широкого географічного покриття заходами; доступ до сільської місцевості, невеликих міст; поширення кращих моделей профілактичної роботи, передового досвіду; широке розповсюдження інформаційних та навчально-методичних матеріалів у місцях, де є дефіцит інформації. Стратегія роботи та розвитку тренерської мережі планується на основі здійсненого моніторингу та оцінки роботи, аналізу попереднього досвіду, наукових досягнень, практичної доцільності, зокрема дзвінків, які надходять на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми, запитів та відгуків. Метод «рівний рівному» знаходить своє практичне втілення в життя і допомагає досягти очікуваних результатів. Члени тренерської мережі виступають експертами з питань запобігання торгівлі людьми на обласному рівні, входять до складу обласних постійно діючих комісій з питань обміну інформацією та координації зусиль у сфері протидії торгівлі людьми. Члени мережі є висококваліфікованими тренерами з інших дотичних питань – запобігання насильству та жорстокому поводженню, експлуатації дитини (сексуальної, трудової) тощо. Об'єктами профілактичної роботи, здійснюваної лекторами та тренерами, в навчальних закладах є учні та студенти, батьківська громада, педагогічні працівники.

Таким чином, можемо зробити висновок, що за своєю сутністю суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, являють собою систему державних органів, громадських та міжнародних організацій, приватних підприємств, а також окремих осіб, які мають спільний інтерес – зменшення та викоренення торгівлі людьми в Україні та світі. Ступінь і форма участі кожного суб'єкта протидії різноманітні, так само як його роль і обов'язки. Покращення взаємодії дозволить своєчасно й цілеспрямовано реагувати на потреби осіб, постраждалих від торгівлі людьми, допоможе виявляти більшу кількість постраждалих від торгівлі людьми, сприяти кращому доступу постраждалих до необхідної допомоги; забезпечити цілісний підхід і комплексність допомоги; розширити спектр послуг та покращити їх якість; захищати права постраждалих відповідно до міжнародних стандартів; запобігти повторним потраплянням постраждалих у ситуацію торгівлі людьми та їхньої віктимізації. Напрацьовано гарний досвід взаємодії, який важливо поширювати і підтримувати на всіх рівнях співпраці суб'єктів протидії торгівлі людьми.

---

⁵ Роль громадських організацій у взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми висвітлено в наступній темі цього посібника.

Питання для перевірки.

1. Кого можна віднести до суб'єктів протидії торгівлі людьми в Україні?
2. Охарактеризуйте основні функції органів виконавчої влади з протидії торгівлі людьми.
3. У чому полягає роль приватного сектору щодо діяльності з протидії торгівлі людьми?
4. Назвіть розповсюджені форми організації взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми.
5. Наведіть приклади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми на обласному рівні.
6. Які умови необхідно створити для забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми?
7. Які існують поширені проблеми у налагодженні і підтриманні взаємодії?
8. Яку специфіку має сільський загальноосвітній навчальний заклад у налагодженні взаємодії?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. – К., 2010. – 258 с.
2. Левченко К.Б. Взаємодія бізнесу та третього сектору у протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: укр. досвід і проблеми / К.Б. Левченко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – №4. – С. 85-90.
3. Терницька С.В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.В. Терницька. – К., 2009. – 22 с.
4. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>
5. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми” від 22 серпня 2012 року №783 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 04 березня 2013 року №71). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF>
6. Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.07.2013 №432 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=153435

3.7. Надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми

Мета: сформувані уявлення про порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, досвід його впровадження в Україні, роль і функції навчальних закладів та органів управління освітою в системі надання допомоги та захисту постраждалих від торгівлі людьми.

Основні поняття теми: порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, виявлення постраждалих від торгівлі людьми, ідентифікація постраждалих від торгівлі людьми, реабілітація, захист.

План:

- визначення сутності порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- основні компоненти порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- роль та функції навчальних закладів в системі взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми.

Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є механізмом взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми з метою надання допомоги та захисту особам, постраждалим від торгівлі людьми. Він впроваджений у багатьох країнах. На міжнародному рівні часто для цього вживають термін – національний механізм перенаправлення.

Національний механізм перенаправлення (НМП) визначають як структуру співробітництва, в межах якої державні органи та органи місцевого самоврядування виконують свої обов'язки щодо захисту та забезпечення дотримання прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, координуючи свої зусилля у стратегічному партнерстві із громадянським суспільством та іншими суб'єктами, які займаються наданням допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

Структурними компонентами порядку взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми є виявлення особи, постраждалої від торгівлі людьми; ідентифікація та проходження процедури встановлення статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми; надання допомоги та захисту.

Виявлення особи, постраждалої від торгівлі людьми – з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми.

Виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, може здійснюватись:

- у разі звернення особи, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми або її законного представника до будь-якого суб'єкта взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми;
- у разі звернення такої особи по допомогу до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ);
- у випадку звернення/надання інформації від близького оточення особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- під час соціального інспектування сім'ї чи особи, щодо якої надійшло повідомлення як про таку, що опинилася у складних життєвих обставинах, зумовлених іншими причинами;
- при зверненні особи на „телефон довіри”;
- під час роботи в межах спеціалізованого формування „Мобільний консультативний пункт соціальної роботи” (МКП) тощо.

Інформація про постраждалу особу може надходити від: правоохоронців, представників медичних установ; інших державних структур чи закладів; громадських організацій; церкви та релігійних організацій; окремих осіб: інших постраждалих, родичів або друзів постраждалих; клієнтів осіб, які були продані для сексуальної експлуатації тощо.

У разі коли особа постраждала від торгівлі людьми за кордоном, вона може звернутися за допомогою до дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном. Звернутися особа, яка постраждала від торгівлі людьми, до консульської установи України може: особисто або за-телефонувавши, передати інформацію через третю особу, гуманітарну, громадську організацію, офіційну установу або неурядову правозахисну організацію; передати звернення факсом чи поштою (у зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, контактний телефон (факс), громадянство та викладено, за можливості детально, суть проблеми, звернення повинно бути підписано заявником із зазначенням дати); направити своє звернення електронним зв'язком на адресу консульства. При зверненні особи, яка постраждала від торгівлі людьми за кордоном, до дипломатичних представництв та консульських установ України, зазначена інформація зі згоди постраждалої особи повідомляється до МВС України.

Ідентифікація та проходження процедури встановлення статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми – комплекс заходів, під час яких уповноважена особа на підставі отриманої інформації та її аналізу порівнює елементи вчиненого щодо особи діяння з визначенням торгівлі людьми, оцінює ймовірність вчинення щодо особи такого діяння та робить висновок, що така особа є особою, яка постраждала від торгівлі людьми.

Відповідно до затвердженого Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, на місцевому рівні голова місцевої держадміністрації визначає структурний підрозділ, відповідальний за проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та відповідальну посадову особу.

Обов'язковою її складовою є проведення місцевою державною адміністрацією *співбесіди* з особою, щодо якої розглядається питання про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, із заповненням опитувального листа. При проведенні співбесіди посадовою особою вживаються заходи щодо запобігання повторного психологічного травмування особи. Під час проведення співбесіди посадова особа надає пояснення, що метою співбесіди є пошук оптимальних шляхів надання допомоги і захисту особі, яка постраждала від торгівлі людьми. У разі необхідності потрібно дати час обдумати відповідь особі, яка постраждала від торгівлі людьми, переконати її, що під час опитування не існує правильних або неправильних відповідей, запитання є стандартними і однаковими для всіх. За бажанням особи, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, під час проведення співбесіди можуть бути присутні члени її родини або інші особи. У разі неможливості проведення співбесіди з особою, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, через її хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий психічний стан опитувальний лист заповнюється посадовою особою на підставі особистих спостережень, показань свідків або інших даних. Посадова особа, яка проводить співбесіду, має оформити розписку про нерозголошення відомостей, які їй стали відомі під час проведення співбесіди.

Описуючи особу, яка постраждала/потерпіла від торгівлі людьми, неможливо вказати чіткий перелік індикаторів, які засвідчують даний факт. Зовнішній вигляд кожної людини залежить від низки факторів, рівня розвитку, статусу, культурного походження, моральних цінностей, релігійних переконань, сімейного стану (відносин в сім'ї, рівня довіри та розуміння), життєвого досвіду, наявного травматичного або негативного досвіду до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, ступеня важкості отриманих психологічних та фізичних травм під час експлуатації, терміну перебування в даній ситуації та ряду інших супроводжуваних обставин.

Ознаки, за якими можна ідентифікувати осіб, що постраждали від торгівлі людьми, умовно поділяють на прямі та непрямі.

Прямі ознаки витікають з визначення торгівлі людьми і прямо вказують на потрапляння людини у таку ситуацію.

Розглянемо складові, які вказують на ситуацію торгівлі людьми (прямі ознаки).

I. Здійснення дій:

- вербування;
- переміщення;

- приховування;
- передача іншій особі, яка отримала її у свою власність.

II. Застосування будь-яких із способів впливу:

- погрози,
- фізичне, психологічне насильство,
- обман,
- шахрайство,
- використання уразливого стану,
- зловживання владою,
- залучення у боргову кабалу,
- маніпулювання,
- обмеження свободи пересування,
- вилучення документів тощо.

III. Експлуатація:

- трудова експлуатація;
- сексуальна експлуатація;
- вилучення органів;
- використання у дослідках;
- використання в озброєних конфліктах;
- використання в злочинній діяльності;
- використання в порнобізнесі;
- жебрацтво;
- примусове сурогатне материнство;
- примусовий шлюб;
- незаконне усиновлення з метою наживи тощо.

Непрямі ознаки ґрунтуються на результатах практики і соціологічних досліджень реальних випадків торгівлі людьми (наприклад, вік жертви, її стать, наявність/відсутність документів, зовнішній вигляд, фізичний та психологічний стан, особливості поведінки та ін.).

Розглянемо їх детальніше.

1. Психологічний стан (заляканість, злість, агресія, гнів, шок, провали пам'яті, емоційна нестабільність, притупленість емоцій, психічна неврівноваженість, гіперболізоване відчуття провини, низька самооцінка, депресія, схильність до суїциду тощо).

2. Особливості поведінки (зухвалість, демонстративність, „вибухова” реакція, невмотивована пильність, небажання відповідати на питання, оборонна позиція, надмірна підозрілість, надання помилкової, суперечливої інформації тощо).

3. Фізичний стан (травми, захворювання статевої системи, порушення репродуктивної функції, психологічні розлади (постійний головний біль, біль в спині, тремтіння кінцівок, наркотична, алкогольна залежність, ВІЛ/СНІД, туберкульоз тощо).

Інші непрямі ознаки (негативні характеристики місця перебування і умови праці, факт недавнього перебування за кордоном, наявність слідів фізичного насильства, відсутність документів тощо).

У разі коли постраждала особа не в змозі самостійно пересуватися з будь-якої причини (інвалід, хвора, поранена) або стан особи загрожує її життю чи безпеці оточуючих, суб'єкт, який виявив таку особу, зобов'язаний невідкладно забезпечити надання їй першочергової медичної допомоги та у разі потреби розміщення у відповідному закладі охорони здоров'я. Після надання необхідної медичної допомоги (лікування) заклад охорони здоров'я за згодою постраждалої особи або її законного представника направляє особу до відповідального підрозділу та подає йому медичні висновки щодо обстеження та лікування особи.

У разі коли постраждала особа не бажає співпрацювати з органами внутрішніх справ, відповідальний підрозділ подає до органу внутрішніх справ інформацію про вчинення злочину з поміткою про відмову особи співпрацювати з відповідними органами.

У разі відсутності у постраждалої особи документів, що посвідчують особу, відповідальний підрозділ звертається до територіального органу або підрозділу ДМС, який терміново здійснює заходи щодо відновлення або видачі таких документів.

Відповідальний підрозділ після звернення постраждалої особи, яка є іноземцем або особою без громадянства, письмово повідомляє про особу територіальний орган або підрозділ ДМС. Територіальний орган або підрозділ ДМС у разі відсутності у постраждалої особи, яка є іноземцем або особою без громадянства, документів, що підтверджують її громадянство, підданство або країну постійного проживання чи право на постійне проживання на території відповідної країни, за заявою особи зобов'язаний видати довідку та надіслати відповідне повідомлення до Адміністрації Держприкордонслужби.

Для забезпечення потреб постраждалої особи у тимчасовому перебуванні, відповідальний підрозділ направляє таку особу до одного із діючої мережі закладів, які надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми.

Після отримання заяви про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, посадова особа направляє постраждалу особу до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем перебування.

У разі проведення співбесіди із законним представником недієздатної особи, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, до співбесіди залучається психолог, педагогічний працівник, адвокат або перекладач (у разі потреби), про що робиться відмітка в опитувальному листі.

Відповідальний підрозділ залучає суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, до проведення у семиденний строк перевірки інформації, зазначеної в опитувальному листі, щодо її достовірності.

Місцева державна адміністрація протягом двох робочих днів з дня завершення перевірки подає до Мінсоцполітики документи для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми. За результатами розгляду Мінсоцполітики надсилає місцевій держадміністрації лист про встановлення статусу або відмову у його встановленні з обґрунтуванням причин такої відмови. У разі встановлення статусу особі, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, посадова особа протягом п'яти робочих днів з дня надходження листа від Мінсоцполітики видає такій особі довідку про встановлення статусу. Статус надається строком до двох років та може бути продовжений за рішенням Мінсоцполітики не більш як на один рік. У разі прийняття рішення про відмову у встановленні статусу місцева держадміністрація протягом п'яти робочих днів повідомляє особу, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, про його прийняття. Таке рішення може бути оскаржене у судовому порядку. Позбавлення статусу здійснюється у разі його встановлення на підставі поданих завідомо неправдивих відомостей або недійсних документів, що мали істотне значення для його встановлення.

Загальний строк проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, не може перевищувати місячний термін з дня проведення співбесіди з особою у місцевій державній адміністрації.

Процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, дитині.

Для встановлення статусу дитині, яка постраждала від торгівлі людьми, заява подається до місцевої держадміністрації її законним представником або особою, якій стало відомо про таку дитину.

Суб'єкт, який виявив дитину, що постраждала від торгівлі людьми або якому в результаті його діяльності стало відомо про постраждалу дитину, зобов'язаний невідкладно повідомити про це відповідну службу у справах дітей та орган внутрішніх справ. Не допускається розголошення відомостей щодо звернення дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, з'ясування додаткової інформації, що не стосується суті звернення.

У разі якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа – дитина, вона вважається дитиною і всі дії щодо неї здійснюються відповідно до вимог нормативно-правових актів щодо захисту прав дитини до встановлення її віку.

У разі проведення співбесіди із законним представником дитини, яка постраждала від торгівлі людьми і розлучена з сім'єю, до співбесіди залучається перекладач (у разі потреби), психолог чи педагогічний працівник та адвокат, про що робиться відмітка в опитувальному листі.

Після проведення співбесіди законний представник дитини, яка постраждала від торгівлі людьми і розлучена з сім'єю, перекладач (у разі його присутності), психолог чи педагогічний працівник та адвокат ознайомлюються з опитувальним листом та підписують його. У разі незгоди із змістом опитувального листа зазначені особи мають право надати свої зауваження у письмовому вигляді.

Служба у справах дітей залучає центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до надання послуг дитині, яка постраждала від торгівлі людьми, в тому числі і дитині, яка розлучена із сім'єю, разом з її законним представником для здійснення оцінки потреб постраждалої дитини.

Законному представникові дитини, яка постраждала від торгівлі людьми і розлучена із сім'єю та є іноземцем або особою без громадянства, у разі подання заяви до місцевої держадміністрації видається протягом двох робочих днів довідка про звернення для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Посадова особа місцевої держадміністрації у разі необхідності направляє законного представника дитини, яка постраждала від торгівлі людьми і розлучена із сім'єю та є іноземцем або особою без громадянства, з довідкою, що підтверджує факт звернення за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, до територіального органу або підрозділу ДМС для здійснення процедури реєстрації.

Якщо постраждалою особою є дитина, служба у справах дітей або відповідальний підрозділ місцевої державної адміністрації повідомляє орган внутрішніх справ або орган прокуратури.

Надання допомоги та захисту постраждалим від торгівлі людьми передбачає вжиття комплексу заходів, необхідних для відновлення стану, функцій та прав особи.

Реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми, – комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, – система заходів з відновлення прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді після звернення постраждалої особи за направленням відповідального підрозділу забезпечує надання особі необхідних послуг згідно вимог стандартів та порядку здійснення соціального супроводу проводить протягом 5 робочих днів **оцінку потреб** постраждалої особи. При здійсненні оцінки потреб враховується вік, стать, стан здоров'я, рівень освіти або досвід роботи осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Оцінка потреб постраждалої особи – іноземця або особи без громадянства та надання їй необхідних послуг здійснюється із залученням, у разі необхідності, перекладача. Перекладачами можуть залучати викладачів іноземних мов навчальних закладів, студентів, представників іноземних общин, посольств або консульств іноземних держав, представників громадських організацій тощо.

З урахуванням результатів проведеної оцінки потреб протягом десяти робочих днів центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді складає **план реабілітації постраждалої особи**. У плані реабілітації зазначається перелік послуг, що надаються суб'єктами відповідно до їх компетенції з метою відновлення фізичного та психологічного стану постраждалої особи та її соціальної адаптації. План реабілітації складається на строк, що необхідний для його виконання з урахуванням індивідуальних потреб постраждалої особи і не може перевищувати строк дії статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Після складання плану реабілітації центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді ініціює протягом семи робочих днів проведення засідання дорадчого органу з питань соціальної роботи з сім'ями в складних життєвих обставинах (або іншого дорадчого органу), до складу якого обов'язково входять суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та посадова особа відповідального підрозділу, на якому план реабілітації узгоджується суб'єктами та затверджується. Постраждала особа або її законний представник ознайомлюється з планом реабілітації та підписує його.

Суб'єкти забезпечують виконання плану реабілітації, в тому числі із залученням підприємств, установ та організацій, які належать до сфери їх управління, громадських організацій. Послуги особам надаються відповідно до стандарту надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Під час виконання плану реабілітації необхідно обов'язково передбачити можливість внесення змін до нього за участю особи, яка постраждала від торгівлі людьми, а також щоквартальний моніторинг ефективності його виконання.

Після встановлення статусу, особа, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на отримання **одноразової матеріальної допомоги** у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 р. №660 „Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми”. Виплата матеріальної допомоги здійснюється органами соціального захисту населення одноразово у розмірі прожиткового мінімуму для відповідної категорії осіб (діти до шести років, діти від шести до вісімнадцяти років, працездатні особи та особи, які втратили працездатність), установленого на момент звернення особи за матеріальною допомогою. Матеріальна допомога виплачується особі не пізніше одного місяця з дня її звернення до органу соціального захисту населення у межах коштів, передбачених державним бюджетом на такі цілі.

Виконання плану реабілітації припиняється у разі:

- 1) завершення строку його виконання;
- 2) його дострокового виконання;
- 3) письмової відмови постраждалої особи або її законного представника від отримання необхідної допомоги;
- 4) систематичного (більш як два випадки) невиконання постраждалою особою без поважних причин заходів, передбачених відповідним планом;
- 5) смерті постраждалої особи.

У разі коли постраждала особа змінила місце проживання, відповідальний підрозділ за згодою такої особи або її законного представника повідомляє протягом п'яти робочих днів про неї відповідну місцеву держадміністрацію за місцем проживання або перебування (якщо воно відоме) та передає план реабілітації для завершення його виконання.

Після завершення виконання плану реабілітації особа, яка постраждала від торгівлі людьми, в обов'язковому порядку інформується про способи соціальної підтримки, якими вона може скористатися в майбутньому.

За потреби робота з особою, яка постраждала від торгівлі людьми, продовжується і після завершення виконання плану реабілітації шляхом здійснення її соціального обслуговування (надання, за необхідності, відповідних соціальних послуг).

Особливості надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми.

Після встановлення статусу дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, посадова особа відповідального підрозділу роз'яснює їй та її законному представнику у зрозумілій для дитини формі її права та обов'язки, інформує про можливість продовження отримання медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги; тимчасового розміщення в центрі соціально-психологічної реабілітації дітей або в притулку для дітей; відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, у порядку, встановленому Цивільним кодексом України (служби у справах дітей, у разі необхідності, представляють інтереси дитини в суді); можливості отримання одноразової матеріальної допомоги; допомоги у реалізації права на освіту та професійну підготовку тощо.

Для отримання комплексної допомоги службою у справах дітей складається відповідно до законодавства індивідуальний план соціального захисту дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування з урахуванням її віку, стану здоров'я, інтелектуального і фізичного розвитку та інтересів, а також оцінки потреб, яка була здійснена центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який затверджується комісією відповідно до Порядку питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. №866.

У індивідуальному плані зазначається перелік послуг, що надаються суб'єктами відповідно до їх компетенції з метою відновлення фізичного та психологічного стану постраждалої дитини та її соціальної адаптації.

Індивідуальний план складається на строк, що необхідний для його виконання з урахуванням індивідуальних потреб постраждалої дитини і не може перевищувати строк дії статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Урахування думки дитини при ухваленні рішень та розробці індивідуального плану допомоги залежить від її фізіологічного і психологічного розвитку.

Служба у справах дітей забезпечує виконання індивідуального плану, в тому числі із залученням усіх суб'єктів, послуги яких ним передбачені.

Щодо дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми та є іноземцем чи особою без громадянства, в установленому порядку приймається одне з таких рішень:

1) повернення дитини до країни походження; 2) залишення дитини в Україні.

Дитина-іноземець, яка постраждала від торгівлі дітьми, або дитина без громадянства підлягає поверненню до країни походження за умови, якщо батьки або особи, які їх замінюють, або установа у справах захисту дітей країни походження дитини погодилися і мають можливість взяти на себе відповідальність за дитину і надати їй належну допомогу та захист. При цьому питання забезпечення супроводження вирішується компетентними органами країни, що приймає дитину, з урахуванням конкретної ситуації.

Дитина-іноземець, яка постраждала від торгівлі дітьми, або дитина без громадянства, підлягає залишенню в Україні у разі неможливості її повернення до країни походження та за наявності умов для інтеграції дитини в Україні в частині забезпечення її права на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист.

При вирішенні питання про повернення або залишення дитини слід враховувати думку дитини, беручи до уваги вік, фізичний, інтелектуальний розвиток та інтереси дитини.

Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, не повертається до країни походження, якщо є ознаки того, що таке повернення ставить під загрозу її безпеку та не відповідає її найкращим інтересам.

Після завершення виконання індивідуального плану дитина, яка постраждала від торгівлі людьми, законний представник дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, в тому числі і дитини, яка розлучена з сім'єю, в обов'язковому порядку інформується про способи соціальної підтримки, якими дитина може скористатися в майбутньому.

За потреби робота з дитиною, яка постраждала від торгівлі людьми, продовжується після завершення виконання індивідуального плану шляхом проведення з нею соціальної роботи (надання відповідних соціальних послуг).

Роль навчальних закладів у системі надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми полягає у здійсненні роботи з виявлення осіб, ймовірно постраждалих від торгівлі людьми, їх інформування про статус постраждалих від торгівлі людьми, за згодою особи перенаправлення для проходження процедури встановлення статусу постраждалих від торгівлі людьми, здійснення соціально-педагогічної роботи з постраждалими від торгівлі людьми. Органи управління освітою та навчальні заклади забезпечують роботу психологічної служби у системі освіти з дітьми дошкільного та шкільного віку, учнями та їхніми батьками, а також студентами з числа осіб, які постраждали від торгівлі людьми; контролюють відвідування такими особами навчальних закладів; беруть участь у підготовці програм соціальної та психологічної реабілітації учнів та студентів, які постраждали від торгівлі людьми.

У випадку виявлення дитини, постраждалої від торгівлі людьми, працівники навчальних закладів зобов'язані невідкладно і з забезпеченням конфі-

денційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ або прокуратури. Особливу увагу слід приділити, чи причетні батьки дитини або особи, які їх замінюють, до торгівлі дитиною. Якщо є така підозра, то необхідно негайно інформувати про це органи внутрішніх справ або прокуратури. Здійснення заходів третинної профілактики також є частиною функцій навчальних закладів у системі роботи з постраждалими від торгівлі людьми. Органи управління освітою та навчальні заклади сприяють залученню учнів та студентів, які постраждали від торгівлі людьми, до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладах; надають консультації повнолітнім особам, які постраждали від торгівлі людьми, з питань реалізації ними права на освіту.

Питання для перевірки.

1. Що являє собою порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми?
2. З яких структурних компонентів складається порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми? Розкрийте їх сутність.
3. Опишіть процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми в Україні.
4. У чому полягають особливості встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, дітям?
5. Розкажіть про особливості надання допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми.
6. У чому полягає роль навчальних закладів у системі надання допомоги постраждалим особам?
7. Опишіть дії педагогічного працівника у випадку виявлення дитини, яка постраждала від торгівлі людьми.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні. Об'єднуючи зусилля щодо захисту прав жертв торгівлі людьми: практ. посіб.. – ОБСЄ/БДІПЛ, 2004. – с. 19.
2. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>
3. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми” від 23 травня 2012 №417. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-%D0%BF>
4. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми” від 25 липня 2012 року №660. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-%D0%BF>

5. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку взаємодії суб’єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми” від 22 серпня 2012 року №783 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 04 березня 2013 року №71). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF>

6. Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.07.2013 №432 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=153435

7. Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 №458 «Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13/paran9#n9>

8. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

3.8. Роль громадських організацій у діяльності з протидії торгівлі людьми

Мета: розтлумачити роль, зміст і зони впливу діяльності громадських організацій з протидії торгівлі людьми, сформуванню уявлення про специфіку діяльності цього суб’єкта, його відмінності від діяльності органів державної влади.

Основні поняття теми: громадська організація, функція, зона впливу, лобювання, моніторинг, контроль, оцінка, фандрайзинг, диверсифікація фондів.

План:

- громадська організація: визначення поняття;
- основні зони впливу діяльності громадських організацій щодо протидії торгівлі людьми;
- специфіка діяльності громадської організації у сфері протидії торгівлі людьми.

У будь-якій демократичній державі функції надання послуг здійснюються суб'єктами не лише виключно державної влади. Ці функції можуть бути делеговані державою органам місцевого самоврядування, а також, зрештою, і деяким іншим недержавним інституціям (наприклад, окремим громадським організаціям).

Діяльність громадських організацій (інша назва – неурядові організації) стала можливою з набуттям Україною незалежності та вибором демократичних перспектив розвитку. Відповідно до статті 36 Конституції України громадяни України для здійснення та захисту своїх прав і свобод мають право на об'єднання в політичні партії та громадські організації. Громадські організації, що стоять на сторожі прав та інтересів громадян, мають важливе значення для розбудови громадянського суспільства. В Україні зареєстровано більше 20 тис. об'єднань громадян.

Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

Громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Стаття 1 Закону України «Про громадські об'єднання».

Як суб'єкти адміністративного права громадські утворення керуються Конституцією України, законодавством України, положеннями про відповідні органи самоорганізації, рішеннями місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, рішеннями зборів громадян.

Стаття 22 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачає, що «держава забезпечує додержання прав громадських об'єднань». Втручання органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб у діяльність громадських об'єднань, так само як і втручання громадських об'єднань у діяльність останніх не допускається, крім випадків, передбачених законом. Громадські об'єднання можуть залучатися до процесу формування і реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення, зокрема, шляхом проведення консультацій з громадськими об'єднаннями стосовно важливих питань державного і суспільного життя, розроблення відповідних проектів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах державної влади та місцевого самоврядування.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» у ст. 26 визначає напрями громадського контролю за виконанням законів у сфері протидії торгівлі людьми:

- 1) відповідність діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, цьому Закону та іншим законам;
- 2) додержання міжнародних зобов'язань України у сфері протидії торгівлі людьми;
- 3) забезпечення невідворотності покарання за злочини торгівлі людьми.

Велика роль у процесі формування громадянського суспільства та демократичних перетворень, яку відіграють неурядові організації, – це не тільки вимога сучасних міжнародних документів, але й результат практичної діяльності неурядових організацій, їх високої активності в політичному та соціальному житті країни, високого професійного та наукового потенціалу активістів, глибоких знань соціальних, політичних, економічних проблем сучасної України, досвіду міжнародного спілкування, знайомства зі шляхами вирішення проблем у демократичних країнах світу.

В Україні діє потужна мережа громадських організацій, діяльність яких спрямована на протидію торгівлі людьми. Більшість організацій об'єднуються у формальні мережі, коаліції, платформи тощо.

З 2004 р. в Україні діє *Всеукраїнська мережа громадських організацій протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей ЕКПАТ*. Існує 71 група у 64 країнах світу, що входять до складу мережі. В Україні до складу мережі входять 25 громадських організацій. Мережа зосереджує свою діяльність за такими напрямками: відстоювання інтересів та лобювання необхідних змін у законодавстві для захисту дітей від жорстокого поводження та задля повного викоренення КСЕД; розробка, реалізація та моніторинг Плану дій України з питань захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації; превентивно-освітня робота з дітьми та сім'ями у сфері протидії КСЕД; підготовка спеціалістів у сфері протидії КСЕД; надання допомоги потерпілим від комерційної сексуальної експлуатації з метою їх соціально-психологічної реабілітації та реінтеграції у суспільство; сприяння співробітництву між державними та недержавними інституціями, а також громадами у сфері захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації; здійснення регулярного обміну інформацією між громадськими організаціями, а також між громадськими організаціями та державними структурами; співпраця із засобами масової інформації щодо захисту дітей від будь-яких порушень та підвищення поінформованості громадськості з проблеми КСЕД; сприяння проведенню наукових досліджень щодо проблеми КСЕД; налагодження співпраці з міжнародними громадськими організаціями, підтримка міжнародних контактів та зв'язків, утворення міжнародних спілок, об'єднань, укладення угод, участь у здійсненні заходів, що не суперечать міжнародним зобов'язанням України. У мережі виокремлено особливий напрям – молодіжна секція, до складу якої входить молодь. Заклик до участі дітей та молоді в політиці знайшов своє практичне втілення в роботі мережі.

З 2011 р. працює *Всеукраїнська коаліція громадських організацій щодо протидії торгівлі людьми*. До її складу входить близько 30 громадських орга-

нізацій з різних регіонів України. Організації – члени коаліції – беруть активну участь у процесі впровадження механізму взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми у своїх регіонах, проводять інформаційні та адвокаційні кампанії, залучаються до роботи над розробкою нормативно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми, здійснюють моніторинг діяльності у цій сфері.

Основні зони впливу громадських організацій на формування політики з протидії торгівлі людьми в Україні.

1.Ініціація та лобіювання необхідності внесення змін до державної національної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Спільна лобістська діяльність органів державної влади, громадських та міжнародних організацій призвела до того, що Верховна Рада ухвалила Закон України «Про протидію торгівлі людьми», а Уряд України регулярно приймає державні цільові програми з протидії торгівлі людьми. Крім того, Україна ратифікувала всі основні міжнародні документи в сфері протидії торівлі людьми.

2.Розробка державних документів, стратегій, програм. Прикладом можна вважати роботу над створенням тексту Закону України «Про протидію торгівлі людьми», державних цільових програм протидії торгівлі, які були розроблені за участю громадських та міжнародних організацій. На обласному рівні формуються програми протидії торгівлі людьми із залученням спеціалістів місцевих громадських організацій. У 2006 р. Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Представництво МОМ в Україні, ГО «Ла Страда-Україна» спільно розробили стратегію Данської програми з протидії торгівлі людьми, а наприкінці 2008 р. була сформована трирічна стратегія на 2009-2011 рр. за підтримки Міністерства закордонних справ Данії.

3.Формування національних установ щодо реалізації політики стосовно протидії торгівлі людьми. Прикладом може бути ініціація та підтримка діяльності регіональних постійно діючих комісій з питань координації зусиль та обміну інформацією щодо протидії торгівлі людьми, котрі почали створюватись у 2002 р. Це комісії, що створювалися на обласному рівні із залученням фахівців усіх державних структур та громадських організацій, задіяних у здійсненні державної політики з протидії торгівлі людьми. Сьогодні громадські та міжнародні організації України лобіюють створення нових національних інститутів – офісу національного доповідача з питань протидії торгівлі людьми, офісу уповноваженого з прав дитини.

4.Спільна реалізація заходів з протидії торгівлі людьми. Громадські організації активно долучаються до виконання положень національного законодавства з питань протидії торгівлі людьми. Вони займаються інформаційно-просвітницькою профілактичною діяльністю, надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми, здійснюють дослідження тощо.

З 1997 року на базі ГО «Ла Страда-Україна» працює Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Фахівці «гарячої лінії» надають безкоштовні юридичні, інформаційні та психологічні консультації населенню у сферах протидії торгівлі людьми, насиль-

ству в сім'ї та гендерної дискримінації. У 2015 р. «гаряча лінія» отримала більше 18 000 звернень, а за 10 місяців 2016 р – 29 837 від абонентів з усієї України. Організація координує роботу Національної тренерської мережі, яка була створена у 2000 році, з тематики захисту прав дитини та протидії торгівлі людьми, насильству і гендерної дискримінації. Протягом 16 років існування тренерської мережі було проведено близько 20 000 профілактичних заходів (інтерактивних занять, лекцій, тренінгів, семінарів, акцій тощо) для понад півмільйона осіб.

5. Підготовка/підвищення рівня кваліфікації спеціалістів. Постійно впроваджуються програми підвищення кваліфікації спеціалістів різних галузей. Навчання проходить у формі тренінгів, семінарів, конференцій тощо. Чимало зусиль докладається для інституціоналізації теми протидії торгівлі людьми в державну систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері протидії торгівлі людьми.

6. Експертно-консультаційна робота здійснюється громадськими організаціями переважно в робочих мультидисциплінарних чи відомчих групах, довідкових та консультаційних органах.

7. Науково-методична, дослідницька робота. Результатом роботи в цьому напрямі діяльності є, зокрема, дослідження, проведені з проблеми торгівлі людьми в Україні, підготовка і випуск навчально-методичних посібників, посібників для проведення тренінгів, наукових видань, збірок наукових праць та ін.

8. Моніторинг та оцінка діяльності. Громадські організації активно здійснюють моніторинг виконання взятих на себе Україною міжнародних та національних зобов'язань у сфері протидії торгівлі людьми. Підготовлено низку аналітичних звітів за результатами здійсненого моніторингу на національному та обласному рівнях, методичні та інформаційні матеріали. За результатами здійснених моніторингових візитів та аналізу стану виконання положень законодавства готують рекомендації до покращення ситуації з протидією торгівлі людьми. Матеріали подавались до Групи експертів Ради Європи (ГРЕТА) у ході оцінки виконання Україною положень Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Комітету ООН з прав людини у ході універсального періодичного огляду дотримання державою прав людини, Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Спеціальному доповідачу з питань торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми.

9. Інституційна пам'ять. У ситуації частих кадрових змін в органах державної влади, регулярних реформ і високої плинності кадрів громадські організації також зберігають інституційну пам'ять протидії торгівлі людьми в Україні, яка бере початок з кінця 90-х рр. минулого століття.

10. Формування громадської думки. Громадські організації докладають багато зусиль у напрямі формування толерантного ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми та нетерпимості до насильства. Заходи покликані вплинути на формування готовності звертатися по допомогу у постраждалих, небайдужого ставлення громади до постраждалих осіб, активної громадянської позиції.

Специфічні відмінності в діяльності громадських організацій у сфері протидії торгівлі людьми були проаналізовані в роботах К. Левченко та І. Трубавіної на прикладі діяльності ГО «Ла Страда-Україна». Наведемо їх.

1. Ініціатива, напрями роботи, закріплені міжнародними документами, Конституцією України, нормативно-правовими документами, програмами Міжнародної асоціації «Ла Страда», можуть йти попереду державної соціальної політики. Тому важливою необхідністю є лобювання внесення змін до державної соціальної політики, а не тільки реалізація. Наприклад, фахівцями Центру спільно з МОП/ІПЕК була розроблена система моніторингу дитячої праці, що запропонована для впровадження в діяльність державних структур України. Підходи до рішення соціальних проблем ґрунтуються на міжнародних нормах, стандартах, ідеях, досвіді.

2. Джерела фінансування – диверсифіковані, непостійні, часто короткострокові, залежать від рівня фандрайзингу організації. Відсутність державної фінансової підтримки у вигляді системи фінансування громадських організацій, що беруть участь у реалізації державних програм, створює труднощі в роботі.

3. Відповідальність за результати роботи – перед клієнтами, членами організації, засобами масової інформації, донорами, у той час як у державних структурах – перед вищим органом, ЗМІ, державними контролюючими органами.

4. Динамізм, гнучкість у роботі відповідно до нових проблем і завдань, швидке реагування на них. Важливим є пошук нових актуальних проблем, «вузьких місць». Органи державної влади ж працюють тільки після прийняття офіційних нормативних документів, перевантажені бюрократичними процедурами.

5. Контроль за роботою здійснюється з боку донорів, клієнтів, ЗМІ, наглядових організацій, самою організацією (підтримка іміджу); у державних організаціях – відомчі офіційні структури, ЗМІ.

6. Професійні норми: міжнародні й національні, у державних структур – тільки національні.

7. Підхід до клієнта: індивідуально-вибірковий, залежно від ситуації. Громадська організація не може охопити весь обсяг соціальної роботи, у той час як державні організації зобов'язані це робити.

Сьогодні в Україні працює більше п'ятдесяти громадських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення питань протидії торгівлі людьми. Більшість з них також володіють бібліотеками з проблематики, чим користуються студенти для написання своїх бакалаврських чи магістерських робіт, а також запрошують для проходження практики студентів спеціальностей соціальної роботи, соціальної педагогіки, юриспруденції.

Питання для перевірки.

1. Охарактеризуйте діяльність громадських організацій в Україні.
2. Назвіть основні напрями громадського контролю у сфері протидії торгівлі людьми, визначені законодавством.

3. Які основні зони впливу громадських організацій на державну політику з протидії торгівлі людьми?
4. У чому полягають основні відмінності роботи громадських організацій від роботи державних структур?
5. Чому діяльність громадських організацій є важливою для розбудови демократичного суспільства?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Закон України «Про громадські об'єднання». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
2. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
3. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
4. Левченко К.Б. Ставлення населення до проблеми торгівлі людьми та організації надання допомоги потерпілим / Катерина Левченко, Катерина Черпаха // У зрізі громад. думки. – К.: «Україна», 2007. – 96 с.
5. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. – К., 2010. – 258 с.
6. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна».

РОЗДІЛ 4

Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми

4.1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми

Мета: розкрити сутність поняття соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, представити основні складові системи такої роботи.

Основні поняття теми: соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічна робота щодо забезпечення реалізації прав дитини, соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми, об'єкт, суб'єкт, принцип, функція, завдання.

План:

- соціально-педагогічна робота щодо забезпечення реалізації прав дитини;
- сутність соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми;
- принципи соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми;
- функції та завдання соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми є частиною соціально-педагогічної роботи щодо забезпечення реалізації прав людини, зокрема, прав дитини, яка полягає у підтримці і допомозі дитині з метою задоволення її потреб й інтересів за допомогою організаційних, правових, фінансово-економічних, соціально-психолого-педагогічних засобів, форм і методів. І тут мова йде не про захист прав у вузькоюридичному аспекті, а про широке розуміння захисту прав дитини на адекватний їй природним нахилам розвиток і реалізацію природних здібностей, на адаптацію мікро-соціуму до потреб дитини з її конкретними психофізіологічними, етнічними, культурними та іншими особливостями.

Термін «**соціально-педагогічне забезпечення прав дітей**» Петрочко Ж.В. визначає як соціально-педагогічний процес, мета якого полягає у створенні сприятливого соціально-виховуючого середовища, тобто ефективних умов для реалізації, охорони й захисту прав дитини шляхом гармонізації задоволення її особистісних потреб. Мета досягається шляхом вирішення таких завдань як виявлення і педагогічно вмонтоване використання соціально-

виховних чинників, які впливають на дитину на різних етапах її розвитку та процес забезпечення реалізації її прав; вивчення та використання соціально-виховного потенціалу різних соціальних інститутів, що працюють з дітьми і в інтересах дітей; розробка та використання ефективних форм і методів цієї роботи.

Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми спрямована на попередження фактів торгівлі людьми, сприяння в адаптації і позитивній соціалізації постраждалих від торгівлі людьми, створення умов для соціального розвитку особистості та реалізації, охорони і захисту прав людини й громадянина, посилення раціонального використання педагогічного потенціалу соціуму.

Об'єктом практичної соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми в навчальних закладах є учнівська та студентська молодь, їх соціальне середовище. Ключовими суб'єктами можемо визначити – заклади освіти, органи державної влади, громадські організації, міжнародні організації і представництва, фахівців соціальної сфери (перш за все, це соціальні педагоги, практичні психологи, соціальні працівники, педагоги) та учнівську і студентську молодь.

Основними вихідними положеннями соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми є **принципи**. Вони визначають загальне спрямування діяльності і проходять крізь усі її компоненти. Розглядаючи принципи, важливо звернутись до тих, котрі є вже усталеними в соціальній педагогіці як науці.

А. Капська визначає *чотири категорії принципів* соціально-педагогічної діяльності: соціально-політичні (законності та прав людини, державного підходу до завдань, зв'язку змісту і форми соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи), психолого-педагогічні (сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності, диференційованого та індивідуального підходу, цілеспрямованості, системності), організаційні (компетентності кадрів, інтеграції, контролю та перевірки знань), специфічні принципи соціально-педагогічної діяльності. До останніх науковець відносить «принцип гуманізму (визнання людини найбільшою цінністю), принцип незалежності (приналежність права будь-кому на допомогу), принцип клієнтоцентризму (визнання пріоритету прав клієнта в усіх випадках), принцип опори (максимальне врахування потенційних можливостей людини), принцип толерантності, принцип конфіденційності та принцип максимізації (оптимальне використання всіх видів ресурсів при вирішенні проблем клієнта)». Така точка зору знаходить підтвердження і в працях інших науковців, зокрема, Т. Алексеєнко зазначає, що «провідними принципами соціально-педагогічної діяльності виступають гуманізм, демократизм, компетентність».

Деякі принципи мають особливе значення для соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, оскільки їх дотримання позитивно впливає на досягнення ефективності в роботі, відповідає міжнародним стандартам у

сфері охорони і захисту прав людини. Це такі принципи, як повага, охорона та захист прав людини і прав дитини; адресність; наснаження; комплексність; системність; конфіденційність.

Принцип поваги, охорони та захисту прав людини і прав дитини реалізується на практиці через розгляд проблеми торгівлі людьми як грубого порушення прав людини, у тому числі прав дитини. Це сучасна форма рабства, що перекреслює всі досягнення людства та тягне цивілізацію знову на нижчі щаблі розвитку. Це форма насильства, котре може здійснюватися по відношенню до людини незалежно від віку, статі, національності чи якихось інших ознак. Дотримання даного принципу дозволяє вплинути на формування в людини усвідомлення власної гідності, її прав і обов'язків, діяти з почуттям захищеності з боку держави та закону, сприяє формуванню правової культури та, зокрема, правової активності. Він передбачає розглядати постраждалих від торгівлі людьми як осіб зі специфічними потребами, вести соціально-педагогічну роботу, спираючись на пріоритет максимально можливого забезпечення потреб особи. Усі заходи, котрі плануються впроваджуватись, розглядаються, передусім, з точки зору дотримання прав людини та забезпечення найкращих інтересів дитини. Таким чином, правозахисний принцип знаходить своє практичне втілення у всіх напрямках роботи з протидії торгівлі людьми (робота з постраждалими від торгівлі людьми, профілактика, переслідування і покарання злочинців), аналізі феномену торгівлі людьми та вживаних заходів, стратегій та взаємодії між усіма суб'єктами, у внутрішній організації діяльності суб'єктів протидії торгівлі людьми. Проявами втілення правозахисного принципу на практиці може бути: привернення уваги до прав постраждалих від торгівлі людьми, повага до свободи пересування, свободи вибору місця проживання тощо.

Адресність передбачає, що допомога людині в розвитку її творчої індивідуальності, почуття людської гідності, розуміння свого місця та ролі в суспільстві відіграє вирішальну роль у процесі соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми. Дотримання даного принципу сприяє врахуванню особливих потреб кожної цільової групи об'єктів, визнаючи їх вихідними для розвитку та моделювання системи соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми та досягнення очікуваного результату. Ідея даного принципу полягає в необхідності відкриття перспектив самореалізації та розвитку кожній людині. Це одночасно стосується сфери навчально-виховної діяльності і дозвілля. Особливо важливою є необхідність ідентифікації майбутньої професійної визначеності учнів, діагностика нахилів та інтересів до певних видів професійної діяльності разом з отриманням базових практичних знань та вмій.

Принцип наснаження реалізується шляхом здобуття знань та навичок для подальшого самостійного обдуманого та зваженого їх використання особою при прийнятті рішень. Кожна людина наснажується діяти, усвідомлюючи свої права та обов'язки в суспільстві, а також можливості реалізації своїх прав та свобод у житті з почуттям власної гідності. Основна ідея наснаження – зміцнити потенціал людини необхідними знаннями, уміннями, навичками, що дозволить їй робити виважені кроки, приймати самостійні рішення і відповідати за них, підвищити рівень життєвої активності. Акцент робиться на найактивнішому залученні представників цільової групи до соціально-педагогічної ді-

яльності, тим самим перетворюючи їх з об'єктів на суб'єктів цієї діяльності. Принцип наснаження є ключовим у концепції «допомоги для самопомоги» в роботі з постраждалими від торгівлі людьми та в системі уповноважувальної освіти (empowering education – англ.).

Комплексність соціально-педагогічної діяльності виражається у всебічному вивченні потреб людини та пошуку шляхів їх задоволення, спрямованості на всі чинники та фактори, що породжують та сприяють поширенню явища торгівлі людьми. Дотримання цього принципу дозволяє знизити вразливість груп ризику до потрапляння в ситуації торгівлі людьми через мінімізацію впливу негативних факторів на життя та розвиток особистості, зокрема перебування в ситуаціях домашнього насильства, експлуатації дитячої праці.

Системність відповідно до визначення системи (система – сукупність елементів, які перебувають у стосунках і зв'язках між собою і які створюють певну цілісність, єдність) полягає в цілісному та логічному поєднанні елементів соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми. Єдність структурних елементів підкорюється меті діяльності та спрямована на досягнення визначеного результату. Важливо, щоб система містила в собі можливості координації та взаємодії між структурними елементами. Системність дозволяє забезпечити стабільність, регулярність та багатокomпонентність впроваджуваної роботи, відповідно і її ефективність, а також можливості прогнозування подальшої діяльності на основі аналізу отриманих результатів та формування стратегій соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми на національному, обласному та місцевому рівнях.

Принцип конфіденційності є одним з ключових у роботі з протидії торгівлі людьми. Особливо це стосується збереження конфіденційних даних про особу, яка постраждала від торгівлі людьми. Це пов'язано зі специфікою проблеми торгівлі людьми, що стосується часто найінтимніших сторін особистого життя людини. Дотримання цього принципу в роботі з постраждалими та членами їх сімей позитивно впливає на процеси реабілітації та реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми. Даний принцип є основним у роботі з постраждалими від торгівлі людьми та «гарячих ліній» з питань протидії торгівлі людьми.

Стаття 3. Основні принципи протидії торгівлі людьми

1. Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

- 1) забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку;
- 2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового розслідування та з громадськими і міжнародними організаціями.

2. У разі якщо особи, які постраждали від торгівлі людьми або стали свідками торгівлі людьми, є дітьми, усі дії, що застосовуються до них, базуються на принципах, зазначених у Конвенції про права дитини та Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

3. У разі якщо вік особи невизначений і є підстави вважати, що ця особа – дитина, вона вважається дитиною і їй надається спеціальний захист до встановлення її віку.

Стаття 20. Спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми

1. Крім основних принципів протидії торгівлі людьми, передбачених статтею 3 цього Закону, протидія торгівлі дітьми базується на таких спеціальних принципах:

1) дотримання прав дитини;

2) повага до думки дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, стосовно заходів, які до неї застосовуються, з урахуванням її віку, стану здоров'я, інтелектуального і фізичного розвитку та інтересів;

3) роз'яснення дитині, яка постраждала від торгівлі людьми, у зрозумілій для неї формі, її прав та обов'язків;

4) забезпечення конфіденційності інформації про особу дитини та відомостей, які дозволили б встановити дитині статус як такий, яка постраждала від торгівлі дітьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми реалізує низку **функцій**, а саме діагностичну, прогностичну, консультативну, захисну, соціально-перетворювальну, організаційно-координаційну, виховну. Їхній зміст наповнюють відповідні завдання. Так, діагностична функція реалізується через виконання таких завдань: виявляти чинники, фактори, що породжують та сприяють поширенню торгівлі людьми у конкретно взятому соціальному середовищі; визначати групу ризику для проведення вторинної профілактики торгівлі людьми; виявляти осіб, постраждалих від торгівлі людьми, визначати їх потреби; визначати індивідуальні та групові потреби цільової групи; досліджувати вплив соціального середовища на прийняття безпечних моделей поведінки; визначати виховний потенціал соціального середовища; досліджувати можливості суб'єктів соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми на всіх рівнях взаємодії (місцевому, районному, обласному, національному, міжнародному); визначати стан та результати соціально-педагогічної діяльності.

Прогностична функція проявляється в таких завданнях: передбачати вплив на поведінку людини та розвиток соціальної ситуації застосовуваних технологій соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; прогнозувати успішність впроваджуваної роботи та необхідність своєчасного внесення змін і коректив на основі аналізу результатів спланованого та системного моніторингу діяльності; передбачати можливі труднощі в здійсненні

соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми та шляхи їх подолання.

Консультативна функція реалізується через виконання таких завдань: надавати рекомендації (поради) учням, батькам, учителям та іншим суб'єктам з питань протидії торгівлі людьми; надавати необхідні консультації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах; надавати рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим суб'єктам з питань організації та здійснення соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Захисна функція відображається в реалізації наступних завдань: формувати правові знання для можливості реалізації своїх прав; забезпечувати дотримання норм охорони та захисту прав дітей; представляти інтереси представників цільової групи у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, суді тощо); формувати моделі безпечної поведінки.

Соціально-перетворювальна функція проявляється через виконання таких завдань: здійснювати вплив на мінімізацію негативного впливу соціального середовища; стимулювати позитивні моделі поведінки; розвивати здатності особистості до самовизначення, самоорганізації, самодопомоги, самореабілітації; сприяти соціальному і професійному визначенню особистості; сприяти реабілітації та ресоціалізації дітей, котрі постраждали від торгівлі людьми.

Організаційно-координаційна функція складається з виконання таких завдань: організовувати, впроваджувати та розвивати систему соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; планувати роботу, спрямовану на реалізацію визначеної державою та навчальним закладом стратегію соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; здійснювати контроль, моніторинг та оцінку ефективності роботи з метою подальшого вдосконалення цієї діяльності; сприяти впровадженню комплексного підходу в організації системи соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; забезпечувати умови ефективної роботи; координація взаємодії між різними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми; здійснювати пошук додаткових необхідних ресурсів для ефективної соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Виховна функція соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми проявляється у наступних завданнях: формувати толерантне ставлення до постраждалих від торгівлі людьми; формувати позитивну мотивацію звертатися по допомогу до представників відповідних органів державної влади та громадських організацій; формувати відповідальне ставлення до власної поведінки; виховувати правову активність.

Важливою умовою ефективності та рушійною силою соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми є державна політика у цій сфері. Саме вона формує державне соціальне замовлення на діяльність і є основою роботи, яка здійснюється в цьому напрямі всіма суб'єктами.

Питання для перевірки.

1. Поясніть сутність роботи з соціально-педагогічного забезпечення реалізації прав дитини.

2. На що спрямована соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми?
3. Назвіть основні принципи протидії торгівлі людьми, розкрийте їх значення.
4. Які спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми виділені в національному законодавстві?
5. Охарактеризуйте основні функції соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Петрочко Ж.В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж.В. Петрочко // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 8-13.
2. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дослідження дисертації / Ковальчук Л.Г. – Київ, 2010 р.
3. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [А.Й. Капська, Л.І. Міщик, З.І. Зайцева та ін.]; за ред. А.Й. Капської. – К., 2000. – 264 с.
4. Соціальна педагогіка: підруч. / [А.Й. Капська, О.В. Безпалько, О.В. Биховська та ін.]; за ред. А.Й. Капської. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 468 с.
5. Соціальна педагогіка: мала енцикл. / [За заг. ред. І. Д. Зверевої]. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 336 с.
6. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підруч. / [Т.Ф. Алексеєнко, Т.П. Басюк, О.В. Безпалько та ін.]; за ред. І.Д. Зверевої. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 316 с.
7. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
8. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=37-39-17>

4.2. Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю

Мета: представити види, зміст та завдання профілактики торгівлі людьми в навчальних закладах; визначити основні соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми та шляхи їх реалізації.

Основні поняття теми: профілактика, види профілактики, методи, форми, етапи профілактики, соціально-педагогічні умови, шляхи реалізації умов.

План:

- визначення поняття профілактики торгівлі людьми;
- первинна профілактика торгівлі людьми;
- вторинна профілактика торгівлі людьми;
- третинна профілактика торгівлі людьми;
- соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми та шляхи їх реалізації.

Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю є одним з основних напрямів соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

У соціальному контексті **профілактика торгівлі людьми** – це діяльність суб'єктів соціальної сфери з упровадження системи заходів, спрямованих на виявлення і попередження торгівлі людьми шляхом забезпечення оптимальних умов, що сприяють мінімізації та подоланню руйнівного впливу на особистість чинників торгівлі людьми.

Досягнення мети профілактики торгівлі людьми забезпечується відповідними умовами та реалізується через зміст профілактичної роботи відповідно до видів профілактики – первинної, вторинної чи третинної.

Розглядаючи види профілактики торгівлі людьми, вважаємо за доцільне звернути увагу на **концепцію соціальної профілактики торгівлі людьми, розроблену І. Трубавіною**. В ній представлена модель соціальної профілактики торгівлі людьми трьох видів. Беручи її за основу, надаємо зміст трьох видів профілактики торгівлі людьми: *первинної, вторинної та третинної*.

Первинна профілактика має більш загальний характер і проводиться з метою інформування про наявність проблеми торгівлі людьми, шляхи запобігання, правила безпечної поведінки, діяльність органів державної влади, громадських та міжнародних організацій у цій сфері. Вона також спрямована на формування сприйняття проблеми торгівлі людьми як актуальної для кожної особи, її найближчого оточення та України в цілому, а також формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми.

Основними завданнями первинної профілактики в умовах навчального закладу є: інформування учнівської та студентської молоді, батьків, педагогічних працівників про явище торгівлі людьми, причини його виникнення і поширення, тенденції розвитку явища, ризики, шляхи потрапляння до ситуацій торгівлі людьми та визволення, наслідки для подальшого життя людини; інформування про законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, про можливості реабілітації та реінтеграції осіб, постраждалих від торгівлі людьми, а також покарання злочинців; про правила безпечної поведінки з метою уникнення ситуацій торгівлі людьми та про алгоритм дій особи у випадку пот-

рапляння в такі ситуації, про ознаки, за якими можна розпізнавати ситуації торгівлі людьми та ризики потрапляння до них і відповідно реагувати на них; інформування про діяльність органів державної влади, громадських та міжнародних організацій у сфері протидії торгівлі людьми, їх зобов'язання та можливості; формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Об'єктами первинної профілактики торгівлі людьми є діти, батьки, соціальне оточення дитини, громада.

Поширеними методами і формами первинної профілактики торгівлі людьми є інформування, навіювання, консультування, робота в громаді, лекції, конференції, батьківські збори, батьківські лекторії, тематичні дні (тижні, декади, місячники), соціальна реклама тощо.

Вторинна профілактика торгівлі людьми проводиться з метою формування навичок безпечної поведінки у дітей групи ризику та їхніх батьків, готовності звертатися до органів державної влади та громадських організацій, формування навичок самопомоги. Вона, як і первинна, також спрямована на формування сприйняття проблеми торгівлі людьми як актуальної для кожної особи, її найближчого оточення та України в цілому, а також формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Основними завданнями вторинної профілактики є: своєчасне виявлення представників груп ризику; формування знань про явище торгівлі людьми (зокрема, тенденції в розвитку проблеми, ризику, шляхи потрапляння та визволення, наслідки), правила безпечної поведінки, установи та організації, котрі працюють у сфері протидії торгівлі людьми; формування знань про законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, можливості для реабілітації та реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми, а також покарання злочинців; формування правової культури (правосвідомість, правомірна поведінка, правова активність); формування громадянськості, самоповаги, відповідальності за своє життя; формування життєвих умінь і навичок безпечної поведінки з метою уникнення ситуацій торгівлі людьми, а також дій особи у випадку потрапляння в такі ситуації; формування готовності осіб звертатись за необхідними послугами у сфері протидії торгівлі людьми до органів державної влади, громадських та міжнародних організацій, а також надання допомоги у встановленні контактів з ними; надання допомоги в оцінці ризиків ситуації щодо можливості потрапити в ситуації торгівлі людьми; формування конструктивних життєвих навичок та стратегій поведінки (зокрема, внутрішній самоконтроль поведінки, асертивна поведінка, розвиток активності); виявлення осіб, постраждалих або ймовірно постраждалих від торгівлі людьми; формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Об'єктом вторинної профілактики є представники груп ризику.

Вторинна профілактика торгівлі людьми організовується за допомогою таких методів і форм роботи, як інформування, переконання, роз'яснення, вправи, драматизація, приклад, тренінги, лекції, семінари, аналіз конкретних ситуацій, рольові та моделюючі ігри тощо.

Третинна профілактика проводиться з дітьми, котрі постраждали від торгівлі дітьми, та їхніми батьками (якщо вони не були причетні до втягування дитини в ситуацію торгівлі дітьми) з метою уникнення повторного потраплян-

ня в такі ситуації. Важливими напрямками цієї роботи є визначення шляхів самореалізації дитини, сприяння її ресоціалізації, профорієнтація. Основними завданнями третинної профілактики є: виявлення чинників та особливостей особистості дитини, які привели до виникнення проблеми; усунення чинників, які сприяли потраплянню в ситуацію торгівлі дітьми, через перенавчання, підвищення соціального статусу, підготовку дитини та її оточення до виходу зі складної життєвої ситуації; інформування про законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, можливості для реабілітації та реінтеграції осіб, постраждалих від торгівлі людьми, а також покарання злочинців; формування знань про установи та організації, котрі працюють у сфері протидії торгівлі людьми, та формування готовності батьків, дітей звертатись до них за необхідними послугами, а також надання допомоги у встановленні контактів з ними; формування конструктивних життєвих навичок та стратегій поведінки (зокрема, внутрішній самоконтроль поведінки, асертивна поведінка, розвиток активності, формування об'єктивної самооцінки, громадянськості, самоповаги, відповідальності за своє життя). Об'єктом третинної профілактики є особи, які постраждали від торгівлі людьми, та члени їхніх сімей.

Найуживанішими методами третинної профілактики торгівлі дітьми є переключення і перенавчання, створення виховних ситуацій, показ перспектив, заохочення, інформування, переконання, залучення до різноманітних видів діяльності тощо. Третинна профілактика, в основному, проходить у формі індивідуальної роботи та передбачає тривалу комплексну роботу. В узагальненому вигляді характеристика видів профілактики торгівлі людьми представлена у вигляді таблиці 10.

Таблиця 10. Характеристика видів профілактики торгівлі дітьми

Вид	Об'єкти	Зміст та завдання	Методи та форми
Первинна	Діти, батьки, соціальне оточення, громада	Інформування про проблему торгівлі людьми, роз'яснення правових норм, правил безпечної поведінки, зміна ставлення до проблеми, постраждалих, шляхи потрапляння та визволення, наслідки для подальшого життя та розвитку людини від ситуації ТЛ	Інформування, навіювання, консультування, робота в громаді, лекції, конференції, батьківські збори, батьківські лекторії, тематичні дні (тижні, декади, місячники), соціальна реклама тощо
Вторинна	Особі, група осіб, найближче соціальне оточення осіб групи ризику	Формування навичок безпечної поведінки, самопомоги, зміна ставлення до проблеми, до постраждалих, надання інформаційних, правових, консультаційних, соціально-психологічних послуг	Інформування, переконання, роз'яснення, вправи, драматизація, приклад, тренінги, лекції, семінари, розв'язання проблемних ситуацій, рольові та моделюючі ігри тощо

Вид	Об'єкти	Зміст та завдання	Методи та форми
Третинна	Постраждалі від торгівлі людьми, найближче соціальне оточення осіб групи ризику	Визначення шляхів самореалізації, інформування про можливості праці для неповнолітніх, профорієнтація, ресоціалізація, інформування про законодавство у сфері протидії ТЛ, формування знань про установи та організації, які працюють у сфері протидії ТЛ, сприяння в отриманні освіти, професії, працевлаштуванні	Створення ситуацій, спрямованих на виховання, показ перспектив, заохочення, інформування, переконання, залучення до соціально значущих видів діяльності

Зміст профілактики торгівлі людьми буде різнитися в залежності від етапів її організації та впровадження.

На концептуально-стратегічному етапі визначаються основні концептуальні засади здійснення профілактики торгівлі людьми. Будується відповідно до визначеної моделі програма профілактичної роботи з цільовою групою, здійснюється вибір пріоритетів, домінуючих принципів, функцій, формування мети та завдань програм. Відбувається планування та затвердження видів профілактичної діяльності, її змісту, а також підбір відповідних методів і форм профілактики. Здійснюється прогнозування впливу розробленої програми на ефективність профілактики торгівлі дітьми.

Практичне впровадження розроблених програм здійснюється на операційному рівні. Це організація та впровадження системи запланованих заходів, а також управління процесом профілактики торгівлі людьми і координація зусиль суб'єктів профілактики, а також здійснення моніторингу реалізації запланованих заходів.

На аналітичному етапі здійснюється оцінка ефективності профілактики торгівлі людьми за отриманими результатами проведеної діяльності та моніторингу, а також напрацювання рекомендацій для подальшого здійснення профілактики торгівлі людьми. Важливою складовою кожного етапу є організація, управління та координація профілактичної роботи.

Ефективність профілактики торгівлі людьми в навчальному закладі можлива в разі виконання певних умов: проведення послідовної комплексної роботи з дітьми з урахуванням чинників поширення торгівлі дітьми та її наслідків для розвитку особистості, здійснення систематичної інформаційно-просвітницької роботи з батьками, підготовка педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми, налагодження взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі людьми.

Ці умови реалізуються різними шляхами. Так, умова проведення послідовної комплексної роботи з дітьми з урахуванням чинників поширення торгівлі дітьми та її наслідків для розвитку особистості реалізується шляхом введення профілактики торгівлі людьми у систему навчальних дисциплін, позакласної

та позашкільної діяльності навчальних колективів, структурних організаційних компонентів навчальних закладів, у співпраці з іншими суб'єктами; формування активності дитини як об'єкта і суб'єкта профілактики торгівлі людьми; організації дозвілля дітей, зайнятості в суспільно значимих видах діяльності; стимуляції позитивної моделі поведінки дитини; вироблення довготривалих стимулів позитивної поведінки особистості; урахування індивідуальних та вікових особливостей психосоціального розвитку дитини.

Забезпечення цієї умови можливе шляхом виконання таких завдань, як введення занять та заходів з профілактики торгівлі дітьми в систему навчально-виховної роботи навчальних закладів; надання пріоритету інтерактивним формам та методам профілактичної роботи, впровадження методу «рівний рівному», формування завдань для учнів, де б вони виступали в ролі лекторів, дослідників, журналістів для залучення їх до проведення профілактичної роботи вдома, в найближчому соціальному оточенні. Важливо залучати учнів до роботи волонтерських об'єднань, шкільних лекторських груп, клубів лідерів тощо; виявляти позитивні моделі поведінки дитини, акцентувати на них увагу, наводити як приклад; використовувати такі методи стимуляції позитивної поведінки, як заохочення, похвала, подяка, а також організовувати конкурси, змагання, де переможці отримуватимуть призи, сприяти участі в конкурсах і змаганнях, які проводяться іншими навчальними закладами, організаціями. Для врахування індивідуальних та вікових особливостей психосоціального розвитку учнів необхідно вивчати особливості контингенту цільової групи та їх соціально-педагогічні потреби, добирати форми та методи роботи, котрі забезпечують врахування різних особливостей дітей, адресно спрямовувати діяльність на задоволення визначених індивідуальних соціально-педагогічних потреб дитини та потреб колективу, забезпечити можливість як групової, так і індивідуальної форм профілактичної роботи.

Умова здійснення систематичної інформаційно-просвітницької роботи з батьками передбачає використання виховного потенціалу найближчого соціального оточення дітей, зокрема, батьків або осіб, котрі їх замінюють. Вона забезпечується такими шляхами, як підвищення мотивації батьків до співпраці з педагогічними працівниками, здійснення впливу з метою мінімізації негативних наслідків взаємодії дитини та її соціального середовища; здійснення впливу на ставлення батьків та соціального середовища дитини до проблеми торгівлі дітьми та постраждалих; подолання стереотипів та міфів щодо проблеми торгівлі дітьми. Ця умова забезпечується також шляхом роз'яснення ролі та функції педагогічних працівників у профілактиці торгівлі людьми, демонстрації позитивних наслідків для розвитку дитини від співпраці батьків і педагогічних працівників, позитивних прикладів такої співпраці. У ході проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи важливо розвінчувати стереотипи щодо проблеми торгівлі людьми, наголошувати на наслідках для дитини від ситуацій торгівлі людьми, насильства і жорстокого поводження, експлуатації та на потребах постраждалих. У разі виявлення дітей, котрі постраждали від торгівлі людьми, необхідно організовувати індивідуальну роботу з батьками, аналізувати випадки потрапляння дітей в ситуації торгівлі людьми.

Підготовка педагогічних працівників до профілактики торгівлі дітьми забезпечується шляхом опори на наявну національну та відомчу норматив-

но-правову базу щодо профілактики торгівлі дітьми; вибору форм та методів роботи, адекватних її змісту, основним завданням та меті, особливостям цільової групи; застосування інтерактивних методів і форм профілактичної роботи; своєчасного впровадження профілактики торгівлі дітьми; мотивації педагогічних працівників здійснювати профілактику торгівлі дітьми; отримання або/ї поновлення знань з проблеми та методики роботи.

Для забезпечення цих умов важливим є вивчення наявних державних та відомчих документів з протидії торгівлі людьми. На рівні окремого навчального закладу можуть видаватися накази щодо впровадження профілактики торгівлі людьми, визначатися особливості цільової групи, мета, завдання, очікувані результати профілактики торгівлі людьми. Вкрай необхідно вивчати досвід застосування інтерактивних методів профілактичної роботи, використовувати передовий інноваційний досвід. Для своєчасного реагування на тенденції в розвитку проблеми доцільно вивчати дослідження щодо ситуації з торгівлею людьми в Україні і світі, проводити дослідження вразливості учнівської молоді щодо потрапляння в ситуації торгівлі дітьми. Для забезпечення умотивованості педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми потрібно підкреслювати зобов'язання органів управління освітою та навчальних закладів щодо профілактики торгівлі людьми, формувати ставлення до проблеми як до актуальної через демонстрацію її масштабів під час проведення навчальних семінарів, тренінгів, лекцій, курсів з проблеми профілактики торгівлі дітьми; забезпечувати навчальними, інформаційними, науковими матеріалами; сприяти участі в заходах з обміну кращим досвідом профілактики торгівлі людьми.

Умова налагодження взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі людьми залежить від низки інших умов, зокрема таких, як визначеність ролі та функцій кожного суб'єкта профілактики торгівлі дітьми, порядку взаємодії; наявність національних, обласних та місцевих механізмів взаємодії; врахування людського фактора (особистісні стосунки, особистісні якості та психологічні ролі учасників взаємодії); дотримання принципів пріоритетності партнерства, прозорості, балансування між загальними та індивідуальними інтересами учасників взаємодії; наявність спільної діяльності на всіх її етапах (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз).

Для забезпечення цих умов важливо визначити коло потенційних партнерів, сферу їхньої компетенції; формально оформлювати взаємодію у вигляді меморандумів, договорів та інших документів; залучати до взаємодії оптимальну кількість суб'єктів для поєднання діяльності з профілактикою насильства та жорстокого поводження з дітьми, експлуатації; підвищувати мотивацію до взаємодії керівників організацій чи програм, лідерів організацій і структур; забезпечувати спільну діяльність партнерів на всіх етапах взаємодії (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз); визначити відповідального за управління взаємодією; регулярно підтримувати контакти з партнерами; дослідити наявні національні, обласні та місцеві механізми взаємодії суб'єктів профілактики торгівлі дітьми, сферу їхньої діяльності; визначити ролі, функції та завдання учасників взаємодії; визначити можливості наявних механізмів протидії торгівлі людьми та долучення до їхньої діяльності; визначити ризики взаємодії, виходячи з особистісних стосунків, особистісних якостей та психологічних ро-

лей учасників взаємодії, та врахувати їх при плануванні взаємодії; визначити інтереси кожного учасника взаємодії; досягнути домовленостей про взаємодію, враховуючи інтереси учасників взаємодії; визначити порядок прозорого спілкування, прийняття рішень; використовувати наявний досвід позитивного конструктивного вирішення конфліктних ситуацій (шляхи забезпечення соціально-педагогічних умов профілактики торгівлі дітьми у таблиці 11).

Таблиця 11. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми та шляхи їх забезпечення

Соціально-педагогічні умови	Шляхи забезпечення
Послідовна комплексна робота з дітьми	включати профілактику торгівлі дітьми в навчально-виховну роботу навчальних закладів
	використовувати інтерактивні технології профілактичної роботи
	запроваджувати технологію «рівний рівному»
	формувати завдання для учнів, де б вони виступали в ролі лекторів, дослідників, журналістів для залучення їх до проведення профілактичної роботи вдома, в найближчому соціальному оточенні
	залучати учнів до роботи волонтерських об'єднань, шкільних лекторських груп, клубів лідерів тощо
	виявляти позитивні моделі поведінки дитини, акцентувати на них увагу, наводити як приклад
	використовувати такі методи стимуляції позитивної поведінки, як заохочення, похвала, подяка, а також організувати конкурси, змагання, де переможці можуть отримати призи
	сприяти участі у конкурсах і змаганнях, які проводяться іншими навчальними закладами, організаціями
	вивчати особливості контингенту цільової групи та їх соціально-педагогічні потреби
	добирати форми та методи роботи, котрі забезпечують врахування різних особливостей дітей
	адресно спрямовувати діяльність на задоволення визначених індивідуальних соціально-педагогічних потреб дитини та потреб колективу
забезпечити можливість як групової, так і індивідуальної форм профілактичної роботи	
Систематична інформаційно-просвітницька робота з батьками	роз'яснювати ролі та функції педагогічних працівників у профілактиці торгівлі дітьми
	демонструвати позитивні наслідки для розвитку дитини від співпраці батьків і педагогічних працівників, позитивні приклади співпраці
	розвінчувати стереотипи щодо проблеми торгівлі дітьми

РОЗДІЛ 4. Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми

Соціально-педагогічні умови	Шляхи забезпечення
	<p>наголошувати на наслідках для дитини від ситуацій торгівлі дітьми, насильства і жорстокого поводження, експлуатації та потребах постраждалих</p> <p>організувати індивідуальну роботу з батьками</p> <p>аналізувати випадки потрапляння дітей в ситуації торгівлі дітьми</p>
<p>Підготовка педагогічних працівників до профілактики торгівлі дітьми</p>	<p>вивчати наявні державні та відомчі документи з протидії торгівлі дітьми видавати накази щодо впровадження заходів профілактики торгівлі людьми на рівні навчального закладу</p> <p>визначати особливості цільової групи, мету, завдання, очікувані результати профілактики торгівлі дітьми</p> <p>вивчати досвід застосування інтерактивних методів профілактичної роботи</p> <p>використовувати передовий інноваційний досвід</p> <p>вивчати дослідження щодо ситуації з торгівлею дітьми в Україні і світі</p> <p>проводити дослідження вразливості учнівської молоді щодо потрапляння в ситуації торгівлі дітьми</p> <p>проголошувати зобов'язання органів управління освітою та навчальних закладів щодо профілактики торгівлі дітьми</p> <p>сформувати ставлення до проблеми як до актуальної</p> <p>проводити навчальні семінари, тренінги, лекції, курси з профілактики торгівлі дітьми</p> <p>забезпечувати навчальними, інформаційними, науковими матеріалами</p> <p>сприяти участі в заходах з обміну кращим досвідом профілактики торгівлі дітьми</p>
<p>Взаємодія між різними суб'єктами профілактики торгівлі дітьми</p>	<p>визначити коло потенційних партнерів, сферу їх компетенції документально</p> <p>оформлювати взаємодію у вигляді меморандумів, договорів та ін. документів</p> <p>залучати до взаємодії оптимальну кількість суб'єктів для поєднання діяльності з профілактикою насильства та жорстокого поводження з дітьми, експлуатації</p> <p>підвищувати мотивацію до взаємодії керівників організацій та програм, лідерів організацій і структур</p> <p>забезпечувати спільну діяльність партнерів на всіх етапах взаємодії (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз результатів)</p> <p>визначити відповідального за управління взаємодією</p> <p>регулярно підтримувати контакти з партнерами</p>

Соціально-педагогічні умови	Шляхи забезпечення
	дослідити наявні національні, обласні та місцеві механізми взаємодії суб'єктів профілактики торгівлі дітьми, сферу їх діяльності
	дослідити ролі, функції та завдання учасників взаємодії
	визначити можливості наявних механізмів організації та покращення соціально-педагогічної профілактики торгівлі дітьми, шляхи долучення до їх діяльності
	визначити ризики взаємодії, виходячи з особистісних стосунків особистісних якостей та психологічних ролей учасників взаємодії
	врахувати ризики при плануванні взаємодії
	визначити інтереси кожного учасника взаємодії
	досягнути домовленостей про взаємодію, враховуючи інтереси учасників взаємодії
	визначити порядок прозорого спілкування, прийняття рішень
	використовувати наявний досвід позитивного конструктивного вирішення конфліктних ситуацій

Питання для перевірки.

1. Які є види профілактики торгівлі людьми? Поясніть сутність кожного з них.
2. Охарактеризуйте зміст профілактики торгівлі людьми відповідно до її основних етапів.
3. Які соціально-педагогічні умови покликані забезпечувати ефективність профілактики торгівлі людьми?
4. Які є шляхи реалізації кожної визначеної умови?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
2. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дослідження дисертації / Ковальчук Л.Г. – Київ, 2010 р.
3. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна».

4.3. Методичне забезпечення профілактичної роботи з учнівською та студентською молоддю

Мета: ознайомити з основними методами та формами профілактики торгівлі людьми у роботі з учнівською та студентською молоддю, показати специфіку їх використання.

Основні поняття теми: лекція, бесіда, «мозковий штурм», «рівний рівному», заняття, диспут, навчальна гра, наочність.

План:

- основні методи та форми профілактики торгівлі людьми у роботі з учнівською та студентською молоддю;
- методичні рекомендації до проведення занять з питань попередження торгівлі людьми.

Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю з метою виявлення та попередження торгівлі людьми може ефективно здійснюватись шляхом застосування цілої низки відповідних методів та форм роботи.

Оптимальний вибір методів та форм профілактичної роботи залежить від виду профілактики, етапу її здійснення, цільової групи тощо.

При проведенні профілактичної роботи з учнями та студентами слід наголосити, що торгівля людьми – одне з грубих порушень прав людини. При можливості наводити конкретні статистичні дані щодо виявлених фактів торгівлі людьми, звертати увагу на прихований характер проблеми, наголошувати на особливостях вразливості жінок до потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Важливо ілюструвати дані про дискримінацію, насильство, торгівлю людьми в Україні прикладами з відеофільмів, періодичної преси, а про сучасний стан протидії цим явищам положеннями законодавчих та нормативно-правових актів, матеріалами моніторингових звітів.

Необхідно в ході профілактичної роботи розглянути роль спеціальних органів в Україні, які займаються наглядом за дотриманням прав людини та протидією торгівлі людьми. Звернути увагу та озброїти студентів спеціальними знаннями, такими як:

- порядок звернення за захистом до органів державної виконавчої влади та прокуратури;
- порядок звернення за судовим захистом;
- використання правової допомоги адвоката, звернення до засобів масової інформації, неурядових організацій;
- звернення за захистом до міжнародних інституцій.

Слід підкреслити, що робота щодо роз'яснення та вивчення чинного законодавства, міжнародних актів проводиться з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей студентської молоді.

Колективні форми і методи навчально-виховної роботи (лекції, бесіди, диспути, усні журнали, кінолекторії та ін.) охоплюють одночасно велику кількість підлітків і молоді, сприяють створенню певного емоційного настрою.

Однією із поширених форм в організації навчально-виховного процесу зі студентами є лекції, бесіди, які читають викладачі, науковці, працівники правоохоронних органів та ін. Важливо, щоб зміст бесіди, лекції, їх головна ідея і методика проведення були продумані ще до проведення заходу, а також слід продумати приблизну тематику бесід.

Бесіда на тему «Торгівля людьми або проблема «білого рабства»:

- Торгівля людьми як проблема порушення прав людини.
- Міжнародні стандарти та міжнародні механізми забезпечення прав людини.
- Проблеми з працевлаштуванням в Україні.
- Висвітлення можливості працевлаштування за кордоном.
- Якими шляхами громадяни України потрапляють за кордон?
- Українське законодавство, міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн щодо протидії торгівлі людьми.

Заняття на тему «Засоби захисту прав в Україні і на міжнародному рівні»:

- Розглянути механізм захисту своїх прав в Україні (суд, правоохоронні органи).
- Розглянути міжнародні механізми захисту прав людини (Європейський Суд з прав людини).
- Обговорити проблему рабства та його сучасні прояви.
- Вивчити міжнародні документи з даної проблеми (самоосвіта учнівської та студентської молоді).

Виховний захід можна розпочати з ознайомлення з виставкою літератури, а також буклетів, плакатів з даної теми. Можна використати відеофільми.

Наводячи ті чи інші приклади, необхідно викликати у слухачів певне до них ставлення, бажання дати їм відповідну оцінку.

При виборі форм і методів виховної роботи працівникам органів освіти необхідно пам'ятати, що ефективність такої роботи значно зростає, коли до її підготовки і проведення залучається студентська молодь. До проведення лекційно-просвітницької роботи, крім спеціалістів з даної проблеми, залучаються студенти, їх об'єднують у лекторські групи, які діють під керівництвом викладачів.

Розглянемо таку активну форму правового виховання, як диспути.

Диспут – це вільний обмін думками. Тому його програма повинна складатися з основних питань, з яких студенти змогли б висловити свої думки. Дискусії допомагають формуванню ціннісних орієнтацій, поглядів і переконань, учасники самостійно оцінюють ті чи інші судження, відстоюють свої погляди. Диспут допомагає виявити настрій вихованців, їхній внутрішній світ, а також формує громадську думку колективу та критичне ставлення студентської мо-

лоді до порушення прав людини, дискримінації жінок та ін. Викладачі, які організують цей захід, повинні окреслити коло питань для обговорення. Їхня мета – змусити вихованців замислитися над проблемою, викликати пізнавальну активність, бажання висловитися, допомогти розібратися у проблемах стосовно «білого рабства», наприклад: «Я і права людини», «Права людини і дискримінація жінок», «Що означає бути Людиною?». «Що таке свобода особи?», «Порушуються чи ні права жінок в Україні?», «Торгівля людьми як проблема порушення прав людини» та ін.

У ході підготовки до диспуту варто проводити бесіди, аби викликати інтерес до теми дискусії, психологічно та теоретично підготувати їх до активної участі в розмові. Бажано провести і анкетування і серед учнівської молоді з проблеми диспуту, що дасть можливість виявити, як вони ставляться до тих чи інших питань запобігання торгівлі людьми, які питання їх хвилюють у зв'язку з цим. Успішному проведенню виховного заходу сприяє випуск окремого номера газети, оформлення вітрин із спеціальною літературою, газетними чи журнальними статтями, випуск теле- та радіопередач тощо.

Диспути можна організувати на матеріалах відео-, кінофільмів; початком розмови до диспуту може бути літературний твір, газетна стаття з проблем порушення прав людини, торгівлі людьми.

Звернути увагу на розвиток критичного мислення в ході дискусії, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми.

Отже, основні вимоги до організації та проведення диспуту: планування, добір і конкретизація питань, обговорення, попереднє повідомлення про диспут; підбір літератури, відео-, кіноматеріалів, кваліфіковане керівництво диспутом. Заключне слово ведучого обов'язкове, без нього диспут буде незавершеним. Виховний захід, повинен змусити замислитися над проблемою безпеки життєдіяльності, пов'язаної з торгівлею людьми.

Цікавою формою виховної роботи є усний журнал. Він присвячується одній проблемі або комплексу різних питань. Наприклад, усний журнал «Рабство та його сучасні прояви» може складатися із кількох сторінок, кожна з яких має на меті обговорення окремої проблеми загальної теми:

«Загальна декларація прав людини – перший в історії міжнародних відносин акт, в якому проголошено широке коло основних свобод і прав людини»;

«Сучасні форми експлуатації людини»;

«Торгівля людьми. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми»;

«Законодавча база щодо запобігання торгівлі людьми в Україні».

Кожна сторінка має свою назву і зміст. Це може бути виступ студента, зустріч з працівниками правоохоронних органів, неурядових організацій та ін. Сторінка ілюструється фрагментами з кіно- і відеофільмів, бажано оформити виставку зі спеціальною літературою, газетними чи журнальними статтями.

Популярною формою пропагування знань з проблем прав людини, запобігання торгівлі людьми є **тематичні вечори та вечори запитань і відповідей**. Тематика таких вечорів може бути різноманітною. Захід може бути присвячений вузькому питанню – одній темі. Можна готувати кілька тематичних вечорів, присвячених Міжнародному дню прав людини, який проходить щорічно 10 грудня, зокрема, присвячених темам запобігання насильству, експлуатації, торгівлі людьми. Виховна цінність таких тематичних вечорів полягає у тому, що в підготовці і їх проведенні беруть участь учні та студенти. Вони розробляють сценарій, займаються оголошеннями, проводять роботу щодо участі учнівської та студентської молоді, оформляють приміщення, книжкові виставки, добирають відео-, кінофільми, готують тематичні виступи, готують номери художньої самодіяльності та ін.

«Мозковий штурм» як метод стимулювання ідей протягом обмеженого відрізка часу (як правило, 15-20 хв.) використовується переважно на початкових заняттях розгляду нової теми, а також після презентації (оголошення та роз'яснення) теми, поняття, проблеми для узагальнення ідей, асоціацій, коментарів. Для сприяння активності учасників важливо дотримуватись основних правил проведення «мозкового штурму», а саме: приймаються всі пропозиції, вони записуються без коментарів та засуджень; учні не можуть коментувати пропозиції інших; заохочується висунення якомога більшої кількості ідей та можливість висловлення своєї власної думки. Усі пропозиції (ідеї, коментарі, асоціації, фрази) використовували в подальшій роботі над темою. Даний метод дозволяє стимулювати вільне висловлювання ідей та утвердження відчуття відсутності цензурних обмежень, сприяє формуванню толерантного ставлення до будь-якої точки зору, відходу від традиційної позиції суджень «вірнo» і «невірнo».

Слід зауважити, що така атмосфера є надзвичайно необхідною з точки зору специфіки теми запобігання торгівлі людьми. Адже часом тематика торгівлі людьми пов'язана з дуже делікатними моментами і стосується особистих, найінтимніших боків життя. Тому для кращого сприйняття та засвоєння матеріалу важливо створити атмосферу довіри для вільного обміну думками та активної роботи над розв'язанням проблемних ситуацій.

Приклади питань для «мозкових штурмів»: що таке торгівля людьми (торгівля дітьми, насильство, експлуатація); для чого людям потрібні права; чому окремо виділяють права дитини; чому права важливо розглядати разом з обов'язками; які права порушуються в ситуації торгівлі дітьми; з якою метою люди ідуть за кордон; чому в Україні є поширеною дитяча праця; як можна знайти роботу в Україні; які ризики нелегального працевлаштування.

Активними методами профілактичної роботи з учнями та студентами є навчальні ігри – рольова та моделююча. Рольова гра – навчальна гра, в ході якої учасники імітують реальну ситуацію через виконання призначених ролей. Мета рольової гри полягає у набутті досвіду поведінки чи ставлення, а також певних навичок. Важливо, щоб усі учасники знали і розуміли ідею своєї ролі та мету рольової гри взагалі. Обов'язково необхідно по завершенні гри всім

учасникам дати можливість вийти з ролі – сказати кілька слів про почуття, враження чи думки. Ефективніше всього використовувати рольові ігри на завершальних стадіях вивчення тем.

Приклади рольових ігор: «Звертання за оголошенням» (відпрацювання навичок постановки запитань для з'ясування ситуації, аналізу, критичного мислення, оцінки ризикованості ситуації), «Співбесіда з роботодавцем» (відпрацювання навичок спілкування, визначення легальності запропонованих умов, визначення ризикованості), «Конференція» або «Прес-клуб» (закріплення отриманих знань про суть та масштаби проблеми торгівлі людьми, дотичних проблем; уміння самостійно здійснювати пошук додаткової інформації), «Гаряча лінія» (закріплення навичок безпечної поведінки, консультування, самопомоги, аналізу), «Юридичний хокей» (закріплення знань, навичок безпечної поведінки).

Моделююча гра – навчальна гра, в ході якої учасники створюють певні моделі, алгоритми дій. На відміну від попереднього типу, дана гра не вимагає від учасників входження в роль, вона потребує аналізу певної життєвої ситуації чи проблеми та визначення кроків на шляху до її вирішення. Її застосування дозволяє закріплювати моделі безпечної поведінки після розгляду конкретних ситуацій.

Аналіз конкретних ситуацій (англ. – case study) – це метод роботи з реальними життєвими ситуаціями, спрямований на визначення певних проблем, недоліків та пошук шляхів їх уникнення. Застосування даного методу дає змогу пересвідчитись у реальності існування проблеми, проаналізувати причини її виникнення та визначити можливі шляхи запобігання. Для занять використовуються історії постраждалих від торгівлі людьми, історії звернень на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми.

Метод «рівний рівному» дозволяє реалізувати навчання через навчання інших, сутність якого полягає в тому, що об'єкт процесу навчання перетворюється на суб'єкт, виконуючи тимчасово його функції та обов'язки. Отримана інформація передається учнями та студентами іноді по декілька разів, таким чином забезпечується її краще запам'ятовування. Відомо ж, що найкраще, до 90%, людина засвоює знання у процесі навчання інших. А з іншого боку, використання цього методу стимулює успішне сприйняття поданої інформації учнями та студентами. Прикладом застосування даного методу можуть слугувати ситуації, коли учасники виступають у ролі експертів, радників, консультантів, учителів. Крім того, доцільно використовувати можливості існуючих волонтерських об'єднань, лекторських груп, лідерських клубів для включення теми профілактики торгівлі людьми в їхню діяльність. Навчені учні та студенти проводять заняття для своїх ровесників, виступають перед батьками, педагогічними працівниками.

Створення колажів використовується на початку роботи над темою для стимуляції асоціацій учнів та виявлення рівня знань, а також по завершенні вивчення теми для перевірки засвоєння знань. Учні створюють колажі з газетних та журнальних вирізок, працюючи у малих робочих групах. Потім кожна група представляє свою роботу та пояснює головну ідею колажу. Для

додаткової зацікавленості та стимуляції уваги пропонується робочим групам тримати в секреті назви та ідеї своїх колажів, а інші малі групи повинні їх відгадати.

Важливим є використання можливостей художніх гуртків, учасники яких можуть ставити інтерактивні вистави та казки з ілюстраціями ситуацій порушень прав дитини, торгівлі людьми.

Використання наочності є однією з основних умов ефективності сприйняття та засвоєння інформації. Візуальність посилює і зосереджує увагу учнів та студентів, стимулює їхній інтерес. Тому треба використовувати інформаційні плакати, буклети, брошури, закладки. Найбільш уживаним є навчальний відеофільм «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей», котрий складається з дванадцяти десятихвилинних серій. Такий формат дозволяє легко його використовувати в системі роботи загальноосвітнього навчального закладу з уроками тривалістю 45 хв. До кожної серії розроблені методичні рекомендації щодо їх використання. Крім того, можна використовувати документальні фільми «Замки на піску», «Куплені та продані», «У пошуках втраченого щастя», «Український експорт», «Жертви мовчання»; художньо-публіцистичний фільм «Жертва»; художні фільми «Якщо я не повернусь», «Ліля назавжди» тощо.

Практика показує важливість застосування інтегрованих форм роботи – заняття, усні журнали, конкурси, конференції, куточки правових знань, відеолекторії тощо. Вони дають можливість поглянути на проблему торгівлі людьми з різних ракурсів одночасно, виявити її комплексність, необхідність такої ж комплексної протидії, а також дозволяють простежити взаємозв'язок між різними дотичними проблемами, продемонструвати вплив наслідків, наприклад, насильства у ситуації дитячої праці, торгівлі дітьми.

Конкурси творчих робіт: малюнків, плакатів, кросвордів, рефератів, казок, сценаріїв, мультимедійних презентацій, відеороликів та ін. Учні мають бути залучені до роботи на всіх етапах – від планування до підбиття підсумків конкурсу. Такі змагання сприяють стимуляції інтересу до проблеми торгівлі дітьми і інших соціальних проблем, додаткового вивчення теми, поширення інформації серед ровесників, батьків.

Високу зацікавленість можуть викликати творчі завдання для самостійної та домашньої роботи. Серед таких завдань пропонується провести опитування найближчого соціального оточення, інтерв'ю з представниками державних структур, громадських організацій, підібрати та проаналізувати міжнародні та національні законодавчі акти, фактичний або статистичний матеріал, провести міні-лекцію вдома, заповнити таблиці, навести аргументи «за» і «проти» (наприклад, щодо трудової міграції за кордон), намалювати, обмінятися зошитами зі своїм/своєю сусідом/сусідкою по парті і вгадати, проаналізувати, розробити правила безпечної поведінки, написати опорний конспект лекції тощо. Для того, щоб учні та студенти мали попереднє уявлення про тему заняття та могли більш активно брати участь у дискусіях та обговореннях, використовуються випереджаючі домашні завдання.

Основні методичні рекомендації до проведення занять з профілактики торгівлі людьми.

Потреба часу – вводити заходи з профілактики торгівлі людьми в систему навчально-виховної діяльності навчального закладу і поєднувати їх з іншими профілактичними заходами зі схожих соціальних проблем.

Роботу з профілактики торгівлі людьми розпочинати з вивчення прав та обов'язків людини, дитини.

Використовувати інтерактивні методи та форми роботи, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії і спрямовані на самостійний пошук істини, а також сприяють формуванню критичного мислення, прояву ініціативи і творчості.

Ефективним є поєднання традиційних та нетрадиційних методів навчання: бесіди, дискусії і цільові диспути, лекції та реферативні повідомлення, семінари, усні та письмові колоквиуми, «круглі столи», вечори запитань і відповідей, обговорення злободенних матеріалів із ЗМІ щодо запобігання торгівлі людьми, вивчення проектів офіційних державних документів, перегляд програм навчального характеру, самостійне рецензування. Слід стимулювати колективне обговорення проблем за повної свободи висунення проектів рішень.

З різноманітних форм та методів роботи фахівцями обираються ті, що найбільш відповідають меті, завданням та особливостям занять, їх місцю в навчальному плані та відведеному часові. Важливим є врахування особливостей та потреб цільової групи.

Проводити інтегровані уроки за відповідними темами з історії, правознавства, географії, безпеки життєдіяльності, іноземних мов тощо.

При доборі адекватних форм та методів необхідно пам'ятати про практичну спрямованість занять, тобто після вивчення теми в учнів та студентів мають бути сформовані навички безпечної поведінки, самодопомоги.

Слід також використовувати методику «рівний рівному». Відомо, що найкраще людина засвоює знання в процесі навчання інших. Тому важливо готувати завдання, де б учні та студенти виступали в ролі консультантів, експертів, вчителів тощо.

Результативним є використання у творчій діяльності пошукового або репродуктивно-пошукового шляху засвоєння знань. Якщо вчитель ставить учням запитання, які примушують їх мислити, він ставить їх в активну позицію. У цій ситуації учні, спираючись на раніше отримані знання, конструюють відповіді, висловлюють свої припущення, вступають у полеміку, в ході якої зіставляються різні точки зору, різні підходи до аналізу матеріалу. Ця спільна діяльність допомагає їм краще засвоїти суть і пізнати закономірності явищ, які розглядаються. При евристичній бесіді гіпотези одних, доведення й аргументи інших, уточнення третіх, загальні висновки і формулювання четвертих дозволяють учням у більш короткий час розібратись у навчальному матеріалі. Невід'ємною складовою проблемної ситуації є проблемне завдання, яке ставиться перед початком викладу матеріалу. У процесі заняття учням пропонуються логічні запитання. Такі ситуації можуть бути заплановані заздалегідь або виникати спонтанно.

Заохочувати учнів та студентів до відповіді на запитання та висловлення своїх ідей. Слід уникати запитань, на які можна відповісти «так» або «ні». Для стимулювання процесу мислення слід ставити відкриті запитання, що вимагають повної та розгорнутої відповіді. Такі запитання найчастіше розпочинаються із слова «як».

Важливо створити атмосферу довіри для вільного обміну думками та активної роботи над розв'язанням проблемних ситуацій. Необхідно врахувати, що процес викладання теми торгівлі людьми часом пов'язаний з дуже делікатними моментами і стосується найінтимніших боків життя. Пильно стежити за ходом занять, де мова йде про інтимні моменти проблеми, зокрема, сексуальну експлуатацію дитини, з метою уникнення та швидкого реагування на прояви неповаги до постраждалих, спроби висміювання дівчат тощо.

Слід бути обережним в оцінці та критиці. Варто критикувати думку, а не людину. Оцінка та критика особистості може негативно вплинути на бажання учнів висловлюватись, брати участь у дискусіях та обговореннях.

Доцільно запрошувати на уроки фахівців, що працюють у сфері захисту прав дитини та протидії торгівлі людьми. Це можуть бути, зокрема, представники служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, громадських організацій тощо. Для цього варто мати базу даних організацій та установ, котрі працюють у цьому напрямі в Україні, регіоні, на місцевому рівні.

Необхідним та доцільним є широке використання наочності. Візуальність підсилює та зосереджує увагу. Серед роздаткових матеріалів можуть бути схеми чи таблиці, плакати, буклети, брошури, закладки тощо.

Для наочності можливо використовувати відеоматеріали – навчальні, художні, документальні фільми з даної проблеми. Перед переглядом фільму учасників слід підготувати, представивши фільм і підказавши, на чому саме необхідно зосередитись.

Надайте учасникам необхідну кількість часу та забезпечте їм можливість для того, щоб вони могли обдумати і обговорити засвоєне. Можливі варіанти запитань загального характеру: що саме запам'яталося під час перегляду, чому; якщо б ви працювали на телебаченні, чи взяли б ви участь у створенні цього фільму, чому; чи змінили б ви порядок подання частин фільму, чому; що потрібно знати для створення такого фільму (можна обговорити не тільки необхідну інформацію, але й етичні принципи); якщо б ви працювали вчителем, під час вивчення яких предметів ви б використали фільм, чому. На закінчення можна запропонувати пов'язати переглянутий матеріал з особистим життєвим досвідом.

Питання для перевірки.

1. Чим забезпечується оптимальний вибір методів і форм профілактичної роботи з учнівською і студентською молоддю?
2. Які є основні методи та форми профілактичної роботи з учнями та студентством?
3. За якими темами можна проводити бесіди та диспути з питань попередження торгівлі людьми?

4. Наведіть приклади питань для «мозкових штурмів» щодо попередження торгівлі людьми.
5. Назвіть методичні рекомендації стосовно профілактики торгівлі людьми в роботі з учнівською і студентською молоддю.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / За заг. ред. доктора юр. наук К.Б. Левченко. – К.: «Юрисконсульт», 2007-2008. – 84 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_224.html
2. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективы / Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2011. – 132 с.
3. Вища освіта: інформаційний вісник. – 2006. – №18. – 86 с.
4. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
5. Ковальчук Л.Г. «Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми» – дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. – К., 2010. – 258 с.
6. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>
7. Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – 264 с.
8. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_232.html
9. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агенство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
10. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.

4.4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів⁶

Мета: надати уявлення про основи соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів як групи ризику до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Основні поняття: соціально-педагогічна робота, психологічна робота, дистантна сім'я, корекція, профілактика, супровід, реабілітація.

План:

- актуальність соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів;
- завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Актуальність соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів зумовлена, перш за все, масштабами трудової міграції українців за кордон та всередині країни. Так, за результатами останніх досліджень та оцінками експертів, кількість трудових мігрантів, котрі шукають кращих можливостей за кордоном, коливається від 2-3 млн. до 7 млн. осіб. Проблема внутрішньої трудової міграції, тобто міграції з метою працевлаштування з одного регіону в інший, є не менш актуальною. Так, наприклад, окрім працівників інтелектуальної сфери, Київ «висмоктує» ресурси західних і південних регіонів у сфері будівництва. Аналіз практичного досвіду роботи підтверджує поширеність внутрішньої трудової міграції особливо в областях сусідніх до Київської.

Переважає більшість трудових мігрантів має сім'ю з дитиною або дітьми. Згідно з даними обстеження українських трудових мігрантів, що працюють в Італії, тільки 6,1% жінок не мають дітей, тоді як понад $\frac{3}{4}$ залишили вдома 1-2 дитини, а майже 8% – троє і більше.

Діти трудових мігрантів проходять ті ж етапи розвитку, що й усі діти. Мають ті ж складнощі і проблеми, необхідність задоволення дитячих потреб та сприятливого оточення для реалізації своїх індивідуальних здібностей. «Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися». Дані досліджень, оцінок експертів та практичний досвід впровадження соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів підтверджують необхідність виокремлення специфіки роботи з дітьми трудових мігрантів у системі роботи педагогічних та соціальних працівників.

Діти трудових мігрантів знаходяться у складній ситуації соціального розвитку, оскільки всі вони переживають психотравмуючі впливи.

⁶ При підготовці цієї теми було використано матеріали навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» за редакцією К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка.

Психотравма виникає через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються незадоволеними. Зокрема, потреба у стабільності і відчутті захищеності не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з дитиною. Той факт, що батьки періодично приїжджають до дітей, викликає відчуття нестабільності і тому ці приїзди не компенсують відсутність постійного проживання з дітьми. Крім цього, дуже часто є незадоволеною й потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком дуже рідко спроможні хтось з інших родичів, а тим більше інші дорослі. Вкрай негативно позначається те, що потреба у безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є найбільшою цінністю для своїх батьків, теж є незадоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, підриває впевненість у своїй значущості для батьків.

Завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів визначаються проблемами і потребами дітей із дистантних сімей, які вимагають:

- інтеграції виховних впливів на дитину у загальноосвітньому навчальному закладі;
- формування об'єктивної самооцінки у дітей, життєвих планів, здійснення профорієнтації;
- виявлення порушень прав дітей та їх захист;
- корекції поведінки дитини;
- відвідання дитини вдома і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;
- правової просвіти щодо прав дітей, в тому числі щодо соціального оточення, яке опікується дітьми трудових мігрантів.

Робота педагогічних працівників з дітьми трудових мігрантів, їхніми батьками, соціальним оточенням являє собою, по суті, компенсацію за залишкову модель соціальної політики, яка виштовхує людей на заробітки і приводить до дистантності сімей. Її можна назвати психолого-педагогічною моделлю соціальної політики у конкретному випадку. Звичайно, що не може заклад освіти подолати абсолютно всі проблеми сімей, але може пом'якшити їх наслідки і попередити можливі додаткові проблеми, про які сім'ї спочатку і не здогадуються чи вважають їх другорядними.

Тому роботу щодо попередження проблем дітей трудових мігрантів доцільно здійснювати за наступними напрямками (змістом).

Первинна профілактика проблем дистантних сімей (інформування про проблеми дітей трудових мігрантів, права і потреби дітей, відповідальність батьків та родичів за дітей, формування сімейних цінностей, відповідального батьківства в усіх батьків, показ позитивних зразків сімейного життя, сімейного виховання, ресурсів для задоволення потреб сім'ї).

Вторинна профілактика проблем дистантних сімей: коли батьки мають намір виїхати на заробітки і прагнуть до співпраці з педагогічними працівниками щодо пом'якшення проблем їхньої відсутності на дітях у майбутньому. Тут доцільною є робота щодо укріплення сім'ї, навчання виявленню почуттів,

активному слуханню дітей. Така профілактика можлива, якщо батьки довіряють педагогічним працівникам і повідомляють про свій від'їзд.

Третинна профілактика проблем дистантних сімей: коли дитина залишається без батьків. Виникає необхідність ізолювати її від негативних факторів, впливів, пом'якшити їх, зберегти і розвинути в дитині позитивне, зв'язки з батьками, вводячи її в позитивно соціалізуюче середовище в навчанні, дозвіллі.

Супровід у тому числі і патронаж дитини та її оточення на час від'їзду батьків: спільна робота педагогічних працівників закладу освіти, суб'єктів захисту дитини в районі (місті, селі) щодо подолання серйозних проблем, які виникають у дитини в різних сферах життя, зацікавленість долею дитини щодня і, при необхідності, об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Рекомендації трудовим мігрантам, котрі мають дітей:

прийміть рішення про від'їзд разом з дитиною (це допоможе дитині зрозуміти, що ви їдете через необхідність та заради її майбутнього); підготуйте дитину психологічно до вашого від'їзду (дитині може здаватися, що ви кидаєте її, розкажіть, чому ви їдете); поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та термін вашої відсутності (це дасть вам можливість ретельно спланувати, хто доглядатиме дитину під час вашої відсутності); повідомте вчителя, якщо дитина ходить до школи, про вашу тимчасову відсутність (вчитель приділятиме увагу вашій дитині, зможе запобігти погіршенню навчання, спрямувати дитину у випадку необхідності до психолога); підготуйте та залиште детальну інформацію про місце свого перебування та ваш контактний телефон (це дасть можливість вашій дитині або людям, які опікуватимуться нею, терміново зв'язатися з вами); потурбуйтеся про наявність у дитини номерів телефонів, куди вона зможе звернутися у разі виникнення проблем (серед таких телефонів повинні бути контакти дорослого, якому ви довіряєте, вчителя, служби у справах дітей); пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини (домовтеся із людьми, які опікуватимуться вашою дитиною про періодичність надсилання грошей на утримання дитини, дотримуйтеся визначених термінів); переконайтеся, що під час вашої відсутності умови проживання та харчування дитини будуть задовільними, дитина відвідуватиме школу та не примушуватиметься до роботи; підтримуйте зв'язок із дитиною регулярно (домовтеся про дні, коли ви телефонуватимете, і дотримуйтеся визначених термінів).

Оскільки, діти трудових мігрантів зазнають багато негативних переживань через неможливість задоволення своїх базових соціальних потреб, то вони потребують і соціально-психологічної допомоги. Цю допомогу повинні надавати, насамперед, ті люди, хто за своїм службовим обов'язком відповідає за їхній розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники.

Передусім, таких дітей слід оточити турботою та увагою. Слід пам'ятати, що навіть якщо вони дуже добре поведуться та навчаються, їхня психіка, безумовно, травмована і постійно потерпає перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчут-

тя оточуючих можуть тяжко переживатися ними, викликаючи непередбачені наслідки.

Педагогам слід подбати про те, щоб така дитина мала справу за своїми уподобаннями (заняття в гуртках, секціях). Необхідно допомогти їй посісти належне місце в колективі класу (дати їй цікаве та поважне громадське доручення, яке дитина буде спроможна виконати, допомогти потоваришувати з однокласниками). Треба слідкувати, щоб така дитина не відставала в навчанні (організувати допомогу або, якщо потрібно, надати можливість готувати уроки в школі тощо), нормально харчувалася.

Особливу увагу слід приділяти таким дітям під час шкільних канікул, на свята. Наприклад, організатор з виховної роботи може об'єднати таких дітей з різних класів для спільних екскурсій, подорожей, розваг, щоб відволікти від негативних домашніх вражень. Школі необхідно турбуватися, перш за все, про літній відпочинок дітей трудових мігрантів.

Діти трудових мігрантів дуже часто зазнають труднощів у навчанні. Здебільшого, це пов'язано з особливостями їхньої ситуації розвитку, через які виникає синдром дитячої гіперактивності, когнітивний дефіцит, невротичні прояви тощо. У цьому разі таким дітям необхідні спеціальні психокорекційні заходи: спеціальні заняття з розвитку сенсомоторики, пам'яті, уваги, інтелекту; проводять тренінг навичок, заняття з розвитку мовлення, приділяють увагу формуванню мотивації досягнення та адекватної самооцінки.

Для дітей з ознаками невротизації або тих, у кого проявляються риси психопатичного розвитку, потрібні спеціальні психологічні впливи, спрямовані на змінення негативних особливостей особистості, що утворилися.

Застосування психологічної корекції в роботі з *молодшими школярами* має ряд особливостей, пов'язаних зі специфікою дитячого віку: високою емоційною чутливістю дітей, недостатнім рівнем абстрактного мислення. При дослідженні загальнопсихологічних особливостей учнів цього віку слід, перш за все, звертати увагу на рівень інтелектуальної зрілості, особливості їхньої уваги та працездатності, наявність шкільної тривожності.

Діти з сімей трудових мігрантів, особливо *молодшого шкільного віку*, часто мають ускладнення в формулюванні своїх думок і почуттів, однак можуть розповісти про конфлікти з вчителем, однокласниками, про свої страхи; або це може відображуватися в їхній поведінці. Оскільки потреба в психологічній корекції походить від вчителя, необхідно перед початком психокорекційної роботи розпитати дитину та з'ясувати її ставлення до згаданої проблеми: «Кажуть, що ти занадто часто б'єшся, чи ти не хотів би спілкуватися з дітьми якимось по-іншому?», «Здається, ти побоюєшся ходити до школи, можливо, приємніше буде ходити до школи з задоволенням» тощо.

Для розв'язання кожної проблеми психолог повинен уявляти собі як мінімум 3-4 різних шляхи та ознайомити з ними дитину. «Що було б тобі приємніше та цікавіше – слухати історії або займатися в групі дітей? Писати твори чи малювати картини або, може, грати в різноманітні ігри?» Це налаштовує дитину на співробітництво та надає психологу можливість працювати найбільш ефективно, використовуючи позитивне емоційне ставлення дитини до визначеного виду психокорекції.

У ході проведення психокорекційних заходів необхідно постійно спостережати за емоційним станом дитини. Бажано, щоб все, що робить психолог, сприймалося нею як цікава гра. Потрібно постійно заохочувати, «святкувати» будь-який успіх дитини, її просування в бажаному напрямку: «Ти мене дуже порадував вчора! Я бачила, як ти сперечався з Петром в коридорі, тобі хотілося битися, але ти утримався. Це чудово! Як тобі це вдалося?»

Якщо будь-яке діяння психолога зіштовхується з протидією дитини або викликає у неї негативні емоції (нудьгу, роздратування, гнів, почуття провини) – це помилка психолога. У цій ситуації слід негайно припинити такі дії або висловлювання, сказати дитині про її почуття, підтвердити їх «нормальність» і почати інші, більш успішні справи. «Мені здається, що тобі неприємно слухати це оповідання. Так? Ну що ж, я теж не завжди з цікавістю слухаю оповідання. Може, краще помалюємо? Або займемося фізкультурою?»

У мовленні психолога, особливо коли він працює з молодшими школярами, неприпустимі слова «ти повинен», «ти не можеш», «це обов'язково потрібно»; замість цього бажано використовувати вирази типу: «давай спробуємо», «зробимо, якщо хочеш», «ти можеш навчитися цьому...».

Зі всього можливого арсеналу психокорекційних заходів бажано якомога ширше використовувати методи групової та індивідуальної ігрової терапії, малювання, вигадування та показ казкових історій (які виражають сутність та розв'язання проблеми в метафоричній формі).

Після успішного завершення роботи, дитину слід попередити, що те, що її непокоїло (дратівливість, страх тощо) може ще виникнути кілька разів, а вже потім зникнути зовсім. Дитині треба сказати, що виникнення небажаних станів обов'язково нагадає їй про минулі заняття, і вона знатиме, що робити. Бажано домовитися про подальші зустрічі з дитиною та проводити динамічне спостереження за нею. У випадку виникнення нових проблем або посилення тих, що були, бажано якомога раніше знову почати психокорекцію з проходженням тих самих кроків.

Пристаючи до роботи з підлітком, психолог завжди повинен пам'ятати, що головне у стосунках з ним – це взаємна повага і довіра. Те, що каже підліток, повинно залишатися таємницею. Його проблеми можуть бути обговорені з вчителями або родичами тільки за проханням і зі згоди підлітка. Втрата довіри, розголошення таємниці, навіть мимоволі, є великою психологічною травмою і може призвести до найнепередбаченіших наслідків.

Задачі психокорекційної роботи полягають у такому.

1) Навчання підлітка «розпізнанню» небезпечних для нього ситуацій, тобто таких, що адресовані до його найбільш вразливого «місця найменшого опору». Досвід психотерапевтичної роботи показує, що невміння підлітка уникати несприятливих ситуацій відіграє не меншу роль у причинах адиктивної поведінки, ніж невміння їх розв'язувати. Тому зусилля психолога (педагога, соціального працівника тощо), що веде групу тренінгу (далі будемо називати його ведучий або тренер), повинні бути спрямовані на підвищення здатності підлітка до розпізнавання і попередження виникнення подібних ситуацій.

2) Формування у підлітка здатності «об'єктивізувати» небезпечні для нього ситуації, тобто зуміти підійти до них нібито зі сторони, поглянути на те, що відбувається, так, ніби це відбувається з кимось іншим. У ході виконання цього завдання у підлітка формуються навички аналізу ситуації, уміння віднайти в ній головне і другорядне.

Оскільки в ході рольових ігор підлітки поводяться так, як вміють і як вони звикли, на очах у групи відбувається активізація негативного досвіду розв'язання складних ситуацій, що надає можливість членам групи вчитися на помилках і невдачах минулого.

3) Розширення діапазону можливих варіантів поведінки підлітків в складних для них ситуаціях.

Коли підліток стикається з ситуацією, яка адресована до «місця найменшого опору» (тобто найбільш вразливі для нього обставини), він відчуває, що не здатен відповідати вимогам, які ставлять до нього. Стандартність, однотипність поведінки – ось що впадає в очі, коли до особистості пред'являються вимоги, що є для неї неприйнятними.

У ході розігрування членами групи і ведучим складних для підлітків ситуацій, виникає можливість обговорювання засобів розв'язання проблем найбільш відповідною мовою – мовою реальної поведінки. Під час тренінгу підліток багаторазово спостерігає відтворення в різноманітних варіантах важкої для нього ситуації. У результаті зростає здатність об'єктивізувати її і розпізнавати в реальному житті. Спостерігаючи дії інших учасників групи, підліток мимоволі засвоює ефективні стереотипи поведінки, розширюючи таким чином свій діапазон форм реагування на складну ситуацію.

Незважаючи на єдність цілей та задач психокорекційних заходів, форми та методи їх різноманітні і вимагають різного рівня підготовки психолога. Тому проводити той чи інший вид психокорекції може лише той психолог, який має відповідну підготовку.

До початку групових занять психолог, на основі попередньої індивідуальної роботи з кожною дитиною, формує групу. Кількість учасників – від чотирьох до шести дітей молодшого шкільного віку, обох статей. Обов'язкова умова участі в групі – добровільність. Заняття проводяться, як правило, один-два рази на тиждень. Тривалість курсу залежить від програми. У середньому курс розрахований на 12-15 занять.

Програму психокорекційних занять складає психолог спеціально для кожної групи, урахувавши індивідуальні характеристики учасників, особливості їхньої міжособистісної взаємодії та їхні проблеми. Після проходження курсу психокорекції передбачається підтримуюча терапія, тобто щомісячні зустрічі групи в тому ж складі для розв'язання проблем, які накопичилися, та продовження роботи над собою. При необхідності та за своїм бажанням діти можуть проходити повторні курси психокорекційних занять, але вже за іншою програмою та з іншою групою. Звичайно, буде краще, якщо діти зберігатимуть постійний зв'язок з психологом, аж до того, поки їхні батьки не повернуться на постійне проживання.

Важливою частиною соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів є робота з сім'єю після повернення батьків: налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновлення почуттів, розв'язання тих проблем, що накопичилися за відсутності батьків і можуть бути розв'язаними тільки ними, оскільки саме батьки мають право всюди захищати і представляти свою дитину, її права, інтереси.

Питання для перевірки.

1. Чому дітей трудових мігрантів виділяють в окрему категорію, з якою необхідно проводити специфічну соціально-педагогічну та психологічну роботу?
2. У чому полягають завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів?
3. Які виділяють напрями соціально-педагогічної роботи щодо попередження проблем дітей трудових мігрантів?
4. У чому полягають особливості психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів молодшого шкільного віку?
5. У чому полягають особливості психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів підліткового віку?
6. Чому важливо здійснювати роботу з сім'єю трудових мігрантів після повернення батьків?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / За редакцією К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
2. Ковальчук Л.Г. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: НПУ. – 2007. – Вип. 5 (Ч. 1). – С. 260-264.
3. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці;
  - www.un.org.ua ООН в Україні;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

4.5. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми

Мета: розкрити зміст та особливості роботи з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, а також з їхнім найближчим соціальним оточенням.

Основні поняття теми: соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, представлення інтересів, виявлення, ідентифікація, кризове втручання, реабілітація, реінтеграція, третинна соціальна профілактика, соціально-педагогічна робота із сім'єю.

План:

- особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми;
- форми поведінки постраждалої дитини;
- етапи реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми;
- основні форми роботи із сім'єю, в якій виховується постраждала дитина.

Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, спрямована на сприяння їх реабілітації і подальшу соціалізацію, представлення інтересів постраждалих у різноманітних інстанціях (міліції, суді тощо), здійснення соціально-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу постраждалих дітей, надання консультативної соціально-педагогічної допомоги дітям, підліткам, які перебували в ситуації торгівлі людьми, створення умов для соціального розвитку та професійного визначення особистості.

Соціально-педагогічна робота з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми, має певні особливості, що повинні враховувати соціальні педагоги при проведенні роботи у кожному окремому випадку.

Соціальному педагогові варто звернути увагу на таке:

- особливості психічного та інтелектуального розвитку (згідно з віком);
- ймовірну наявність різноманітних залежностей (тютюно-, алко- та наркозалежності);
- сформовану недовіру по відношенню до дорослих, що оточують, відсутність родичів чи виражена недовіра до них (у деяких випадках);
- легковажність у прийнятті рішень;
- хибне уявлення про доросле життя та бажання бути дорослим;
- потрапляння під вплив стереотипів, сформованих засобами масової інформації та рекламою про «красиве та безтурботне» життя, переоцінка цінностей та визначення нових життєвих пріоритетів.

Соціально-психологічні наслідки торгівлі дітьми – це несвоєчасне формування вікових уявлень, низький розвиток пізнавальних здібностей та низька мотивація до навчання, відставання у навчанні, соціальна дезадаптація, поведінкові та особистісні відхилення, які мають індивідуальні особливості у кожному випадку.

Діти, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми, зазначали, що в психотравмуючих ситуаціях опинилися і в минулому. Вони потерпали від насильства в сім'ї або в навчальному закладі, не відчували належної уваги з боку дорослих, виховувалися в неблагополучних сім'ях чи інтернатах тощо. Потрапляння в складну психотравмуючу ситуацію негативно впливає на несформовану психіку дитини, що знаходить своє відображення у розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, психосоматичних розладів тощо. Окрім цього, діти, які примусово працювали у різних сферах – секс-бізнесі, сільському господарстві, займалися торгівлею краденим чи наркотиками, не тільки не отримували грошей, але й перебували у жахливих побутових умовах, працювали понад норму, зазнавали моральне та фізичне насильство, отримували травми через характер вище вказаних робіт, заражались різноманітними хворобами (ЗПСШ, вірусні гепатити тощо), отримували хімічні залежності і таке інше.

У дитини, постраждалої від торгівлі людьми, сформована виражена недовіра до навколишнього світу, викривлена моральна свідомість, спостерігається відчуття постійної тривоги та небезпеки, занижений рівень самооцінки, девіантна поведінка та переоцінка власних можливостей. Як правило, значно змінюється поведінка дитини, що може мати наступні форми: провокуюча (дитина агресивна і вимогливо реагує на будь-яке звернення оточення; провокуюча поведінка є спробою дитини привернути до себе увагу дорослих), уникаюча (дитина, яка зазнала насильства, боїться привертати до себе увагу, щоб ситуація, що відбулась одного разу, не повторилась знову), псевдодоросла (неповнолітня особа, вважаючи себе зрілою, намагається це підкреслити та продемонструвати у вчинках), незріла (усі зусилля дитини спрямовані на захист від насильства, ніж на виконання вимог згідно з віком).

Соціально-педагогічна робота з постраждалими від торгівлі дітьми містить такі основні елементи, як виявлення, ідентифікація, кризове втручання, реабілітація, реінтеграція та третинна соціальна профілактика.

Виявлення та ідентифікація дитини відбувається шляхом отримання первинної інформації про постраждалих. Під час спілкування з соціальним педагогом дитина може відчувати сором та дискомфорт, бути наляканою, не бажати розповідати про ситуацію, що сталась. Найбільш важливим на цьому етапі роботи з дитиною є формування у неї відчуття базової довіри та безпеки, оточення її турботою та увагою, а також з'ясування, які саме елементи торгівлі людьми є наявними в кожному окремому випадку з дитиною.

У разі виявлення дитини, постраждалої від торгівлі людьми, працівники навчальних закладів зобов'язані невідкладно і з забезпеченням конфіденційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого

самоврядування, органи внутрішніх справ або прокуратури. Особливу увагу слід приділити з'ясуванню ймовірної причетності батьків дитини або осіб, які їх замінюють, до торгівлі дитиною. Якщо є така підозра, то необхідно негайно інформувати про це органи внутрішніх справ або прокуратури.

Втручання в ситуацію – отримання первинної медичної, психологічної і правової допомоги, поновлення документів, навчання та робота з сім'єю дитини. Після ідентифікації дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, відбувається оцінка основних її потреб, після чого аналізується ситуація та розробляється індивідуальний план подальшої соціальної роботи. Індивідуальний план складається з наступних основних пунктів: особисті дані постраждалої дитини, стислий опис ситуації, актуальні потреби (психологічна, юридична, медична допомога), план втручання, проведення моніторингу випадку та модифікація плану за необхідністю.

Роботу можна проводити у кілька етапів:

- визначення характеру кризи дитини, реагування;
- розкриття проблеми дитиною;
- дослідження почуттів та встановлення міри відповідальності;
- оцінка довіри, інформація про ситуацію;
- опрацювання когнітивних порушень;
- формування навичок, знань, умінь контролювати свої почуття і справлятися з ними;
- орієнтація на майбутнє, позитивна установка.

Після здійснення такої роботи у межах короткострокової терапії дитина переходить до програм отримання групової, індивідуальної або сімейної терапії.

Залежно від проблем дитини, часто доцільним буде передача її в спеціалізований заклад – притулок, кризовий центр, де вона зможе отримати комплексну підтримку та різноманітну допомогу.

Відповідно до п. 23 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» розробку та впровадження індивідуальних програм допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми здійснюють центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей із залученням закладів освіти, охорони здоров'я.

Фахівці ГО «Ла Страда-Україна», починаючи з 1997 р., працюють із зверненнями, що надходять на «гарячу лінію», з питань запобігання торгівлі людьми щодо дітей, вивезених за межі України для експлуатації у різних сферах, та проводять ідентифікацію серед тих дітей, які перебувають у приймальнику-розподільнику ГУ МВС України. Досить часто серед постраждалих дітей ідентифікують дітей трудових мігрантів, дітей-сиріт, випускників інтернатних закладів, дітей з девіантною поведінкою, дітей, які мають хімічні залежності тощо.

Соціальна робота з постраждалими дітьми має відбуватись систематично та комплексно. Вона включає індивідуальну роботу з дитиною, проведення психодіагностики поведінки, педагогічну корекцію дезадаптивних форм поведінки, психокорекційну підтримку, арт-терапію, роботу з сім'ями дітей.

Отже, соціальна робота з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми, є комплексним процесом, який може бути успішним у разі залучення мультидисциплінарної команди фахівців різних державних та недержавних структур, а також систематичної роботи з соціальним оточенням дитини.

Питання для перевірки.

1. Якими можуть бути наслідки перебування в ситуації торгівлі людьми для дитини?
2. Назвіть першочергові кроки при виявленні дитини, постраждалої від торгівлі людьми.
3. Які елементи містить соціально-педагогічна робота з постраждалими від торгівлі дітьми?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / За ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 232с.
2. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / За ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 248 с.
3. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / За ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003.
4. Робочі матеріали пілотного компонента проекту «Розбудова національного механізму перенаправлення (НМП) в Україні». – ОБСЄ, 2011 – 157 с.

4.6. Зміст соціально-педагогічної роботи загальноосвітніх навчальних закладів в умовах військового конфлікту

Мета: формування знань про сутність соціально-педагогічної роботи ЗОШ в умовах військового конфлікту; формування знань про роботу з вразливими групами населення; ознайомлення зі стратегіями протидії інформаційній війні, протидії різним проявам насильства та жорстокості у школі.

Основні поняття теми: інформаційна війна, вразливі групи населення, булінг.

План:

- сутність соціально-педагогічної роботи у школах в період військового конфлікту;
- протидія інформаційній війні;
- робота з вразливими групами населення;
- сприяння налагодженню сімейних стосунків;
- протидія різним проявам насильства та жорстокості у школі.

Сучасні виклики, що стали наслідком військового конфлікту, та міжнародний і національний досвід реагування на них з метою подолання чи мінімізації негативних впливів дозволяють визначити актуальний зміст соціально-педагогічної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Формування знань в учнів, батьків і педагогічних працівників про соціально-політичні події та заходи, які вживаються для врегулювання ситуації.

З метою попередження або мінімізації негативних наслідків конфліктних подій важливо формувати знання у дітей, батьків і педагогічних працівників про ситуацію, що склалася. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та нормативно-правових актів, що сьогодні активно приймаються з метою сприяння захисту та надання допомоги особам, які зазнали наслідків конфлікту. Своєчасне донесення такої інформації до дітей, батьків та педагогічних працівників сприятиме зверненню за допомогою осіб, які її потребують, водночас запобігаючи більш складним наслідкам перенесених подій.

На часі також надання інформації щодо діяльності органів державної влади, особливо соціальних та психологічних служб, громадських організацій, волонтерів, територіальних громад у наданні допомоги особам, які зазнали наслідків конфлікту.

У спілкуванні з батьками варто наголосити на необхідності обговорення ними з дітьми тих фактів та подій, про які вони запитували. Інформація має бути подана дозовано, відповідати віку та рівню сприйняття дитини. Для зовсім маленьких вона може бути представлена у формі казки чи іншої цікавої історії. Розмова має бути спокійною і виваженою. Доцільно підкреслити, що така взаємодія з дитиною сприятиме формуванню та зміцненню довірливих стосунків, знизить рівень тривожності та агресивності у дітей.

Важливо зазначити, що ключову роль у процесі миробудування в умовах навчального закладу відіграє позиція педагога. Вона має збігатися з позицією уряду, оскільки педагогічний працівник є працівником, який виконує замовлення держави і за її кошти, а точніше, за кошти платників податків. Позиція педагога не має підтримувати чи, тим більше, поглиблювати існуючі конфлікти серед учасників навчально-виховного процесу.

«Ви чекаєте на мир? Чи ви будете мир?»

Будівництво миру починається на рівні міжособистісних стосунків, перш за все. Щодня вчитель може зробити крок на шляху до миробудування в країні. Учитель має стати моделлю миротворця у своїй громаді».

Денніс Сандоле,
Університет Джорджа Мейсона штат Вірджинія, США,
Інститут з розв'язання та аналізу конфліктів,
доктор філософії,
професор з міжнародних відносин та розв'язання конфліктів.

Рекомендації:

- інформуйте дітей, батьків, колег, територіальну громаду про нововведення в законодавстві, що стосуються захисту прав дітей та надання допомоги особам, які її потребують;
- інформуйте про роботу органів державної влади, громадських організацій, територіальних громад, органів місцевого самоуправління щодо надання допомоги особам, які зазнали наслідків конфлікту, захисту їхніх прав;
- порадьте батькам говорити з дітьми про події, які відбуваються в країні, поясніть, як краще це зробити;
- порекомендуйте дітям, батькам, колегам, членам територіальної громади звернутись на Національну дитячу «гарячу лінію» для отримання безкоштовних інформаційних, психологічних, правових консультацій

0 800 500 225 (з стаціонарного; мобільного)

772

(з мобільного Київстар, Білайн)

Протидія інформаційній війні.

Сучасні протистояння та війни – це, насамперед, інформаційні війни, які чинять тиск на розум та психіку людей.

Інформаційні війни є інформаційними технологіями, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими, передусім військовими⁷. Різні види системного впливу здійснюються на індивідуальну та масову свідомість. Таких впливів достатньо багато: стаття в газеті, телепередача, тоталітарна секта, порада авторитетної людини чи експерта тощо. Усе це випадки того, як інформація впливає на прийняття нами рішень.

Сучасний розвиток інноваційних технологій дозволяє швидко і масово поширювати інформацію, яку при цьому можна змінити до невпізнання. Все

⁷ Почепцов Г.Г. Інформаційна політика. Електронний режим доступу: http://pidruchniki.ws/18-000102/politologiya/informatsiyni_viyni

це робиться для маніпуляцій думками, емоціями, ставленнями і врешті-решт поведінкою.

Процес інформування – це процес відбору фактів. І факти, які ми вкладаємо собі в голову, прямо пов'язані з нашим світоглядом. Навіть один і той самий факт, може бути по-різному сприйнятий двома різними людьми незалежно від того, правдивий він чи ні. І часто людина не може сприйняти факт (навіть багаторазово підтверджений) виключно через те, що має зовсім іншу картину уявлень у себе в голові.

Проблема ще в тому, що телебачення склало іншу систему сприйняття інформації – емоційність замість аналітичного мислення. Емоційне збудження змушує нас шукати все більше інформації, проводити ночі за монитором у пошуках новин. За рахунок цього нам намагаються підкинути все більше інформації, часто неправдивої. Навіть якщо ми їй не віримо, чи її пізніше спростують, свою справу вона зробила, посіявши зерно недовіри.

Як протидіяти інформаційним війнам? Необхідно відфільтровувати інформацію, а також знизити емоційне сприйняття. Варто сказати, що в кожній стороні є свої інтереси, й інформація подається відповідно до них. Шукати інші джерела, що можуть підтвердити чи спростувати факти. Виділити для себе декілька видань та журналістів чи громадських діячів, думці яких можете довіряти. Дуже важливо знаходити не тільки підтвердження своєї точки зору, але й шукати раціональні аргументи в інших⁸.

Важливим напрямом формування особистості в умовах навчального закладу має бути формування критичного мислення.

Критичне мислення — (дав.-гр. κριτική τέχνη — мистецтво аналізувати, судження) — це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість та самовдосконалення. До операційного блоку критичного мислення належать наступні процедури:

- усвідомлювати проблему, встановлювати діалектичний зв'язок між суперечностями;
- доводити, добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі докази;
- знаходити контраргументи;
- помічати факти, що суперечать власній думці;
- обґрунтовувати;
- оцінювати, співвідносити об'єкт з певною системою цінностей (існуюче з належним); вибирати одну з багатьох альтернатив; усвідомлювати обмеження, що накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов); використовувати різні критерії та контексти;
- спростовувати;
- узагальнювати;
- висувати гіпотези;
- робити висновки⁹.

⁸ Електронний режим доступу: <http://www.gurt.org.ua/news/recent/21591/>

⁹ Електронний режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Критичне_мислення

Рекомендації:

- проводьте з дітьми заняття, спрямовані на формування критичного мислення;
- рекомендуйте колегам використовувати технології формування критичного мислення в процесі навчання дітей;
- порадьте дітям і батькам отримувати інформацію з різних джерел, аналізувати та співставляти її;
- порадьте батькам і колегам знизити емоційне сприйняття отримуваної інформації.

Робота з вразливими групами населення.

У ситуації конфлікту та в період після його припинення певна частина населення може бути більш вразливою до ситуацій порушення їхніх прав, потрапляння в складні життєві обставини, перенесення насильства тощо.

До цієї групи належать:

- діти,
- сім'ї, члени яких загинули,
- сім'ї, члени яких поранені,
- сім'ї, члени яких зникли безвісти,
- жінки,
- внутрішньо переміщені особи,
- сім'ї військових, які перебувають у зоні АТО,
- сім'ї військових, які повернулися із зони АТО,
- сім'ї, які проживають на окупованій території,
- сім'ї, які проживають в зоні АТО,
- сім'ї, у яких зруйновані родинні зв'язки,
- безробітні,
- особи та члени їх сімей, що зазнають насильства з боку громади за свої переконання.

У здійсненні соціально-педагогічної роботи з цими категоріями громадян важливо пам'ятати, що вони можуть мати специфічні потреби. Робота має бути побудована на виявленні цих потреб шляхом здійснення оцінки, а також подальше їх задоволення шляхом співпраці з різними суб'єктами соціальної, соціально-педагогічної та психологічної діяльності. Педагогічним працівникам необхідно знати про такі сім'ї, своєчасно надавати необхідну соціально-педагогічну допомогу та перенаправляти до інших суб'єктів з метою якнайширшого задоволення існуючих потреб постраждалих осіб. Важливим є інформування про наявні ресурси в громаді, в районі, області чи в країні, якими можуть скористатися постраждалі особи в разі необхідності. Слід також підвищувати обізнаність учасників навчально-виховного процесу про соціальний статус постраждалих осіб, складнощі їх соціальної адаптації.

Практика надання допомоги показує, що одним з основних принципів такої роботи має бути допомога для самопомоги. Саме такий підхід дозволить уникнути формування споживацького ставлення до допомоги, натомість мобілізує ресурси самих постраждалих та формує більш відповідальне ставлення до свого життя. Детальніше ця тема розкрита в параграфі 4.2.

История волонтера

Нас никто не учил быть волонтерами. Никто не учил вытаскивать чужих людей из жизненных коллизий. Это тот случай, когда желая помочь, мы причинили колоссальный вред.

Когда появились первые беженцы, мы облизывали и обхаживали их, мы не давали им возможности сделать хоть шаг самостоятельно. Мы сделали комфортным их существование, чем убили у них стимул жить.

Это наша вина. Моя. И многих других достойных и добрых людей.

Мы учились на ошибках. И они теперь за эти наши ошибки расплачиваются.

Люди добрые. Пожалуйста, не повторяйте наших ошибок. Мы их учли очень быстро и научились говорить “нет” и “стоп”. Не от жестокости, а от желания помочь. Нельзя прожить жизнь вместо человека. Не надо пытаться подменить собой Господа Бога. Можешь – подставь плечо, но умей его вовремя убрать.

Сприяння в налагодженні сімейних зв'язків.

Розірвання сімейних зв'язків на ґрунті оцінок подій, які відбувалися, а також політичних вподобань стало досить поширеним явищем. Батьки та діти, рідні сестри та брати, бабусі, дідусі та онуки стали ворогами. У деяких ситуаціях це стало приводом розриву, оскільки причини такої поведінки містяться десь глибше й давніше. Тому важливим у таких випадках є допомога в переживаннях таких подій та інформація про шляхи відновлення родинних зв'язків, медіації, формування толерантного ставлення до інших, навіть протилежних, точок зору з дитинства, знаходження способів взаємодії в ситуації дотримання різних поглядів.

Особливу увагу слід приділити громадянам, котрі живуть у спільноті, думка й позиція якої відрізняється від їхньої власної позиції. Часто такі люди зазнають дискримінації, утисків, тиску, різних форм насильства. Це ж саме може відбуватися стосовно їхніх дітей у навчальних закладах.

З метою налагодження стосунків та вирішення конфліктних ситуацій доцільним є впровадження в навчальному закладі програм медіації.

Протидія різним проявам насильства та жорстокого поводження.

Підвищений рівень агресії в суспільстві та в навчальному середовищі сприяє поширеності такого явища, як булінг.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, насильник) – визначається як утиск, дискримінація, цькування. Учені визначають шкільний булінг як тривалий процес свідомого жорстокого ставлення з боку однієї або групи дітей до іншої або групи інших дітей.

На сьогодні булінг перетворився на масове явище, за яким стоїть ціла сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем. Це особлива форма взаємовідносин, яка ґрунтується на дискримінації, насильстві та агресії. Булінг – явище більш характерне для загальноосвітніх шкіл, де учні об'єднані формально (за віковим принципом), і менш характерна для музичних, художніх шкіл тощо, де діти об'єднані спільним інтересом. Об'єктом булінгу можуть бути діти-переселенці.

Досвід країн, які перебували в конфліктних ситуаціях, показує, що значне зростання насильства в протистояннях призводить до збільшення випадків гендерного насильства, зокрема, домашнього насильства, насильства стосовно жінок і дітей як в період розгортання самого конфлікту, так і по його завершенні.

Складна економічна ситуація в Україні, наслідки збройного конфлікту можуть призвести до посилення пошуків виїзду за кордон з різною метою, зокрема, з метою працевлаштування. Це також стосується й випадків нелегального працевлаштування, що підвищує ймовірність ризиків потрапляння в тенета торгівлі людьми. За даними обласних управлінь МВС у Харківській і Дніпропетровській областях, збільшилась кількість справ з торгівлі людьми, у тому числі є випадки, де постраждалими виступають внутрішньо переміщені особи.

Зміст соціально-педагогічної роботи в контексті протидії різним проявам насильства та жорстокого поводження полягає в поширенні об'єктивної інформації про булінг, гендерне насильство, домашнє насильство та торгівлю людьми; види, чинники та масштаби поширення цих явищ в Україні і світі; шляхи протидії.

Важливим є підвищення обізнаності учнів, батьків та педагогічних працівників щодо: законодавства України у сфері протидії булінгу, гендерному насильству, домашньому насильству та торгівлі людьми; законодавства про працю та ринку праці в Україні; правил візового в'їзду українських громадян в інші країни та документів, якими має супроводжуватися легальний перетин кордону; порядку працевлаштування за кордоном; правил укладання трудових договорів; особливостей використання праці дітей; ризиків та наслідків нелегального працевлаштування; засобів і методів, що використовуються для втягнення людей у тенета торгівлі людьми; правил безпечної поведінки; шляхів виходу із ситуацій булінгу, гендерного насильства, домашнього насильства та торгівлі людьми; відповідальності кривдників; наслідків від ситуацій насильства для подальшого розвитку людини тощо.

До змісту соціально-педагогічної роботи загальноосвітніх навчальних закладів в умовах військового конфлікту слід віднести посилення діяльності з формування ставлення учнів, батьків і педагогічних працівників до необхід-

ності дотримання прав людини, поваги до її честі та гідності; відповідальності за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; недопустимості дискримінації за ознакою статі; нетерпимості до насильства над особою; толерантного ставлення до осіб, які постраждали від наслідків конфлікту; правової культури, самоповаги та відповідальності за своє життя.

Для територій, які знаходяться поблизу військових дій або були раніше під окупацією, надзвичайно актуальною є робота щодо формування правил поведінки з вибухонебезпечними об'єктами.

Питання для перевірки.

1. Опишіть роль педагога у роботі з учнями в період конфлікту.
2. Дайте рекомендації педагогам для роботи в цей період.
3. У чому полягає протидія інформаційній війні?
4. Розкажіть про стратегії роботи педагога для налагодження сімейних стосунків.
5. Що таке булінг? Як може педагог сприяти розв'язанню ситуації булінгу у школі?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі / Г. Беженар // Школа. – 2012. – №2.
2. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах [із досвіду роботи ПБО «Надія і житло» в Україні]. / Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шипиленко О.С.]. – К.: ЕКМО, 2008. – 160 с.
3. Зверева І.Д. Соціальна робота в Україні: [навч. посібник] / Зверева І.Д., Безпалько О.В., Марченко С.Я. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
4. Правила безпеки та можливості отримання допомоги у період конфлікту в Україні: метод. рек. – К.: Агентство «Україна», 2014. – 48 с/
5. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. – [Навч.-метод. посібник] / – К.: ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с.
6. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб.. – К.: Агентство «Україна». – 2015.
7. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. – К.: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.

4.7. Підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми

Мета: представити основні завдання підготовки педагогічних працівників до соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, розкрити методи та форми підготовки.

Основні поняття теми: педагогічні працівники, підготовка, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент.

План:

- завдання емоційного компонента підготовки педагогічних працівників;
- завдання когнітивного компонента підготовки педагогічних працівників;
- завдання поведінкового компонента підготовки педагогічних працівників;
- методи і форми підготовки педагогічних працівників до соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми є важливою умовою соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Таку підготовку можна планувати відповідно до трьох компонентів: емоційного, когнітивного, поведінкового. Метою формування емоційного компонента підготовки педагогічних працівників є формування сукупності мотивів для здійснення діяльності з протидії торгівлі людьми та адекватного ставлення до проблеми і до постраждалих від торгівлі людьми. Досягнення цієї мети відбувається через реалізацію таких завдань: створити організаційно-адміністративні важелі, показати перевагу взаємодії та поєднання ресурсів різних суб'єктів для досягнення єдиної мети, показати наявність міжнародного та національного досвіду у здійсненні профілактики торгівлі дітьми, сформувані ставлення до проблеми як до актуальної через демонстрацію її масштабів, наслідків для дитини, суспільства. Для цього можуть використовуватись доповіді про співпрацю з навчальними закладами, накази про впровадження профілактики торгівлі дітьми, аналіз реальних історій постраждалих від торгівлі дітьми, відеосюжети з описом ситуації з торгівлею дітьми в Україні і світі, ілюстрація кращого національного та міжнародного досвіду, членство в тренерських мережах, схвалення Міністерством освіти і науки, молоді та спорту на навчальні матеріали, які використовуються. Формування елементів емоційного компонента відбувається паралельно з формуванням елементів когнітивного та поведінкового компонентів.

Метою когнітивного компонента підготовки педагогічних працівників є формування та вдосконалення сукупності знань для здійснення діяльності з протидії торгівлі людьми, що містить знання про проблему торгівлі людьми та дотичних тем; про соціально-педагогічну роботу у сфері протидії торгів-

лі людьми; про методику інноваційних технологій, активних та інтерактивних форм і методів роботи; про взаємодію та раціональний розподіл ресурсів; про необхідні психологічні аспекти профілактичної роботи та роботи з постраждалими особами (стилі поведінки, формування команди, критичне мислення, кризові ситуації тощо); про управління (процесом, якістю, людьми, часом). Можливі методи та форми роботи: міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, тренінг, навчальний семінар, електронна розсилка новин та бюлетенів, засідання методичного об'єднання, нарада, конференція, індивідуальне консультування тощо.

Взаємодія з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми дозволяє використовувати наявні ресурси і зробити семінари чи інші заходи змістовними, цікавими.

Формування та вдосконалення сукупності умінь та навичок для здійснення соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми є метою формування поведінкового компонента підготовки педагогічних працівників. Цей компонент є продовженням попереднього, оскільки отримані знання знаходять подальше своє відображення у сформованих вміннях та навичках. Їх сукупність містить вдосконалені вміння та навички використання активних та інтерактивних форм і методів роботи, використання інноваційних технологій соціально-педагогічної діяльності; налагодження контактів та схем взаємодії з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми; формування команди, асертивного стилю поведінки, критичного мислення; управління процесом, якістю, людьми, часом. Для цього можуть використовуватися такі форми та методи роботи, як тренінг, навчальний семінар, «круглий стіл», дебати, дискусія, зворотній зв'язок, рольова та моделююча гра, аналіз реальних ситуацій, робота в малих групах, навчання через навчання інших, «мозковий штурм», психологічна гра та ін.

Таблиця 12. Підготовка педагогічних працівників до здійснення профілактики торгівлі дітьми

Компоненти	Мета і завдання	Методи та форми роботи
емоційний	сформувати ставлення до проблеми як до актуальної через демонстрацію її масштабів, наслідків для дитини, суспільства; сформувати сукупність мотивів для здійснення профілактики торгівлі дітьми; створити адміністративні важелі, показати перевагу взаємодії з іншими суб'єктами, показати наявність міжнародного та національного досвіду у здійсненні профілактики торгівлі дітьми	аналіз реальних історій постраждалих від торгівлі дітьми, відеосюжети з описом ситуації та прикладами реальних історій постраждалих, ілюстрація кращого національного та міжнародного досвіду.

Компоненти	Мета і завдання	Методи та форми роботи
когнітивний	сформувати та вдосконалити сукупність знань для здійснення профілактики торгівлі дітьми; передавати та поновлювати знання	міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, тренінг, навчальний семінар, електронна розсилка новин та бюлетенів, засідання методичного об'єднання, нарада, конференція, індивідуальне консультування, консультування з членами національної тренерської мережі.
поведінковий	сформувати та вдосконалити сукупність умінь та навичок для здійснення профілактики торгівлі дітьми; включити в заходи відповідні вправи для формування необхідних умінь та навичок, створити умови для їх відпрацювання, аналізу отриманих результатів	тренінг, навчальний семінар, круглий стіл, дебати, дискусія, зворотній зв'язок, рольова та моделююча гра, аналіз реальних ситуацій, робота в малих групах, навчання через навчання інших, «мозковий штурм», психологічна гра.

У цілому, в закладах освіти склалась вже певна система науково-методичної роботи, яка включає масові, групові та індивідуальні форми. Масові форми: цільові семінари, практикуми, педагогічні читання, науково-практичні та інші конференції, симпозіуми та ін. Групові форми: педагогічні та вчені ради, методичні об'єднання, творчі групи, колоквиуми передового педагогічного досвіду, педагогічної майстерності, практикуми та ін. Індивідуальні форми роботи – самоосвіта, наставництво, стажування, наукові дослідження та ін.

Оптимальний вибір варіанту змісту організаційних форм науково-методичної роботи забезпечується:

- аналізом стану педагогічних та вчених нарад, навчально-виховного процесу з проблеми порушення прав людини, протидії торгівлі людьми;
- вивченням науково-педагогічної літератури з проблеми, освоєнням наукової методики;
- поглибленням вивчення теорії, методики виховання та викладання окремих предметів, спецкурсів з проблеми протидії торгівлі людьми;
- здійсненням заходів щодо трансформації у педагогічну практику досягнень науки та передового педагогічного досвіду;
- організацією дослідницько-експериментальної роботи: розробленням моделей, схем, рекомендацій, порад щодо впровадження у практику досягнень науки;
- систематичним вивченням стану та якості знань цільової групи з проблеми протидії торгівлі людьми.

У плані роботи методичного об'єднання орієнтовно можуть бути передбачені:

- засідання, присвячені обговоренню змісту програм спецкурсів, навчально-методичних посібників з проблем протидії торгівлі людьми;
- вивчення законодавчих актів, нормативно-правових документів, обговорення науково-методичної літератури, що відображають проблему порушення прав людини, торгівлі людьми;
- проведення навчально-виховних заходів і взаємовідвідування різних форм навчально-виховної діяльності;
- вивчення та пропагування педагогічного досвіду;
- розробка методичного забезпечення соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми;
- обговорення та затвердження тем наукових досліджень, експериментально-дослідницької діяльності з протидії торгівлі людьми;
- створення творчих груп для детального опрацювання тематики.

Тренінг та навчальний семінар, як форма організації навчання та вироблення практичних навичок, дозволяють вдало поєднати теорію і практику соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми. На них доцільно висвітлювати такі теми, як ситуація з торгівлею людьми і торгівлею дітьми в Україні, нові тенденції розвитку проблеми; стан діяльності органів державної влади, громадських та міжнародних організацій; наслідки від торгівлі людьми для подальшого розвитку дітей, постраждалих від торгівлі людьми; соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми; діти трудових мігрантів як група ризику; оцінка і моніторинг соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; методи та форми роботи з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми. У ході роботи семінарів важливо також коротко представляти результати останніх досліджень у цій сфері. Особливу увагу варто приділяти ролі та функції органів управління освітою та навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, особливим можливостям загальноосвітнього навчального закладу.

Форма тренінгу і навчального семінару дозволяє інтегрувати декілька інших форм роботи, таких як міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, робота в малих групах, дискусія та ін. Поєднання на семінарах дотичних тем, а саме насильства і жорстокого поводження, експлуатації дитячої праці, дозволяє на практиці впроваджувати комплексний підхід до профілактики цих асоціальних явищ.

З метою підвищення кваліфікації педагогами та соціальними працівниками можуть використовуватись такі інноваційні форми роботи як електронні розсилки. Вони створюються експертами для обміну інформацією, планування спільних заходів, тематичних фахових дискусій. У розсилках оперативно можна отримувати повідомлення про останні публікації, результати проведених заходів та анонси наступних з питань протидії торгівлі людьми, корисні джерела, інноваційні технології, події в Україні і світі у сфері протидії торгівлі людьми, результати останніх досліджень, аналіз діяльності Національної «гарячої лінії» з питань протидії торгівлі людьми тощо.

Популярні експертні розсилки та онлайн-ресурси:

«експерт-клуб»: група експертів у сфері захисту прав людини;
«стоп насильству»: група експертів у сфері протидії насильству;
«НТМ»: група тренерів, членів національної тренерської мережі Центру «Ла Страда-Україна»;
сторінка Громадської організації «Ла Страда-Україна»
<https://www.facebook.com/lastradaukraine/>

Питання для перевірки.

1. Назвіть основні завдання підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми.
2. Які форми та методи роботи використовуються для підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми?
3. Наведіть приклад заходу підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми.
4. Які напрями підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми можуть входити до плану роботи методичних об'єднань?
5. У чому полягають переваги використання електронних розсилок для роботи фахівців у сфері протидії торгівлі людьми?

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / За заг. ред. доктора юр. наук К.Б. Левченко. – К.: «Юрисконсульт», 2007-2008. – 84 с. http://la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_view_224.html
2. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективы / Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2011. – 132 с.
3. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_view_234.html

РОЗДІЛ 5

Навчальні програми

5.1. Програма навчального курсу за вибором/ факультативу «Запобігання торгівлі людьми» для учнів 9-11(12) класів навчальних закладів, учнів професійно-технічних навчальних закладів

Мета: сформувати в учнів комплексне уявлення про поняття, причини, наслідки торгівлі людьми та пов'язаних з нею проблем.

Загальний план занять

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
1.	Визначення проблеми торгівлі людьми, термінологія	Визначення поняття торгівлі людьми, основні форми торгівлі людьми та ознаки цього злочину	«Криголам», аналіз проблемних ситуацій, повідомлення вчителя, «мозковий штурм», робота в групах, узагальнення матеріалу та обговорення, письмова відповідь на питання
2.	Причини поширення торгівлі людьми в світі і Україні	Основні внутрішні та зовнішні чинники виникнення та поширення явища торгівлі людьми, у тому числі торгівлі дітьми	Складання речень з частин, спонтанне повідомлення, «мозковий штурм», аналіз тверджень, відповіді на питання
3.	Шляхи потрапляння українських громадян до рук торговців людьми	Аналіз основних шляхів потрапляння до ситуації торгівлі людьми, методи вербування та способи впливу на дітей	Побудова асоціацій, аналіз оголошень у ЗМІ, Інтернеті, «мозковий штурм», рольова гра, рефлексія, узагальнення матеріалу та обговорення

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
4.	Законодавча база щодо запобігання торгівлі людьми	Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми	„Криголам”, аналіз тверджень, складання тексту з уривків, рефлексія, гра-тест, узагальнення матеріалу, відповіді на запитання
5.	Торгівля людьми як порушення прав людини	Основні права та свободи людини, що порушуються в ситуації торгівлі людьми, специфіка проблеми торгівлі людьми	Командна гра, аналіз проблемних ситуацій, «мозковий штурм», аналіз тверджень, робота в групах, узагальнення матеріалу та обговорення
6.	Поїздка за кордон: як убезпечити себе	Аналіз позитивних і негативних аспектів перебування за кордоном з будь-якою метою, ризику, основні правила безпечної поведінки	«Мозковий штурм», дебати, обговорення, узагальнення матеріалу
7.	Шляхи протидії торгівлі людьми. Можливості державних структур, громадських та міжнародних організацій. Діяльність громадських організацій за кордоном	Основні напрями протидії: попередження, переслідування злочинців, допомога постраждалим; діяльність державних структур, громадських організацій, можливості міжнародних організацій, головні види допомоги	«Мозковий штурм», повідомлення вчителя, заповнення таблиці, робота в групах, створення власної організації, індивідуальна робота, відповіді на запитання
8.	Превентивно-освітня кампанія із запобігання торгівлі людьми	можливості різних структур щодо протидії торгівлі людьми; подолання стереотипів; як уберегтися від небезпеки потрапити в торгівлю людьми	«Мозковий штурм», повідомлення вчителя, групова дискусія, робота в малих групах
9.	Поради для тих, хто збирається за кордон	Методи вербування, оцінка ризику ситуацій, правила безпечної поведінки	Робота в групах, рольова гра, аналіз проблемних ситуацій, узагальнення

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
10.	Інформаційна підтримка тим, хто збирається за кордон, та надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми	Можлива небезпека під час перебування за кордоном, співвідношення понять «жертва» та «постраждалий/ла», можливі наслідки торгівлі людьми	Лекція-бесіда, «мозковий штурм», заповнення таблиці, індивідуальна робота, дискусія, робота в групах
11.	Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД)	Проблема КСЕД в Україні, її форми, основні передумови втягнення та шляхи допомоги постраждалим	Повідомлення вчителя, робота в групах, «мозковий штурм», створення плаката, відповіді на запитання
12.	Викоренення найгірших форм дитячої праці	Формування уявлення про проблему дитячої праці та її найгірші форми, поняття «дитяча праця», основні законодавчі акти, причини зайнятості дітей, шляхи запобігання негативним наслідкам	Міні-лекція, «мозковий штурм», дискусія, робота в групах, узагальнення матеріалу, створення власного закону, доповнення тверджень, відповіді на запитання
13.	Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля	Основні риси та тенденції поширення торгівлі дітьми в Україні, шляхи протидії, узагальнення попередніх тем	Повідомлення, аналіз повідомлення, дискусія, зустріч з експертом, перегляд відеоматеріалу, відповіді на запитання, узагальнення матеріалу
14.	Працевлаштування громадян в Україні	Можливості навчання та працевлаштування в Україні	Робота в групах, заповнення таблиці, міні-лекція, дискусія, узагальнення інформації, складання розгадування кросворда, відповіді на питання
15.	Поняття насильства. Термінологія та види насильства	Поняття насильства, домашнє насильство, види насильства, міфи і стереотипи	Асоціативний ряд, дискусія, робота в групах, індивідуальна робота, узагальнення

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
16.	Попередження насильства: подолання стереотипів та формування правил безпечної поведінки. Допомога постраждалим від насильства	Постраждали та потерпілі від насильства; правила безпечної поведінки та реагування на випадки	Гра «Згоден/а – не згоден/а» ,робота в групах, індивідуальна робота, узагальнення
17.	Поняття гендеру. Гендерні стереотипи, зиски і ризики існування стереотипів	Поняття гендеру, гендерні міфи і стереотипи	«Мозковий штурм», робота в групах, лекція- бесіда
18.	Гендерні ролі	Гендер у різних сферах людського життя	Дискусія, робота в групах, індивідуальна робота, узагальнення

Методичні розробки уроків навчального курсу за вибором/ факультативу «Запобігання торгівлі людьми»

Тема 1. Визначення проблеми торгівлі людьми, термінологія

Колесникова С.В.

Мета: підготувати учнів та учениць до сприйняття явища торгівлі людьми як комплексної проблеми; ознайомити з термінологією з проблеми; розвивати вміння аналізу та спостереження, виховувати повагу до висловлення особистої думки кожного.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: скотч, аркуші для фліпчарта, фломастери, декілька схожих маленьких предметів, картки з дуже коротким описом ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини та торгівлею людьми.

Хід заняття

1. Вступне слово (3 хв.)

Варіант 1. Вчитель/вчителька у формі повідомлення розповідає учням та ученицям про те, що являє собою даний курс занять, методи та принципи навчання.

Наприклад: *даний курс складається з 18 занять, на яких ви зможете дізнатись про те, як захистити свої права, як запобігти потраплянню до ситуації торгівлі людьми, комерційної сексуальної експлуатації дитини та сексуального насильства над дітьми, навчитися правил безпечної поведінки, а також почете про діяльність різних органів нашої держави та громадських організацій, яка спрямована на ваш захист і надання вам допомоги.*

Ці заняття будуть відрізнятися від звичайних шкільних уроків, на цих заняттях ми з вами будемо і вчитися, і трохи гратися, і влаштовувати невеликі сценки, і просто розмовляти. Ви також будете мати невеличке домашнє завдання. Воно буде даватися іноді перед темою, яку ви будете вивчати на наступному уроці, іноді після теми, що вже вивчили.

Варіант 2. Запропонувати спочатку висловитися учням та ученицям – з чого, на їхню думку, має складатися такий курс занять, чого вони будуть навчатися.

Наприклад: *«А як ви думаєте, що саме ми будемо вивчати протягом занять? Можу дати тільки одну підказку – заняття стосуються захисту ваших прав у скрутних ситуаціях».*

Варіанти відповідей, до яких бажано підвести або на яких акцентувати увагу:

- про порушення прав людини,
- про поїздки за кордон,
- про насильство над дитиною,
- хто може допомогти,
- як повернутись додому.

Варіант 3. Презентація занять може бути зроблена вчителем за допомогою РР презентації.

2. «Мозковий штурм» (7 хв.)

На цьому етапі пропонується виробити правила, яких будуть дотримуватися протягом усього курсу як учні, так і вчитель.

«Для того, щоб вам було цікаво вчитися, ми з вами повинні дотримуватися деяких правил поведінки, які ми разом встановимо із самого початку».

Правила записуються на великому аркуші паперу і вивішуються на стіні кімнати так, щоб кожен міг їх бачити і тримати в пам'яті.

Правила тренінгу:

- *приходити вчасно;*
- *позитивний настрій на роботу;*
- *бути доброзичливими стосовно себе та інших (не критикувати);*
- *говорити по черзі (не перебивати);*
- *вкладатися у відведений проміжок часу (не зловживати часом і увагою);*
- *говорити від свого імені;*

- добровільно брати участь в обговореннях;
- дотримуватися принципу конфіденційності;
- бути чутливим до різноманітностей;
- поважати думку кожного;
- бути ввічливими;
- бути уважними;
- бути собою.;
- бути активними.

3. Вправа «Очікування» (5 хв.)

Усім учням та ученицям видаються різнокольорові папірці (по 2-3 кожному), на яких вони записують, чого саме вони очікують від даного курсу чи від цього першого заняття. Після того, як учні та учениці закінчили записувати (на це дається 3 хвилини), кожен/кожна по черзі озвучує свої ідеї та наклеює папірці на спеціально підготовлений великий аркуш паперу, який потім вивішується на стіну кімнати для занять – таким чином, всі матимуть можливість бачити ці записи кожен день і аналізувати, які з них справджуються, які ні і чому ні.

4. Гра «Що трапилось?» (10 хв.)

Робота в парах. Учні та учениці об'єднуються в пари, кожній з яких роздаються картки з дуже стислим описом різноманітних ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини та торгівлею людьми. Кожен/кожна по черзі зачитує свою ситуацію і намагається визначити, чи є тут ознаки торгівлі людьми. Перед тим, як почати, учням та ученицям пропонується 2-3 хвилини на роздуми. Учитель підтверджує вірні відповіді і підказує тим, хто говорить неправильно.

Приклади ситуацій.

Ситуація 1. Юрій уже два місяці працює в Європі за туристичною візою. На початку другого місяця роботодавець сказав, що грошей не заплатити (експлуатація).

Ситуація 2. Михайло знайшов роботу в Росії за оголошенням в газеті. Заплативши фірмі гроші за працевлаштування, він разом з 23 чоловіками поїхав до Росії. Представник фірми повинен був зустрічати їх на пероні, але ніхто не зустрів. У місті їх ніхто не чекав – роботи не було навіть для місцевих жителів (ошукування).

Ситуація 3. Знайомий Сергія запропонував заробити багато грошей на будівництві в Польщі. Потрібен тільки квиток, а там роботодавець відкрив їм робочу візу. Прибувши на місце, Сергій дізнався, що буде працювати нелегально. У нього забрали паспорт, з території не можна було виходити. Жив він у бараках, працював без вихідних 14-16 годин на добу (ситуація торгівлі людьми).

5. Визначення поняття торгівлі людьми (5 хв.)

Варіант 1. Учитель дає визначення торгівлі людьми, роблячи акцент на тому, що ми підійшли до найважливішого поняття цього курсу. Учитель також має наголосити, що від торгівлі людьми потерпають жінки, чоловіки, діти.

Торгівля людьми – здійснення з метою експлуатації: вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми та покарання за неї, стаття 3).

Варіант 2. Можна спочатку запитати учнів та учениць, як вони можуть визначити це поняття, і записати варіанти відповідей на дошці або на фліпчарті.

6. «Мозковий штурм». Форми торгівлі людьми (10 хв.)

Варіант 1. Учитель/вчителька пояснює, що зараз усі разом визначать, яких форм може набувати торгівля людьми. На аркуші для фліпчарта (або на дошці) фіксуються міркування учнів та учениць на задану тему, після чого вчитель/вчителька підбиває підсумки вправи та узагальнює результати.

Варіант 2. Можна провести цю вправу в малих групах – якщо є в запасі достатньо часу на представлення роботи груп та узагальнення.

7. Завершальна вправа «Піраміда» (5 хв.)

Учитель/вчителька пропонує групі побудувати піраміду із знань та позитивних почуттів. Усі присутні говорять, покладаючи свою руку на руки інших, які враження отримали та які знання набули протягом цього заняття.

Корисна інформація!

«Мозковий штурм» – метод стимулювання ідей усіх учасників стосовно певної теми протягом обмеженого періоду часу.

Після презентації (оголошення та роз'яснення), теми, поняття, проблеми учасникам пропонується висловити свої ідеї, асоціації, коментарі, фрази, пов'язані з даною темою. Для сприяння активності учасників важливо дотримуватись певних правил проведення:

- пропозиції записуються без коментарів та засуджень;
- приймаються всі пропозиції;
- присутні не можуть коментувати пропозиції інших;
- заохочення кількості ідей, а не їх якості.

Перелік ідей використовується в подальшій роботі, яка може проходити у формі дискусії з розподілом пропозицій за категоріями.

Запитання до теми.

Що таке торгівля людьми?

Які форми торгівлі людьми ви знаєте?

Хто такий торговець людьми?

- Що таке країна постачання, країна призначення та країна транзиту?
- Що таке дозвіл на роботу?
- Хто такий працівник-мігрант?
- Що таке віза?
- Що таке громадянство?
- Що таке дозвіл на проживання?
- Що таке депортація?
- Що таке примусова праця?
- Що таке рабство?
- Чим відрізняється торгівля людьми від нелегальної міграції?
- Чи є тотожними поняття торгівлі людьми і торгівлі жінками?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 2.

1. Дайте письмову відповідь на питання: «Ми говоримо про проблему торгівлі людьми тому, що.....» (щодо причин виникнення явища).

Завдання для перевірки.

Заповніть таблицю та поясніть свій вибір:

Поняття або терміни, пов'язані з легальним перебуванням в країні	Поняття або терміни, пов'язані з нелегальним перебуванням в країні
Наприклад: віза дозвіл на роботу громадянство туристична віза працівник-мігрант	Наприклад: нелегальна міграція депортація арешт примусова праця

Теми рефератів та доповідей:

1. «Підходи до визначення поняття «торгівля людьми».
2. «Явище нерегульованої міграції в Україні та світі».
3. «Біженці та внутрішньо переміщені особи в сучасному світі».
4. «Аналіз відмінностей визначення торгівлі людьми в національному та міжнародному законодавстві».

Додаткові вправи за темою.

1. Перегляд першої серії відеододатка «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJJobRzkZ-sc0g>

2. Створення колажу (аплікації, зробленої з вирізок із журналів та газет, яка відображає асоціації з тим чи іншим терміном) чи малюнка до одного або декількох термінів з проблеми.

Список рекомендованих ресурсів:

1.Безсонова А., Литвинова Т., Руденко-Кардаш Л. та ін. Книга для тренерів: програма навчання фаховим навичкам. – К.: «Winrock International», 2002. – С. 120-122.

2. Вища освіта: інформ. вісник. – 2004. – №15 – С. 39-42.

3.Дорошок Т.О., Калашник О.А., Левченко Е.Б. и др. Как организовать деятельность по предотвращению торговли женщинами: практическое пособие для тренингов. – К.: Украинский ин-т социальных исследований, 2001. – С. 12-21.

4.Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

5.Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

6.Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858

7.Протидія торгівлі людьми: Україна (станом на 30 червня 2015 р.) <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>

8.Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 2. Причини поширення торгівлі людьми у світі і в Україні

Колесникова С.В.

Мета: дати уявлення учням та ученицям про зовнішні та внутрішні причини виникнення явища торгівлі людьми, ознайомити з основними причинами виникнення проблеми в Україні, розвивати вміння спонтанного висловлювання.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фліпчарт або аркуші для фліпчарта, фломастери, скотч, картки з питаннями, розрізані навпіл або на дві частини, годинник із секундною стрілкою.

Хід заняття

1. Розминка «Збери запитання» (5 хв.)

Кожному/кожній з учнів та учениць роздаються половинки або частини речень, що є запитаннями стосовно причин виникнення торгівлі людьми. За хвилину необхідно знайти свою другу половинку і скласти запитання. Якщо пара готова, вони дають вчителю якийсь умовний знак – наприклад, піднімають руки.

Для того, щоб швидше знайти пару, можна вставати з-за парт, пересуватися по кімнаті. По закінченні часу складені на цей момент запитання записуються на фліпчарті або дошці, і кожен та кожна вибирає найважливіше для нього/неї, пояснюючи свій вибір.

Приклади запитань.

1. Які є внутрішні і зовнішні чинники виникнення явища «торгівля людьми»?
2. Що штовхає людей на пошуки роботи за межами держави?
3. Чи є важливими малодосліджені психологічні фактори?
4. Чи спрощені зараз можливості для українських громадян подорожувати світом?
5. Чи сприяє зростання різниці між багатими та бідними державами виникненню явища «торгівля людьми»?
6. До якої групи причин належить погана обізнаність українських громадян щодо наслідків нелегального перебування за кордоном?

2. Вправа «Промова» (10 хв.)

Використовуючи своє домашнє завдання, учні та учениці мають виступити з промовою, яка розрахована на 1 хвилину, на тему «Причини поширення торгівлі людьми у світі і в Україні». Можна запропонувати уявити себе учасниками конференції з проблеми торгівлі людьми. Протягом часу, що дається на підготовку (2 хвилини), вони мають дати назву своєму виступу і подумати, про що саме зі своєї письмової відповіді вони говоритимуть протягом хвилини, можливо, скласти план промови. Слово надається по черзі. Головне правило – не припиняти говорити, доки не закінчиться відведена хвилина.

Після закінчення «конференції», якщо дозволяє час, можна провести аналіз вправи.

3. «Мозковий штурм» за темою «Причини торгівлі людьми» (10 хв.)

Аркуш фліпчарта або дошка ділиться на дві половинки: «зовнішні причини» та «внутрішні причини» (можна використовувати фломастери різного кольору для більшої наочності), з коротким поясненням учителя, що означає кожне з двох понять. За допомогою «мозкового штурму» учні та учениці записують ті причини, які вони встигли зрозуміти самостійно. Завдання вчителя на цьому етапі – контролювати, щоб були названі та обговорені основні з причин (див. Розділ 3 даного посібника).

4. Завершальна вправа «Остання гра»(5 хв.)

Попросіть учнів та учениць сісти в коло. Нагадайте їм, чим вони займались. Виберіть одну пару з тверджень, які наведені нижче, і запропонуйте кожному та кожній по черзі закінчити речення, без коментарів та дискусій. Залежно від часу та швидкості відповідей можете провести від 1 до 3-4 раундів. Ця вправа допомагає налагодити зворотний зв'язок.

Приклади тверджень.

- Найкраще в занятті було...
- Найгірше в занятті було...
- Найцікавіший в занятті момент...
- Найнудніше в занятті було...
- Мені зовсім не сподобалось ...
- Мені більш за все сподобалось...
- Я хотів/хотіла би більше... і менше...
- Більш за все мені сподобалось робити... Не сподобалось робити...
- Краще за все у мене вийшло...
- Гірше за все у мене вийшло...

Запитання до теми.

1. Які зовнішні причини виникнення явища торгівлі людьми ви знаєте?
2. Які існують внутрішні причини?
3. Як ви вважаєте, навіщо потрібні знання причин, що сприяють поширенню явища торгівлі людьми?
4. Чи є причини поширення торгівлі людьми однаковими в усіх країнах світу?
5. Як можна подолати деякі з цих причин?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 3.

1. Знайдіть і принесіть до класу оголошення щодо пропонування поїздки за кордон з будь-якою метою.

Завдання для перевірки.

До якої з причин ви б віднесли наступне висловлювання:

- я не можу знайти роботу;
- я – єдина годувальниця в моїй сім'ї;
- по-моєму, більш за все безробітних серед жінок;
- я не вірю, що за кордоном може бути погано;
- я не знаю, як там бути і працювати – за кордоном, – але знаю, що можу заробити багато грошей;
- я погоджуюсь на цю пропозицію – гірше мені все одно не буде;

- я не буду звертатися по допомогу – все одно правоохоронці не допоможуть;
- за законом цієї держави те, що мене змушують робити, – в межах закону.

Теми доповідей та рефератів:

1. «Становище жінки в сучасній Україні».
2. «Економічне становище України і проблеми працевлаштування».
3. «Стан правової інформованості в Україні як чинник поширення явища торгівлі людьми».
4. «Домашнє насильство як чинник поширення явища торгівлі людьми».

Додаткові вправи за темою:

Перегляд першої серії відеододатка «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

Список рекомендованих ресурсів:

1.Безсонова А., Литвинова Т., Руденко-Кардаш Л. та ін. Книга для тренерів: програма навчання фаховим навичкам. – К.: «Winrock International», 2002. – С. 120-122.

2. Вища освіта: інформ. вісник. – 2004. – №15 – С. 39-42.

3.Дорошок Т.О., Калашник О.А., Левченко Е.Б. и др. Как организовать деятельность по предотвращению торговли женщинами: практическое пособие для тренингов. – К.: Украинский ин-т социальных исследований, 2001. – С. 12-21.

4.Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

5.Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858

6.Протидія торгівлі людьми: Україна (станом на 30 червня 2015 р.) <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>

7.Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 3. Шляхи потрапляння українських громадян до рук торговців людьми

Колесникова С.В.

Мета: Ознайомити учнів та учениць з основними шляхами потрапляння українських громадян до тенет торговців людьми. Скласти уявлення про види пропозицій або оголошень про роботу за кордоном, навчити вирізняти «слизькі» оголошення. Виокремити основні моменти, на які потрібно звертати увагу при виїзді за кордон, розвивати вміння аналізу та узагальнення, формувати відчуття командної роботи.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: декілька наборів оголошень у газетах (із закресленими назвами та адресами фірм) про працевлаштування або навчання за кордоном, об'яви шлюбних агенцій; маркери, фліпчарт.

Хід заняття

1. Розминка «Асоціації» (5 хв.)

Варіант 1. Учні та учениці сідають у коло. Першому учневі або учениці вчитель/вчителька називає слово або словосполучення, пов'язане з темою заняття, наприклад: «робота за кордоном» або «програма молодіжного обміну». У відповідь учень або учениця має сказати слово, яке асоціюється з ним, – наприклад, «оголошення», «роботодавець», «студент». Кожні наступні учасники та учасниці гри дають свої асоціації з попереднім (не з першим) словом. Таким чином утворюється ланцюжок асоціацій, які записуються на дошці або фліпчарті.

Варіант 2. Асоціації даються тільки з тим словом, яке запропонує вчитель/вчителька.

Варіант 3. Після проведення розминки можна акцентувати увагу учасників на тому, що слова асоціації відображають те коло понять, які будуть необхідні під час вивчення даної теми, ще раз їх згадати, доповнити, обговорити.

Підкреслити важливість понять можна таким чином.

«Гра закінчилася, але якщо ви подивитесь на те, що записано на дошці/фліпчарті, то побачите: саме про ці поняття ми маємо нагоду поговорити сьогодні» або:

«Для чого ця гра? Тепер, якщо ми подивимось на дошку/фліпчарт, то побачимо, що саме ці слова або поняття можуть бути сходинками, які ми будемо долати крок за кроком протягом заняття».

2. Аналіз оголошень (20 хв.)

Учнів та учениць об'єднують в малі групи, кожній групі видається набір газетних оголошень (див. додаток).

Протягом 3-5 хв. учні та учениці мають можливість переглянути їх та відповісти на такі запитання:

- На що ви звертали увагу під час читання оголошення?

- Які рекламні оголошення викликали у вас найбільшу підозру? Чому?
- За якими рекламними оголошеннями ви поїхали б за кордон? Чому?

Наступні 5-7 хв. учні та учениці презентують результати обговорення в групах та аналізують ситуацію в цілому:

- Які найбільш поширені шляхи виїзду за кордон для українських громадян? Підсумувати ще раз можливі шляхи потрапляння до тенет торговців.

Перед виконанням наступної вправи можна поставити питання.

- Чому люди довіряють оголошенням?
- Як можна охарактеризувати людину, що найбільше ризикує потрапити до тенет торгівлі людьми?

3. Рольова гра (15 хв.)

Варіант 1. Учні та учениці об'єднуються в групи по 2-3 особи. Кожна група має представити невеличку сценку «звертання за оголошенням» (один із шляхів потрапляння за кордон): робота за кордоном, навчання, знайомство через Інтернет і т. ін. Один або двоє з членів групи мають бути стороною, яка пропонує виїзд, інші члени групи – це ті, хто звертається за оголошенням. Час на підготовку – 7-10 хв. Після представлення сценок можливі запитання та обмін враженнями.

Сценки можуть також бути представлені пантомімою – тоді виникне простір для запитань та подальшої дискусії.

Варіант 2. Замість рольової гри можна влаштувати показ та обговорення 2-ї серії відеододатку, використовуючи стоп-кадр або інші методи дискусії.

4. Завершальна вправа «Дерево побажань»(5 хв.)

Кожному/кожній учневі та учениці роздаються маленькі аркушки паперу. На них вони пишуть свої побажання людині, яка їде за кордон. Можливе формулювання завдання:

«А тепер на базі тих знань, які ви отримали протягом сьогоденного заняття, вам пропонується побути експертом і побажати або порадити щось людині, яка збирається за кордон».

Варіанти порад:

- не довіряйте чужим людям,
- не віддавайте документи,
- обов'язково підписуйте контракт,
- перевірте медичні дані про майбутнього чоловіка (дружину),
- перевірте ліцензію фірми,
- не перевищуйте термін дії візи,
- візьміть із собою телефони посольства, громадських організацій в іншій країні.

(Ще поради див. Розділ 3 цього посібника)

Учні та учениці записують на аркуші паперу свої побажання і приклеюють їх до «дерева побажань», намальованого на фліпчарті. Перед тим, як приклеїти свій аркушик, кожен та кожна з учнів та учениць зачитує написане.

Корисна інформація: зверніть увагу, що при використанні варіантів завдань, поданих у розробці заняття, бажано враховувати необхідність перепланування часу на завдання.

Запитання до теми.

1. Як люди можуть дізнатися про пропозиції поїхати за кордон?
2. Якими можуть бути шляхи потрапляння до рук торговців людьми?
3. Як відрізнити сумнівні пропозиції?
4. Що таке система au pair?
5. Як перевірити діяльність фірми посередника з працевлаштування за кордоном?
6. Чи можливо перевірити діяльність шлюбних агенцій?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 4.

Ви отримуєте тексти або уривки із законодавчих актів і також бланк відповідей на запитання. Ознайомившись із текстами законів, запишіть відповіді на поставлені запитання.

Бланк відповідей:

Назва законодавчого акта	Дата та місце підписання (ратифікації)	Як захищає

Завдання для перевірки.

Визначте, що потрібно пам'ятати при виїзді за кордон стосовно таких критеріїв (заповніть таблицю):

Фірма-посередник із працевлаштування за кордоном	
Туристична фірма	
Шлюбна агенція	
Оплата послуг фірми посередника	
Трудовий договір з роботодавцем	
Країна, до якої їдете	
Умови роботи	
Знання іноземної мови	
Віза	
Паспорт	

Теми рефератів та доповідей:

1. «Працевлаштування за кордоном: точка зору телеглядача».
2. «Туризм і відпочинок у країнах Західної Європи для українських громадян».
3. «Програми обміну студентами між Україною та країнами Європи».
4. «Навчання за кордоном: можливості та реалії».

Додаткові вправи за темою.

1. Перегляд другої серії відеододатку «Запобігання торгівлі людьми» з подальшим обговоренням або обговоренням із використанням стоп-кадру. Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZ-sc0g>
2. «Мозковий штурм» – «Шляхи потрапляння українських громадян до торговців людьми».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 72 с. http://la-strada.org.ua/ucpr_mod_library_view_175.html
2. Національна гаряча лінія з питань попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Статистичні дані за січень-червень 2015 р. [file:///C:/Users/Nataliia/Downloads/20150604165923_%D1%82-%D0%BB+%D0%B3%D0%B4_update_2%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Nataliia/Downloads/20150604165923_%D1%82-%D0%BB+%D0%B3%D0%B4_update_2%20(2).pdf)
3. «Рівень обізнаності українців щодо питань безпеки дітей в Інтернеті». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper
4. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
5. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
  - www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці;
  - www.un.org.ua ООН в Україні;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 4. Законодавча база щодо запобігання торгівлі людьми

Колесникова С.В.

Мета: ознайомити учнів та учениць з діючим національним та міжнародним законодавством з проблеми торгівлі людьми, навчити використовувати законодавчі акти як захист у ситуації торгівлі людьми, розвивати пам'ять, кмітливість, виховувати почуття поваги до законодавства.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: цитати законодавчих актів щодо проблеми, без назви, розрізані на частини.

Хід заняття

1. Розминка «Доміно» (8 хв.)

Учні та учениці сідають у коло. Запропонуйте комусь почати і визначити дві свої характеристики «за правилом доміно», наприклад: «З лівого боку я люблю солодке, з правого боку я маю двох братів». Потім всі по черзі мають продовжити, назвавши спочатку ту характеристику, яка є спільною між ним/нею і попереднім учнем або ученицею, а потім «з вільного боку» додати свою, наприклад: «З правого боку я люблю солодке, з лівого боку в мене зелений колір очей». Якщо якась із характеристик не знаходить «спільника» і доміно не може продовжуватись, запропонуйте учням та ученицям назвати іншу, для того, щоб ланцюжок відновився. У кінці гри кожен та кожна з учнів та учениць будуть пов'язані з кимось іншим.

2. Вправа «Правда чи ні?» (12 хв.)

Варіант 1. Вправа виконується на основі домашнього завдання. Попросіть учня або ученицю, використовуючи заповнений удома бланк відповідей на запитання, назвати якесь зі своїх тверджень і запитати: «Правда чи ні?». Причому попередьте їх, що вони мають вирішити для себе, чи будуть якимось змінювати твердження. Суть вправи полягає в тому, що учень або учениця можуть навмисно змінити правильну відповідь на неправильну, ставлячи цим завдання іншим – вирішити, правду чи неправду він або вона кажуть. Якщо хтось угадує, правда це чи ні (якщо ні, автор твердження має сказати правильне), йому або їй передається черга сказати своє твердження. У випадку, коли автори твердження відповідають неправильно, вчитель може вступити в гру і підказати правильну відповідь.

Варіант 2. Замість цієї вправи можна використати гру «Бінго»: заздалегідь готується бланк для гри – звичайний аркуш паперу формату А4 ділиться на квадрати. У кожному з квадратів вписується запитання. Учні та учениці мають підійти до кожного/кожної і запитати, чи знає він/вона відповідь на одне з питань, яка потім вписується в бланк. У свою чергу, можна запитати того, хто підійшов, відповідь на запитання, яке цікавить. Учні та учениці не можуть відповідати самі, бланк повинен бути заповнений іншими. Якщо хтось з учнів/учениць має повністю заповнений бланк, він/вона каже: «Бінго!», гра зупиняється, і аналізуються відповіді.

3. Вправа «Мозаїка» (20 хв.)

Учні та учениці об'єднуються у пари або навіть у малі групи. Парам або групам роздаються уривки з текстів різних законодавчих актів, без назви, розрізані на частинки. Завдання полягає в тому, щоб скласти цей уривок і відповісти, з якого законодавчого акта його було взято.

4. Завершальна вправа «Снігова куля» (5 хв.)

Учні та учениці створюють коло. За бажанням або за визначенням учителя учень/учениця, який/яка починає «ліпити снігову кулю», вигадує речення, в складі якого буде назва одного із законодавчих актів з проблеми.

Наступні учасники мають повторити речення дослівно і додати до нього своє, яке також буде містити одну з назв законів. Гра продовжується по колу, допоки черга не дійде до першого/ої учня/учениці – він/вона має повторити всі речення інших і довершити «снігову кулю».

Запитання до теми.

1. Чому вивчення законодавчих актів є важливим для розуміння проблеми торгівлі людьми?
2. Яке законодавство з проблеми торгівлі людьми існує в Україні?
3. Яке міжнародне законодавство з проблеми торгівлі людьми існує у світі?
4. Які міжнародні документи містять положення щодо торгівлі людьми?
5. Яке покарання за торгівлю людьми передбачається в Кримінальному кодексі України?
6. Як закон захищає?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 5.

1. Прочитати Загальну декларацію прав людини та Конвенцію ООН про права дитини.
2. Виписати основні права людини та дитини.

Завдання для перевірки.

1. Розташуйте законодавчі акти з датами прийняття у хронологічній послідовності.
2. Визначте, про який документ ідеться?
  - Прийнятий: 16 грудня 1966 р., набув чинності 23 березня 1976 р. (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права).
  - Надає дитині права і забезпечує повагу її прав як у мирний період, так і під час збройних конфліктів (Конвенція про права дитини).
  - Прийнятий 10 грудня 1948 р. (Загальна декларація прав людини).
  - Уперше дає міжнародне визначення поняття «торгівля людьми» (Протокол про заборону торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності).

- Прийнятий 2 грудня 1949 р., набув чинності 25 липня 1951 р. (Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами).
- У новому варіанті документа стаття №124 стала статтею №149 (Кримінальний кодекс України).
- Прийнятий 20 листопада 1989 р., набув чинності 2 вересня 1990 р. (Конвенція про права дитини).
- Разом з факультативними протоколами становить Міжнародну хартію про права людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права).
- Прийнятий у грудні 1993 р. (Декларація ООН «Про викоренення насильства стосовно жінок»).
- Ставить за мету сприяти міжнародному співробітництву задля запобігання транснаціональній організованій злочинності (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності).
- Прийнятий 18 грудня 1979 р., набув чинності 3 вересня 1981 р. (Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок).
- Прийнятий у 1995 р. (Пекінська платформа дій).
- Визначає детальні вимоги до визнання протизаконними порушень прав дитини в контексті торгівлі дітьми, дитячої проституції і порнографії (Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії).
- Прийнятий 15 листопада 2000 р., набув чинності 25 грудня 2003 р., ратифікований 4 січня 2004 р. (Протокол про заборону торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності).
- Вимагає усвідомити, що насильство стосовно жінок демонструє історичну нерівність владних відносин між жінками та чоловіками (Декларація ООН «Про викоренення насильства стосовно жінок»).
- Прийнятий 15 листопада 2000 р., набув чинності 29 вересня 2003 р., ратифікований 4 січня 2004 р. (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності).
- Прийнятий 16 травня 2005 р., підписаний Україною 17 листопада 2005 р., ратифікований 21 вересня 2010 р., набрав чинності 1 березня 2011 р. (Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми).

Теми рефератів та доповідей:

1. «Проблема торгівлі людьми як проблема організованої злочинності».
2. «Інтерпол та його діяльність стосовно боротьби з торгівлею людьми».
3. «Торгівля людьми – грубе порушення прав людини».
4. «Порядок звернення за захистом до органів державної виконавчої влади та прокуратури».

5. «Порядок звернення за судовим захистом, адвокатський захист».
6. «Механізм подання заяв та скарг до міжнародних організацій».

Додаткові вправи за темою.

1. Вправа «Талісман»: який з законів я б обрав/ла своїм талісманом – визначити закон та підсумувати його в найважливіших фраззах, які б вмістилися на медальйон талісман, пояснити свій вибір.
2. Перегляд третьої серії відеододатку «Запобігання торгівлі людьми» та її обговорення.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Брандер П., Гомес Р., Кин Э., Леминер М. и др. Компас: пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи / Под ред.: Брандер П., Кин Э., Леминер М. – Венгрия: Council of Europe, 2002. – С. 338-341, 455-474.
2. Вища освіта: інформ. вісник. – 2004. – №15 – С. 5-58.
3. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
4. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html
5. Тейлор М. Європейська конвенція з прав людини: відправні пункти: матеріали для вчителів. – Україна: Департамент управління документальною інформацією, 2002. – матеріали: 1, b, c, d.
6. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=37-39-17>
7. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858
8. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
  - www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці;
  - www.un.org.ua ООН в Україні;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 5. Торгівля людьми як порушення прав людини

Колесникова С.В.

Мета: сформувати уявлення учнів та учениць про права людини, які вона має від народження, а також про те, які права порушуються в ситуації торгівлі людьми, розвивати навички безпечної поведінки, формувати почуття співпереживання та поваги до прав інших людей.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фрукти чи овочі, кількість яких відповідає кількості учнів та учениць; описи ситуацій, де присутнє порушення прав людини, маркери, аркуші для фліпчарту, скотч, дошка.

Хід заняття

1. Розминка «Лимон» (5 хв.)

Кожний/кожна з учнів та учениць отримує лимон або якийсь інший фрукт чи овоч (усі отримують однакові плоди – наприклад, лимони, яблука). За 1-2 хвилини необхідно віднайти такі риси цього плоду, які б вирізняли його від йому подібних – особливості форми, якісь ушкодження і т. ін. Потім учитель/вчителька збирає плоди до однієї купи і пропонує учням та ученицям віднайти свій.

Висновок: усі ми різні, але всі рівні і маємо однакові права.

2. Гра «Мої права» (10 хв.)

Варіант 1. Швидка командна гра. Клас або група об'єднується методом жеребкування на 2 команди, які після цього делегують свого представника. За визначений період часу кожен з делегатів має записати на дошці або на фліпчарті якнайбільше прав людини, які він/вона згадає.

Наприклад,

кожна людина має право на:

- громадянство;
- недоторканість житла;
- відпочинок і дозвілля;
- освіту;
- вільне пересування;
- особисте життя...

Варіант 2. Для ускладнення завдання (якщо дозволяє час) можна запропонувати записувати відмінні права – тобто ті, які поки ще не записані протилежною стороною.

3. Аналіз ситуацій (15 хв.)

З кожної з команд сформувати щонайменше 2-4 малі групи. Кожна група отримує опис ситуації, занотованої нібито зі слів свідка або людини, що потрапила в цю ситуацію.

Завдання полягає в такому: групи за обмежений проміжок часу мають проаналізувати короткі описи ситуацій, які їм запропоновані, і відповіді на запитання, які права були порушені.

Бажано, щоб ситуації були близькі до поняття торгівлі людьми, але випадок торгівлі людьми бажано не пропонувати – це дасть пріоритет одній з груп під час виконання наступного завдання. Однак, аналізуючи відповіді груп, можна запитати, чи присутній був факт торгівлі людьми?

Приклади ситуацій.

Ситуація 1. «...мене зачинили в окремій кімнаті в готелі, нікуди не випускали, хоча і годували хлібом та водою, але вони приходили кожен день і питали, чи я знаю, де мій брат, казали, що поки я не відповім, мене нікуди не випустять...».

Ситуація 2. «... я навчалася в інституті півроку, але за жоден місяць не отримала стипендії, далі гірше, мені стали забороняти приходити на деякі заняття, за які я не заплатила якийсь попередній внесок...».

Ситуація 3. «...я бачила, як обікрали людину, приїхала поліція, і мене затримали за підозрою у скоєнні злочину, а людина, яка його скоїла, свідчила проти мене, мене не слухали, мої аргументи нікого не цікавили...».

4. «Мозковий штурм» теми «Права, порушені в ситуації торгівлі людьми» (10 хв.)

На фліпчарті записуються права людини, які порушуються в ситуації торгівлі людьми, – учні та учениці генерують ідеї всі разом.

Права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми:

- право на життя, свободу та безпеку;
- свобода від рабства;
- рівність перед законом;
- свобода пересування та проживання;
- свобода від несанкціонованого затримання, арешту чи вигнання;
- свобода від знущань та жорстокості, негуманного чи принизливого ставлення, покарання;
- свобода думки, совісті та віросповідання;
- право на працю, створення профспілок та приєднання до профспілок;
- право на відповідний рівень життя;
- право на відпочинок;
- свобода одруження.

5. Завершальна вправа «Валіза» (5 хв.)

Намалюйте на аркуші для фліпчарта валізу і попросіть усіх присутніх по черзі сказати, щоб вони хотіли взяти з собою в дорогу з тих знань (можливо, і відчуттів), які вони набули на тренінгу.

Корисна інформація: у разі необхідності, час, відведений для аналізу ситуацій, можна збільшити за рахунок однієї з вправ.

Запитання до теми.

1. Коли була прийнята Загальна декларація прав людини?
2. Які права людини ви знаєте?
3. Які права гарантує Конституція України?
4. Які права людини порушуються в ситуації торгівлі людьми?
5. Які права дитини порушуються? Чому необхідно їх розрізнити?

Завдання для домашньої роботи:

намалювати малюнки на теми прав людини, використовуючи Загальну декларацію прав людини та Конституцію України. Попередньо вчитель розподіляє кожному учню або групі, за якими саме статтями вони мають малювати. На наступному заняття учні демонструють свої малюнки, інші – вгадують, які саме права та свободи тут відображено.

Завдання для перевірки.

1. *Доповніть наступні формулювання і поясніть, звідки вони походять:*
  - ...право на... свободу та особисту недоторканість...
  - ніхто не повинен зазнавати... такого поводження, що принижує його гідність...
  - ...право на громадянство...
  - кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти...
  - ...шлюб може укладатися тільки при вільній і повній...
  - ...вільно пересуватися...
  - ...затримання або вигнання...
  - ...зазнавати... посягання на таємницю...
  - ...право володіти майном як одноособово...
  - ...свою релігію та переконання...
  - освіта повинна бути...
  - ...розумне обмеження робочого дня...
  - ...всі діти...повинні...

2. *Заповніть таблицю:*

Права	Документи, що їх гарантують

Теми рефератів та доповідей:

1. «Правовий статус особи – що це?».
2. «Міжнародні механізми забезпечення прав людини».
3. «Права дітей та їхня реалізація в Україні».
4. «Стан забезпечення прав людини в нашій країні в різні історичні періоди».

Додаткові вправи за темою.

1. Перегляд третьої серії відеододатку «Запобігання торгівлі людьми» з подальшим обговоренням. Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

Список рекомендованих ресурсів:

1. Брандер П., Гомес Р., Кин Э., Леминер М. и др. Компас: пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи / Под ред.: Брандер П., Кин Э., Леминер М. – Венгрия: Council of Europe, 2002. – С. 338-341, 455-474.

2. Вища освіта: інформ. вісник. – 2004. – №15 – С. 5-58.

3. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

4. Оссе А. Матеріали для обговорення: посібник для викладача з теми «Поліція і права людини». – Страсбург: Council of Europe, 2002. – с. 27-29, 51-52.

5. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

6. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_view_171.html

7. Тейлор М. Європейська конвенція з прав людини: відправні пункти: матеріали для вчителів. – Україна: Департамент управління документальною інформацією, 2002. – матеріали: 1, b, c, d.

8. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 6. Поїздка за кордон: як забезпечити себе

Колесникова С.В.

Мета: перевірити існуючі знання та уявлення про проблему торгівлі людьми, поїздки за кордон з метою працевлаштування, навчання, одруження або іншою метою, про легальне та нелегальне перебування в іншій країні, наслідки нелегального перебування; розвивати вміння роботи в групі; виховувати толерантність.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: маркери, фліпчарт або «біла» чи звичайна дошка, аркуші для фліпчарта, блок кольорових папірців, скотч.

Хід заняття

1. Розминка «Те, чого я не бачу» (10 хв.)

Для проведення цієї розминки вчителю/вчительці потрібно заздалегідь підготувати декілька (2-3) предметів, кожен з яких можна вмістити в долоні (це можуть бути, наприклад, маленькі іграшки або канцелярські предмети). Бажано, щоб підібрані предмети були схожі між собою за формою (наприклад, округлі чи довгі) – це має заплутувати учнів та учениць і зробити гру більш цікавою.

Учні та учениці сідають у коло. Учитель/вчителька просить одного/одну з учнів/учениць заплуштити очі і передає йому/їй один з предметів. Учень/учениця повинні, не відкриваючи очей, охарактеризувати те, що він/вона тримає перед собою:

- сказати, якої воно форми,
- чи має частини,
- з чого воно зроблене,
- як його можна застосувати.

Інші не можуть ані заперечити, ані підказати приятелю. Тепер учень/учениця може розплющити очі і дізнатися, що тримав/тримала в руках. Учитель/вчителька дістає інший предмет, і гра продовжується.

Висновок. Якщо ми не знаємо напевно, що являє собою предмет, можливе існування кількох варіантів його інтерпретацій і, відповідно, кілька способів використання. Так і з різними ситуаціями: не знаючи тих чи інших обставин, ми можемо розуміти їх по-своєму і діяти відповідно до свого бачення, яке може дуже відрізнятись від дійсності. Тому важливо передбачувати наслідки ситуації, зважувати свої думки перед прийняттям рішень, а для цього необхідно дізнаватись якомогабільше інформації для прийняття виваженого рішення.

2. Дебати «Суперечка експертів» (25 хв.)

Тему дебатів можна сформулювати так: «Переваги та недоліки життя за кордоном» або «Працевлаштування за кордоном: «за» і «проти».

Варіант 1. Клас об'єднується у 2 групи. Кожній з малих груп дається завдання виробити аргументи якоїсь із двох позицій, заявлених у темі дебатів.

Наприклад, якщо це «Працевлаштування за кордоном: «за» і «проти», одній з малих груп потрібно висловитись «за», іншій «проти» і надати свої аргументи. Групи працюють над виробленням власної позиції (10 хв.), після чого по черзі представляють результати іншим учням/ученицям (5 хв.). Тільки після того, як група висловила всі свої думки на користь тієї чи іншої точки зору, члени іншої групи мають право ставити свої запитання та намагатися переконати в протилежному (10 хв.).

Можливі варіанти.

«За»:	«Проти»:
висока заробітна плата,	небезпека захворіти за кордоном,
високий рівень життя,	порушення умов контракту – до кого звернутись?
повага до прав людини,	зневажливе ставлення до робітників-мігрантів,
вивчення культури та мови,	незнання мови і культури країни,
можливість подивитися світ.	важка праця.

Переваги та недоліки життя за кордоном

Переваги:	Недоліки:
високий рівень життя,	зневажливе ставлення до мігрантів,
гарні побутові умови,	важко пристосуватись до культури (культурний шок),
можливість отримати гарну роботу (побудувати кар'єру) чи вступити до престижного навчального закладу,	проблеми з візами і поїздками додому,
можливість гарно відпочити,	необхідність отримання дозволу на проживання,
можливість проявити себе.	проблеми з нелегальним становищем.

Варіант 2 (для активних класів). Учитель/вчителька заздалегідь готує твердження щодо працевлаштування, навчання або іншої мети поїздки за кордон (див. Варіант 1, можливі аргументи). Уже перебуваючи в класі, він/вона ділить кімнату навпіл за допомогою крейди, білого скотчу або мотузки. Далі повідомляє класові/групі про те, що зараз буде читати твердження, з якими вони можуть погоджуватися чи не погоджуватися (утримуватися, за правилами, не можна). Згідно зі своїм переконанням, учні та учениці можуть ставати по той чи інший бік лінії поділу: по один бік, якщо відповідь – так, по інший – ні (місце знаходження сторін відносно стрічки вказує вчитель/вчителька). Коли учні та учениці розділилися, вчитель/вчителька запрошує когось пояснити свою позицію. Інша сторона має переконати у протилежному.

Після закінчення вправи бажано провести аналіз дискусії, що відбулась, розрядити напружені моменти, що виникли під час дискусії, спрямувати учнів та учениць у позитивне русло. Для цього можна використовувати схему аналізу, що подана в методичних рекомендаціях до цього курсу.

4. Завершальна справа (10 хв.)

Варіант 1. Запропонуйте учням та ученицям знову сісти в коло і по черзі закінчити фразу «Я сьогодні зрозуміла/зрозумів...»

Варіант 2. Перегляд першої серії відеододатку до підручника «Запобігання торгівлі людьми».

Запитання до теми.

1. Які загальні уявлення про проблему торгівлі людьми ви отримали під час заняття?
2. З якою метою люди можуть їхати за кордон?
3. Залежно від мети поїздки, у чому бажано бути особливо уважним?
4. Які позитивні моменти поїздки за кордон ви можете назвати?
5. Чого потрібно остерігатися?
6. Що може очікувати людину у випадку нелегального перебування в країні?
7. Коли вперше з'явилося поняття «біле рабство» (за наявності доповіді з цього питання)?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 7.

1. Ознайомитися з листівками або іншою друкованою продукцією різноманітних громадських організацій, вміти відповісти, чим займається кожна з організацій.

Завдання для домашньої роботи.

1. Влаштуйте дискусію з членами вашої родини або друзями стосовно поїздки за кордон, але тепер ви будете виступати в ролі експертів, після чого напишіть статтю щодо результатів дискусії.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Історичний аспект проблеми торгівлі людьми».
2. «Огляд преси стосовно подорожей за кордон, проблеми торгівлі людьми або нелегальної міграції».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективы / Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Украина», 2011. – 132 с. Режим доступу: www.la-strada.org.ua

2. Брандер П., Гомес Р., Кин Э., Леминер М. и др. Компас: пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи / Под ред.: Брандер П., Кин Э., Леминер М. – Венгрия: Council of Europe, 2002. – С. 338-341, 455-474.

3. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

4. Оссе А. Матеріали для обговорення: посібник для викладача з теми «Поліція і права людини». – Страсбург: Council of Europe, 2002. – с. 27-29, 51-52.

5. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

6. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

7. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 7. Шляхи протидії торгівлі людьми. Можливості державних структур, громадських та міжнародних організацій. Діяльність громадських організацій за кордоном

Ковальчук Л.Г.

Мета: ознайомити з можливостями різних структур щодо протидії торгівлі людьми, надати відомості про те, куди можна звернутися в разі небезпеки; розвивати вміння узагальнювати інформацію, виділяти основне та другорядне, категоризувати поняття; виховувати активну позицію щодо можливостей захисту своїх прав.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: дошка.

Хід заняття

1. Вступне слово (2 хв.)

Відповідно до міжнародних та національних стандартів протидія торгівлі людьми здійснюється переважно у трьох напрямках: запобігання, соціальна допомога потерпілим, переслідування злочинців. Майже всі структури залучені до того чи іншого напрямку діяльності, в залежності від своїх функцій, обов'язків та можливостей. Так, правоохоронні органи переважно займають-

ся переслідуванням злочинців, а запобіганням та наданням допомоги – різні державні структури та неурядові організації.

2. Розминка (10 хв.)

Варіант 1. «Мозковий штурм».

Які державні структури ви знаєте залучені до протидії торгівлі людьми? Назви яких неурядових організацій України ви можете навести? Які іноземні неурядові організації вам відомі? Назвіть міжнародні організації.

Відповіді можна оформити у вигляді таблиці:

Державні структури	Неурядові організації (України та іноземні)	Міжнародні організації

Варіант 2. Робота в малих групах.

Учням та ученицям було задане домашнє завдання підготувати інформацію про діяльність деяких державних структур, неурядових організацій та міжнародних організацій. Це можуть бути реферативні повідомлення або короткі доповіді. Рекомендуємо диференціювати завдання: одна група учнів та учениць готує повідомлення про діяльність державних структур, інша – про діяльність неурядових організацій, решта – про роботу міжнародних організацій.

Учасники, об'єднавшись у групи, повинні заповнити таблицю. Важливо, щоб у групі були учасники, котрі готували різні повідомлення.

Варіант 3. Учителю/вчителька називає організацію чи державну установу, а учні та учениці записують назву у таблицю, запропоновану у варіанті 1. Потім порівнюють результати.

Варіант 4. Учителю/вчителька готує на аркушах паперу або на дошці назви організацій чи державних установ. Учні та учениці записують їх по групах – державні установи, неурядові організації, міжнародні організації.

Про діяльність державних структур, неурядових та міжнародних організацій щодо протидії торгівлі людьми див. в Розділі 3.

3. Основна частина (15 хв.)

Варіант 1. Робота в малих групах.

Учні та учениці попередньо отримали завдання знайти повідомлення про діяльність різних інституцій з питань протидії торгівлі людьми. Об'єднавшись у групи, вони отримують завдання зробити презентацію діяльності організації: назва, мета діяльності, основні напрями, основні досягнення тощо.

Варіант 2. Робота в малих групах.

Інформацію про діяльність різних інституцій у напрямі протидії торгівлі людьми учні та учениці отримують безпосередньо на уроці. Знайомляться з нею і готують презентацію (у вигляді опису або реальних історій звернень (виробити основне).

4. Підбиття підсумків (13 хв.)

Для розв'язання такої складної проблеми, як торгівля людьми, необхідне об'єднання зусиль державних структур, неурядових організацій та міжнародних спільнот на території України і за кордоном.

Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, орієнтована на надання інформаційної підтримки та практичної допомоги людям. Подбати про власну безпеку або, в разі необхідності, про отримання необхідної допомоги – обов'язок кожної людини.

Варіант 1. Отриману інформацію можна внести в таблицю:

Державні структури	Неурядові організації (України та іноземні)	Міжнародні організації
Основна допомога та підтримка		

Варіант 2. Робота в групах.

Учитель/вчителька готує перелік видів допомоги та підтримки на аркушах паперу. Розрізає на стрічки та змішує, роздає кожній групі комплект. Учні та учениці розкладають стрічки по колонках таблиці на великому аркуші або на парті. Під час презентації учні/учениці коментують, які саме державні структури чи організації займаються цими видами діяльності.

Можливий варіант видів допомоги та підтримки:

- «гаряча лінія»,
- працевлаштування,
- медична допомога потерпілим,
- професійне навчання,
- матеріальна допомога,
- захист потерпілих від подальших переслідувань,
- проведення лекцій та тренінгів,
- отримання інформаційних матеріалів,
- допомога у поверненні громадян України з-за кордону,
- пошук безвісти зниклих за кордоном,
- фінансування діяльності,
- оздоровлення дітей потерпілих осіб,
- надання кредитів на підприємницьку діяльність,
- розкриття злочинів,
- інформація про країну перебування.

Запитання до теми.

1. Які основні напрями протидії торгівлі людьми?
2. Куди можна звернутися родичам та близьким, якщо людина зникла за кордоном?
3. Яку допомогу потерпілим надають державні установи?
4. Яку діяльність виконують неурядові організації?
5. Якщо людина потрапила в біду за кордоном, куди вона може звернутися по допомогу?
6. Чому важливо поширювати інформацію про можливу небезпеку поїздки за кордон серед своїх ровесників та в колі сім'ї?

Завдання для домашньої роботи.

1. Створити власну правозахисну організацію. Визначити її назву, мету, основні напрями діяльності, лозунг, логотип. Обґрунтувати своє рішення.
2. Заповнити таблицю:

Проблемна ситуація	Куди звернутися по допомогу
Людина пропала безвісти за кордоном	Міліція, відділ боротьби із злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національна „гаряча лінія”
Потерпіла людина потребує медичної допомоги	Соціальні служби, неурядові організації
Потерпіла людина не хоче їхати одразу додому	Реабілітаційний центр, притулок
Громадянин/ка України загубив/ла свій паспорт за кордоном	Консульство/посольство України
Людину примушують до праці за кордоном	Консульство/посольство України, неурядові організації за кордоном
Людина збирається за кордон, і їй необхідна консультація	Національна „гаряча лінія”, неурядові організації, консульство/посольство іноземної країни в Україні

Завдання для перевірки.

1) *Доповніть речення:*

1. Основними напрямками протидії торгівлі людьми є...
2. Правоохоронні органи займаються переважно...
3. Неурядові організації в Україні залучені до...
4. Якщо людина збирається за кордон і хоче отримати більше інформації про безпечну поїздку, вона може...
5. Перебуваючи за кордоном, у разі необхідності, громадянин/ка України може звернутися за допомогою до...

6. Якщо потерпілий/а від торгівлі людьми потребує допомоги, він/вона може звернутись до...

7. Комплексну допомогу можна отримати у...

8. Якщо організація має намір отримати кошти на певну діяльність, вона може скласти проект і подати його...

9. Якщо громадянин/ка України, перебуваючи за кордоном, загубив/ла свій паспорт, необхідно звернутися...

10. Основна місія діяльності міжнародних організацій на території України...

11. У нас в області проблемою запобігання торгівлі людьми займаються такі організації...

12. Отримати більше інформації про країну, куди людина збирається їхать, можна у...

13. Основними міжнародними організаціями на території України, що працюють у напрямі протидії торгівлі людьми, є...

14. Серед основних державних структур, які задіяні у протидії торгівлі людьми, можна назвати...

2) Визначте, які з наведених тверджень є хибними, а які правильними.

1. Уповноважений з прав людини допомагає поверненню лише українських жінок з-за кордону.

2. Зателефонувавши на «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми, можна отримати необхідну інформацію про безпечний виїзд за кордон.

3. Потерпілим від торгівлі людьми надається притулок, медична, психологічна, юридична допомога.

4. На жаль, в Україні немає досвіду розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

5. Перебуваючи за кордоном, громадянин/ка України можуть звернутися по допомогу лише до посольства України у тій країні.

6. Правоохоронні органи за кордоном повинні захистити громадян України від погроз чи насилля.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Діяльність правоохоронних органів в Україні та за кордоном щодо боротьби з торгівлею людьми».

2. «Діяльність громадських організацій щодо запобігання торгівлі людьми».

3. «Права, обов'язки та можливості громадян України за кордоном».

4. «Діяльність консульських служб та посольств України за кордоном».

5. «Правозахисні організації нашої області».

6. «Можливості іноземних неурядових організацій щодо надання допомоги українським громадянам».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Закон України «Про громадські об'єднання». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
2. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
3. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
4. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
5. Левченко К.Б. Ставлення населення до проблеми торгівлі людьми та організації надання допомоги потерпілим / Катерина Левченко, Катерина Черпаха // У зрізі громад. думки. – К.: «Україна», 2007. – 96 с.
6. Левченко К.Б. Міжнародні організації, які працюють в напрямі запобігання торгівлі жінками в Україні // Вісн. Ун-ту внутрішніх справ. Спец. вип. «Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України». – С. 120-126.
7. Предотвращение домашнего насилия и торговли людьми: учебник по проведению тренингов Winrock International. – С. 217-233.
8. Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми в Украине (по результатам исследования) / Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др. – К.: Государственный ин-т проблем семьи и молодежи, 2004. – С. 79-102.
9. Шваб І.А. Суб'єкти соціальної роботи з потерпілими від торгівлі людьми в Україні: збірка наукових праць. – К.–Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 179-188.
10. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
  - www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці;
  - www.un.org.ua ООН в Україні;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 8. Превентивно-освітня кампанія із запобігання торгівлі людьми

Ковальчук Л.Г.

Мета: ознайомити з основними формами та методами попередження, сформувати уявлення про можливості різних структур; розвивати вміння висловлювати власну точку зору; прищепити толерантне ставлення до тих, хто збирається за кордон, та постраждалих від торгівлі людьми, подолання стереотипів.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: виставка матеріалів, дошка, картки із записаними на них стереотипними твердженнями.

Хід заняття

1. Вступне слово (2 хв.)

Діяльність з попередження визначена як одна з пріоритетних щодо протидії торгівлі людьми. Більшість державних структур та громадських організацій проводять таку роботу. Перед тим, як розпочинати дану діяльність, важливо визначити цільову групу.

2. Розминка (5 хв.)

Методом «мозкового штурму» визначаємо портрет людей, які постраждали від торгівлі людьми: їхній вік, стать, соціальне становище тощо.

3. Основна частина (13 хв.)

Варіант 1. Самостійна робота і групова дискусія. Правдиві та хибні твердження. Учитель/вчителька записує на дошці/фліпчарті або роздає аркуші, де зазначені реальні факти та стереотипи стосовно людей, котрі збираються за кордон, або потерпілих. Навпроти кожного речення учням необхідно поставити літери «П» (правда) чи «Н» (неправда).

Приклади стереотипних тверджень.

Потерпілими від торгівлі людьми можуть бути жінки, чоловіки та навіть діти.

Усі, хто їде за кордон, знають, що з ними буде.

У біду потрапляють тільки нерозважливі.

Є випадки, котрі свідчать про поширення внутрішньої торгівлі людьми.

Людей втягують у тенета работоргівлі обманним шляхом.

Зі мною такого не станеться.

Постраждалими від торгівлі людьми стають жінки.

Жінок втягують у примусову проституцію.

Торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

По завершенні проводиться дискусія.

Варіант 2. Робота в малих групах.

Учитель/вчителька роздає картки з одним стереотипним твердженням. Його потрібно спростувати. Самостійно згадати ще одне і теж заперечити.

Стереотипні твердження.

Усі, хто їде за кордон, знають, що з ними може трапитися.

У біду потрапляють тільки нерозважливі.

Зі мною такого не станеться.

Постраждалими від торгівлі людьми стають жінки.

Жінок втягують у примусову проституцію.

Торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

4. Робота в групах (15 хв.)

Учитель/вчителька роздає кожній групі аркуші паперів, на яких записана інформація, як уберегтися від небезпеки потрапити в торгівлю людьми. Учням потрібно розташувати її за ступенем пріоритетності.

Можлива інформація:

- права українських громадян у тій чи іншій іноземній державі;
- статус жінки в країні;
- рівень безробіття;
- рівень заробітної плати іноземців;
- культура, побут, звичаї країни;
- рівень життя;
- контактні телефони/адреси організацій, котрі надають допомогу за кордоном та у своїй країні;
- телефони та адреси дипломатичних представництв України за кордоном,
- інформація про можливість легального працевлаштування.

Наголошується, що таку інформацію можна отримати у посольстві іноземної держави в Україні або зателефонувавши на «гарячу лінію» із запобігання торгівлі людьми.

5. Підбиття підсумків (10 хв.)

Основні форми ведення діяльності із попередження торгівлі людьми. Інформаційні матеріали допомагають закріпити отриману інформацію. Лекція, тренінг, семінар, конференція, диспут, інформаційна кампанія...

Варіант 1. Робота в групах.

а) Визначити основну інформацію, необхідну для проведення однієї лекції із запобігання торгівлі людьми серед школярів 10-11 класів. Скласти план лекції, навести приклади можливих інформаційних матеріалів.

б) Визначити основну інформацію, необхідну для проведення однієї лекції із запобігання торгівлі людьми серед батьків школярів. Скласти план лекції, навести приклади можливих інформаційних матеріалів.

Варіант 2. Робота у парах.

Хтось виступає в ролі лектора/лекторки, якому/якій необхідно прочитати лекцію із запобігання торгівлі людьми. Він/вона готує тези до лекції. Інший учасник виступає в ролі слухача і готує запитання до лектора. Через 10 хв. учасники інсценують лекцію.

Запитання до теми.

1. Чому складно визначити портрет потенційних постраждалих осіб?
2. Як впливають стереотипи на сприйняття проблеми? Чому важливо їх спростовувати?
3. Які найпоширеніші стереотипи стосовно постраждалих осіб та тих, хто збирається за кордон, поширені в українському суспільстві?
4. Яку інформацію необхідно мати перед поїздкою за кордон?
5. Які основні тези має містити лекція із запобігання торгівлі людьми?
6. Чому інформацію із запобігання торгівлі людьми важливо поширювати серед своїх родичів?

Завдання для домашньої роботи.

1. Записати тези до лекції із запобігання торгівлі людьми.
2. Написати статтю з проблеми для газети.
3. Розробити сценарій рекламного відеоролика.
4. Розробити плакат, листівку, брошуру, стінгазету.
5. Узяти інтерв'ю у представника організації, яка проводить діяльність із запобігання торгівлі людьми.

Завдання для перевірки.

Заповніть пропуски:

Перш ніж розпочати діяльність із запобігання торгівлі людьми, необхідно визначити ...

Знання ... іноземної держави перебування дозволить звернутися по допомогу у разі необхідності і полегшить перебування за кордоном.

Основна інформація, яка має міститись у лекції, стосується ...

... є найпоширенішим стереотипом щодо постраждалих від торгівлі людьми.

Найпоширенішими видами інформаційних матеріалів є ...

Отримати необхідну інформацію перед поїздкою за кордон можна ... або

...

Теми рефератів та доповідей:

1. «Діяльність із попередження торгівлі людьми, що здійснюється державними структурами».
2. «Можливості громадських організацій у діяльності з попередження торгівлі людьми».
3. «Інформаційна кампанія як форма профілактичних заходів із запобігання торгівлі людьми».
4. «Роль мас-медіа у веденні інформаційних кампаній із запобігання торгівлі людьми».
5. Роль «гарячих ліній» у запобіганні торгівлі людьми.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективы /Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Украина», 2011. – 132 с. Режим доступу: www.la-strada.org.ua
2. Брандер П., Гомес Р., Кин Э., Леминер М. и др. Компас: пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи / Под ред.: Брандер П., Кин Э., Леминер М. – Венгрия: Council of Europe, 2002. – С. 338-341, 455-474.
3. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
4. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Зб. наук. пр. – К.–Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 161-169.
5. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
  - www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.ilo.org Міжнародна організація праці;
  - www.un.org.ua ООН в Україні;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 9. Поради для тих, хто збирається за кордон

Ковальчук Л.Г.

Мета: забезпечити перед виїздом за кордон формування чітких уявлень про засоби безпеки, навчити ними користуватися; розвивати логічне мислення, вміння визначати головне та другорядне; виховувати повагу до думки іншої людини, до права приймати своє рішення.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: дошка, набір порад.

Хід заняття

1. Розминка «мозковий штурм» (5 хв.)

З якою метою люди їдуть за кордон?

Можливі варіанти відповідей:

- навчатися,
- гостювати,
- працювати,
- лікуватися,
- одружуватися,
- подивитися країни.

2. Робота у групах (10 хв.)

Групи визначають, де можуть «переховуватися» торгівці людьми і що вони зазвичай пропонують.

Відповіді можна оформити у вигляді таблиці:

Місця „схованок”	Що пропонують
Агенції з працевлаштування	Роботу
Інтернет	Знайомство, одруження, відпочинок
Знайомі (іноді навіть родичі)	Роботу, відпочинок
Шлюбні агенції	Одруження
Агенції, що пропонують навчання за кордоном	Навчання
Туристичні агенції	Подорожі, роботу (якщо працюють нелегально)

3. Робота у групах (15 хв.)

Вчитель/вчителька роздає кожній групі набір порад для тих, хто виїжджає за кордон з різною метою. Учні та учениці повинні визначити загальні поради, тобто універсальні для будь-якої поїздки.

Поради див. в Розділі 3.

4. Підбиття підсумків (15 хв.)

Варіант 1. Рольова гра для роботи у парах.

Учні/учениці групуються по двоє. Один із учасників виконує роль телефонного консультанта «гарячої лінії». Інший виступає у ролі абонента. Абонент виїжджає працювати (навчатись, одружуватися, навчатись за системою au pair) і хоче дізнатись про заходи безпеки. Консультант дає поради.

Варіант 2. Аналіз ситуацій.

Учні та учениці об'єднуються у групи. Кожній групі вчитель/вчителька роздає опис ситуації постраждалих від торгівлі людьми. Учні та учениці повинні визначити помилки в поведінці постраждалих на кожному етапі та порадити можливі заходи безпеки.

Приклади ситуацій див. в даному посібнику.

Запитання до теми.

1. З якою метою наші громадяни їдуть за кордон?
2. Що необхідно пам'ятати, коли їдеш за кордон працювати?
3. Яких заходів безпеки слід ужити перед поїздкою за кордон з метою навчання?
4. Як можна себе захистити, збираючись одружитися з іноземцем?
5. Які універсальні поради слід завжди пам'ятати перед поїздкою за кордон?

Завдання для домашньої роботи.

Розписати (намалювати) алгоритм безпечної поведінки для людини, котра збирається за кордон з метою працевлаштування (навчання, укладання шлюбу).

Скласти правила безпечної поведінки в Інтернеті.

Завдання для перевірки.

1. *Визначте, які з наведених тверджень правильні, а які ні. Якщо твердження неправильні, дайте вірний варіант.*

Учасник системи au pair повинен доглядати дітей будь-якого віку.

Знайомі та родичі часом можуть виступати у ролі вербувальників або торговців.

Учасник системи au pair не може поміняти сім'ю.

Краще зустрітись з нареченим іноземцем на нейтральній території.

Гостьова або туристична візи не дають права на працевлаштування.

Туристична віза дає право на навчання за кордоном.

Батьки мають право робити з дитиною все, що вони вважають за потрібне.

У контракті з працевлаштування необхідно уникати фраз типу «та інші види робіт».

Паспорт особи завжди повинен знаходитись у неї.

Термін перебування на території іноземної держави не зазначається ніде – він необмежений.

Вербування через Інтернет неможливе.

Часом трапляється, що батьки продають своїх дітей.

Батьки, котрі примушують дітей до проституції, не караються законом.

2. Заповніть пропуски.

Для легального працевлаштування за кордоном необхідно оформити... візу, адже лише цей тип візи дає право на роботу в іноземній державі.

Дізнайтесь номери телефонів... за кордоном та візьміть їх з собою.

Термін перебування на території іноземної держави вказаний...

Нікому не віддавайте...

Зробіть ксерокопії... та візьміть їх з собою.

Порадьтеся з... щодо укладання контрактів.

Усі документи, котрі підписуються, повинні бути... мовою.

Поцікавтесь особливостями... країни, куди збираєтесь.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Можливості легального працевлаштування за кордоном для українських громадян».

2. «Навчання за кордоном: «за» і «проти».

3. «Сімейні традиції деяких країн світу».

4. «Статус жінки в суспільстві в деяких країнах світу».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективы /Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2011. – 132 с. Режим доступу: www.la-strada.org.ua

2. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

3. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

4. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 10. Інформаційна підтримка тих, хто збирається за кордон, та надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми

Ковальчук Л.Г.

Мета: сформувати уявлення про можливу небезпеку, яка чекає на тих, хто збирається за кордон, можливі наслідки торгівлі людьми для постраждалих, з'ясувати поняття «жертва», «потерпіла», «постраждала»; надати інформацію щодо можливостей для потерпілих отримання допомоги; розвивати навички аналізу, зіставлення; виробити толерантне ставлення до постраждалих.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: аркуші паперу, маркери.

Хід заняття

1. Розминка «мозковий штурм» (7 хв.)

Визначити небезпеку, що очікує на тих, хто їде за кордон з будь-якою метою, використовуючи при цьому як легальні, так і нелегальні шляхи. Відповіді можна оформити у вигляді таблиці.

Небезпека до поїздки		За кордоном	
Легальний шлях	Нелегальний шлях	Легальний шлях	Нелегальний шлях
боргова кабала...	залежність від рекрутерів...	незнання мови; незвичні традиції; перевищують строк перебування, зазначений у візі; працюють за візою, що не дає дозволу на роботу; низька оплата праці;	депортація; штраф; шантаж та погрози з боку роботодавців, сутенерів; відсутність захисту з боку закону; ненормований робочий день; велике навантаження; відсутність медичної допомоги...

Після вправи варто нагадати, куди людина може звернутися по допомогу та за порадою на території України і за кордоном.

2. Самостійна робота з подальшою дискусією (8 хв.)

Напишіть на аркуші паперу слова «жертва» і «постраждала», а нижче – слова, які асоціюються з ними. Чи помітили якусь закономірність? Чому важливо коректно вживати терміни? Яке ставлення оточуючих до жертви і до постраждалої?

Можливі варіанти відповідей:

Жертва	Потерпіла
Пасивна	Активна
Безпорадна	Винахідлива

Жертва	Потерпіла
Слабка	Сильна
Уразлива	Смілива
Сором'язлива	Горда
Принижена	Уміє за себе постояти
Зболена	Гнівна
Безсила	Потужна
Підвладна	Чинить опір
З почуттям провини	Провини не відчуває
Не знає, що робити далі	Знає, що робити далі

Часто буває, що слова, які асоціюються з поняттям «жертва», негативні, а слова, які асоціюються зі словом «постраждала» (тобто людина, що пережила нелегкий досвід і спромоглась уникнути найстрашнішого), позитивні.

Сприймаючи людину як жертву, виникає спокуса приймати за неї рішення.

3. Робота у групах (15 хв.)

Одна група визначає можливі наслідки торгівлі людьми для постраждалих жінок, інша – для постраждалих чоловіків, третя – для постраждалих дітей. Після представлення результатів роботи груп можна визначити загальні наслідки, характерні для всіх людей.

Можливі варіанти відповідей:

побиття, шантаж, погрози, травми, синці, нервові зриви, переломи, ВІЛ, захворювання (хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД, туберкульоз, педикульоз, струс мозку, головні болі, рання чи небажана вагітність, втрата репродуктивних функцій, перевтома, знепритомнення, опіки, розтягнення м'язів).

4. Підбиття підсумків. Робота у групах (15 хв.)

Кожна група повинна визначити сприятливі умови успішної реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми:

Сім'я	Суспільство	Реабілітаційний центр
Підтримка емоційна і фінансова	Толерантне ставлення	Кваліфікована медична допомога
Не засуджувати	Відсутність стереотипів	Послуги психолога
Сприяння у пошуку роботи	Не засуджувати	Анонімність та конфіденційність

Реабілітаційний центр – це спеціалізований заклад, діяльність якого спрямована на надання комплексу соціально реабілітаційних послуг та організацію медичної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, для виведення їх з кризового психологічного стану (постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.03 №987 «Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми»).

Запитання до теми.

1. Чому доречніше замість слова «жертва» вживати поняття «постраждала»?
2. Що переживають постраждалі від торгівлі людьми?
3. Які основні передумови успішної реабілітації постраждалих від торгівлі людьми?
4. Хто може допомогти в Україні?
5. Яку саме допомогу може отримати постраждала людина в Україні?
6. Хто і як може допомогти громадянам України за кордоном?
7. Яких основних заходів треба вжити, щоб захистити себе від небезпеки?
8. Яка різниця між термінами «постраждала» і «потерпіла»?

Завдання для домашньої роботи.

1. Написати відомі наслідки від торгівлі людьми у порядку від найбільш поширених до найменш поширених.
2. Намалювати драбину. Кожен щабель має означати кроки до успішної реабілітації. Підписати щаблі.

Завдання для перевірки.

1. *Продовжіть речення.*

Слова «жертва» краще уникати, тому що...

Для успішної реабілітації постраждалих від торгівлі людьми суспільство повинне...

Сім'я може підтримувати постраждалих від торгівлі людьми так...

Найпершою умовою ефективної реабілітації постраждалих від торгівлі людьми є...

Толерантне ставлення оточуючих до постраждалих від торгівлі людьми полягає у...

Для постраждалих важливо знати, що допомогу вони можуть отримати анонімно та конфіденційно, тому що...

2. *Знайдіть логічний ланцюжок та поясніть його зміст:*

боргова кабала – робоча віза – сім'я;

постраждалий/ла – притулок – суспільство;

шантаж – травми – реабілітаційний центр;
 стереотип – підтримка – анонімність;
 допомога – приниження – здоров'я.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Діяльність закладів з надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми».
2. «Захист потерпілих – учасників кримінальних справ, пов'язаних із боротьбою з торгівлею людьми».
3. «Законодавче забезпечення надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми».
4. «Роль громадських організацій у наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=37-39-17>
2. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми” від 23 травня 2012 №417. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-%D0%BF>
3. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми” від 25 липня 2012 року №660. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-%D0%BF>
4. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми” від 22 серпня 2012 року №783 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 04 березня 2013 року №71). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF>
5. Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.07.2013 №432 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=153435
6. Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 №458 «Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13/paran9#n9>
7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

8. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 11. Комерційна сексуальна експлуатація дітей

Колесникова С.В.

Мета: сформувати уявлення учнів про проблему комерційної сексуальної експлуатації дітей, види комерційної сексуальної експлуатації дітей, ознайомити з основними передумовами втягнення дітей до комерційної сексуальної експлуатації, а також з головними шляхами допомоги і захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації з боку держави і громадських організацій, розвивати логічне мислення, спостереження, виховувати почуття взаємодопомоги.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: маркери, фліпчарт, клубок мотузки.

Хід заняття

1. Розминка «Клубок» (5 хв.)

Комусь з учнів/учениць учитель/вчителька дає в руки клубок, іншому кінець мотузки. Вони починають ходити по класу, однак їм не дозволяється пересуватися в одному напрямку. Інші учні/учениці також рухаються.

Завдання перших двох заплутати якомога більше інших людей, не заплутавшись самим, завдання інших – не заплутатися.

Висновок: вчитель/вчителька пояснює, що таким чином ми бачимо дії тих людей, які сприяють втягненню інших людей та дітей до злочинної діяльності. Заплутати інших, не заплутавшись самим, дуже важко – це є свідченням, що ці люди самі стають злочинцями, яких треба притягувати до відповідальності, – не тих людей, що вони залучили.

2. Робота в групах «Співвідношення» (10 хв.)

Учні та учениці об'єднуються у групи. Кожна група працює над визначенням понять комерційної сексуальної експлуатації дітей і сексуального насильства над дітьми та їх співвідношенням (див. Словник термінів). Після цього групи представляють результати своєї роботи і вчитель/вчителька, вислухавши всі варіанти, узагальнює їх і підводить до правильного визначення комерційної сексуальної експлуатації дітей.

3. Мозковий штурм «Передумови» (15 хв.)

Учні та учениці залишаються в тих самих групах. Кожна група отримує аркуші фліпчарта, на якому намальована дитина, з порожніми полями зліва і справа. Завдання учнів – записати передумови втягування до комерційної сексуальної експлуатації дітей, з одного боку, і види жорстокого поводження з дитиною – з іншого. Після цього йдуть представлення роботи груп і узагальнення та доповнення вчителя/вчительки.

4. Створення власного інформаційного плаката (10 хв.)

Учні та учениці об'єднуються у 3 нові групи.

1-а група працює над створенням власного плаката щодо можливостей держави у захисті дітей від комерційної сексуальної експлуатації.

2-а група працює над плакатом щодо можливостей громадських організацій у захисті дітей від комерційної сексуальної експлуатації.

3-я група розробляє інформаційний плакат з питань законодавства.

Ресурсами для виконання цього завдання є роздані кожній групі аркуші та вирізки з інформацією за темою (див. Розділ 1; 1.7).

5. Завершальна вправа (5 хв.)

Учні та учениці повертаються до загального кола, але не сідають на місця. Вчитель/вчителька ставить їм запитання відносно того, що відбувалося на занятті. Якщо те, що відбувалося, їм подобається, вони роблять крок уперед. Якщо ні – залишаються на місці.

Запитання до теми.

1. Які основні передумови втягнення до комерційної сексуальної експлуатації дітей?

2. Які терміни, пов'язані з комерційною сексуальною експлуатацією ви можете назвати?

3. Як співвідносяться поняття комерційної сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми?

4. Як держава може захистити дітей від комерційної сексуальної експлуатації?

5. Яке законодавство існує щодо проблеми комерційної сексуальної експлуатації дітей?

6. Які організації займаються проблемою комерційної сексуальної експлуатації дітей?

Завдання для домашньої роботи.

1. Виробити правила безпечної поведінки.

2. Скласти список організацій, куди можна звернутися по допомогу дитині, що постраждала від торгівлі людьми.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Торгівля дітьми в Україні».
2. «Огляд досліджень з проблеми комерційної сексуальної експлуатації дітей».
3. «Викоренення найгірших форм дитячої праці».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Навчіть дитину захищатися: метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Нагула О. Л. За заг. ред. Цюман Т. П. – 2015. – 60 с. Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/publications/view/2354/2>
2. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>
3. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації: самовчитель для спеціалістів. – К., ЕСПАТ Int. – К., 2004.
4. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод.посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Малієнко Ю. М.; За заг. ред. Цюман Т. П. – К.:ФОП Пономаренко Я.М. – 2011. – 76 с. Режим доступу: http://www.ccf.org.ua/Uploads/Files/docs/Manual-OAK2011_final.pdf
5. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
6. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
7. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>
8. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
  - www.unicef.org ЮНІСЕФ;
  - www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 12. Викоренення найгірших форм дитячої праці

Баннікова Ю.В.

Мета: формування уявлення про важливу проблему сьогодення, ознайомлення з такими поняттями, як: «дитяча праця» та «найгірші форми дитячої праці»; розвиток умінь аналізувати отриману інформацію, диференціювати її на головну та другорядну, а також оперувати цими даними в разі необхідності; виховувати толерантне ставлення до дітей, які потрапили в складну життєву ситуацію.

Обладнання та підготовка, що необхідні для початку заняття: папір, маркери.

1. Вступне слово (3 хв.)

Практично в усіх країнах значна кількість дітей працює в той чи інший спосіб, хоча виконувана ними робота, а також форми та умови праці різні, залежно від країни і ситуації. Участь дітей у виконанні деяких видів легких робіт, наприклад, допомога батькам у родинних і домашніх справах (які не забирають багато часу), трудова діяльність підлітків протягом кількох годин до чи після шкільних занять, а також під час канікул, щоб заробити на кишенькові витрати, – усе це розглядається як елементи виховання хлопчиків та дівчаток, а також як спосіб набування професійних базових навичок і вміння адаптуватися в суспільстві. Це сприяє підвищенню їхньої самосвідомості та впевненості в собі, водночас дає їм можливість зробити внесок у власне благополуччя та сімейний бюджет. Однак це не вважається дитячою працею.

Поняття «найгірші форми дитячої праці» охоплює як оплачувану, так і неоплачувану роботу та діяльність, що в психологічному, фізичному і соціальному або моральному планах пов'язані з небезпекою чи заподіянням шкоди. Це саме така праця, яка позбавляє дітей можливості навчатися в школі або змушує їх, окрім шкільних занять і домашніх обов'язків, завантажувати себе додатковою роботою, що виконується в інших місцях, – роботою, котра закріпачує їх і відриває від сім'ї. Під найгіршими формами дитячої праці розуміється робота, виконання якої небезпечно й шкідливе для дитини і заборонене міжнародним та національним законодавствами.

2. «Мозковий штурм (5 хв.)

Група визначає та записує на аркуші паперу можливі варіанти діяльності, до якої залучаються діти.

3. Групова дискусія (10 хв.)

Група, на основі написаного, дискутує, що з вищевказаного можна віднести до найгірших форм дитячої праці, узагальнюючи, формулює визначення найгірших форм дитячої праці і порівнює з визначенням, яке надає Міжнародна організація праці (див. Розділ 1; 1.6).

4. Робота в групах (10 хв.)

Учасники об'єднуються у 2 групи, в яких вирішується, що з перерахованого вище належить до найгірших форм дитячої праці. Далі групи презентують свої результати, узагальнюють і порівнюють з варіантами, визначеними Конвенцією МОП №182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці.

Основні положення Конвенції МОП №182 і рекомендації №190 стосовно найгірших форм дитячої праці дітей

Конвенція:

- поширюється на дітей, віком до 18 років;

- передбачає негайні та ефективні заходи, спрямовані на заборону і викоренення найгірших форм дитячої праці дітей;
- стосується усіх найгірших форм праці дітей, як от:
- усі форми рабства та залежності, подібні до рабства, як от продаж і незаконне перевезення дітей із країни в країну, боргова кабала і кріпацький стан, а також примус до праці, зокрема, насильницьке чи примусове втягнення дітей до участі в збройних конфліктах;
- використання, продаж або пропонування дітей з метою проституції чи для виробництва порнографічних матеріалів;
- використання, продаж або пропонування дітей для втягнення їх у протизаконну діяльність, особливо у виробництво та незаконний обіг наркотиків;
- робота, що за своєю природою і умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральному станові дітей;
- передбачає ефективні заходи примусу, зокрема, штрафи та інші види покарань;
- передбачає ефективні заходи щодо попередження та припинення застосування праці дітей, щодо їх реабілітації й соціальної інтеграції, а також гарантує можливість без перешкоди одержати обов'язкову безоплатну освіту;
- зобов'язує звертати увагу на специфічні ситуації, в яких можуть опинитись дівчатка та діти з інших груп ризику;
- забезпечує можливість співробітництва та/або надання допомоги на міжнародному рівні.

Рекомендація підтримує держави члени МОП:

- у прийнятті національної програми дій, яка визначатиме та пропонуватиме до обговорення найгірші форми праці дітей;
- захищатиме дітей молодшого віку, дівчаток, дітей, які працюють на небезпечних роботах, і дітей з інших груп, що є найуразливішими;
- охоплюватиме ефективні заходи щодо профілактики, припинення праці дітей, а також заходи щодо реабілітації й соціальної інтеграції;
- посилюватиме стурбованість суспільства;
- в установленні критеріїв для визначення шкідливих робіт;
- у забезпеченні механізмів контролю за ефективністю та втіленням цієї політики в життя;
- у нагромадженні інформації з даної проблеми;
- у забезпеченні застосування ефективних засобів примусу, зокрема, штрафів та інших видів покарань;
- у визначенні певних видів діяльності як карних злочинів;
- у проведенні спільної з іншими країнами роботи та/або наданні консультативної допомоги.

Рекомендація №190:

- визначає види робіт, які можуть зашкодити здоров'ю, безпеці або моральності дитини. До них належать:
- роботи, під час виконання яких дитина підлягає фізичному або психологічному тискові, сексуальним домаганням;
- роботи під землею, під водою, на небезпечній висоті або в обмеженому просторі;
- роботи, пов'язані з небезпечними механізмами, обладнанням та інструментами, що потребують фізичного втручання або ручного транспортування важких предметів;
- робота в шкідливих умовах, коли дитина зазнає дії небезпечних для здоров'я речовин та виробничих процесів, а також температури, шуму, вібрації;
- робота в надзвичайно важких умовах, тобто тривалі чи нічні роботи, або така робота, коли дитина змушена постійно перебувати на території підприємства.

Виконання роботи, яка вважається небезпечною, може бути дозволено особам 16-літнього віку за умови, що вона не зашкодить їхньому здоров'ю, безпеці та моральності і коли вони одержать вичерпні, конкретні інструкції або пройдуть курс професійного навчання відповідно до певної сфери діяльності.

5. «Мозковий штурм» (7 хв.)

Оцінюючи негативний вплив найгірших форм дитячої праці, учні визначають причини, що зумовлюють високу зайнятість дітей. Можливі варіанти записують на аркуш паперу.

Можливі наступні варіанти відповідей (за даними Українського інституту соціальних досліджень):

1) Традиція

У певних регіонах і родинх існує традиція, коли діти наслідують батьків. Якщо декілька поколінь родина була зайнята на шкідливих виробництвах, наприклад, у шкіряній промисловості, діти, найвірогідніше, також залучатимуться до цього виробництва, наражаючись на ті самі ризики для здоров'я. Дітей нерідко приводять на виробництво «допомагати» іншим членам родини: така практика є поширеною на будівельних роботах, на службі в багатих домогосподарствах та в інших галузях з відрядною оплатою праці. Якщо батьки, будучи дітьми, самі працювали, то така сімейна традиція також сприятиме поширенню дитячої праці в даній місцевості.

2) Роль батьків у сприянні дитячій праці

Батьки часто самі спонукають власних дітей до праці. Як засвідчують дані одного дослідження, в 62% випадків рушійною силою в працевлаштуванні дітей є їхні батьки. Самі ж діти приймають самостійне рішення почати працювати лише у 8% випадків. Насправді, не виключено, що в країнах, які розвиваються, батьки взагалі народжують дітей лише через можливість отримати

від них певний зиск. Схоже на те, що діти є набагато меншим економічним тягарем для своїх батьків у країнах, які розвиваються, ніж у високорозвинених країнах. Порівняно зі своїми однолітками в розвинених державах, діти у бідних країнах витрачають більше часу на роботу по господарству та потребують менше батьківського часу на догляд за ними. Тому в країнах, що розвиваються, батьки використовують своїх дітей, як джерело додаткового доходу для родини.

3) Недоступність освіти

Факти свідчать, що багато дітей працюють через відсутність або ж обмежений доступ до шкільної освіти (школа знаходиться надто далеко чи взагалі відсутня в даній місцевості).

4) Низький рівень освіти, вплив батьків та оточення

Поряд з недоступністю шкільної освіти стоїть також фактор низького рівня освіти. І, коли є можливість навчатися, низька якість освіти перетворює навчання на марнування часу школярів. У багатьох країнах, які розвиваються, школи потерпають від перевантаженості, антисанітарії та байдужості вчителів. У результаті, батьки не бачать сенсу навчати дітей у школі в той час, коли вдома вони можуть оволодівати корисними трудовими навичками (наприклад, сільськогосподарської праці) та приносити додому додаткову копіячину. Оскільки у цих країнах батьківський вплив на дітей є дуже великим, то саме їхнє ставлення до цінностей освіти є визначальним, коли йдеться про відвідування школи дітьми. Освічені батьки з власного досвіду усвідомлюють важливість навчання в школі. Саме тому освіта дорослого населення, батьків, відіграє вирішальну роль у формуванні загального ставлення громади до шкільної освіти та працевлаштування дітей. Крім того, відвідування дитиною школи помітно позначається на рівні доходів родини. Тому, якщо дитина залишає школу, це не обов'язково свідчить про безвідповідальність батьків чи їхнє нерозуміння важливої ролі освіти, це може бути спричинене фінансовою скрутою в сім'ї. Коли такі діти залишають школу, вони стають потенційними працівниками. Так, наприклад, Індія має найвищий у світі показник кількості дитячої робочої сили саме тому, що 82 мільйони дітей у цій країні не відвідують школу. Як наслідок, лише невеличка частка дітей отримує доброякісну освіту. Приміром, лише 41 відсоток індійських дітей старше 15 років знають грамоту. Відповідні показники у Бангладеш становлять 33 відсотки, а в Пакистані – 26 відсотків підлітків.

5) Ризик бідності

Дитяча праця є найпоширенішою в найуразливіших родинах, чиї низькі доходи не дозволяють їм самотужки впоратися із важкими життєвими ситуаціями, наприклад, у випадку хвороби чи каліцтва одного з дорослих членів родини, в разі розлучення батьків. Нерідко такі родини є боржниками або в будь-який час можуть ними стати – усі ці фактори спонукають батьків віддавати дітей на роботу в майнове рабство чи на шкідливі виробництва, інакше кажучи, продавати дітей задля погашення родинного боргу.

Сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях також нерідко корениться в бідності їхніх родин, у неспроможності сімей як в сільських, так і в міських районах забезпечувати та навчати власних дітей. Подекуди жертва-

ми експлуатації стають діти представників корінного населення, на ціональних меншин чи нижчих верств суспільства через існуючі у ньому етнічні й культурні протиріччя чи соціальну дискримінацію. Можливо, вони не говорять мовою етнічної більшості або не мають права, громадянства та освіти і через це вимушені жити ізольовано, не спілкуючись з навколишнім світом.

б) Широкий попит на дитячу працю

Дослідження причин поширення дитячої праці, зазвичай, зосереджуються навколо аналізу пропозиції на ринку такої праці. Водночас, значну роль відіграє також попит на дитячу працю, а надто в плані працевлаштування дітей на небезпечних та шкідливих виробництвах.

а) Аргумент про нижчу вартість

Аргумент про «економічну незамінність» дитячої праці, тобто про те, що підприємства та фірми нібито збанкрутують, якщо найматимуть дорослих працівників замість дітей і виплачуватимуть «дорослу» заробітну плату, – не витримує критики. Дітям дійсно платять менше, ніж дорослим, проте заощадження роботодавців на цьому не такі вже й великі, як дехто вважає. Окрім того, той факт, що більшість підприємств і фірм, про які йдеться, мають відрядну оплату праці, також розбиває наведений аргумент про нижчу вартість дитячої робочої сили.

б) Незамінні навички

Польові дослідження, проведені під егідою МОП, довели, що аргумент про «спритні пальці» є цілковито хибним для багатьох господарських галузей, у тому числі виготовлення килимів, виробництва скла, видобутку слюди, вапняку та мозаїчних кристалів, виготовлення замків і шліфування коштовних каменів. В усіх цих виробництвах дорослі, які працюють поруч з дітьми, виконують ті ж операції, що й діти: насправді, дітям частіше доручають роботу, яка вимагає меншої кваліфікації. Навіть у ручному тканні килимів, яке потребує дуже високорозвинених навичок і спритних рухів, за даними дослідного вивчення роботи понад 2 тисяч ткаць, діти не виявляють кращих навичок, ніж дорослі, а найкрасивіші і найскладніші килими були виткані саме дорослими працівницями. Якщо навіть у такій тонкій роботі «спритні пальці» дітей не є визначальним фактором успіху, то важко уявити собі інші види виробництв, де цей аргумент спрацьовував би.

в) Легкість у маніпулюванні

Важливим фактором у поширенні дитячої праці також постає не економічна доцільність, а дещо інше – той факт, що дітьми легше керувати, оскільки вони не знають або погано знають власні права, створюють менше проблем, є слухнянішими і довірливішими, значно рідше пропускають роботу, ніж дорослі.

6. Міні-лекція (7 хв.)

Учитель/вчителька розповідає, яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці в Україні на побутовому рівні.

а) Не подавайте дітям милостиню на вулицях. Даючи гроші, Ви сприяєте утриманню дитини на вулиці. У малого жебрака є «господар», який забирає, як правило, всі «зароблені» гроші.

b) Не користуйтеся послугами дітей! Не користуйтеся дитячою працею у сільській місцевості.

c) Інформуйте місцевих урядовців про дітей шкільного віку, які не відвідують школу через залучення до праці.

d) Не купуйте товари з використанням дитячої праці. Не купуйте товари у тих підприємців, де діти працюють вантажниками!

e) Засуджуйте людей, які використовують дітей для задоволення своїх сексуальних потреб. Не залишайтеся осторонь, якщо ви бачите дитячу проституцію. Заявляйте про це в правоохоронні органи.

f) Вимагайте від своїх депутатів прийняття дієвих законів і політичних програм з питань боротьби проти використання дитячої праці.

g) Пам'ятайте, що діти, які працюють, – це також діти, як і всі інші.

7. Підбиття підсумків (3 хв.)

Кожен учень/учениця по черзі діляться своїми враженнями, розповідаючи, що нового вони дізнались за темою.

Запитання до теми.

1. Чи можна віднести виконання дітьми легкої роботи до дитячої праці? Чому?

2. Чим характеризується дитяча праця?

3. «Найгірші форми дитячої праці» – це...?

4. Які основні причини високої зайнятості дітей?

5. Яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці на міжнародному та національному рівнях?

Завдання для домашньої роботи.

1. Створити власний закон, який би захищав права дітей в усіх галузях діяльності.

2. Розпишіть покарання, яке має отримати «господар» за примусове утримання та експлуатацію дітей.

1. Завдання для перевірки.

1. Що таке дитяча праця?

2. Що таке найгірші форми дитячої праці?

3. Які документи визначають види робіт, які можуть зашкодити здоров'ю, безпеці або моральному стану дитини?

4. Які фактори зумовлюють високу зайнятість дитини?

5. Назвіть документи, якими регулюється праця неповнолітніх на державному рівні?

6. Яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці в Україні на побутовому рівні?

2. Доповніть речення:

1. ...охоплює як оплачувану, так і неоплачувану роботу та діяльність, що в психологічному, фізичному і соціальному/моральному планах пов'язані з небезпекою чи заповіданням шкоди.
2. ...передбачає негайні та ефективні заходи, спрямовані на заборону і викоренення найгірших форм дитячої праці.
3. Робота, що за своєю природою і умовами, в яких вона виконується, може завдавати шкоди здоров'ю, безпеці, моральному станові дітей, – це...;
4. Головною причиною поширення дитячої праці є...
5. У кожного жебрака є..., який збирає, як правило, всі «зароблені» гроші.

Теми доповідей та рефератів:

1. «Історичний огляд дитячої праці в Україні».
2. Зайнятість дітей: «за» та «проти».
3. «Діяльність Міжнародної організації праці в Україні».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Боротьба проти використання праці дітей : пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 148 с.
2. Зупиніть дитячу працю: навч. посіб. укр. – К.: Міленіум, 2006. – 16 модулів.
3. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>
4. Праця дітей: проблеми та дії у відповідь: матеріали для семінарів тренінгів: пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К.: Міленіум, 2002. – 148 с.
5. Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – 264 с.
6. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.
7. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.
8. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
9. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

10. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

11. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.ilo.org Міжнародна організація праці

Тема 13. Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля (конференція)

Колесникова С.В.

Мета: ознайомити учнів з особливостями проявів проблеми торгівлі дітьми в Україні, навчити розпізнавати явище і визначати шляхи протидії, розвивати навички публічного виступу, виховувати почуття співпереживання та поваги до прав людини.

Обладнання: таблички для виступаючих, запрошення.

Підготовка та проведення

Учитель/вчителька заздалегідь пропонує провести урок-конференцію, конкретизує мету і дає завдання. Визначається, хто буде виконувати ролі «експертів» та представників преси.

План конференції вчитель обговорює з усіма учасниками.

Визначається регламент: найоптимальніший час для виступу – 10 хвилин.

Бажано пам'ятати, що конференція проводиться не для учнів – вона готується самими учнями, тому велике значення буде мати самостійна робота, вміння і навички, які учасники отримали протягом курсу. Але, звичайно, буде доцільно, якщо учитель/вчителька проведе декілька консультацій щодо того, як готувати доповідь, як донести інформацію, зацікавити аудиторію. Також можна наголосити, що маючи уявлення про основні аспекти проблеми торгівлі людьми і про проблему в цілому, учасникам може бути набагато легше говорити вже про окремий вид торгівлі людьми.

На конференцію запрошуються батьки, можливо – учні з інших класів та вчителі. Учні-ведучі мають план та список виступаючих, спеціально запрошених «високих гостей».

Для більшої переконливості за столом, де сидять «іноземні журналісти» та «експерти», мають стояти таблички з назвами організацій, які вони «представляють».

Можна спробувати запросити на конференцію справжніх журналістів або експертів.

На закінчення конференції ведучі роблять висновки, а завершальне слово має вчитель/вчителька, який/яка підсумовує роботу, проведену учасниками.

Теми для доповідей та обговорення:

1. «Основні права дитини, проголошені в міжнародних та національних документах».
2. «Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини».
3. «Причини поширення торгівлі дітьми в Україні».
4. «Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання».
5. «Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії».
6. «Діяльність держави в напрямі протидії торгівлі дітьми».
7. «Діяльність громадських організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми».
8. «Шляхи запобігання торгівлі дітьми».
9. «Основні правила безпечної поведінки».
10. «Правила безпеки в Інтернеті».

Випереджуюче домашнє завдання для цього заняття:

- для експертів* – підготувати презентацію виступу;
для слухачів та представників преси – ознайомитися з матеріалом і підготувати запитання для експертів;
для ведучих – вивчити план конференції, скласти список виступаючих та присутніх

Додаткові ресурси: перегляд відеоматеріалу з проблем протидії торгівлі людьми на закінчення або на самому початку конференції.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Малієнко Ю. М.; За заг. ред. Цюман Т. П. – К.:ФОП Пономаренко Я.М. – 2011. – 76 с. Режим доступу: http://www.ccf.org.ua/Uploads/Files/docs/Manual-OAK2011_final.pdf
2. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
3. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
4. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.
5. Інтернет-сайти:
  - www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.usaid.gov Агентство США з міжнародного розвитку;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 14. Працевлаштування громадян в Україні

Ковальчук Л.Г.

Мета: ознайомити з можливостями працевлаштування громадян на території України; розвивати вміння логічно мислити та обирати найвигідніше і найважливіше із запропонованого; виховувати повагу до думки іншого та усвідомлення права власного вибору.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку зайняття: фліпчарт, аркуші паперу, маркери.

Хід заняття

1. Вступне слово (5 хв.)

Для того, щоб отримати фахову роботу, необхідно спочатку отримати відповідну професійну підготовку. Її можна здобути в навчальних закладах різного типу згідно із Законом України «Про освіту».

По завершенні школи необхідно буде визначитися з інтересами, щоб вибрати ту чи іншу професію.

2. «Мозковий штур» (5 хв.)

Давайте з'ясуємо, які є можливі шляхи працевлаштування в Україні.

Можливі варіанти: оголошення в пресі, інтернет-оголошення, державна служба зайнятості, агенції з працевлаштування, друзі та знайомі.

3. Робота в групах (15 хв.)

Учні та учениці виробляють алгоритм пошуку роботи та працевлаштування. Потім презентують результати.

Можливі варіанти:

- визначення шляхів пошуку роботи;
- відбір пропозицій;
- складання та відправлення резюме;
- знайомство та співбесіда з роботодавцем;
- заява з проханням прийняти на роботу;
- укладання трудового договору;

- випробування;
- робота.

4. Робота в групах (15 хв.)

Учні об'єднуються у три групи. Кожна отримує завдання.

1. Сформулювати поради для написання резюме.
2. Сформулювати поради для проходження співбесіди з роботодавцем.
3. Сформулювати поради для пошуку роботи через оголошення. По завершенні роботи групи представляють результати. Учитель, у разі необхідності, коригує відповіді.

5. Підбиття підсумків (5 хв.)

Намагаючись не повторюватися, учасники по черзі називають інформацію, яку вони вважають найбільш важливою з отриманої на даному занятті.

Запитання до теми.

- Які можливості для працевлаштування населення існують в Україні?
- Які державні структури в змозі надати послуги з працевлаштування українським громадянам?
- Які основні етапи пошуку роботи та працевлаштування?
- Як правильно написати резюме?
- Які основні ознаки «слизьких» оголошень можна назвати?
- Яких порад необхідно дотримуватись під час проходження співбесіди з роботодавцем?

Завдання для домашньої роботи.

1. Скласти своє резюме.
2. Розпитати у батьків про ситуацію працевлаштування громадян на території України.
3. Пошукати в засобах масової інформації відомості щодо легального працевлаштування українських громадян за кордоном з позитивними наслідками для них.

Завдання для перевірки.

1. Розташуйте у правильній послідовності наступні твердження:
  - я шукаю роботу;
  - я отримую заробітну плату;
  - я складаю резюме;
  - я отримую професійну освіту;
  - я проходжу співбесіду;

- я звільняюся з роботи;
- я дізнаюся про свої права у трудових відносинах;
- я знайомлюсь з умовами праці;
- я визначаюся, ким я хочу працювати;
- я пишу заяву про прийняття на роботу.

2. Скласти діалог роботодавця та людини, яка влаштовується на роботу, під час співбесіди.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петроцько. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

2. Праця дітей: проблеми та дії у відповідь: матеріали для семінарів тренінгів: пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрачук. – К.: Міленіум, 2002. – 148 с.

3. Ремех Т.О., Ляхоцька Л.Л., Цушко І.І. Підліткам про працю. – К.: «Акві К», 2003. – С. 9-14.

4. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.

5. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.

6. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; ["Агентство "Україна""]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

8. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.ilo.org Міжнародна організація праці

www.dcz.gov.ua Державний центр зайнятості

Тема 15. Поняття насильства. Термінологія та види насильства

Дебелюк М.І.

Мета: ознайомити з поняттям насильства, сформуванати уявлення про різноманітність проявів насильства; розвивати навички аналізу та порівняння; виховувати повагу до думки іншої людини, до права приймати своє рішення.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фліпчарт, маркери, папірці для гри «Звірі», папірці з половинками прислів'їв.

Хід заняття

1. Стереотипи про насильство в прислів'ях (10 хв.)

1) Учитель /учителька роздає учням та ученицям невеличкі аркуші паперу, де написана половинка одного з прислів'їв, і пропонує їм знайти пару з другою частиною від прислів'я:

Дівчина не бита,	як коса не чесана
Бий жінку обухом: припади та послухай,	як дише та мороче, значить, іще хоче
Хто на дітей різок жаліє,	той їм петлю готує
Дитину люби, як душу,	а кусай, як грушу
Як сина батько не б'є малим,	то син батька буде бити старим
Син виріс до вуха,	бережись обуха
Діти пустують від матиного серця,	а розумнішають від батькового дубця

2) Пропонується кожній парі зачитати прислів'я та висловити свою думку стосовно того, про що говориться в прислів'ї.

3) По завершенні можна провести коротку дискусію.

Питання для дискусії.

1. Які відносини формують такі прислів'я в суспільстві?
2. Чим це небезпечно для людини, суспільства?
3. Чому сьогодні такі відносини є неприйнятними?

Висновок.

Такі прислів'я формують схвальне ставлення до фізичного насильства та до насильства в цілому, також вони формують стереотипи в суспільстві, що дітей потрібно виховувати із застосуванням фізичної сили і т. ін. Насправді, в сучасному суспільстві стосунки, що містять елементи насильства неприйнятні, оскільки вони порушують права людини та є небезпечними для повноцінного розвитку людини.

2. Гра в парах «Тиск»(5 хв.)

Учитель/учителька пропонує кожній парі взяти стільці. Спершу один/одна з пари стає на стілець, кладе руки на плечі іншому і починає тиснути його/її

до землі, за хвилину вони міняються місцями. У ході гри кожен аналізує свої відчуття, а саме: що хочеться сказати, зробити, як повести себе, коли на тебе тиснуть.

Варіант 1. Наприкінці гри в парі вони обмінюються своїми думками, обговорюють свої почуття.

Варіант 2. Можна також проаналізувати, чи відрізняється поведінка кожного з них, якщо на них тиснуть морально, а не фізично.

3. Визначення насильства (7 хв.)

«Мозковий штурм». Учитель/вчителька запитує в учнів «Що таке насильство?» і фіксує відповіді на дошці, після чого аналізує їх та підводить до визначення насильства.

Насильство можна визначити, як дію або бездіяльність однієї людини на іншу, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психологічному, принижує почуття честі та гідності.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю.

Реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, передбачених абзацом другим цього пункту, якщо є реальні підстави очікувати її виконання (Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»).

4. Гра «Звірі» (4 хв.)

Учитель/вчителька в мішечку тримає папірці, кількість яких розрахована на кількість учнів/учениць. На кожному з них написано по одній з назв тварин: кіт, собака, півень, кінь (порівну). Потім усім учням пропонується закрити очі і за звуками, які видають їхні тварини, знайти своїх одноплемінників. І надалі залишаються в цих 4-х групах.

5. Робота в групах «Прояви насильства» (14 хв.)

Учитель/вчителька розповідає, що здебільшого виділяють 4 основні види насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне.

Кожна група, що утворилася у попередній грі, отримує чистий аркуш паперу, на якому зверху записано визначення одного виду насильства. Учням пропонується написати прояви цього виду насильства. На завершення кожна група представляє результати своєї роботи.

Фізичне насильство в сім'ї – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заповдіння шкоди його честі й гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Фізичне насильство	Психологічне насильство	Сексуальне насильство	Економічне насильство
<ul style="list-style-type: none"> - Побиття - Тілесні ушкодження - Спроби удушення - Викручування рук - Штовхання, брутальне поводження - Позбавлення їжі - Використання зброї - Втягнення дітей до вживання алкоголю та наркотиків - Інше 	<ul style="list-style-type: none"> - Ігнорування почуттів свободи - Образа переконань, що мають цінність для особи - Образа віросповідання, національної, расової та класової приналежності або походження - Приниження особи - Знуцання над домашніми тваринами або їх знищення на очах особи з метою завдати їй болю - Переслідування особи через уявлені особою протилежної статі сексуальні зв'язки - Покарання кривдником дітей через образу на дружину (чи чоловіка) - Обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити їй фізичну або економічну шкоду - Насильство з боку вчителів, однокласників - Інше 	<ul style="list-style-type: none"> - Гнів на ґрунті ревнощів - Образа особи словами сексуально о змісту (повія, фригідна, імпотент і т. ін.) - Примус жінки до сексуальних зносин з чоловіком та іншими людьми проти її волі - Примус до болісних або садистських статевих зносин та застосування предметів для цієї мети - Применшення значення почуттів партнера в сексуальному відношенні - Примус партнера до спостереження за статевими зносинами, що відбуваються між іншими людьми - Застосування погрози насильством для примусу партнера до згоди на сексуальний зв'язок - Примус жінки одягтися всупереч її волі згідно з бажанням партнера - Примус до інцесту - Інше 	<ul style="list-style-type: none"> - Повне вилучення або обмеження коштів - Контроль надходжень та «жорстке дозування» фінансових витрат - Нав'язування особі (дитині) економічно обмеженого способу проживання без суттєвої необхідності - Контроль особи (дитини) за допомогою грошей - Відмова чи зволікання у виплаті аліментів - Інше

6. Завершальна вправа (5 хв.)

Учитель/вчителька пропонує всім учням та ученицям відповісти на запитання «Що їм найбільше запам'яталось на цьому занятті».

Запитання до теми.

1. Що таке насильство?
2. Які види насильства ви знаєте?
3. Які прояви насильства вам відомі?

Завдання для домашньої роботи.

1. Виписати прислів'я, в яких заперечується насильство.
Наприклад. Дочка, як панночка, у рідного батечка.
Учи дітей не встрашкою, а ласкою.
2. Продумати свої дії у разі, якщо Вам загрожує небезпека постраждати від насильства.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Прояви насильницьких та ненасильницьких дій, відображені в фольклорі українського народу».
2. «Сучасний стан насильства в Україні».
3. «Актуальність проблеми насильства в сучасному світі».
4. «Насильство в сім'ї – проблема сучасності?».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Джилліген Д. Запобігання насильству / переклад з англійської, Ц.В. Штенгелов. – К.: Сфера, 2004.
2. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт. Кочемировська О., Стрейстяну Д.Й., Христова Г. / За заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
3. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навч.-метод. посіб. / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита». – 2014. – 282 с.
4. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поведінню з дітьми: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
5. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

6. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. – К.: Агентство “Україна”. – 2015. http://la-strada.org.ua/ucpr_mod_library_showcategory_95.html

7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

8. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ

Тема 16. Попередження насильства: подолання стереотипів та формування правил безпечної поведінки. Допомога постраждалим від насильства

Дебелюк М.І.

Мета: сформувати уявлення про постраждалих від насильства та місця, де воно може відбуватися, виробити навички безпечної поведінки; розвивати вміння аналізувати отриману інформацію; виховувати толерантне ставлення до людей, що потерпають від насильства.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фліпчарт, маркери, папірці, вирізані у вигляді фігурок людей.

Хід заняття

1. Гра «Згоден/а – не згоден/а» (8 хв.)

Учитель/вчителька розділяє клас на умовні 2 половини (одна з них називається «згоден/а», інша, «не згоден/а») і зачитує певні міфи, вирази, пов'язані з насильством, учням та ученицям пропонується в залежності від того, згодні вони чи ні, перейти на відповідну половину кімнати. Учні, які знаходяться по різні боки кімнати, однією фразою обґрунтовують свій вибір.

Приклади міфів.

Деякі жінки самі провокують насильство і заслуговують на нього.

Б'є означає любить.

Чоловіки, що завдають насильства – психічно не здорові.

Чоловік, що завдає насильства, не є люблячим чоловіком та батьком.

Причиною сімейного насильства є алкоголізм.

Домашнє насильство характерне для неосвічених та бідних людей.

Домашнє насильство – нове явище, що виникло в результаті сучасних економічних та суспільних змін.

Дітям потрібен батько, навіть якщо він агресивний.

Насильство в сім'ї – це явище з минулого, тому сьогодні воно рідко зустрічається. Воно залишилось у минулому, коли жінка вважалася власністю чоловіка.

Жінка, що потерпає від насильства, завжди може піти з дому.

Ляпас по щоці не наносить серйозної шкоди.

Наші відносини зміняться на краще, якщо ми одружимося.

Наші відносини зміняться на краще, якщо у нас з'явиться дитина.

2. Місце, де може відбуватися насильство (5 хв.)

Методом «мозкового штурму» учні та учениці за допомогою вчителя/вчительки називають місця, де може відбуватися насильство, заносючи їх на фліп-чарт.

Можливі варіанти місць, де може відбуватися насильство:

- вдома,
- у сім'ї,
- на вулиці,
- на роботі,
- у навчальному закладі,
- у машині,
- інше.

3. Вправа «Хто потерпає від насильства» (7 хв.)

Усім учням/ученицям видаються кольорові папірці у вигляді людських фігурок, на яких вони записують, хто може стати жертвою насильства. Після того, як учні/учениці закінчили (на це дається 3 хвилини), кожен/кожна по черзі озвучує свої ідеї та наклеює на спеціально підготовлений великий аркуш паперу, де зверху намальовані хмари та блискавки, що символізують насильство. Цей аркуш вивішується на видне місце.

Можливі варіанти відповідей:

- жінка,
- чоловік,
- дружина/чоловік,
- молодь,
- неповнолітні,
- діти,
- батьки,
- родичі,
- люди з інвалідністю,
- усиновителі,
- усиновлені,
- сестра,
- брат,
- інше.

Учитель/вчителька підсумовує, що постраждати від насильства може будь-яка людина.

4. Правила безпеки (15 хв.)

Учитель/вчителька об'єднує клас у 2 групи і роздає кожній з них список правил безпеки. Перша група виписує «правила безпеки на вулиці» (ці правила більше стосуються, коли насильство може відбутися з боку незнайомої людини), а друга група – «правила безпеки вдома» (з боку рідних, близьких, коли насильство повторюється). Також групам пропонується додати свої правила безпеки, яких немає в даному списку (на це дається 10 хвилин). Потім група проводить презентацію цієї роботи.

Зразок списку правил безпеки.

Насильство на вулиці

- У пізній час не ходіть одні по вулиці.
- Знати елементарні прийоми самооборони.
- Майте при собі один із засобів безпеки: газовий балончик, дезодорант, пилочку тощо. Та продумайте їх використання в разі здійснення акту насильства.
- Продумайте свої дії у тому випадку, якщо Вам здається, що акт насильства можливий.
- Якщо щось не так, тікайте.
- На вас напали, кричіть, біжіть, привертайте до себе увагу. Дзвоніть у поліцію.
- Вилучіть вживання наркотиків та зловживання алкоголем, вони можуть вплинути на ваше сприйняття дійсності.
- Позбавтеся непорозумінь: ви повинні бути певні, що ваш знайомий, друг знає межі дозволеного.
- Не впускайте в будинок незнайомих, особливо, якщо ви відчуваєте себе неспокійно.
- Не сідайте з незнайомцями до ліфту.
- Учійте дітей не впускати в будинок чужих без вашого дозволу.

Домашнє насильство

- Продумайте свої дії у тому випадку, якщо акт насильства уже відбувався і може повторитися знову.
- Розповідайте про насильство тим, кому Ви довіряєте (друзям, родичам).
- Знайдіть таке місце, куди б Ви змогли піти у випадку небезпеки.
- Підготуйте документи (паспорт, свідоцтво про народження і т. ін.), гроші та інші необхідні речі та покладіть їх в одне місце, так, щоб у будь-який момент Ви змогли б їх легко взяти і втекти з ними.
- Якщо ситуація критична, то залишайте будинок негайно, навіть якщо Вам не вдалося взяти необхідні речі.

- Попрактикуйтесь у тім, як можна швидко й безпечно вийти з будинку. Визначте, які двері, вікна, ліфти або сходи підходять для цього щонайкраще.

Заздалегідь довідайтеся телефони місцевих служб, які зможуть надати Вам необхідну підтримку (кризовий центр для жінок, телефон довіри, телефон дільничного офіцера поліції, відділку поліції та ін.).

5. Куди звернутися, якщо насильство відбулося (10 хв.)

Учитель/вчителька роздає учням не заповнену таблицю «Я захищу свої права». Методом «мозкового штурму» аудиторія продумує установи, служби, що можуть допомогти у випадках насильства, і вносять їх собі в листок до першої колонки.

Можливі варіанти таблиці «Я захищу свої права»:

Назва установи	Чим може допомогти	Контактні дані (тел., адреса)
<ul style="list-style-type: none"> – Дільничний офіцер поліції – Служба у справах дітей – Районне відділення поліції – Прокуратура – Соціальна служба для молоді – Місцеві громадські організації – Кризові центри – Притулки – Телефони довіри 0800 500 33 50 – Поліклініка, лікарня – Інше 		

6. Завершальна вправа (5 хв.)

Учитель/вчителька пропонує учням та ученицям закінчити речення «До цього заняття я ніколи не чув/чула про...»

Запитання до теми.

1. Які стереотипи з теми насильства притаманні Вашому оточенню?
2. Яких правил безпеки Ви вже дотримуєтесь?
3. До якої установи ти б перш за все звернувся, якщо б тобі стало відомо про факт насильства над дитиною?

Завдання для домашньої роботи.

1. Прописати, від якого насильства частіше за все потерпають жінки, чоловіки, діти, старі.
2. Заповнити 2-у та 3-ю колонку таблиці «Я захищу свої права».

Теми рефератів та доповідей:

1. «Діяльність із запобігання насильству в сім'ї дільничного інспектора поліції нашого району».
2. «Насильство в сім'ї: проблеми та шляхи їхнього вирішення».
3. «Діяльність громадських організацій з протидії насильству в сім'ї».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Джилліген Д. Запобігання насильству / переклад з англійської, Ц.В. Штенгелов. – К.: Сфера, 2004.
2. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт. Кочеміровська О., Стрейстяну Д.Й., Христова Г. / За заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
3. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навч.-метод. посіб. / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита». – 2014. – 282 с.
4. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поведженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
5. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>
6. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. – К.: Агентство "Україна". – 2015. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_95.html
7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
8. Інтернет-сайти:
www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
www.unicef.org ЮНІСЕФ

Тема 17. Поняття ґендеру. Ґендерні стереотипи, зиски і ризику існування стереотипів

Дебелюк М.І.

Мета: уміти визначити себе як особистість, ознайомити з термінологією ґендеру, ґендерних стереотипів, сформувати уявлення про глибину укорінення та різноманітність ґендерних стереотипів; розвивати навички аналізу та порівняння; виховувати повагу до іншої особистості.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фліпчарт, маркери, папір.

Хід заняття

1. Вправа «Хто такі Я» (12 хв.)

Учасники тренінгу створюють коло.

1) Запропонувати присутнім (індивідуально) на чистому аркуші паперу намалювати в середині коло, позначивши його літерою «Я». Від цього кола, як з центру, провести промені, підписуючи кожен так, як людина хотіла би описати, визначити, ідентифікувати себе в різних сферах суспільного життя (в сім'ї – донька, син, батько, мати тощо; на навчанні – студент, студентка, педагог тощо; на роботі – фахівець, юристка, вихователь тощо; у науці – науковка, дослідник тощо; у стосунках з іншими – подруга, сусід тощо). Слід наголосити на тому, що відповідь треба давати на запитання «хто», а не «які» (на це дається 5 хвилин).

Зразок:

2) Після завершення роботи попросити всіх перерахуватися на «1-й, 2-й», потім запропонувати об'єднатися 1-им номерам з 2-ми, створивши таким чином пари. Робота продовжується в парах. Учасники і учасниці знайомлять один одного з результатами своєї роботи. Для цього вони розповідають, які є промінці, як вони названі. Якщо у пари співпадуть 2 промінці з однаковою назвою, то їх слід позначити іменем людини, в якої є такий же промінець.

Якщо дозволяє час, то треба обійти якомога більшу кількість присутніх та всіх учасниць і учасників.

Далі учасникам пропонується по колу дати відповіді на питання.

Варіант 1. Чи багато знайдено однакових назв промінців?

Чи є хтось, у кого всі промінці заповнені?

Чи є хтось, у кого жодний промінець не заповнений?

Чого б вам хотілося: щоб усі промінці співпали чи ні? Чому?

Варіант 2. Чи багато знайдено однакових назв промінців?

Чи всі визначення, ідентифікації, позначені на промінцях, ви маєте можливість реалізувати повною мірою?

Як себе почуває людина, у якої кожен промінець заповнений або жоден не заповнений (задоволення, незадоволення)?

2. Риси, якими характеризують чоловіків та жінок (12 хв.)

1) Учитель/вчителька розбиває дошку на 2 половини, одну частину підписує «Риси, що асоціюються з чоловіками», іншу половину «Риси, що асоціюються з жінками», також пропонує аудиторії розподілитися на 2-і команди. Далі кожна з груп працює над заповненням однієї з колонок.

Зразки рис, що асоціюються з чоловіками та жінками:

Риси, що асоціюються з чоловіками		Риси, що асоціюються з жінками	
Агресивний	Самовпевнений	Нещира	Співчутлива
Активний	Нестерпний	Ніжна	Скромна
Брутальний	Суворий	Вразлива	Дратівлива
Відважний	Нестримний	Забобонна	Терпляча
Владний	Прагне задоволення	Обережна	Приємна
Зарозумілий	Педантичний	Непостійна	Манірна
Здібний	Прогресивний	Чарівна	Жалібна до себе
Безпринципний	Швидкий	Плаксива	Вразлива
Дотепний	Раціональний	Хитра	Сентиментальна
Авантюристичний	Реалістичний	Збентежена	Сексуальна
Урівноважений	Нерозважливий	Допитлива	Сором'язлива
Упертий	Спритний	Залежна	Чуйна
Цинічний	Непохитний	Мрійлива	Витончена
Витривалий	Сильний	Емоційна	Покірна
Гамірливий	Серйозний	Збудлива	Схильна до навіювання
Підприємливий	Тямущий	Прискіплива	Балакуча
Енергійний	Хвалькуватий	Боязка	Несмілива
Жорстокий	Самовдоволений	Ненадійна	Образлива
Жартівливий	Рішучий	Нерозумна	Нечестолобна

Риси, що асоціюються з чоловіками		Риси, що асоціюються з жінками	
Незалежний	Скупий	Поблажлива	Нерозсудлива
Індивідуалістичний	Незворушний	Легковажна	Непостійна
Ініціативний	Непокірний	Метушлива	М'якосерда
З широкими інтересами	Неприятний	М'яка	Слабка
Винахідливий	Схильний до ризику	З розвинутою уявою	Схвильована
Лінивий	Схильний командувати	Добра	Розуміюча

2) Кожна група представляє результати своєї роботи. Далі аналізує, чи співпадає.

3) Аналізується, чи немає спільних рис в чоловіка та жінки. Пропонується розглянути кожну рису окремо і проаналізувати, чи не може певна риса однієї статі бути притаманною й іншій статі, чи ніхто не знає з свого оточення чоловіка, який має рису, яка асоціюється з жінкою, і жінку, яка має рису, яка асоціюється з чоловіком?

4) По завершенні можна провести коротку дискусію.

Питання для дискусії.

- Чому в суспільстві існує розподіл рис характеру на чоловічі та жіночі?
- Чи відображають такі уявлення дійсну ситуацію?
- Як можна змінити суспільну думку?

5) Підвести групу до висновку, що лише фізіологічні відмінності мають стійку приналежність до статевої групи.

3. Поняття гендеру (4 хв.)

Учитель/вчителька дає поняття гендеру.

Гендер (з англ. gender) – соціальна стать. Соціокультурна категорія і колективні уявлення, за допомогою яких біологічні розходження статей перекладаються на мову соціальної і культурної диференціації.

Гендер – організована модель соціальних стосунків між жінками та чоловіками, яка не лише характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в сім'ї, але й визначає її соціальні відносини в основних інститутах суспільства (а також така, що визначається або конструюється ними).

4. Поняття гендерного стереотипу (10 хв.)

1) Учитель/вчителька коротко нагадає учням та ученицям визначення стереотипу.

Стереотип – сукупність спрощених узагальнень про групу індивідуумів, яка дає можливість розподілити членів групи по категоріях і сприймати їх шаблонно, згідно з цими очікуваннями. Таким чином, стереотипи расових, соціальних і гендерних груп ведуть до сприйняття і ставлення до індивідуумів відповідно до необґрунтованих упереджених думок.

Стереотип – це узагальнення, при якому риси і характеристики, притаманні частині групи (не обов'язково більшій частині), поширюються на всю групу в цілому. Розрізняють расові, національні, гендерні стереотипи.

2) За допомогою «мозкового штурму» вчитель/вчителька пропонує на основі визначення стереотипу обговорити і написати визначення гендерного стереотипу.

Гендерні стереотипи – набір загальноприйнятих у суспільстві норм і суджень стосовно поведінки, мотивів і потреб жінок і чоловіків, що базуються на уявленнях про чоловіче і жіноче. Гендерні стереотипи закріплюють існуючі гендерні розбіжності і стають перешкодою для зміни стану справ у сфері гендерних відносин.

Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися; такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають гендерними стереотипами.

3) Учитель/вчителька називає аудиторії один з поширених гендерних стереотипів.

Наприклад:

чоловік добувач, жінка – берегиня.

А потім пропонує кожному індивідуально прописати можливі ризики від існування такого стереотипу для жінок та для чоловіків.

4) Представлення результатів за бажанням.

5. Завершальна вправа (5 хв.)

Учитель/вчителька знову просить об'єднатися 1-им номерам з 2-ми..

Об'єднавшись таким чином в пари, учасники і учасниці коротко розповідають один одному, що вони винесли з цього заняття, що їм сподобалось, що ні, обґрунтовуючи виступи.

Запитання до теми.

1. Що таке гендер?
2. Що таке гендерні стереотипи?
3. Які гендерні стереотипи ви знаєте?
4. Як можна змінити гендерні стереотипи, що існують в нашому суспільстві, які саме?

Завдання для домашньої роботи.

1. Написати 4 гендерних стереотипи (зразок пункт 4.3) та пояснити можливі ризики від існування такого стереотипу для жінок та для чоловіків.
2. Описати своє розуміння терміну «гендерна рівність».

Теми рефератів та доповідей.

1. «Моє розуміння гендеру».
2. «Становлення теорії гендеру».
3. «Гендерні стереотипи в сучасній Україні».
4. «Гендерна рівність та гендерна чуйність і основні розбіжності».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Гендерна освіта. Методичний посібник для вчителів з гендерної освіти / Закарпатський обласний центр гендерної освіти при УжНУ / За ред. М. Колодій. – Ужгород, 2007. – 49 с.
2. Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>.
3. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207
4. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. – Харків: Вид-во Нац. Ун-ту внутр. справ, 2003.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. №2866-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3308.html>
6. Резолюція Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки. Мир. Безпека». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_669
7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
8. Інтернет-сайти:
www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
www.wicc.zt.sch.in.ua – Жіночий інформаційно-консультаційний центр.

Тема 18. Гендерні ролі

Дебелюк М.І.

Мета: сформуванати уявлення про гендер у різних сферах людського життя, виробити навички гендерно чутливої поведінки; розвивати вміння аналізувати отриману інформацію; виховувати толерантне ставлення до представників іншої статі, що потерпають від насильства.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фліпчарт, маркери, папірці, вирізки з газет.

Хід заняття

1. Гра «Збери в єдине» (5 хв.)

Учитель/вчителька має папірці, на яких написані назви або дерев, або квітів, або предметів чи меблів. Учням та ученицям пропонується по черзі дістати по одному папірцеві, озвучити його та знайти свою команду, назвати її одним словом, що характеризує їхні папірці усі разом.

Зразок:

ДЕРЕВА	КВІТИ	МЕБЛІ
Береза	Волошка	Стілець
Дуб	Троянда	Стіл
Клен	Лілія	Крісло
Верба	Ромашка	Ліжко
Акація	Тюльпан	Шафа
Сосна	Фіалка	Пенал

2. Вправа «Розподіл гендерних ролей в сім'ї» (13 хв.)

1) Трьом групам, що склалися в результаті попередньої гри видаються листки паперу, на яких описано типи сімей (для трьох груп різні), пропонується в групах описати розподіл домашньої праці в даних сім'ях та в дужках приблизну кількість часу на тиждень, що витрачається. Уся ця робота заноситься в таблиці.

Зразки сімей

У сім'ї проживають батько, мати, що обоє працюють, також є бабуся пенсійного віку та донька з сином. Доньці 20 років, вона студентка, сину – 14, він вчиться в школі. Сім'я живе в великому місті, в багатоповерховому будинку.

Батько	Мати	Донька	Син	Бабуся

У сім'ї мати – вдова, яка працює, є двоє дітей, обидві дівчинки, які навчаються в школі в 7-му та 10-му класах. Сім'я живе в невеликому місті, в приватному секторі.

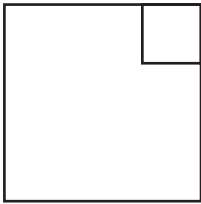
Мати	Донька (7 клас)	Донька (10 клас)

Молода сім'я проживає в селі. Вона складається з молодого подружжя – чоловіка та дружини, та маленького хлопчика. Обоє не працюють через нестачу робочих місць, хоча обоє мають середню спеціальну освіту. Сім'я має присадибну ділянку, тримає домашніх тварин.

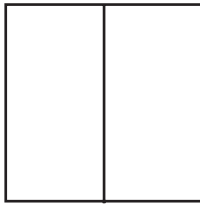
Батько	Мати	Син

2) Презентація роботи в групах.

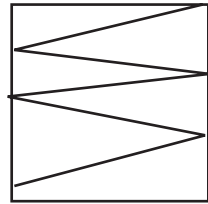
3) Учитель/вчителька, спираючись на попередню вправу, вводить поняття гендерних ролей. Гендерні ролі – набір очікуваних зразків поведінки чоловіків і жінок.

1

2

3

Схема гендерного розподілу праці в структурі (сім'я, гуртожиток, наймана квартира, офіс тощо)

1. Нерівномірний розподіл праці (з перевантаженням одних і недовантаженням інших).

2. Патріархальний (традиційний) розподіл праці (з чітко визначеними видами «жіночої» та «чоловічої» праці).

3. Партнерський розподіл праці (з гнучким розподілом праці, що враховує, як ставлення до цієї праці в цілому, так і реальну поточну можливість її виконати).

Сім'ї з нерівномірним та традиційним розподілом відрізняються мало, тобто традиційний розподіл також є, часом, нерівномірним.

По завершенні можна провести коротку дискусію.

Питання для дискусії.

1. Які думки у Вас викликала ця вправа?
2. Чи завжди справедливий розподіл домашньої праці між членами родини або в інших утвореннях, коли люди живуть разом і ведуть спільне господарство?

3. Робота в групах «Розподіл влади в сім'ях» (7 хв.)

1) Учитель/вчителька стисло розповідає про існування в суспільстві 3-х типів сімей за розподілом у них влади: патріархальні сім'ї, матріархальні сім'ї, егалітарні сім'ї. Далі розділяє між 3-ма групами по одному з цих видів і просить описати кожен з них, зупиняючись на його характеристиках, на розподілі гендерних ролей в цих сім'ях.

Патріархальні сім'ї – сім'ї, главою в яких є батько, тільки він розподіляє матеріальні ресурси і приймає життєво важливі рішення щодо дружини, дітей, усіх нагальних проблем функціонування сімейного осередку; владу в родині має тільки він.

Матріархальні сім'ї – сім'ї, главою в яких є мати, тільки вона розподіляє матеріальні ресурси і приймає життєво важливі рішення щодо чоловіка, дітей, усіх життєво необхідних проблем функціонування сімейного осередку; владу в родині має тільки вона.

Егалітарні сім'ї – сім'я, де немає чітко вираженого голови, обов'язки розподіляються ситуативно, а рішення приймаються колегіально або передурочаються тому, хто компетентніший у розв'язанні певної проблеми.

- 2) По завершенні можна провести коротку дискусію.

Питання для дискусії.

Яких, на Вашу думку, сімей більше в Україні?

4. Вправа «На роботу потрібні» (10 хв.)

1) Цим же групам роздаються колажі з газетними вирізками оголошень з дискримінаційними положеннями щодо кандидатур на робоче місце (гендер, вік тощо). Групам пропонується описати «привабливу» людину на ринку праці. Після цього йде представлення результатів.

- 2) По завершенні можна провести коротку дискусію.

Питання для дискусії.

Які характеристики однозначно розглядаються, як дискримінаційні?

Учитель/вчителька підсумовує, що потерпіти від насильства може будь-яка людина.

Гендерна дискримінація – будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення представниками однієї статі прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, громадській чи будь-якій іншій галузі.

5. Вправа «Гендер в політиці» (5 хв.)

У цій вправі аудиторія «мозковим штурмом» прописує ідеї, які повинна втілювати влада, аби побудувати в українському суспільстві гендерну демократію.

Гендерна демократія – система волевиявлення у громадянському суспільстві двох статей – жінок і чоловіків – як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, потреб.

6. Завершальна вправа (5 хв.)

Учитель/вчителька пропонує усім учням та ученицям закінчити речення:
«До цього заняття я ніколи не чув/чула про ...»

Запитання до теми.

1. Які є шляхи зміни ситуації у сфері домашньої праці та її розподілу?
2. Що можна робити для подолання існуючої дискримінації на ринку праці?
3. Які перешкоди можуть зустрітися на шляху подолання?

Завдання для домашньої роботи.

1. Побудувати таблицю за зразком Вправи 2 та описати розподіл домашньої праці у вашій сім'ї.
2. Пропишіть, які є випадки гендерної дискримінації, з якими доводиться стикатися в українському суспільстві.

Теми рефератів та доповідей:

1. «Сім'я, гендерні стереотипи в сім'ї та шляхи їх подолання».
2. «Мій погляд на оптимальний розподіл гендерних ролей в сім'ї».
3. «Гендерні відносини в моїй родині».
4. «Законодавча база України, що забезпечує формування гендерною політикою держави».

Список рекомендованих ресурсів:

1. Гендерна освіта. Методичний посібник для вчителів з гендерної освіти / Закарпатський обласний центр гендерної освіти при УжНУ / За ред. М. Колодій. – Ужгород, 2007. – 49 с.
2. Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>.

3. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207

4. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. – Харків: Вид-во Нац. Ун-ту внутр. справ, 2003.

5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. №2866-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3308.html>

6. Резолюція Ради Безпеки ООН №1325 «Жінки. Мир. Безпека». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_669

7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

8. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.wicc.zt.sch.in.ua – Жіночий інформаційно-консультаційний центр.

5.2. Курс за вибором/факультатив «Знай та захищай свої права» для учнів 7-9 класів навчальних закладів

*Загальна редакція: Левченко К.Б.,
доктор юрид. наук, канд. філос. наук, професор*

З ухваленням у 1996 р. Конституції України почався новий етап розбудови правового суспільства — проголосивши себе демократичною, соціальною та правовою державою, Україна визначила пріоритет особистості над державою. Це означає, що вона поставила в центр існування демократичного суспільства людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, які є найвищою соціальною цінністю, а також взяла на себе зобов'язання захищати права та свободи своїх громадян усіма доступними засобами та можливостями.

Діти мають ті ж права, що і дорослі. Однак деякі права мають особливе значення для них — вони відображають потреби дітей в спеціальному захисті та увазі, їхню вразливість та різницю між дитячим і дорослим життям. Для того, щоб підкреслити це, інтереси дитини у всіх видах діяльності ставляться вище інтересів дорослих та держави.

На шляху до нових перетворень Україна стикається з грубими порушеннями прав людини, зокрема, насильством, торгівлею людьми, експлуатацією тощо, котрі набирають дедалі ширших масштабів та нових форм. Суспільна загроза цих порушень полягає в посяганні на права людини, зазначені як в міжнародних, так і в національних документах, — невід'ємне право на життя (ст. 27, Конституція України), право на повагу до гідності (ст. 28, Конституція України), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29, Конституція України), свобода пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33, Конституція України). Наслідки таких ситуацій впливають на здоров'я людини, цілісний та гармонійний розвиток, досягнення успіху в житті.

Заняття структуровані за принципом робочого зошиту для учнів. Тому головне завдання цього зошита запропонувати учням необхідні знання та сформувати нові навички захисту своїх прав. Завдяки цьому їхній власний життєвий досвід збагатиться, і вони будуть знати та вміти більше. Отриманою інформацією учні зможуть поділитися зі своїми батьками, друзями, родичами, знайомими, і цим самим допомогти їм уникнути небезпечних ситуацій.

На заняттях учні отримають інформацію про права і обов'язки людини у суспільстві, про важливість виділення прав дитини як окремої категорії, основні ситуації порушення прав дитини. Навчаться, яких дій необхідно вжити, щоб запобігти небезпечним ситуаціям у житті, куди звернутись у разі необхідності.

Дуже важливо знати та вміти користуватися цими знаннями, адже вони сприятимуть прийняттю відповідальних рішень, вчитимуть протидіяти порушенням твоїх прав, відстоювати власну точку зору, допомогти іншим людям.

Курс включає теми занять:

Тема 1. Права і обов'язки людини у суспільстві.

Тема 2. Основні ситуації порушення прав дитини.

Тема 3. Насильство – про що варто знати?

Тема 4. Попередження торгівлі дітьми.

Тема 5. Захист дитини від експлуатації праці.

Тема 6. Працевлаштування неповнолітніх в Україні: особливості законодавства.

Тема 7. Мережа Інтернет — правила безпечної поведінки.

Тема 8. Діяльність урядових та громадських організацій у сфері захисту прав дитини.

Тема 9. Поради для успішного початку кар'єри.

Тема 10. Збираєшся за кордон?

Тема 11. Трудова міграція.

Тема 1. Права і обов'язки людини у суспільстві

Ковальчук Л.Г.

Усі ми прагнемо досягти щастя в житті. І хоча кожен з нас розуміє його по-своєму, все ж таки можна спробувати описати щасливу людину. Перш за все, це людина, яка має можливість задовольняти свої потреби — їжа, тепло, житло, сім'я, захоплення, вільне та цікаве спілкування, успішна зайнятість, здійснення мрій тощо. Щаслива дитина, крім того, має можливість гратися та насолоджуватися опікою батьків або людей, котрі їх замінюють.

Інформація з цієї теми допоможе системно побачити весь спектр прав та обов'язків людини, відчутти специфіку статусу дитини та прав дитини, а також дізнатись про найважливіші міжнародні та національні законодавчі акти у сфері захисту прав людини та, зокрема, дитини.

Можливість реалізувати свої потреби людині дають права, гарантовані нам міжнародними та національними законодавчими актами. Таким чином, права необхідні людині для того, щоб бути щасливою. Але просто мати права недостатньо, необхідно знати свої права.

Навіщо мені знати свої права?

Для уникнення ситуацій їх порушення; для можливості захисту; для відновлення порушених прав; для поваги прав інших людей, котрі мене оточують; для того, щоб мати високий рівень правової культури.

Обізнаний = захищений

Права людини мають важливі ознаки.

Природні права. Людина має права від народження. Їх не можна купити, заробити чи успадкувати.

Універсальні права. Права людини є однаковими для всіх людей, незалежно від раси, статі, віросповідання, національності, соціального статусу. Всі ми народжені вільними і рівними в гідності та правах. Це також означає, що чоловіки та жінки, хлопчики та дівчатка мають однакові права.

Невід'ємні права. Права людини не можна відібрати. Люди наділені ними навіть тоді, коли закони країн не визнають їх. Коли в країні панує рабство, раби все одно мають права, хоч ті й порушуються.

Неподільні. Усі люди наділені сукупністю прав для гідного життя — громадянських, соціальних, політичних, економічних, культурних.

Основні міжнародні нормативні акти в галузі прав людини:

Загальна декларація прав людини, 1948 р.

Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини, 1950 р.

Конвенція ООН про рабство, 1926 р.

Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю №29, 1930 р.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р.

Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р.

Віденська Декларація про права людини, 1993 р.

Декларація ООН «Про викоренення насильства стосовно жінок», 1993 р.

Основні права і свободи людини на міжнародному рівні зазначені в Загальній декларації прав людини, на національному рівні в Конституції України (1996 р.)

Громадянські права і свободи громадян України

Громадянські права і свободи	Конституція України (статті)	Загальна декларація прав людини (статті)
Право на життя, на свободу, особисту недоторканність	27, 29	3, 9, 10
Право на гуманне і гідне поводження людини стосовно неї	28	5
Рівність усіх перед законом	24	2
Право на відновлення в правах, на судовий захист	55, 56, 59, 63	7, 8
Право на об'єктивний розгляд судом справи стосовно людини, звинуваченої в здійсненні злочину	55, 56	7, 8
Право на визнання винності людини тільки за рішенням суду	62	11
Право на особисте й сімейне життя	32	12
Недоторканність житла, таємниці кореспонденції, заборона посягання на честь і репутацію	30, 31	12
Право на вільне пересування й вибір місця проживання, виїзд з території України й повернення	33	14
Право шукати притулок і користуватися притулком	26	13, 14
Право на громадянство	25	151
Право на укладання шлюбу і створення сім'ї	51	16
Право на власність	51	17
Свобода думки, совісті, релігії	34, 35	18, 19

Вартим уваги є ставлення сьогодні до дітей, оскільки воно значно відрізняється від того, що було прийнятним раніше. Байдужість до дітей панувала аж до кінця середньовіччя. Занедбаня і навіть вбивство дітей були повсякденною практикою в ранні періоди людської цивілізації, особливо це стосувалось дітей з вадами або тих новонароджених, котрі багато плакали. Лише з початку XVI ст. дорослі почали цікавитись дітьми, визнаючи їх відмінності від себе. Розпочався процес «відкриття» дитини як окремої категорії. Проте спочатку дітей як окрему категорію вирізняли тільки представники вищих верств населення, та й то хлопчиків. Наприклад, французькі фермери ще і в XIX ст. зазначали: «У мене немає дітей. Лише дівчатка».

З часом людство збагнуло необхідність виділення окремо прав дитини, оскільки діти складають особливу групу. Ця особливість проявляється, перш за все, у тому, що діти мають специфічні потреби, зокрема, потреби опіки батьків або осіб, що їх замінюють, потребу в іграх. Ці особливості призвели до необхідності створення механізму захисту саме дітей.

ДИТИНА — особа віком до 18 років

Міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини.	Національне законодавство щодо захисту прав дітей.
Женевська декларація прав дитини, 1924 р.	Конституція України, 1996 р.
Декларація прав дитини, 1959 р.	Закон «Про охорону дитинства», 2001 р.
Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.	Закон «Про освіту», 1991 р.
Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 1990 р.	Національна програма «Діти України», 1996 р.
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.	Кримінальний кодекс України, 2001 р. Сімейний кодекс України, 2002 р. Кодекс Законів про працю України, 1971 р.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини. Конвенція базується на новому розумінні становища дітей у суспільстві не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя, звичайно, з урахуванням того, що «дитина потребує спеціальної охорони та піклування...»

Серед прав дитини, проголошених Конвенцією, є права громадянські, соціальні, культурні. Старшим дітям Конвенція закріплює і політичні права (наприклад, право на об'єднання). Натомість у Конвенції майже відсутні економічні права дитини, бо пріоритетом визначено освіту — дитина повинна вчитись, а не працювати.

Назва виду прав	Приклади
Громадянські права	Право на ім'я та національність
	Право на самобутність
	Право на життя
	Право на захист від фізичного насильства
	Право на приватне життя
Політичні права	Свобода думки
	Свобода висловлювання
	Свобода зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації
Економічні права	Захист від експлуатації
Соціальні права	Право на освіту
	Право на охорону здоров'я
	Право на соціальне забезпечення
Культурні права	Відпочинок, дозвілля, участь в культурному та мистецькому житті
Специфічні права	Не розлучатися з батьками
	Право на гру
	Особливі потреби

Не можна говорити про права, забуваючи про обов'язки. Якщо в людини є право — це значить, що в неї є і обов'язки. Права визначають ступінь свободи, обов'язки — ступінь відповідальності. Єдність прав і обов'язків є умовою для самовдосконалення людини, її творчої самостійності.

Основний обов'язок — дотримувати права інших. «Твоя свобода розмахувати кулаком обмежена носом твого сусіда!» Обов'язки громадян зазначені у Конституції України: сплачувати податки (ст. 67), охороняти природу (ст. 66), захищати Вітчизну (ст. 65). Батьки зобов'язані піклуватися про дітей, а дорослі діти — про непрацездатних батьків (ст. 51). Отже, нас є обов'язки перед Вітчизною, перед своїм народом, перед іншими людьми, перед своїми рідними і близькими, а також і перед собою. Наприклад, бути достойною людиною — це обов'язок, який не закріплено законодавчими актами, але він є одним з основних перед самим/самою собою.

Завдання до теми.

1. Продовж речення.

Права людини — це ...

Мені необхідно знати свої права для того, щоб...

Виділяють такі важливі ознаки прав людини:...

Один з основних міжнародних документів, що проголошує права людини, називається... Найголовніший український документ, що гарантує права громадянам України, це...

На мою думку, потрібно окремо виділяти права дитини, тому що ...

Дитина — це...

До міжнародного законодавства у галузі захисту прав дитини відносять...

В Україні прийняті такі закони, що стоять на сторожі захисту прав дитини...

Мені відомі такі види прав...

Говорячи про права, не можна забувати про обов'язки, адже...

Моїми найголовнішими обов'язками є...

2. Заповни таблицю.

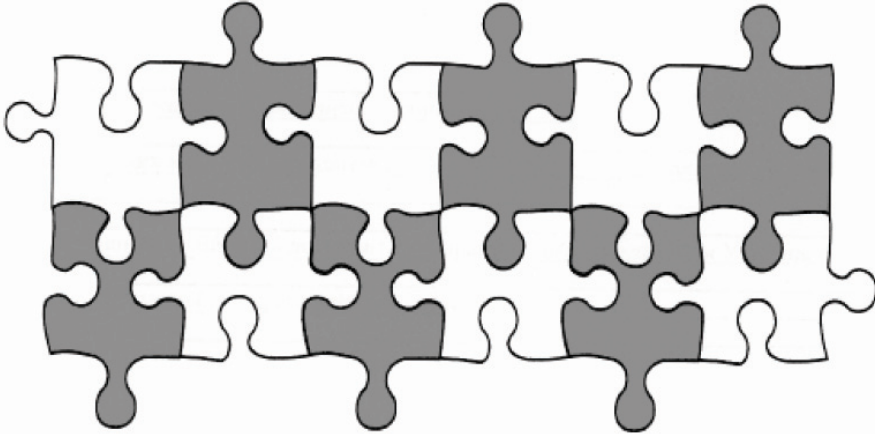
Назва виду прав	Приклад права
Громадянські права	
Політичні права	
Економічні права	
Соціальні права	
Культурні права	
Специфічні права	

3. Запиши у дві колонки свої основні права та права дорослих, які тебе оточують (батьки, вчителі, сусіди). Порівняй та зроби висновок.

Мої права	Права дорослих

4. Намалюй 3 види специфічних для дитини прав, не підписуючи їх. Обміняйся зошитом з сусідом/сусідкою по парті. Вгадай, які права намалював/ла він/вона.

5. Підпиши пазли рівною кількістю назв твоїх найголовніших прав та обов'язків. Зазнач також номери статей Конституції України, де вони зафіксовані (усього — 12).

6. Напиши, як ти розумієш вислів: «Люди, будьте людяними! Це ваш перший обов'язок!» (Ж.Ж. Руссо).

Важливі терміни

ДЕКЛАРАЦІЯ — офіційне проголошення основних принципів діяльності, програмних позицій.

ЗАКОН — документ, нормативний акт, який регулює найважливіші відносини і має найвищу юридичну силу щодо актів вищих державних органів і громадських організацій.

ДИТИНА — особа віком до 18 років.

КОНВЕНЦІЯ — угода, міжнародний договір з якогось одного спеціального питання, що визначає права та обов'язки держав у певній окремій галузі.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Декларація прав дитини. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_384

2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко — К., 2008. — 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html

3. Конвенція ООН про права дитини. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021

4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. — К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

5. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

6. Права дитини: сучасний досвід та інновації / Заг. редакція Г. Лактіонової. — К.: Либідь, 2005.

7. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

8. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

9. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

10. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

11. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ.

Тема 2. Основні ситуації порушення прав дитини

Колесникова С.В.

З минулої теми ти, мабуть, добре пам'ятаєш про те, що кожна людина має цілу низку прав та свобод; а дитина, як представник особливої групи, має певні специфічні права.

У житті, на жаль, можуть траплятися випадки, коли твої права буде намагатися порушити або і порушуватиме інша людина або група осіб, чи організація, фірма, підприємство тощо.

Тому знову звертаємось до важливості знань про свої права та умінь ними користуватися для захисту. Знання з цієї теми допоможуть поглибити знання про права людини, зокрема, про міжнародне та національне законодавство щодо захисту дітей, а також дізнатися про ситуації, в яких права дитини порушуються.

Ситуації порушення прав дитини проявляються тією чи іншою мірою у кожній країні світу. На шляху до нових перетворень Україна також стикається з ви-

падками експлуатації дітей, торгівлі дітьми, насильства, соціального сирітства... Жалю, що вони набирають дедалі більших масштабів і нових форм, становлячи значну суспільну загрозу. Тому необхідно бути обережним, щоб не потрапити у такі ситуації, а при нагоді і допомогти своїм товаришам їх уникнути.

Які існують грубі порушення прав дитини?

- Насильство (Докладніше див. Тему 3).
- Торгівля дітьми (Докладніше див. Тему 4).
- Комерційна сексуальна експлуатація дітей.
- Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією. Дитяча порнографія.
- Експлуатація дитячої праці (Докладніше див. Тему 6).
- Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність.
- Усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях.
- Насильницьке донорство щодо неповнолітніх осіб.
- Втягнення неповнолітніх у збройні конфлікти.
- Використання для жебрацтва, примус до жебрацтва.
- Дискримінація.

На сьогодні вже існує широкий комплекс *міжнародних документів*, що спрямовані на боротьбу з експлуатацією і торгівлею дітьми:

- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми та підлітками», 1991 р.;
- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії;
- Конвенція Міжнародної організації праці (№182, 1999 р.) «Про заборону та негайні заходи по викорененню найгірших форм дитячої праці»;
- Стокгольмська Декларація та План дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей, підписана 122 країнами у 1996 році;
- Конвенція про громадянсько-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 р.;
- Конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міжнародного усиновлення, 1993 р.

В Україні покарання за злочини проти дітей передбачене низкою статей Кримінального кодексу: торгівля дітьми — стаття 149, залишення у небезпеці — стаття 135; насильницьке донорство — стаття 144; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини — стаття 146; експлуатація дітей — стаття 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі (частина 2 статті 150); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність — стаття 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією — частина 3 статті 303 та інші.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються купівлею та втяганням дівчат та хлопців у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці злочинці задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному чоловіків, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей.

У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі), або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей.

На кожному континенті десятки тисяч дітей експлуатуються в проституції. Діти, що живуть на вулицях Бразилії, Камбоджі, Росії або України; «пляжні хлопчики» в Шрі Ланці, Ямайці або Кенії; діти, що втекли з дому та стали наркоманами в Східній, Західній Європі, Австралії або Північній Америці; діти, що продані із Західної Африки, Східної Європи або Центральної Америки... Майже кожна країна тією чи іншою мірою зіткнулась із цим явищем. Відомі навіть випадки, коли батьки самі використовують своїх дітей з такою метою.

Зверни увагу! Ніхто не має права порушувати твої права, навіть рідні та близькі тобі люди.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією

Дітей втягують в проституцію не тільки через задоволення таких їхніх базових потреб, як житло, їжа та одяг, але також пропонуючи дітям кишенькові гроші і товари, які для них були недоступні. За даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько 2800 дітей у світі кожного дня примушують до заняття проституцією. У проституцію втягнені як дівчата, так і хлопці, причому експерти свідчать про тенденцію до збільшення кількості хлопців, втягнутих до проституції.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (ст. 303, Кримінальний кодекс України).

Використання дітей для сексуальних стосунків з іноземними туристами (дитячий сексуальний туризм)

Іноземні громадяни, що перебувають на території України, можуть використовувати дітей для задоволення своїх сексуальних бажань. Вони можуть мати будь-який соціальний статус чи професію, бути одруженими чи неодруженими, чоловіками чи жінками, туристами чи людьми, що перебувають у відрядженні. Часом це педофіли, що подорожують цілеспрямовано у пошуках дітей, щоб використати їх для сексуального задоволення, а часом це люди, для яких насильство над дітьми не є метою подорожі. За даними дослідження, проведеного міжнародною організацією «ЕКПАТ Італія», простежується зменшення віку туристів, які використовують дітей для задоволення своїх сексуальних бажань, тобто на сьогодні його середній вік складає від 21 до 40 років. Такі люди часто виправдовують свою поведінку, стверджуючи, що

вона є прийнятною для культури даної країни, або тим, що вони допомагають цим дітям, даючи їм гроші. По мірі того, як заходи із запобігання та захисту від цього явища проводяться в якій-небудь країні, дитячі секс-туристи можуть вибрати сусідню країну як мету своєї подорожі; країни призначення можуть змінюватись через зростаючий попит на «екзотику» або з міркувань щодо зручності...

В останні десятиліття секс-туристи виявляють велику зацікавленість країнами Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки та країнами Тихоокеанського регіону. Ця тенденція вже виявлена і в Східній Європі (Росія — Санкт-Петербург, Чехія). Вони користуються тим, що в багатьох країнах немає законів, за якими можна було б покарати їх за це на батьківщині після повернення.

Секс-туризм ще поки не розвинувся в Україні, але є випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг саме з молоддю підліткового віку. Тому необхідно бути на сторожі при спілкуванні з іноземцями, обережно ставитись до їхніх пропозицій.

Використання дітей у порнографії

У більшості випадків дитяча порнопродукція виготовляється злочинними групами, які складаються з осіб із чіткими обов'язками — оператор, який робить зйомку; агент, який вербує дітей; розповсюджувач, який здійснює зв'язки з покупцями. Експлуататорське використання дітей в порнографічних діях та матеріалах може містити фотографії, слайди, журнали, малюнки, відеофільми, комп'ютерні диски тощо. Сучасні технології зробили процес виготовлення порнографії швидшим та дешевшим, зменшили ризик розкриття злочину. Продукція розповсюджується різними шляхами, але найпопулярнішим є мережа Інтернет. Згідно з Італійським центром досліджень (Eurispes), 12 мільйонів зразків дитячих порнографічних зображень є доступними в Інтернеті.

Техніки вербування дітей гнучкі, нескладні і добре організовані. Діти, яких використовували для виготовлення порнопродукції, це переважно дівчата, хоча останні звіти неурядових структур вказують на поширення випадків втягнення хлопців. Середній вік дітей, яких використовували у виробленні порнографії, становить від 4 до 10 років, але також зафіксовані випадки використання дітей молодшого віку. Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешево, ніж через звичайні канали (відеопродукція, друкована).

Примушування дітей до участі у створенні порнографічної продукції карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років (ст. 301, Кримінальний кодекс України).

Пам'ятай! Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність

Відомі випадки, коли українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Серед інших видів злочинної діяльності, до якої втягують дітей деякі злочинні угруповання чи окремі злочинці, провідне місце посідає примус до дрібних крадіжок на базарах та в квартирах.

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, яку підписала 191 держава світу і яка набула чинності в Україні 27 вересня 1991 року, кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насилля (статті 19, 32, 34, 35 та 36). Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх з будь-якою метою і в будь-якій формі.

Зверни увагу!

Ситуації порушення прав дітей можуть призвести до серйозних наслідків на все життя або навіть поставити під загрозу саме життя, завдаючи фізичної, психічної, духовної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальні пологи, запізнення фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби статевих органів, у тому числі ВІЛ/СНІД.

Мої правила безпеки

- Мою адресу, номер телефону та імена батьків я знаю напам'ять. А ще я знаю номери телефонів служб допомоги: 101 — пожежна, 102 — поліція, 103 — швидка допомога.
- Я завжди спілкуюсь зі своїми родичами. Коли мені необхідно відлучитися, я скажу, куди йду і коли збираюсь повернутися. У випадку запізнення я зателефоную.
- Якщо мені необхідно кудись піти, я піду не один/одна, а з товаришем/кою. У такому випадку ми зможемо допомогти один/одна одному/одній не потрапити у біду.
- Я нікуди не йду з незнайомими людьми та нічого у них не беру.
- Я ніколи не сідаю в автомобіль до незнайомих людей.
- Я нікому не дозволяю торкатися мене. Якщо ж хтось спробує торкнутися мене, я голосно і твердо скажу: “Ні!”. Покличу на допомогу.
- Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу тим людям, яким я довіряю, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була в безпеці.
- Якщо у мене виникне питання, я зателефоную на Національну «гарячу лінію» — **0 800 500225** (безкоштовно) або звернусь до Інтернету — <http://la-strada.org.ua/>
- Я завжди буду дотримуватись цих правил. Я хочу бути щасливим/щасливою і здоровим/здоровою ! Я на це заслуговую!

Пам'ятай! Коли трапляється випадок порушення прав дитини, важливо пам'ятати, що провини потерпілої дитини у цій ситуації немає і що вона завжди може звернутись по допомогу в державні органи або неурядові організації.

Куди я можу звертатись по допомогу? (Див. Тему 8)

Завдання.

1. Заповни таблицю:

Назва об'єкту, явища чи поняття	З яким людським правом асоціюється	Ситуація, в якій це право порушується
Будинок		
Родина		
Вітер		
Знак «дорівнює»		
Кохання		
Зустріч, зібрання		
Закон		
Батьківщина		
Навчання		
Вільний час		
Листування		

2. Спочатку в ліву колонку запиши свої власні визначення порушень прав дитини. Потім в праву — визначення, які наводяться в зошиті. Порівняй.

Торгівля дітьми		
Насильство		
Комерційна сексуальна експлуатація дітей		
Дитяча порнографія		
Експлуатація дитячої праці		
Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність		
Дискримінація		

3. Попрацюйте із другом/подругою і випишіть 3 ситуації грубого порушення прав дитини, а потім обговоріть і перелічіть, які права були порушені в кожній з ситуацій. Підготуйте доповідь перед класом.

Ситуації грубого порушення прав дитини	Які права були порушені

4. Розроби власні 10 правил безпечної поведінки

Важливі терміни

ДИСКРИМІНАЦІЯ — несправедливе ставлення до людини (групи людей), яке призводить до погіршення стану; применшення (навмисне чи ненавмисне) прав людини чи групи людей за певними ознаками (національність, раса, стать, віросповідання тощо).

ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ ДЛЯ СЕКСУАЛЬНИХ СТОСУНКІВ З ІНОЗЕМНИМИ ТУРИСТАМИ (дитячий сексуальний туризм) — сексуальна експлуатація дитини чоловіком чи жінкою, які подорожують з однієї країни до іншої, зазвичай з більш розвиненої до менш розвиненої, для вступу до сексуальних зносин з дитиною (за матеріалами Міжнародної організації ЕКПАТ).

ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ У ПОРНОГРАФІЇ:

а) будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином, в сексуальних цілях (з Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини);

б) примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ст. 301, Кримінальний кодекс України).

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ — залучення неповнолітніх осіб до злочинної діяльності шляхом схилення, примушування, спонукання, умовляння, погрожування, підкупу, обману, розпалювання низьких почуттів чи мотивів або будь-яким іншим способом.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ (з франц. exploitation використання, визиск):

- 1) безоплатне привласнення результатів чужої праці;
- 2) розробка, використання природних багатств;
- 3) використання засобів праці та транспорту.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ — використання найманої праці неповнолітніх осіб без дотримання вимог чинного законодавства стосовно нормування її оплати та забезпечення нормативних вимог її безпеки для здоров'я, надання соціальних та інших гарантій.

КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ (КСЕД) — використання неповнолітніх для задоволення статевої пристрасті будь-яким способом з оплатою цього або без такої з метою отримання прибутку або будь-якою іншою корисливою метою.

НАСИЛЬСТВО — дія або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі та гідності.

ПОТЕРПІЛИЙ (ПОТЕРПІЛА) — особа, якій в результаті злочину нанесено морального, фізичного або майнового збитку.

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ — виконання робіт чи надання послуг у ситуації, коли особа працює проти бажання, заробітна плата виплачується лише частково або зовсім не виплачується. Особи, яких примушують працювати, дуже часто зазнають психологічного та фізичного насилля.

ПРИМУШУВАННЯ ЧИ ВТЯГНЕННЯ ДІТЕЙ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ:

а) використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування (з Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини);

б) надання сексуальних послуг за плату шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману (ст. 303, Кримінальний кодекс України).

РАБСТВО — це такий стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них.

РАННІЙ ШЛЮБ — це шлюб за участі дітей та підлітків молодше 18 років.

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ — здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, переховування або одержання дитини шляхом погрози, силою чи її застосування або інших форм зловживання владою чи уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигід, для одержання згоди особи, що контролює дитину.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Декларація прав дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_384

2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html

3. Конвенція ООН про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021

4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петроцько. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

5. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петроцько. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

6. Права дитини: сучасний досвід та інновації / Заг. редакція Г. Лактіонової. — К.: Либідь, 2005.

7. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

8. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

9. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_171.html

10. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

11. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.unicef.org ЮНІСЕФ.

Тема 3. Насильство — про що варто знати?

Дебелюк М.І., Удалова О.А.

Насильство — серйозна проблема людства, яка не знає ні державних кордонів, ні соціального розшарування. Вона може стосуватися як бідних, так і багатих, як людей з вищою освітою, так і людей, які ніколи не вчилися. І ніхто не може пророкувати, коли і де насильство може відбутися.

Ця тема допоможе більше зрозуміти проблему насильства, її існування, дізнатися про широкий діапазон цього ганебного явища в сучасному суспільстві. Знання, набуті в ході розгляду теми, допоможуть вберегти себе та своїх близьких від насильства та в разі його виникнення звернутися до компетентних спеціалістів.

На жаль, ще й досі є люди, які вважають, що такої проблеми не існує, що вона надумана, і людина, яка потерпає від насильства, сама його провокує, а інколи і просто прагне його. Така думка існує до сьогодні через існування стереотипів у суспільстві, які не так легко зруйнувати.

Приклад стереотипів.

- Деякі люди провокують насильство і заслуговують на нього. Б'є означає любить.
- Причиною сімейного насильства є алкоголізм.
- Домашнє насильство характерне для неосвічених та бідних людей. Насильство в сім'ї – явище з минулого, і зараз воно рідко зустрічається.
- Воно залишилось в минулому, коли жінка вважалася власністю чоловіка.
- Жінка, що потерпає від насильства, завжди може піти з дому. Ляпас по щоці не наносить серйозної шкоди.
- Наші відносини зміняться на краще, якщо ми одружимося.
- Наші відносини зміняться на краще, якщо у нас з'явиться дитина.
- То що ж таке насильство?
- Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі та гідності.

В Україні заборона всіх форм насильства проголошується Конституцією України, Кримінальним кодексом України, Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», Законом України «Про охорону дитинства», постановами Кабінету Міністрів України та багатьма іншими нормативно правовими актами.

Насильницькі дії порушують гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканість.

Місця, де може відбуватися насильство, вражають своєю різноманітністю. Це може бути сім'я (вдома), вулиця, будинок, транспорт, навчальний заклад, місце роботи тощо.

Зверни увагу! Від насильства потерпають як жінки, так і чоловіки, часто потерпілими від насильства стають діти та підлітки. Не оминає ця проблема і старих та немічних.

Якщо говорити про насильство в сім'ї, то в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», виділяються чотири основних види насильства.

Фізичне насильство в сім'ї — умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі й гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї — протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї — насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї — умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Завдання.

1. Продумай, у чому і як саме проявляється насильство, та заповни наведену нижче таблицю назвами проявів, в залежності від виду насильства.

Фізичне насильство	Психологічне насильство	Сексуальне насильство	Економічне насильство

2. Викресли твердження, правила безпеки, які є невірними, і залиш правильні, до яких потрібно прислухатись. Проаналізуй правильні твердження та

відзнач 5 основних, які ти вважаєш найголовнішими і яких дотримуватись повинна кожна людина.

У пізній час не ходіть одні по вулиці.

Сідайте до незнайомих людей в машину.

Позбавтеся непорозуміння: будьте впевнені, що ваш знайомий, друг знає межі дозволеного.

Знайте елементарні прийоми самооборони.

Якщо Вам здалося, що Вам загрожує небезпека, не вживайте ніяких заходів, ви можете виглядати дивною людиною.

Майте при собі один з засобів безпеки: газовий балончик, дезодорант, пилочку і т. ін. Продумайте їх використання в разі здійснення акту насильства.

Продумайте свої дії в тому випадку, якщо Вам здається, що акт насильства можливий.

Запам'ятайте: «Насильство Вам ні за яких обставин не загрожує!»

Якщо щось не так, тікайте.

На вас напали, кричіть, біжіть, привертайте до себе увагу. Дзвоніть в поліцію.

Вилучіть вживання наркотиків та зловживання алкоголем, вони можуть вплинути на ваше сприйняття дійсності.

Впускайте в будинок незнайомців, удома Вам нічого не загрожує.

Не пускайте в будинок незнайомців, особливо, якщо ви почуваете себе неспокійно.

Не сідайте з незнайомцями до ліфта.

Не пускайте в будинок чужих без дозволу дорослих.

У компанії ведіть себе так, як Вам хочеться, вживайте достатньо алкоголю, тоді Вас приймуть за свого і Вам нічого не буде загрозувати.

Ніколи, ні в якому разі не розповідайте про факти насильства, тим більше не звертайтеся до будь-яких правоохоронних органів.

Продумайте свої дії в тому випадку, якщо акт насильства вже відбувся і може повторитися знову.

Розповідайте про насильство тим, кому Ви довіряєте (друзям, родичам).

Знайдіть таке місце, куди Ви змогли б піти у випадку небезпеки.

Підготуйте документи (паспорт, свідоцтво про народження і т. ін.), гроші та інші необхідні речі та покладіть їх в одне місце, так, щоб у будь-який момент Ви змогли б їх легко взяти і втекти з ними.

Якщо ситуація критична, то залишайте будинок негайно, навіть якщо Вам не вдалося взяти необхідні речі.

Сідайте до незнайомців в ліфт, у цьому немає ніякої загрози для Вас.

Попрактикуйтесь у тому, як можна швидко й безпечно вийти з будинку. Визначте, які двері, вікна, ліфти або сходи підходять для цього щонайкраще.

Заздалегідь довідайтеся телефони місцевих служб, які зможуть надати Вам не обхідної підтримки (кризовий центр для жінок, телефон довіри, телефон дільничного офіцера, поліції та ін.).

Пам'ятай! Якщо насильство відбулося, провини потерпілої людини тут нема.

3. Заповни таблицю «Я захищу свої права». У першу колонку заносяться установи, служби, що можуть допомогти у випадках насильства, вона заповнюється на уроці разом з учителем, а наступні дві — самостійно вдома. У 2-у запиши, чим саме можна з установ може допомогти, а в 3-у — контактні телефони та адреси.

Назва установи	Чим може допомогти	Контактні дані (тел., адреса)
Шкільний психолог		
Поліція		
Служба у справах дітей		
Національна дитяча «гаряча лінія»	Психологічна та інформаційна консультація	0 800 500 225

4. Вибери 3 стереотипи про насильство з тексту та згадай ще 2. Спробуй їх спростувати.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Джилліген Д. Запобігання насильству / переклад з англійської, Ц.В. Штенгелов. – К.: Сфера, 2004.

2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_view_174.html

3. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт. Кочемировська О., Стрейстяну Д.Й., Христова Г. / За заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.

4. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навч.-метод. посіб. / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита». – 2014. – 282 с.

5. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поведженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.

6. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петроцько. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

7. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. – [Навч.-метод. посібник] / – К.: ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с.

8. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. – К.: Агентство “Україна”. – 2015. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_95.html

9. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

10. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

11. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ

Тема 4. Попередження торгівлі дітьми

Кравченко Н.А.

Щороку усе більше дітей по всьому світу вивозять в інші країни або регіони з метою використання у важкій нелегальній праці, для роботи у сфері секс-послуг, створення дитячої порнографії або з метою всиновлення та жебрацтва.

Щороку 1,2 млн. дітей потерпають від торгівлі людьми, що дорівнює кількості дітей у віці до 5 років в Австралії. 2 млн. дітей щорічно потерпають від комерційної сексуальної експлуатації, тобто стільки, скільки живе в Бельгії. Ця практика, подібна до рабства, все ще має місце на всіх континентах.

Права дітей порушуються, діти перетворюються у товар, який можна продати, купити, перемістити, перепродати. Дітей змушують жебракувати, їх використовують для роботи у домашньому господарстві, на плантаціях, будівельних майданчиках, шахтах, на виробництві або у сфері розваг. У деяких регіонах світу дітей продають для участі у військових конфліктах.

Збільшення числа проданих дітей, як правило, пов'язане з бідністю, епідемією СНІДу, економічними кризами, політичними репресіями та всезростаючим попитом з боку насильників над дітьми. Корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання існуючих законів — усе це є також факторами, які прямо чи опосередковано призводять до експлуатації дітей. Кожен рік тисячі дітей перепродуються з Непалу в Індію. Мережа торговців виявлена в Африці та Східній Європі. Діти з України, Росії, Молдови знайдені в Угорщині, Польщі, балтійських країнах та великих містах Західної Європи. Діти з Румунії та Молдови були запрошені як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там були примушені до проституції.

Країни, що залучені до процесу продажу дітей за кордон, можна розподілити на три типи: країна-постачальник (звідки походить потерпілий чи потерпіла від торгівлі), країна призначення (там, де отримують продану дитину) та транзитні країни (через які транспортується дитина). Деякі країни підпадають під усі три категорії.

Діти можуть продаватися за межі країни, а можуть переміщуватися у її межах. Якщо таке трапляється, то це, як правило, переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування чи місць поблизу великих будівництв, зупинок вантажівок, портів та військових баз. Багато дітей, які потерпіли від зовнішньої торгівлі, одночасно потерпіли і від внутрішньої. В Україні найчастіше діти потерпають від внутрішньої торгівлі людьми.

Половина дітей, потерпілих від зовнішньої торгівлі людьми, найчастіше виїжджали до сусідніх країн (Росія, Молдова). Країни, куди пропонували виїжджати дітям, й ті країни, в яких вони невдовзі опинилися, часто виявлялися зовсім іншими. Після прибуття дітям повідомляли, що вони мають відшкодувати та відпрацювати вартість проїзду, харчування, одягу та житла, таким чином втягуючи їх у боргову кабалу. Коли діти опираються, їх закривають у квартирах, примушують побиттями, голодом і наркотиками до роботи, до надання сексуальних послуг, жебракування тощо. Спроби втечі закінчуються побиттями, травмами і навіть смертю; були випадки, коли, не витримуючи знущань, діти намагалися покінчити життя самогубством.

Основні способи втягнення дітей в торгівлю людьми:

- пропонування привабливих умов;
- використання примусу чи погроз;
- доведення до несвідомого стану в результаті вживання спиртних напоїв, наркотиків, токсинів.

Зверни увагу! Вербувальники заманюють дітей не тільки з бідних, але і з цілком благополучних родин.

Згідно з результатами опитування, що проводилося в рамках дослідження Міжнародної організації праці, перший контакт з вербувальником в ситуації зовнішньої торгівлі дітьми відбувається за місцем проживання дитини приблизно за чотири місяці до відправлення. Діти вирішують відправитися за кордон з метою покращити своє матеріальне становище та становище своїх батьків, набути впевненості та незалежності, побачити світ тощо. Члени родини не відмовляють дітей, оскільки очікують грошових переказів. Відомі випадки, коли близькі родичі, а часто і батьки, друзі чи знайомі виступають посередниками або вербувальниками, особливо це стосується ситуацій внутрішньої торгівлі дітьми.

Купівля-продаж дітей здійснюється для усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях (оформлене відповідним юридичним актом входження неповнолітньої особи до сім'ї на формальних правах сина (дочки) без наміру

реального встановлення сімейних відносин виключно для подальшого використання потерпілої особи з будь-якою корисливою метою).

Торгівля дітьми здійснюється також і для трансплантації органів, використання для жебрацтва або примус до жебрацтва. Майже кожна дитина-жебрак, яку ми можемо бачити у транспорті, в пішохідних переходах, біля станцій метро, має свого «хазяїна», котрому вона має принести певну суму грошей за день. Ті копійки, які ми даємо жебракам, утримують їх і надалі на вулиці. Жінки-жебракки з дітьми на руках, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, адже для їх заспокоєння використовуються наркотичні речовини або снодійне). Іншою формою використання дітей є втягнення в збройні конфлікти. За даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) з 1990 р. в результаті військових конфліктів загинуло 3,6 млн. осіб, близько 45% від загальної кількості — діти. Перелік функцій дівчат та хлопців досить великий: активна участь у бойових конфліктах, робота в розвідзагонах, збір розвідінформації, перенесення вантажів, надання медичної допомоги, рабська праця, надання сексуальних послуг. На щастя, для України ця практика не є поширеною.

Торгівля дітьми карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років (ст. 149, Кримінальний кодекс України).

Торгівля дітьми найгостріша проблема сьогодення. Глобальний світовий ринок втягує мільйони дітей, отримуючи багатомільйонні доларові прибутки та створюючи ситуації цілковитого порушення прав дітей на щасливе дитинство, на достойне, продуктивне та корисне життя.

Завдання.

1. Наведи приклади різних форм торгівлі дітьми.
2. Назви основні, на твою думку, причини залучення дітей до торгівлі ними.
3. Наведи три аргументи «за» і три аргументи «проти» усиновлення (удочеріння) дітей іноземними громадянами. Аргументи помісти у таблицю. Обговори отримані результати у класі.

ТАК	НІ

4. З наведеного нижче переліку вибери документи, необхідні дитині для поїздки за кордон.

Паспорт громадянина України.

Свідоцтво про народження.

Страховий поліс.

Нотаріально завірена довіреність батьків дитини на виїзд її за кордон.

Довідка про стан здоров'я.

Виписка з табелю успішності.

Дитячий проїзний документ.

Довідка про участь у гуртках.

5. Поміркуй, які 3 пункти ти додав би до Національної програми протидії торгівлі дітьми? Запиши їх.

Важливі терміни

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ — здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, переховування або одержання дитини шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм зловживання владою чи уразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигід, для одержання згоди особи, що контролює дитину.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html

2. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петроцько. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

3. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

4. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

5. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 5. Захист дитини від експлуатації праці

Туташинський В.І., Дорошок Т.О.

Скоріш за все, ти поки що не працюєш, однак, сподіваєшся у майбутньому знайти цікаву та добре оплачувану роботу. Хтось із твоїх друзів, напевно, працював на канікулах, а хтось шукає роботу сьогодні.

У житті кожної людини вибір роду трудової діяльності та місця роботи — серйозний та відповідальний крок. Від цього вибору й працевлаштування залежатиме багато — добробут людини та її сім'ї, можливості реалізації її інтересів, перспективи творчого зростання, нові дружні й ділові контакти.

Інформація з цієї теми допоможе тобі дізнатися про міжнародне та національне законодавство стосовно праці дітей, на що звернути увагу під час пошуку роботи, як влаштуватися або звільнитися з роботи, які права в трудових відносинах ти маєш.

Право на працю є одним з основних прав людини, що утвердилися у ХХ столітті. Це право проголошене у Загальній декларації прав людини (ст.23) та розширено викладене у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, де зазначено, що «держави визнають право на працю, яке вміщує у собі право кожної людини заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується». Це означає, що кожна людина має право на працю, право вільно обирати ту чи іншу роботу та одержувати за неї винагороду (заробітну плату), що дає їй можливість гідно існувати самій та утримувати сім'ю. Європейська конвенція про захист прав та основних свобод забороняє застосування примусової праці.

Міжнародна організація праці (МОП) дуже багато уваги приділяє захисту прав дитини в галузі праці. У рамках і під егідою цієї впливової міжнародної організації ухвалено конвенції та рекомендації, спрямовані на обмеження використання дитячої праці, на забезпечення охорони дитячої праці, встановлення вікових обмежень у залученні дітей до праці, а також заборону експлуатації дитячої праці. Ці документи є міжнародними стандартами в галузі прав людини, світовими зразками для виконання кожною державою.

Конституція України проголошує такі гарантії права на працю:

- вільний вибір праці;
- заборона примусової праці (не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, виконувана за вироком або рішенням суду);
- рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності; реалізація програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб; заробітна плата не нижча, ніж визначено законом; своєчасне одержання винагороди за працю;
- заборона використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах;
- захист від незаконного звільнення;
- можливість участі у страйку для захисту своїх економічних та соціальних прав;
- можливість участі у професійних спілках з метою захисту своїх трудових інтересів;
- заборона дискримінації у питаннях оплати за працю.

Поняття дитячої праці для нас є цілком позитивним, оскільки під ним ми розуміємо можливість працювати до досягнення повноліття, можливість допомагати своїм рідним чи близьким вдома чи на присадибній ділянці, можливість заробити невеликі гроші на кишенькові витрати.

Зовсім інше ставлення до експлуатації праці дітей, оскільки вона завдає шкоди здоров'ю та розвитку дитини. Нерідко можна бачити, коли діти миють машини, працюють на базарах або жебрачать, замість того, щоб навчатись у школі.

Вербують дітей, потерпілих від експлуатації праці, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціантами, продавцями, прибиральниками. Проте на місці призначення дітям рідко доводиться працювати за домовленістю, натомість їх примушують жебракувати, танцювати чи надавати секс-послуги.

Дітям часто доводиться працювати по 12 годин щодня, часто вночі. Вони ізолювані від контактів з сім'ями та знайомими. Як правило, діти не отримують винагороди за свою працю, а якщо це трапляється, то оплата здійснюється тютюном, наркотиками чи алкогольними напоями з метою викликати у них залежність.

Важливим кроком у напрямку протидії експлуатації праці дітей стала ратифікація Українською державою у жовтні 2000 року Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці». Стаття 3 цієї Конвенції під поняттям «найгірші форми дитячої праці» вбачає:

а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, у тому числі примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;

в) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків;

г) роботу, яка за характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ!

Навіть якщо ти домовляєшся з працедавцем усно, чітко з'ясуй:

- термін робочого часу на день (тиждень); розмір і вид заробітної платні (погодинна або залежно від обсягу виконаної праці); як і коли вона буде нараховуватись і виплачуватись;
- якщо від тебе не вимагають дозволу батьків на працевлаштування (а тобі ще не виповнилося 16 років), ця праця є позазаконною, і твої права не захищатимуться;
- нагадай роботодавцеві про законні пільги щодо характеру, тривалості, оплати праці, які мають неповнолітні (докладніше див. Тему 6);
- якщо тобі обіцяно високу платню за тяжку, нічну працю, то це, скоріш за все, нелегальна праця, і буде складно домогтися від роботодавця її реальної оплати.

Сьогодні чимало громадян України виїжджає працювати за кордон. Необхідно пам'ятати, що лише робоча віза дає право на працевлаштування на території іноземної держави.

КОРИСНА ІНФОРМАЦІЯ!

Якщо Ви збираєтесь працювати за кордоном...

- Перевірте, чи має фірма ліцензію на посередництво в працевлаштуванні за кордоном та копію дозволу на працевлаштування громадян України або копію ліцензії на здійснення посередницької діяльності у працевлаштуванні громадян України. Перевірити достовірність ліцензії можна, звернувшись на Національну «гарячу лінію» — 0 800 500 335.

Перебуваючи на фірмі, Ви маєте право ознайомитися з такими документами, як:

- копія свідоцтва про державну реєстрацію; оригінал ліцензії; інформація про повне найменування посередника (його адреса, номери телефонів і прізвища, імена та по батькові керівників чи власників); номери телефонів місцевого органу державної служби зайнятості України, представництва Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва; нормативно правові акти, яких повинен дотримуватися посередник при наданні посередницьких послуг з працевлаштування українських громадян за кордоном; витяги з Закону «Про захист прав споживачів» в частині надання послуг; книга відгуків і пропозицій.
- Фірма-посередник має надати проект трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем, завірений роботодавцем.
- Згідно із законодавством України, фірма, яка пропонує посередництво в працевлаштуванні за кордоном, не має права брати передоплату в будь-якій формі за надання послуг до укладання трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем.
- Підписання трудового договору (контракту) є обов'язковою умовою легального працевлаштування. Він складається у двох примірниках: один віддається клієнту, а другий залишається в посередника.
- Погоджуйтесь на сприяння у працевлаштуванні лише за умови оформлення спеціальної робочої візи — службова, туристична та гостьова візи не дають права на легальну роботу за кордоном.
- Пам'ятайте, наявність копії закордонного паспорта чи копії довідки про присвоєння ідентифікаційного номера значно полегшить процедуру відновлення документів у разі необхідності.
- Зателефонуйте до посольства тієї країни, в яку плануєте їхати працювати, та уточніть, чи відкриваються на даний момент робочі візи для громадян України за даною спеціальністю, а також, які документи треба надати для відкриття робочої візи, і скільки вона коштуватиме.

Завдання.

1. Дай відповіді на питання.

1). Які найголовніші гарантії права на працю зазначені в Конституції України?

2). Якби ти міг прийняти закон про заборону праці дітей, якими були б його основні положення? Запиши їх.

3). Що містить термін «найгірші форми дитячої праці»? Наведи приклади.

4). Яким чином, на твою думку, можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці?

2. Напиши ознаки трудового виховання та експлуатації праці. Порівняй свої результати з результатами друга/подруги.

Трудове виховання	Експлуатація праці
-------------------	--------------------

3. Напиши, як ти розумієш поняття «дитяча праця». Намалюй це поняття. Порівняй свої результати з результатами своїх однокласників/однокласниць.

4. Зроби собі пам'ятку про правила безпеки при працевлаштуванні за кордоном. Розкажи про них удома своїм рідним та близьким.

Важливі терміни

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ — використання найманої праці неповнолітніх осіб без дотримання вимог чинного законодавства стосовно нормування її оплати та забезпечення нормативних вимог її безпеки для здоров'я, надання соціальних та інших гарантій.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Боротьба проти використання праці дітей : пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 148 с.

2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html

3. Зупиніть дитячу працю: навч. посіб. укр. – К.: Міленіум, 2006. – 16 модулів.

4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

5. Праця дітей: проблеми та дії у відповідь: матеріали для семінарів тренінгів: пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К.: Міленіум, 2002. – 148 с.

6. Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – 264 с.

7. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.

8. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.

9. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html

10. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

11. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

12. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 6. Працевлаштування неповнолітніх в Україні: особливості законодавства

Удалова О.А., Євсюкова М.В.

Право на працю є одним з основних прав людини. Це право проголошено та закріплено не тільки на міжнародному рівні, але й у законодавствах більшості країн світу, серед яких є й Україна. Якщо ти зацікавлений працювати, але тобі ще не виповнилося 18 років, і ти не отримав базову освіту, тоді наступна інформація саме для тебе.

ВАЖЛИВО ЗНАТИ!

- Основні принципи трудових відносин закріплені в Конституції України, на якій ґрунтуються правові акти трудового права — галузі права, що регулює різноманітні відносини у сфері трудової діяльності людини.
- Основним законодавчим актом, що регулює трудові правовідносини в Україні, є Кодекс законів про працю України (КЗпП).
- Працювати неповнолітні громадяни України можуть починати, якщо вони досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків або особи, що його замінює, на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний від навчання час — з 14 років.
- Працевлаштування починається з написання заяви на ім'я керівника підприємства, установи чи організації або іншої особи, яка має право приймати на роботу. У разі працевлаштування вперше до заяви необхідно додати довідку з місця проживання. Закон забороняє ви-

магати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості та документи, які не передбачені законодавством.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ!

- У заяві про прийом на роботу обов'язково зазнач:
  - своє прізвище, ім'я, по батькові; свою домашню адресу;
  - місце роботи і посаду, на яку ти претендуєш; бажаний термін своєї роботи.
- Крім того, потрібно обумовити з роботодавцем час початку роботи, умови праці, заробітну платню, а також пільги, якими ви зможете користуватися. Коли з усіх цих питань між працівником і роботодавцем досягнуто згоди, трудовий договір вважається укладеним. Укладення трудового договору оформлюється наказом (розпорядженням) про зарахування працівника на роботу, з яким працівник ознайомлюється під підпис.
- При працевлаштуванні вперше, не пізніше п'яти днів після початку роботи, працівникові має бути заведена трудова книжка, в якій робиться запис про дати початку роботи, займану посаду, підстави та дати звільнення. До неї заносяться нагороди і заохочення працівника. За трудовою книжкою обчислюють стаж під час призначення пенсій.
- Усі особи молодше вісімнадцяти років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові.

Пільги для неповнолітніх (ст. 187 Кодексу законів про працю України).

- Менша тривалість робочого часу. 24 години на тиждень для неповнолітніх 14-16 років, 36 годин для неповнолітніх 16-18 років. Звичайна тривалість робочого часу — 40 годин на тиждень.
- Заробітна платня при скороченій тривалості робочого часу виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості.
- Громадянам України віком від 15 до 28 років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійних, навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше двох років.
- Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше вісімнадцяти років щорічна відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за їхньою письмовою заявою.
- Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускаються, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби у справах неповнолітніх.

Зверни увагу! Забороняється:

- застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах; застосування праці дітей на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці; застосування праці неповнолітніх на підземних роботах;
- підймання і переміщення речей, маса яких перевищує граничні норми (сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочого дня або робочої зміни);
- застосування праці дітей у нічних змінах, надурочних роботах і роботах у вихідні та святкові дні.

При поєднанні роботи із навчанням неповнолітнім працівникам передбачено особливі умови праці та відпочинку.

- Для працівників, які навчаються без відриву від виробництва в середніх навчальних закладах і ПТНЗ, встановлюється скорочений робочий тиждень або скорочена тривалість щоденної роботи зі збереженням заробітної платні у встановленому порядку.
- Працівникам, які здобувають загальну середню освіту, надається додаткова оплачувана відпустка на період складання: випускних іспитів в основній школі — тривалістю 10 календарних днів; випускних іспитів у старшій школі — тривалістю 23 календарних днів; перевідних іспитів в основній та старшій школах — від 4 до 6 календарних днів. Працівникам, які складають іспити екстерном за основну або старшу школу, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю відповідно 21 та 28 календарних днів.
- Працівникам, які успішно навчаються в навчальних закладах без відриву від виробництва та бажають приєднати відпустку до часу проведення настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів, часу підготовки і захисту дипломного проекту та інших робіт, щорічні відпустки повної тривалості за перший рік роботи надаються до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві.
- Працівникам, які успішно навчаються на вечірніх відділеннях ПТНЗ, надається додаткова оплачувана відпустка для підготовки та складання іспитів загальною тривалістю 35 календарних днів протягом навчального року.
- Працівникам, допущеним до вступних іспитів у вищі навчальні заклади, надається відпустка без збереження заробітної платні тривалістю 15 календарних днів.
- Працівникам, які навчаються без відриву від виробництва на підготовчих відділеннях при вищих навчальних закладах, у період навчального року надається, за їх бажанням, один вільний від роботи день на тиждень без збереження заробітної платні. Для складання випускних іспитів їм надається додаткова відпустка на умовах, передбачених частиною першою цієї статті.

- Для професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників, особливо молоді, власник або уповноважений ним орган організує індивідуальне, бригадне, курсове та інше виробниче навчання за рахунок підприємства, організації, установи.
- Теоретичні заняття і виробниче навчання при підготовці нових робітників безпосередньо на виробництві проводяться в межах робочого часу.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ:

- не довіряй оголошенням про працевлаштування, що обіцяють «золоті гори»; не погоджуйся на неоплачуваний випробувальний термін; не давай завдатку за очікуване місце роботи; тримай оригінали документів при собі;
- читай (уважно!) договори чи контракти, які підписуєш; не соромся ставити питання, що тебе дуже хвилюють; оформлюйся на роботу документально.

Завдання.

1. Продовж речення.

1. При працевлаштуванні вперше працівникові має бути заведена трудова книжка не пізніше...
2. Трудовий договір дозволяється укласти з особами, які досягли...
3. Для працівників, які навчаються без відриву від виробництва в середніх і професійно-технічних навчальних закладах, встановлюється...
4. Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються у...
5. Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускаються...

2. Розв'яжи задачі.

1. Світлані Л. 13 років. Їй пропонують роботу у вільний від навчання час. Чи порушить роботодавець законодавство України, прийнявши Світлану Л. на роботу? Обґрунтуй.
2. Антону Н. 14 років. Йому запропонували високу платню за тяжку роботу у нічний час. При цьому роботодавець відмовляється укласти з Антоном трудовий договір. Чи правомірні пропозиції роботодавця? Обґрунтуй.
3. Іван П. здобуває загальну середню освіту в середній загальноосвітній вечірній школі і працює кур'єром на фірмі «Політек». Через місяць у Івана П. випускні іспити у старшій школі. Він звертається до директора фірми «Політек» з проханням надати йому додаткову оплачувану відпустку тривалістю 30 днів. Чи правильні дії Івана П.? Обґрунтуй.

3. Дай відповідь на питання.

1. З якого віку неповнолітні мають право працевлаштовуватись згідно з українським законодавством?
2. Яку роботу заборонено виконувати неповнолітнім?
3. Які основні пільги передбачено законодавством України для неповнолітніх при працевлаштуванні?

Важливі терміни

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР — це угода між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати всі умови праці, передбачені законодавством України.

ТРУДОВА КНИЖКА — основний документ про трудову діяльність.

РОБОЧИЙ ЧАС — час, протягом якого працівник виконує свої трудові обов'язки. **ЗАРОБІТНА ПЛАТНЯ** — це винагорода, обчислена, як правило, у грошах, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

КЗпП — Кодекс законів про працю України.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
2. Зупинить дитячу працю: навч. посіб. укр. – К.: Міленіум, 2006. – 16 модулів.
3. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р.
4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Зверевої та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>
5. Ремех Т.О., Ляхоцька Л.Л., Цушко І.І. Підліткам про працю (довідник для учнів) — К.: Акві К, 2003. — 32 с.
6. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006-2007. – 334 с.
7. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
8. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

9. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

10. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.dcz.gov.ua Державний центр зайнятості;

www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 7. Мережа Інтернет — правила безпечної поведінки

Губко М.В.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. особливо важливого значення набуває інформація. Усе частіше потрібне володіння швидкими й точними даними про предмет діяльності. Причому їхня своєчасність стає надзвичайно важливою. У цей час найбільш зручним способом одержання й передачі різноманітної інформації є використання всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет.

З цієї теми ти можеш дізнатися про значення Інтернету в суспільстві, про те, що собою являє глобальна мережа, про послуги Інтернету. Водночас, отримаєш інформацію про небезпеку роботи в Інтернеті. Знання, отримані під час вивчення теми, стануть у нагоді для безпечної роботи в мережі.

Інтернет — всесвітня інформаційна комп'ютерна мережа, що поєднує в єдине ціле безліч комп'ютерних мереж, що працюють за єдиними правилами. Інтернет не є комерційною організацією й нікому не належить. Користувачі Інтернету є практично у всіх країнах світу. Комп'ютери зв'язуються за допомогою ліній зв'язку. Для підключення лінії зв'язку до комп'ютерів використовуються спеціальні електронні пристрої (модеми), встановлюються програми для спільної роботи. Комп'ютерна мережа — це об'єднання комп'ютерів, ліній зв'язку між ними й програм, що забезпечують обмін інформацією.

До Інтернету мають доступ десятки мільйонів користувачів. Розростання і розвиток Інтернету триває, і на середину століття очікується значне збільшення ролі Інтернету у всіх інформаційних технологіях. Однією з переваг Інтернету є корисність. Обсяг інформації незрівнянно великий. Подання, зручність її сприйняття поки не можуть зрівнятися із книгами або телебаченням, але кількість і доступність інформації в мережі порівняно вища. Інтернет — джерело найбільш свіжої інформації. Проте з розширенням глобальної комп'ютерної мережі, кількості доступної інформації й послуг виникає проблема перевірки та достовірності.

Електронна пошта (e mail) — перший із сервісів Інтернету, найпоширеніший і найефективніший з них. Електронна пошта — типовий сервіс відкладеного читання (off line). Ви посилаєте повідомлення, як правило, у вигляді звичайного тексту, адресат одержує його на свій комп'ютер через якийсь,

можливо досить тривалий проміжок часу, і читає надіслане повідомлення тоді, коли йому буде зручно.

До інтерактивних сервісів, що служать спілкуванню людей через Інтернет, належать соціальні мережі. Користувачі, встановлюючи одну програму, можуть спілкуватися в реальному режимі (on line).

В Інтернеті є, звичайно ж, своя небезпека. Сьогодні немає засобів впізнання особи, з якою спілкуєшся, тому важко перевірити інформацію щодо співрозмовника. Відомо безліч випадків, коли нові знайомі видають себе за інших, приписуючи собі гарну зовнішність, м'які риси характеру, цікаві захоплення тощо. Подумайте, чи хотіли б спілкуватися з нещирою людиною?

Існують випадки потрапляння в рабство через мережу Інтернет. Дівчата та хлопці листуються з особами, які пропонують роботу за кордоном або одруження. Також відомі історії, коли за допомогою спілкування просять надіслати фотокартки, а потім, використовуючи монтаж, створюють фотокартки і розміщують на порносайтах.

З поширенням використання Інтернету з'явилося таке явище як «spam». Це коли на поштову адресу приходять листи з рекламними пропозиціями. Іноді за день їх може надійти від одного до 50. Уберегтися від цього дуже важко. Також Інтернет може використовуватися шахраями, які можуть вимагати гроші, наприклад, на організацію допомоги. Як правило, дається тільки рахунок для перерахування грошей, немає ні координат організації, ні інформації, якою діяльністю вони займаються, як довго існують тощо. Або надсилається інформація про вигреш грошей або якоїсь речі. Для того, щоб отримати приз, треба зателефонувати за номером телефону, який є платним. А потім приходиться великий рахунок за телефон.

Проблемним є питання безпеки даних. Комп'ютери, підключені до глобальної мережі, стають більш уразливими. І немає гарантії, що дані не використовують інші.

Тому варто пам'ятати правила, які допоможуть безпечно працювати в Інтернеті.

Пам'ятай, що ти говориш з людиною. Постав себе на місце людини, з якою говориш. Відстоюй свою точку зору, але не ображай своїх співрозмовників. Коли ти використовуєш телекомунікації, то маєш справу з екраном комп'ютера. Ти не можеш жестикулювати, змінювати тон і вираз обличчя тощо. Твій вираз обличчя не має ніякого значення. Слова, тільки слова — це все, що бачить твій співрозмовник. Коли спілкуєшся по Інтернету, можна дуже легко помилитися в тлумаченні слів свого співрозмовника. Коли ти зв'язуєшся з ким-небудь, пам'ятай, що твої слова фіксуються.

Дотримуйся етики спілкування.

Поважай час і можливості інших. Існує стереотип, що сьогодні у людей залишається усе менше часу, і створення нових пристроїв дозволяє заощадити час. Коли ти надсилаєш електронну пошту або спілкуєшся в Інтернеті, ти фактично претендуєш на чийсь час. І тоді ти відповідаєш за те, щоб адресат не витратив цей час марно.

Не давай ніякої особистої інформації (адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків, опис квартири тощо).

Не надсилай свої фото незнайомим особам.

Візьми за правило: «Отримавши інформацію, яка змусить почуватися некомфортно, я припиню розмову та повідомлю про це батьків або тих, кому я довіряю».

Мої правила безпечної поведінки в Інтернеті.

- Я не надаватиму ніякої особистої інформації (ім'я, вік, адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків) без згоди батьків.
- Якщо я отримаю інформацію, яка примусить мене почуватися некомфортно, я одразу розповім батькам або вчителю. Мої батьки знають усіх, з ким я спілкуюсь в Інтернеті.
- Я ніколи не погоджусь зустрітися з тим, з ким я познайомився в Інтернеті, без попередньої згоди батьків. Якщо я буду зустрічатися, то це буде людне місце, і я запрошу кого-небудь з батьків.
- Я ніколи не вишлю свої фото людині, з якою я познайомився через Інтернет, не порадившись з батьками.
- Я не буду відповідати на листи чи прохання, які викликають почуття дискомфорту або сорому.
- Ми встановимо з батьками правила роботи в Інтернеті: час моєї роботи в Інтернеті; області відвідування Інтернету.

Пам'ятай! Спілкування через Інтернет ніколи не замінить живого спілкування з друзями.

Завдання.

Завдання 1. Яку відповідь Ви дасте на такі листи. Обґрунтуйте вашу відповідь.

1. Привіт, мене звати Сашко. Мені 15 років. Я живу в Києві. Шукаю друзів по листуванню. Я люблю комп'ютерні ігри, читати книги, дивитися телевізор. Я мрію подорожувати. Хочу побувати в Лондоні ....

2. Привіт, мене звати С. Я хочу з тобою познайомитися. Мені 30 років. Я живу в Сполучених Штатах Америки. Я маю власну фірму. У мене свій двоповерховий будинок. Я збираюся відвідати Україну. Може, ми зустрінемося? Пришли мені свою фотокартку та адресу.

3. Всім!!!

Наша організація займається збиранням коштів для потерпілих від повені в Н. Ми купуємо їжу, теплі речі для тих, хто втратив домівки. Не будьте байдужими до чужого горя! Хто скільки може. Наш рахунок №123456789.

Вдячні діти Вас ніколи не забудуть.

Дякуємо.

Завдання 2. Вибери, будь ласка, один із двох варіантів відповідей (А або Б), котрий найкраще підходить для опису твоєї поведінки в Інтернеті, й познач його. У цій анкеті немає правильних або неправильних відповідей.

1.А. Коли мені сумно або самотньо, я, звичайно, виходжу в Інтернет.

1.Б. Я не почуваю необхідності вийти в Інтернет тоді, коли в мене поганий настрій.

2.А. Коли я проводжу в Інтернеті менше часу, ніж звичайно, я почуваю себе пригнічено.

2.Б. Мій емоційний стан не залежить від того, скільки часу я проводжу в Інтернеті.

3.А. Я відчуваю, що моє захоплення Інтернетом заважає моєму навчанню, роботі або відносинам з людьми поза Інтернетом.

3.Б. Використання Інтернету не заважає моїм відносинам з людьми, навчанню або роботі.

4.А. Багато моїх знайомих не знають, скільки часу я насправді проводжу в Інтернеті.

4.Б. Більшість моїх знайомих знає, скільки часу я проводжу в Інтернеті.

5.А. Я часто намагаюся зменшити кількість часу, що я проводжу в Інтернеті.

5.Б. Я не намагаюся зменшити кількість часу, що я проводжу в Інтернеті.

6.А. Коли я не в Інтернеті, я часто думаю про те, що там відбувається.

6.Б. Коли я не в Інтернеті, я рідко думаю про нього.

7.А. Я волію спілкуватися з людьми або шукати інформацію через Інтернет, а не в реальному житті.

7.Б. Я далеко не завжди вдаюся до допомоги Інтернету, коли мені потрібно знайти інформацію або поспілкуватися.

Ключі. Вибір варіанта «А» оцінюється в 1 бал, вибір варіанта «Б» — 0 балів.

Від 0 до 3 балів — не зловживаєш Інтернетом.

Від 3 до 5 балів — звичайний користувач, але інколи забагато часу проводиш в Інтернеті.

Від 6 і вище — ти занадто багато часу проводиш в Інтернеті. Озирнись навколо, на світі є стільки цікавого, поспілкуйся з друзями.

Завдання 3. Дай відповіді на питання.

Що таке Інтернет?

Коли і чому виник Інтернет?

Які були передумови виникнення Інтернету?

За допомогою чого з'єднуються комп'ютери? Що для цього потрібно?

Яка практична користь Інтернету?

Назви небезпеку використання Інтернету?

Чи відомі тобі випадки шахрайства в Інтернеті? Якщо так, то які?

Завдання 4. Прочитай уважно листа. Подумай, які дії допомогли уникнути небезпечної ситуації. Обгрунтуй.

У січні цього року я познайомилась в соціальній мережі з кіпріотом, який виступав ініціатором листування. Він був досить наполегливим у продовженні контактів. Написав, що він є 49-річним директором великого підприємства, на підтвердження чого вислав навіть адресу сайта підприємства. Майже зразу ж після нашого знайомства він почав говорити про те, що має намір приїхати до Києва, і попросив підібрати для нього найдорожчий готель та ресторани. Потім, нібито, з поїздкою в нього не вийшло, і він активно почав запрошувати мене на Кіпр. Пропонував покрити всі витрати, пов'язані з проїздом та проживанням. Від такої пропозиції я відмовилась, оскільки вона здалась мені підозрілою, але листуватися з ним продовжувала, оскільки він писав цікаві та приємні листи. Тоді він запропонував поїхати з ним на конференцію дилерів «Вольво» у Стамбул. Я зайшла на сайт компанії «Вольво» і не знайшла ніякої інформації щодо проведення конференції, тому від поїздки знову відмовилась. Через кілька днів я розмовляла зі своєю однокласницею, котра розповіла мені про кіпріота, з яким вона почала листуватися в Інтернеті. Виявилось, що це був той самий кіпріот, котрий писав і мені, оскільки писав він усе те ж саме, що й мені, — який він значний бізнесмен, яка в нього велика фірма, як він хоче, щоб вона приїхала до нього в гості. Він також надсилав ті ж самі компліменти та чарівні слова.

Завдання 5. Зобрази схематично правила безпечної поведінки в Інтернеті.

Важливі терміни

ІНТЕРНЕТ — всесвітня інформаційна комп'ютерна мережа.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 72 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_175.html
2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
3. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
4. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
5. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>
6. Інтернет-сайти:
www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»

Тема 8. Діяльність урядових та громадських організацій у сфері захисту прав дитини

Кравченко Н.А.

Ми вже говорили з тобою про можливість отримувати допомогу від державних і неурядових організацій. Її можна отримувати для того, щоб уникнути небезпечних ситуацій, і тоді, коли є факт порушення прав людини. Тобто потерпілі можуть звертатися по допомогу. Організація допомоги дітям, потерпілим від порушень їхніх прав, є важливою складовою політики протидії та запобігання злочинам проти дітей на міжнародному та національному рівнях.

Види допомоги:

- інформація про проблеми та правила безпечної поведінки;
- психологічні консультації;
- медична допомога;
- юридична допомога;
- тимчасовий притулок;
- матеріальна допомога;
- професійне навчання;
- працевлаштування;
- захист потерпілих від подальших переслідувань;
- надання інформаційних матеріалів;
- допомога у поверненні громадян України з-за кордону;
- пошук безвісти зниклих за кордоном; розкриття злочинів.

Куди я можу звертатись по допомогу? Це:

- шкільний психолог;
- класний керівник;
- служба у справах дітей;
- дільничний офіцер поліції;
- центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- суд;
- поліклініка;
- «гарячі лінії»;
- громадські організації;
- Уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Велику роль у наданні інформаційної та психологічної допомоги відіграють телефони довіри, які працюють на базі державних центрів соціальних

служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядових організацій, інших державних установ. Консультанти телефонів довіри можуть надати інформацію про те, хто і чим може допомогти дитині у скрутній ситуації, адресу найближчого приюту для дітей, куди дитина може самостійно звернутися; адресу центру соціально-психологічної реабілітації дітей; адреси неурядових організацій тощо.

Запам'ятай! Національна дитяча «гаряча лінія» **0 800 500225 (безкоштовно)**.

З набуттям Україною незалежності стала можливою діяльність неурядових організацій. Неурядові організації, що стоять на сторожі прав та інтересів громадян, мають важливе значення для розбудови громадянського суспільства. В Україні зареєстровано більше 20 тис. об'єднань громадян. Стаття Закону України «Про громадські об'єднання» визначає громадську організацію як «добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів».

Як правило, працівники неурядових організацій викликають довіру у населення, оскільки головними принципами їх діяльності є конфіденційність та анонімність. Це означає, що ім'я людини та проблеми, з якими вона звертається до організації, нікому не повідомляються. Іншими важливими принципами діяльності неурядових організацій є добровільність послуг, пріоритет інтересів людей, котрі звертаються по допомогу, безкоштовність послуг.

Завдання.

1. Уяви собі ситуацію, що ти опинився/опинилася за межами України в оточенні чужих людей і бажаєш повернутися додому. Які твої дії? Спробуй зобразити їх на схемі.

2. Перелічи державні структури та неурядові організації, які захищають права дітей. Чим саме вони можуть допомогти?

3. Створи уявну власну правозахисну організацію. Визнач її назву, мету, основні напрями діяльності. Попрацюй над розробкою логотипу новоствореної організації.

Важливі терміни

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ — добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Закон України «Про громадські об'єднання». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html
3. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_234.html
4. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.
5. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>
6. Інтернет-сайти:
www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
www.unicef.org ЮНІСЕФ;
www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.
7. Інтернет-сайти:
www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
www.unicef.org ЮНІСЕФ

Тема 9. Поради для успішного початку кар’єри

Калашник О.А.

Сьогодні пошук роботи — справа нелегка і не завжди дає очікуваний результат. Закінчивши навчальний заклад, і перебуваючи в пошуках роботи, молоді люди ставлять перед собою питання, які заходи вжити в першу чергу, особливо, якщо з пошуком роботи вони ще не стикалися? Роботу можна шукати самостійно, через своїх знайомих, переглядати оголошення, організовувати власну справу, а можна звернутися по допомогу до установи — державної служби зайнятості, яка займається працевлаштуванням громадян України.

Оголошення про вільні вакансії можна знайти у спеціалізованих друкованих виданнях (газети, журнали, бюлетені), у назвах яких є слова «робота», «працевлаштування», «вакансії», «навчання». Іншим шляхом є пошук роботи через мережу Інтернет.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ!

Переглядаючи оголошення, відхиляй:

- ті, що пропонують високий заробіток ;
- ті, що пропонують роботу за кордоном (без будь-яких вимог до кваліфікації, а лише за ознаками статі чи зовнішності);

- ті, що обіцяють великі перспективи дівчатам та жінкам;
- ті, що пропонують «серйозну роботу для серйозних людей».

Зазвичай такі спокусливі пропозиції — це робота в тіншовому бізнесі або навіть в секс-бізнесі.

Де б ми не шукали роботу — через знайомих, по газетах або користуючись Інтернетом, настане момент, коли нас просять показати (або надіслати) своє резюме.

Яким би насиченим не був сьогоднішній ринок праці, але попит на фахівців не тільки зберігся, але й неухильно зростає. Сьогодні пропозиція перевищує попит, що породжує конкурс на робочі місця, і тому основне завдання здобувачів привернути увагу саме до своєї кандидатури. І візитною картою в цьому питанні є правильно й грамотно складене резюме.

Правильно складене резюме дає тобі перевагу перед іншими кандидатами. Як скласти привабливе та якісне резюме? Необхідно запам'ятати три ключових моменти:

1. Як правило, на перегляд резюме витрачається не більше 2–3 хвилин. Якщо не вдалося привернути увагу в цей самий момент, можна сказати, що резюме не спрацювало.

2. При написанні резюме необхідно дотримуватися принципу вибірковості. Інформацію для резюме варто відбирати, виходячи з його цілей, тобто надавати опис саме тих аспектів досвіду роботи або освіти, які є значимими для позиції, на яку ти претендуєш.

3. Вдале резюме повинне стати приводом для інтерв'ю. Отже, мета подання резюме — домогтися, щоб той, хто читає, захотів зустрітися особисто.

Правила складання резюме.

1. Резюме повинно мати яскраво виражену структуру й просту мову викладу. Роботодавець повинен мінімум часу витратити на перегляд резюме й ухвалення рішення по ньому. У тексті повинні бути виділені особливості, досягнення, досвід.

2. Резюме повинно бути правильно оформленим. Необхідно робити акуратні проміжки, рівні поля й не зневажати абзацами. Роздрукувати резюме краще на лазерному принтері — таким чином текст буде виглядати більш презентабельно.

3. Резюме повинно бути коротким. Оптимальний обсяг — 1 сторінка. Обов'язково викладай зміст грамотно, уникай незначних деталей.

4. Резюме повинно бути продуманим. Його зміст повинен повністю відповідати напрямку роботи, на яку ти претендуєш.

5. Резюме повинно бути точним. Остерігайся зайвих визначень.

6. Резюме повинно бути акуратним. Вказуючи на свій позитивний досвід, не заговорюйся і не вихваляйся.

7. Резюме повинно бути зовні привабливим. Використовуй якісний папір, бажано сніжно-білий. Шрифт повинен добре читатися, як правило, він повинен мати розмір у діапазоні від 12 до 14 пунктів.

8. Резюме повинно бути простим. Не використовуй графічні малюнки, вигадливі рамки, віньєтки. У жодному разі не ускладнюй текст абревіатурами, які, до речі, можуть бути невідомі роботодавцеві. Повністю пиши назви шкіл, інститутів і міст.

9. Резюме повинно бути енергійним. Використовуй дієслова дії, характеризуючи свій досвід: «влаштував», «організував», «налагодив» тощо.

10. Резюме повинно бути конкретним. Користуйся короткими фразами та уникай довгих словосполучень. Вживаючи при необхідності специфічні терміни, подбай, щоб вони були зрозумілі неспеціалістам.

11. Резюме повинно бути бездоганним. Не довіряй комп'ютерному редактору. Обов'язково перечитай його текст після написання, щоб переконатися у відсутності помилок і двозначностей.

12. Резюме повинно бути читабельним. Пам'ятай, що нерозбірливе резюме найчастіше залишається непрочитаним.

13. Якщо ти недавно закінчив/ла навчальний заклад, варто вказати назву дипломної роботи, практикуму й т. ін. Згадай усе, що має хоч якесь відношення до передбачуваної роботи. Але не варто перераховувати назви всіх навчальних курсів, які викладали, і тим більше висилати разом з резюме копію диплома з оцінками.

14. Резюме повинно бути офіційним. Не перевантажуй його даними особистого характеру, а саме: відомостями про родичів, вагу, зріст, здоров'я. Не додавай до резюме свою фотографію (крім тих випадків, коли цього вимагає роботодавець).

15. Резюме повинно бути закінченим. Роботодавці чудово розуміють, що якщо вони будуть мати бажання отримати рекомендації, то їх нададуть. Тому не пиши наприкінці резюме: «Рекомендації додаються».

При написанні резюме уникай займенника «я», пиши стисло, точно, конкретно, обсягом не більше однієї друкованої сторінки.

Форма резюме. Резюме складається в довільній формі й повинно містити наступні дані:

1. П.І.Б., рік народження (вік), контактні телефони (домашній і/або робочий).

2. Мета (навіщо звертаєшся в дану установу, яку роботу шукаєш).

3. Освіта (в зворотному хронологічному порядку, тобто починаючи з останнього місця навчання) за схемою: дата початку навчання — дата закінчення навчання; назва навчального закладу, факультет, спеціальність; отримана кваліфікація.

Для випускників і студентів варто розміщувати цей пункт перед пунктом «Досвід роботи», тому що досвід роботи, якщо і є, менш значний. Можна повідомити про нагороди, підкреслити ті опановані дисципліни, які відповідають вашій меті.

4. Досвід роботи (у зворотному хронологічному порядку, тобто починаючи з останнього місця роботи) за схемою: дата початку роботи — дата закінчення роботи; назва організації, її сфера діяльності; назва вашої посади; приклади конкретних досягнень.

Якщо ніде ще не довелось працювати, спробуй згадати досвід своїх тимчасових робіт, підробітку, дипломних практик.

5. Додаткова освіта — курси, семінари, тренінги, стажування (за наведеною вище схемою).

6. Додаткові навички (ПК, ступінь володіння іноземними мовами, машинопис, інше).

7. Твої переваги (вкажи кілька своїх особистісних рис, які відрізняють тебе від інших і допомагають досягати необхідних результатів в роботі).

До резюме додається супровідний лист, призначений для підтримки резюме. Необхідно ретельно перевірити, щоб між змістом резюме й супровідним листом не було розбіжностей. Супровідний лист повинен містити якнайменше головоломок для адресата.

Зверни увагу! У супровідному листі не рекомендується:

- вживати скорочення й умовні позначки;
- припускатися помилки при написанні точних координат (назви, аббревіатури) відділу (особи), якому адресовано резюме;
- писати «Панове» або «Тому, хто цим займається»;
- допускати фамільярність типу «Дорогі майбутні роботодавці»; звертання до роботодавця або чиновника по імені;
- виставляти «Привіт, от моє резюме. Сподіваюся, до швидкої зустрічі».

Якщо резюме у більшості випадків допомагає першому заочному знайомству, то **співбесіда (інтерв'ю)** — це вже детальніше особисте знайомство. Мета співбесіди — виявити вашу компетентність і відповідність певній посаді.

До співбесіди необхідно приготуватися.

- Дуже важливо провести попередню розвідку. Необхідно зібрати якнайбільше відомостей про організацію, куди йдеш на співбесіду, і про людей, з якими маєш зустрітися. Якщо мова йде про велике підприємство, познайомся з його продукцією або послугами. Багато організацій розповсюджують свої проспекти й рекламні брошури. Спробуй знайти статті в газетах або журналах про цю організацію. Як правило, зараз усі організації мають свої Інтернет-сайти. Можна поговорити з людиною, що працює або працювала в цій організації.

- Перечитай ще раз уважно оголошення про дану вакансію та подумай, що ти можеш запропонувати відповідно до вимог. По можливості, з'ясуй, хто буде проводити співбесіду, і подумай, про що вони можуть запитати.
- Сплануй свою поїздку за часом. Приїжджати необхідно трошки раніше призначеного терміну. Однак, якщо ж ти прибув/ла на місце занадто рано — почекай на вулиці. Занадто ранній приїзд деякі керівники можуть оцінити як невміння розпоряджатися своїм часом.
- Тримайся впевнено, не забувай про гарну поставу, посміхайся, будь привітним/ою.
- Уважно слухай, про що запитують. Не намагайся відповідати швидко, нетривала пауза тільки підкреслить твою вдумливість.
- Обов'язково тримай наготові блокнот і ручку, щоб зробити необхідні нотатки й наприкінці бесіди поставити свої питання. Починати необхідно з питань про свою майбутню роботу: коли можна приступити до роботи; які будуть обов'язки; перед ким необхідно буде звітувати про результати; які можливості просування; якою буде Ваша відпустка по тривалості; які умови оплати; чи існує система премій і порядок їхньої виплати.
- Про ухвалені рішення можуть повідомити відразу після співбесіди. Однак, можливо, це займе й кілька тижнів. Якщо обіцяли зателефонувати в певний день і не зателефонували, то немає нічого страшного в тому, щоб поцікавитися самому/самій про прийняте в організації рішення.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ!

Йдучи на співбесіду:

- зверніть увагу на свій одяг — він має відповідати стилю установи, до того ж він не повинен бути надто екстравагантним.

На співбесіді:

- намагайся показати свої можливості, але не вихваляйся;
- не слід починати розмову із заробітної платні (її розмір, якщо ви з роботодавцем зацікавите один одного, з'ясуєте наприкінці бесіди);
- не критикуй своїх колишніх керівників і колег;
- поведься ввічливо з кожним, кого зустрінеш і з ким спілкуватимешся в установі.

Візьми з собою на співбесіду паспорт, дипломи і сертифікати — те, що характеризує позитивно, рекомендаційний лист.

Завдання.

1. *Склади своє резюме.*
2. *Напиши супровідний лист до свого резюме.*
3. *Напиши резюме когось зі своїх родичів або товаришів.*

4. Розташуй у правильній послідовності свої кроки щодо працевлаштування:

- я пишу резюме;
- я шукаю роботу;
- я отримую заробітну платню;
- я складаю резюме;
- я отримую професійну освіту;
- я проходжу співбесіду;
- я звільняюся з роботи;
- я дізнаюся про свої права у трудових відносинах;
- я дізнаюся про умови праці;
- я визначаюся, ким я хочу працювати;
- я пишу заяву на роботу.

5. Склади перелік з 8 питань, які, на твою думку, найчастіше ставлять роботодавці. Спробуй дати на них відповіді.

6. Напиши 5 головних правил проходження співбесіди у порядку їх важливості.

Важливі терміни

CV — (Curriculum Vitae) з латинської мови «життєвий опис», що відповідає українському терміну «резюме».

РЕЗЮМЕ — це коротка інформація про ваші знання, досвід роботи й можливості, себто своєрідний рекламний документ, що презентує важливу інформацію про шукача роботи.

РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ЛИСТ — письмовий відгук тих, хто був задоволений вашою роботою.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html

2. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р.

3. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : Програма виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми ; наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/196/korinf19/1432801608/>

4. Ремех Т.О., Ляхоцька Л.Л., Цушко І.І. Підліткам про працю (довідник для учнів) — К.: Акві К, 2003. — 32 с.

5. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

6. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

7. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.dcz.gov.ua Державний центр зайнятості;

www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 10. Збираєшся за кордон?

Татуревич Т.В.

Чому люди їдуть за кордон? Відповідь може бути різною — навчатись, одружуватись, працювати, подивитись визначні пам'ятки тощо. Кожен переслідує свою власну мету, але для всіх важливим є прийняття рішення щодо поїздки за кордон. Адже, виїжджаючи за кордон, людина стикається з певними труднощами, такими, як незнання мови, інша культура та традиції, інша релігія...

До поїздки слід поставитися серйозно: вивчити мову, зібрати інформацію щодо можливих місць роботи, морально підготуватися до умов зовсім іншого життя, запастися терпінням, знати законодавство країни, до якої запланована поїздка, обов'язково мати хороше здоров'я, бути стійкими. Крім того, треба бути дуже обережними, враховувати, що праця важка не стільки фізично, скільки морально, мати силу волі і розум, психологічно готуватися до рабської праці, але не вважати себе рабинею, їхати тільки за умов крайньої необхідності, сльози і нерви залишити вдома.

Якщо Ви збираєтесь навчатись за кордоном...

Для того, щоб отримати дозвіл на навчання за кордоном (студентська віза), Вам необхідно підготувати низку документів. Як правило, до посольства обраної Вами країни подаються:

- закордонний паспорт та копії всіх його сторінок (окрім порожніх). Особи, які мають декілька паспортів, мають надати їх всі під час подачі документів на відкриття візи;
- національний паспорт з ксерокопіями усіх сторінок, окрім порожніх;
- офіційне підтвердження від вищого навчального закладу про зарахування на навчання;
- документ, що підтверджує забезпечення житлом на час проживання на території обраної Вами країни;
- отриманий диплом та додаток до нього (оригінал і переклад, завірений у нотаріуса та затверджений Міністерством закордонних справ України);

- докази своєї фінансової спроможності (обсяги та вимоги потрібно уточнювати у посольстві/консульстві обраної Вами країни);
- довідка про несудимість;
- медична страховка;
- мотиваційний лист, складений у вільній формі.

Знання мови країни перебування є основною умовою для отримання дозволу на навчання. Часто навчальні заклади вимагають посвідчення про складання іспитів з мови.

Запам'ятай, туристична віза не дає права на отримання статусу студента за кордоном! Більш докладну інформацію про можливість навчатись за кордоном можна отримати в посольстві обраної країни, а також у культурному центрі/товаристві посольства.

Часом запрошують поїхати за кордон по системі *au pair* (у перекладі з французької мови *au pair* — няня). У світі ця система існує з 1960 року, але для українських громадян стала можливою лише кілька років тому. Система *au pair* була розроблена з метою культурного обміну молоді. Основні вимоги: вік від 18 до 24 років і відсутність власної сім'ї та дітей.

Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу по догляду за дитиною і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів. Зверніть увагу — в обов'язки учасника системи не входить турбота про дітей молодше двох років!

ВУкраїні вже існує багато агенцій, з'являються фіктивні агенції, які, так би мовити, «працевлаштовують» за системою *au pair*. На сьогодні українські громадяни по системі *au pair* можуть їхати в Німеччину, Голландію, Францію, Норвегію та Швецію. Крім того, невелика кількість дівчат — 10-12 осіб на рік — мають можливість поїхати по цій системі до Данії.

Права особи, яка їде по системі *au pair*:

на окрему кімнату; на кишенькові гроші; покриття проїзду у громадському транспорті (тільки в Німеччині); на вихідний раз на тиждень; на канікули (два або чотири тижні), якщо ти перебуваєш у країні протягом цілого року; на відвідування курсів іноземної мови; поміняти сім'ю, якщо виникли конфлікти; на страхування здоров'я від нещасних випадків (тільки в Німеччині).

Корисна інформація!

- Переконайся, що паспорт дійсний на той термін, який передбачений контрактом.
- Термін перебування у країні вказаний у *au pair* візі.
- Сімейний контракт повинен містити інформацію про медичне страхування, яке діє у Європі. У деяких країнах необхідно мати власну медичну страховку.

- Контракт укладається на термін від трьох місяців до одного року.
- Якщо ти водиш машину, потурбуйся про міжнародні права водія.
- Сума кишенькових грошей буде становити близько 200 євро на місяць.
- Необхідно мати певний досвід догляду за дітьми: робота в таборах, на рятувальних станціях, досвід молодіжного лідера, вчителя, волонтера і таке інше.
- Слід надати рекомендаційні листи, які засвідчують досвід по догляду за дітьми.

Пам'ятай, що ти представляєш свою країну і твоя поведінка повинна бути гідною. Непомірне вживання алкоголю, ненормативної лексики, будь-яких наркотичних речовин є достатньою підставою для негайного звільнення.

Цікавими можуть бути туристичні подорожі за кордон, щоб побачити видатні пам'ятки історії та культури іншої країни. Але зупинись і згадай, чи багато ти вже бачив у своїй власній країні. Можливо, щоб доторкнутися історії, не обов'язково відправлятися в тривалу подорож до іншої країни. У швидкоплинному темпі сучасного життя ми не помічаємо та не надаємо значення тому, що живемо пліч-о-пліч біля місць, які зберігають на собі відображення давніх подій.

Що необхідно для того, щоб виділити та зберегти перлини, залишені пращурами? Відповідь дуже проста — треба бути небайдужим до історії власного міста чи села, історично значущої будівлі чи місця. Наприклад, вивчаючи символіку старовинних гербів українських міст, можна отримати відомості про реальні події та явища, які відбувались у минулому.

Добре відомо, що Києво-Печерська Лавра та історичний центр Львова були занесені до пам'яток, що знаходяться під охороною ЮНЕСКО. На сьогодні у попередньому Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО знаходяться ще 8 об'єктів культурної та природної спадщини України (Бахчисарайський ханський палац, заповідники «Асканія Нова» та «Херсонес Таврійський», культурний ландшафт та каньйон м. Кам'янець-Подільський, історичний центр м. Чернігів, парк «Софіївка» та Канівський заповідник «Могила Тараса Шевченка»). Україна також вражає різноманітністю зон відпочинку. Завдяки вдалому географічному розташуванню, у багатьох регіонах нашої країни розташовані лікувально-профілактичні санаторії, пансіонати, дитячі табори та зони зеленого туризму.

Одруження з іноземцем/кою часом розглядається як можливість виїзду за кордон.

Якщо ти збираєшся одружуватися з іноземцем/кою...

- Слід мати якомога більше інформації про свого майбутнього чоловіка чи свою майбутню дружину: чи має він/вона постійну роботу, чи

- був він/вона одружений/а, скільки разів, чи розлучений/на він/вона офіційно (розлучення та окреме проживання — різні речі).
- Запропонуй нареченому/ій зустрітися не на території його/її країни чи «нейтральній» стороні (це може поставити тебе у залежність), а в Україні.
  - Поцікався особливостями шлюбного законодавства країни, в якій ти плануєш жити, у тому числі — правами спільних дітей, правами у разі розлучення. Це можна зробити у посольстві та в юриста.
  - Порадься з юристом щодо укладання шлюбного контракту.
  - Переконайся, що шлюб, зареєстрований в Україні, буде дійсним за кордоном. При необхідності, свідоцтво про шлюб можна легалізувати (затвердити у нотаріуса, Міністерстві юстиції та Міністерстві закордонних справ України).
  - Запам'ятай, фіктивний шлюб — злочин. Це може стати причиною ув'язнення або депортації (видворення з країни).
  - Виїжджаючи за кордон за гостьовою візою або за візою нареченої, пам'ятай: ці візи не дають права на роботу.
  - Залиши копію закордонного паспорта та точну адресу нареченого/ої батькам. Регулярно телефонуй додому.

Сьогодні Україна потребує сил та міці своїх громадян для квітучого розвитку. У нас є безліч людей, котрі змогли знайти себе в своїй країні і гідно представляти її на міжнародному рівні. Серед них відомі громадські та політичні діячі, митці та письменники, співаки та спортсмени.

Разом з тим відомі випадки, коли висококваліфіковані спеціалісти виїжджають за кордон. Чи вдало вони влаштовують власне життя? Та чи щасливі вони на чужині?

На жаль, більшість іммігрантів не завжди можуть реалізувати свої мрії у реальному житті. З їх розповідей відомо, що вони стикаються з наявністю, перш за все, мовного бар'єру, неможливістю здобути високооплачувану роботу, перепонами у підтримуванні зв'язку з родичами, відсутністю достатнього рівня соціального захисту з боку приймаючої країни. Ці фактори штовхають наших співвітчизників на прийняття пропозицій відносно низькооплачуваної роботи, яка не відповідає рівню їх кваліфікації та знань.

Давайте разом помірковано, чи варто ризикувати власним життям та здоров'ям заради сумнівних заробітків за кордоном?

Загальні поради, які будуть корисними перед поїздкою за кордон.

- Нікому не довіряйте Ваш паспорт. Документи, що засвідчують Вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у Вас.
- Якщо Ви збираєтесь працювати чи навчатися за кордоном, Вам необхідно підписати контракт. Контракт повинен бути написаний зро-

зумілою Вам мовою, а також містити інформацію про умови (оплату, вихідні дні, роботу у святкові дні, медичне страхування), місце та час Вашої майбутньої праці чи навчання.

- Пам'ятайте! Легально працювати за кордоном можна лише за наявності робочої візи. Ніякий інший вид візи не дає права на працевлаштування за кордоном.
- Залиште вдома детальну інформацію про майбутнє місце перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта та контракту. Ми б також рекомендували залишити своє фото та адреси Ваших іноземних друзів.
- Дізнайтесь номери телефонів українських посольств та консульських представництв за кордоном та візьміть їх із собою. Якщо Ви опинились у скрутній ситуації або Вам хтось загрожує, звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть Вам. Якщо у країні Вашого перебування немає посольства України, телефонуйте у посольство України сусідньої держави.
- У зарубіжних країнах активно працюють неурядові організації та служби, котрі надають допомогу особам, які опинились у скрутному становищі. Звертайтеся до них у разі необхідності.
- Термін перебування на території іноземної держави вказаний у Вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить Ваш наступний виїзд за кордон. Дотримуйтесь правил візового режиму!
- Пам'ятайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить Ваше перебування за кордоном.

Україна є державою зі значними можливостями та ресурсами. Кожному з нас варто лише визначитись з метою самореалізації та шляхом її досягнення.

Завдання.

1. Напиши у зошиті 5-8 назв загальновідомих архітектурних пам'яток України.

Навпроти назв вкажи місто, в якому знаходиться та чи інша пам'ятка.

2. Заповни таблицю за вказаними графами. Для виконання завдання радимо користуватись додатковою літературою.

	Видатні українські
Архітектори	
Історики	
Поети	
Прозаїки	
Актори	
Співаки	
Спортсмени	

3. Вибери та запиши по 5 основних правил безпечної поведінки на кожну категорію:

- навчання за кордоном;
- одруження з іноземцем/кою;
- загальні поради, які будуть корисними перед поїздкою за кордон.

4. Напиши мету, якої плануєш досягти в житті, та вкажи, що для цього треба зробити.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективы /Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2011. – 132 с. Режим доступу: www.la-strada.org.ua

2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / За заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с. http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_174.html

3. Палій О. Ключ до історії України. — К.: Дніпро, 2005. — С. 5–6.

4. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

5. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

6. Інтернет-сайти:

- www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;
- www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;
- www.ilo.org Міжнародна організація праці;
- www.un.org.ua ООН в Україні;
- www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Тема 11. Трудова міграція

Ковальчук Л.Г.

Люди усього світу постійно переміщуються, шукаючи кращої життєвої долі. «Риба шукає – де глибше, а людина – де краще», – говорить народне прислів'я. Міграція з історичного погляду – досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми вже багато років штовхають людей до переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації праці, на початок XXI століття глобальна міграція праці складала близько 120 млн. осіб, тобто 2,3%

світового населення. Основні потоки мігрантів йдуть зі сходу на захід та з півдня на північ у східній півкулі та з півдня на північ – у західній. Їдуть сім'ї, чоловіки, жінки й діти. Але за останні роки серед мігрантів різко зросла кількість жінок і дітей. Вже непоодинокі випадки, коли рішення про міграцію приймає жінка, і вона мігрує самостійно або з дітьми без підтримки чоловіка. Це і є практичним втіленням реалізації права на вільне пересування й вибір місця проживання, виїзд з території України й повернення до неї.

Сезонне, тимчасове працевлаштування або «човникові» поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним шляхом до виживання для багатьох українських сімей.

Відїжджаючи на заробітки, кожен переслідує власну мету, але для всіх важливим є саме прийняття рішення щодо такої поїздки. Особливо непросто, коли доводиться виїжджати за кордон. Адже там людина стикається з певними труднощами, такими як: незнання мови, інша культура та традиції, інша релігія. Найчастіше люди змушені виїжджати через те, що вдома немає достойної (а іноді й будь-якої) альтернативи. Це робиться заради благополуччя сім'ї та дітей. Тому члени родини повинні цінувати такі зусилля і бути з вами поряд задля добробуту сім'ї, перспективи навчання тощо. Суспільство має ставитися до цього з повагою, враховуючи те, що люди реалізують своє право на вільне переміщення. Головне, щоб праця була легальною, оскільки це зможе захистити від порушення прав людини.

Члени сім'ї, зокрема, діти, можуть потребувати на час відсутності одного з батьків додаткової підтримки. Для дитини дуже важливо це вчасно зрозуміти і не вагаючись звернутися по допомогу. Її можна отримати від державних і неурядових організацій, для того, щоб уникнути небезпечних ситуацій, і тоді, коли є факт порушення прав людини. Організація допомоги дітям, потерпілим від порушення їхніх прав, є важливою складовою політики запобігання та протидії злочинам проти дітей на міжнародному та національному рівнях.

Які складні ситуації можуть виникати в житті дітей у період тимчасової відсутності одного з батьків? Це можуть бути труднощі в навчанні, спілкуванні з ровесниками чи дорослими, спілкуванні з батьком/матір'ю, у вирішенні юридичних питань, отриманні медичної допомоги. Діти можуть потребувати більшої психологічної та емоційної підтримки, порад у професійному навчанні чи працевлаштуванні, матеріальної допомоги тощо.

Є й інший бік таких ситуацій. Коли батьки чи один із них передають кошти дітям, а діти використовують їх не за призначенням – на тютюн, наркотики, алкогольні напої, часті відвідування комп'ютерних класів. Така далека від зразкової поведінка зводить нанівець усі зусилля батьків допомогти сім'ї, дітям.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ!

Якщо твої батьки працюють за кордоном...

- Про те, що батьки працюють за кордоном, повинні знати твій класний керівник та найближчі родичі. Не розказуй стороннім людям про те, що батьків немає поруч.

- Якщо тобі запропонують стати фотомоделлю чи провести час у товаристві незнайомих людей, передати за винагороду пакунок з невідомим тобі вмістом, будь обережним, за цим може приховуватись намагання використати тебе в порнографії, втягти до проституції, розповсюдження наркотиків.
- Завжди май при собі номери телефонів твоїх батьків; дорослого, якому ти довіряєш.
- Завжди розповідай батькам, коли вони телефонують, про всі свої проблеми.
- Якщо ти почуваєшся самотнім/ньою і тобі треба вирішити складну проблему, ти завжди можеш звернутися по допомогу до класного керівника, психолога або вчителя, якому довіряєш.

Завжди май при собі телефони класного керівника _____
_____;

служби у справах дітей _____
_____;

дільничного офіцера поліції _____
_____;

телефони довіри, «гарячих ліній» _____
_____

і звертайся до них у випадках небезпеки або порушення твоїх прав.

- Якщо ти користуєшся мобільним телефоном, запам'ятай номери термінової допомоги у надзвичайних ситуаціях (для усіх мобільних операторів безкоштовно на території України):

112 – номер для дзвінків у надзвичайних ситуаціях (з'єднання з пожежною охороною, поліцією, швидкою медичною допомогою);

101 – пожежна охорона;

102 – поліція;

103 – швидка медична охорона;

104 – служба газу.

Допомогти у вирішенні труднощів, які пов'язані з тимчасовою відсутністю батьків, можуть найближчі родичі, вчителі, шкільний психолог, класний керівник, працівники служб у справах дітей, дільничний офіцер поліції, медичні працівники. Можна також з усіма питаннями звертатися анонімно і конфіденційно на "гарячі лінії", де консультанти нададуть інформацію, а також адреси та контакти спеціалістів, котрі допоможуть у вирішенні складної ситуації.

Запам'ятай!

Національна дитяча "гаряча лінія" з питань захисту прав дітей
0 800 500 225 (безкоштовно)

Завдання.

1. Влаштуй дискусію з членами своєї родини або друзями стосовно поїздки за кордон з метою працевлаштування; на дискусії ти будеш виступати в ролі експерта. Напиши коротку статтю за результатами дискусії.

Питання для дискусії.

1. Чому міграційні процеси є популярними в усьому світі?
2. Які позитивні моменти заробітчанства для самої людини та для країни можна назвати?
3. Які ризики нелегального працевлаштування?
4. У чому полягає складність прийняття рішення працювати за кордоном?
5. Які спостерігаються втрати для держави від витоку її громадян за кордон?
6. З якими труднощами стикаються діти, чиї батьки поїхали на заробітки за кордон?

Питання для статті.

- З яких питань учасники дискусії дійшли згоди швидше?
 Які питання були найбільш спірними?
 Які відповіді були найбільш несподіваними?
 Основні висновки.

2. Заповни таблицю. Обговори результати своєї роботи з товаришем/товаришкою.

Приклад складної ситуації у період тимчасової відсутності батьків	Куди можна звернутись по допомогу?

3. Поясніть, чому важливо для батьків, котрі збираються їхати за кордон, дотримуватись наступних правил. Вдома попросіть близьких навести свої пояснення. Додайте їх до своїх і порівняйте.

Правило	Пояснення
Прийміть рішення про від'їзд разом з дитиною.	
Підготуйте дитину психологічно до Вашого від'їзду.	
Поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та передбачений термін Вашої відсутності.	

Правило	Пояснення
Повідомте вчителя про Вашу тимчасову відсутність.	
Підготуйте та залиште вдома детальну інформацію про місце свого перебування та Ваш контактний телефон.	
Потурбуйтеся про наявність у дитини номерів телефонів, за якими вона може звернутися у випадку виникнення проблем.	
Пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини.	
Телефонуючи, переконайтеся, що за Вашої відсутності умови проживання та харчування дитини задовільні, дитина відвідує школу та не примушується до роботи.	
Підтримуйте зв'язок із дитиною постійно.	

Важливі терміни

МІГРАЦІЯ – переміщення людей, пов'язане, як правило, зі зміною місця проживання. Поділяється на безповоротну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (на досить тривалий термін) та сезонну (на певний період року). Розрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню (з села в місто та ін.) міграцію. До зовнішньої належить еміграція та імміграція.

ЕМІГРАЦІЯ – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами країни внаслідок переселення.

ІММІГРАЦІЯ – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Список рекомендованих ресурсів:

1. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика и перспективи /Коллектив авторов; под общей ред. д-ра юрид. наук Е. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2011. – 132 с. Режим доступу: www.la-strada.org.ua

2. Безпека життєдіяльності: всеукраїнський науково-популярний журнал, спецвипуск, №9, вересень 2007. – 48 с.

3. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: 2016.

4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.- метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.

5. Відеододаток «Запобігання торгівлі людьми». Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UC6wbQ9UyDJXSJobRzkZsc0g>

6. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.unicef.org ЮНІСЕФ;

www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

7. Інтернет-сайти:

www.la-strada.org.ua ГО «Ла Страда-Україна»;

www.osce.org Організація з безпеки та співробітництва в Європі;

www.ilo.org Міжнародна організація праці;

www.un.org.ua ООН в Україні;

www.iom.org.ua Міжнародна організація з міграції.

Список використаної та рекомендованої літератури

---

1. Алексеева И.А. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / Алексеева И.А., Новосельский И.Г. – М.: Генезис, 2006. – 289 с.
2. Алексєєнко Т.Ф. Мала група школярів як соціально-педагогічне явище / Т.Ф. Алексєєнко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 15-19.
3. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / [Левченко К.Б., Ковальчук Л.Г., Огороднійчук І.І.]; за заг. ред. К.Б. Левченко – К.: «Юрисконсульт», 2007-2008. – 84 с.
4. Андрея Сьолкнер. Оцінка потреб національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми в Україні: звіт про дослідж. / Андрея Сьолкнер. – К.: «КІМ», 2008 – 112 с.
5. Архипова С.П. Професійна компетентність і мобільність соціального педагога // Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / С.П. Архипова. – Черкаси, 2008. – С. 14-17.
6. Баб'як Т.І. Психокорекційна робота з дітьми та підлітками, що зазнали насильства: метод. матеріали / Тетяна Баб'як; [за ред. Корнієнка І.О.]. – Львів: ВНТЛ, 1999. – 48 с.
7. Бандурка О. М. Загальна характеристика проблеми торгівлі людьми / О.М. Бандурка // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 9-13.
8. Безпальча Р. Допомога жінкам, які потерпіли від торгівлі людьми: інформаційно-практичний посіб.. – К.: Winrock International, 2003. – 114 с.
9. Борьба против эксплуатации детского труда. – [2-е изд.]. – М.: Междунар. бюро труда, 2002. –150 с.
10. Воронов І.О. Онлайнво торгівля людьми: міф або реальність / І.О. Воронов // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. праць. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 30-33.
11. Всесвітній звіт з торгівлі людьми [Електронний ресурс] / Департамент ООН по боротьбі з наркоманією та злочинністю. – 2008. – Режим доступу до звіту: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>
12. Галустян Ю.М. Торговля людьми як соціальна проблема сучасності: погляд експертів / Ю.М. Галустян // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 13-18.

13. Галустьян Ю.М. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні: ситуац. аналіз / Галустьян Ю.М., Новицька В.П., Петрочко Ж.В. – К, 2003. – 106 с.
14. Гарбузов В.И. Концепция инстинктов и психосоматическая патология. - СПб., 1999. – С. 143.
15. Гідність без кордонів: виклики міграції: [матеріали «круглих столів», вибрані церковні та міжнар. док., а також аналіт. матеріали щодо міграції / упоряд. Г. Селещук, А. Окіс]. – Львів, 2007. – 188 с.
16. Горбунова О., Лисенко І., Стрекалов Є. Матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та суддями. – К.: Атіка. 2006. – 120 с.
17. Гордієнко Н.В. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів / Гордієнко Н.В., Ізотова А.Ю. // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 123. – 168 с.
18. Гриценко Л.І. Профілактична робота з протидії торгівлі людьми в навч. закладах / Гриценко Л.І., Лунченко Н.В., Ерстенюк О.В. – К.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2008. – 56 с.
19. Дацюк Г. Уповноважена освіта: посіб. для тренерів / Дацюк Г., Семиколєнова О., Сулова О. – К.: «Довіра», 1999. – 91 с.
20. Дитяча праця в Україні / [Яременко О.О., Балакірєва О.М., Волинець Л.С. та ін.]; кер. авт. кол. Яременко О.О. – К.: Укр ін-т соц. дослідж., 2000. – 132 с.
21. Заверико Н.В. Соціально-педагогічний захист прав дітей у загальноосвітньому навчальному закладі / Н.В. Заверико // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 83-86.
22. Заверико Н.В. Сучасні підходи до профілактики адитивної поведінки підлітків у загальноосвітньому закладі / Н.В. Заверико // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2008. – №2. – С. 61-66.
23. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок-трудоових мігрантів: вербування та виїзд за кордон з метою працевлаштування. - Кн. 3: інформ. посібник. – К.: Міленіум, 2005. – 84 с.
24. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок-трудоових мігрантів. Знову вдома: повернення та реінтеграція. – Кн. 5: інформ. посібник. – К.: Міленіум, 2003. – 76 с.
25. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок-трудоових мігрантів. Торговля жінками та дівчатами. – Кн. 6: інформ. посібник. – К.: Міленіум, 2004. – 132 с.
26. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Галустьян Ю.М., Дорошок Т.О. та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 80 с.
27. Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні: проект звіту соціол. дослідж. за ме-

- тодом швидкого оцінювання / [О. Гончарук, К. Левченко, О. Лисенко та ін.]; за ред. Ю. Саєнко, О. Петрашук. – К.: Міжнар. програма з викоренення дит. праці, 2003. – 72 с.
28. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / Заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Версо-04», 2005. — 210 с.
29. Збірник нормативно-правових матеріалів з питань профілактики правопорушень та дитячої бездоглядності / [упоряд: С. Зінченко, Л. Карпушевська, В. Бабич]. – К., 2007. – 120 с.
30. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І.Д. Зверева. – К., 1999. – 39 с.
31. Как организовать работу телефона доверия по предотвращению торговли людьми / Под ред. Е.Б.Левченко. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 114 с.
32. Капська А.Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: модульний курс дистанц. навчання / Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х.; заг. ред. Капської А.Й. – К. «Аспект», 2002. – 164 с.
33. Келлі Л. Розробка мінімальних стандартів щодо послуг, спрямованих на подолання насильства проти жінок: діагност. дослідж / Келлі Л., Дюбуа Л. – Програма сприяння парламенту України, 2007. – 39 с.
34. Книга для тренерів: програми навчання фаховим навичкам / [Безсонова Л., Литвинова Т., Руденко-Кардаш Л. та ін.]. – К., 2002. – 129 с.
35. Кобелянська Л.С. Гендарна освіта в Україні: реалії та перспективи / Л.С. Кобелянська // Проблеми освіти. – 2004. – Вип. 36. – С. 3-8.
36. Ковальчук Л.Г. Міжнародний досвід соціально-педагогічної профілактики торгівлі дітьми з метою експлуатації праці (на прикладі методики навч. комплексу «КРИК») // Актуальні проблеми соц.-пед. роботи з різними категоріями населення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / Л.Г. Ковальчук. – Черкаси, 2008. – С. 78-81.
37. Ковальчук Л.Г. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів // Наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: зб. наук. пр. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 5. (Ч. 1) – 319 с.
38. Ковальчук Л.Г. Соціальні стандарти як умова підвищення ефективності протидії торгівлі людьми / Л.Г. Ковальчук // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – №4. – С. 91-96.
39. Ковальчук Л.Г. Торговля людьми як наслідок нелегальної трудової міграції: основні заходи, стан та дії у відповідь // Проблеми трудової міграції: зб. матеріалів Міжнар. конф. «Проблеми трудової міграції», 22-24 травня 2005 р., Чернівці, Україна. — Чернівці: Золоті литаври, 2005.
40. Ковальчук Л.Г. Уповноважувальні принципи ведення превентивно-освітньої діяльності із запобігання торгівлі людьми / Л.Г. Ковальчук // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 161-165.

41. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (проблемы формирования личности): учебное пособ. для студентов пед. ин-тов / Кон И.С. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
42. Коноплицька Т.Г. Умови, у яких опиняються діти, що потрапили до ситуації торгівлі людьми / Т.Г. Коноплицька // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 64-73.
43. Конституція України і основи правознавства в школі: книга для вчителя / [Усенко І.Б., Бобровник С.В., Ваксман В.І. та ін.]; за ред. І.Б. Усенка. – К.: Укр. центр правн. студій, 1999. – 354 с.
44. Крегер Т. Механизмы перенаправления жертв торговли людьми на национальном уровне: практ. рук. / Крегер Т., Малкоч Й., Уль Б. – Варшава: Sungraf, 2004 – 136 с.
45. Крик. Зупиніть дитячу працю: навч. посіб. (укр. мовою). – К.: Міленіум, 2006. – 16 модулів.
46. Куртышева М.А. Как сохранить психологическое здоровье семьи / М.А. Куртышева. – СПб.: Питер, 2007. – 288 с.
47. Куц В.М. Законодавче забезпечення системної протидії торгівлі людьми / В.М. Куц // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 76–78.
48. Кушнар'ов С.В. Правова освіта в школі: сучасний досвід та інновації / С.В. Кушнар'ов // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 148–152.
49. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європ. абрис / Н. Лавриченко. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
50. Лактіонова Г.М. Учнівська молодь постмодерного часу: за результатами зарубіж. дослідж. / Г.М. Лактіонова // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 11-14.
51. Левченко К.Б. Права дитини в дзеркалі громадської думки / К.Б. Левченко // Безпека життєдіяльності. – 2008. – №11/12. – С. 19-20.
52. Левченко К.Б. Торгівля людьми як проблема сучасності: соц.-прав. / К.Б. Левченко // Укр. соціум., 2004 – №2 (4). – С. 34–40.
53. Левченко К.Б. Ставлення населення до проблеми торгівлі людьми та організації надання допомоги потерпілим / К. Левченко, К. Черехаха // У зрізі громад. думки. – К.: «Україна», 2007. – 96 с.
54. Левченко К.Б. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини? // Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – С. 63-73.
55. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління / К. Б. Левченко. – Х.: НУВС, 2003. – 344 с.

56. Левченко К.Б. Європейська конвенція щодо протидії торгівлі людьми: актуальність розробки / Левченко К.Б., Євсюкова М.В. // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004 – С. 96-100.
57. Лизогуб Я.Г. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: навч. посіб. / Я. Лизогуб, С. Яценко. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.
58. Липский И.А. Социальная педагогика: методолог. анализ: учеб. пособие / Липский И.А. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 320 с.
59. Лісовець О.В. Соціальний педагог як координатор взаємодії школи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями / О.В. Лісовець // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 153-156.
60. Луценко Є., Матіяшек Л., Сканлан Ш., Шваб І. Торговля людьми в Україні: оцінка заходів, спрямованих на протидію. – К: ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. – 2004. – 247 с.
61. Лях В.В. Особливості профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки в загальноосвітніх школах / В.В. Лях // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 165-169.
62. Лях Т.Л. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до організації роботи волонтерських груп / Т.Л. Лях // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 169-172.
63. Макаренко А.С. Педагогическая поэма: соч. в 5 т. Т.1. — М.: Правда, 1960. – 768 с.
64. Максимова Н.Ю. Курс лекций по детской патопсихологии: учеб. пособие [для студентов вузов] / Н.Ю. Максимова, Е.Л. Милютина. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 576 с.
65. Максимова Н.Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 / Н.Ю.Максимова. – К., 1998. – 34 с.
66. Маркова Н. В. До питання про критерії ефективної діяльності соціального педагога з формування гендерної культури / Н.В. Маркова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 1). – С. 173-178.
67. Матеріали міжнар. конф. 21-22 жовтня 2002 р. «Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення (Київ). – К., 2003. – 168с.
68. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності надання психологічної допомоги та інформування постраждалого населення центрами соціально-психологічної реабілітації / [Г.Г. Бабиш, В.Г. Панок,

- I.I. Цушко та ін.]; за ред. В.Г. Панка, I.I. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 136 с.
69. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, I.M. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, I.M. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
70. Міненко Т.О. Протидія торгівлі дітьми в Україні: проблема та дії у відповідь / Т.О. Міненко // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. праць. – К.-Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 60–64.
71. Набор методических пособий по вопросам борьбы с торговлей людьми. – Нью-Йорк, 2007. – 225 с.
72. Организация работы по предупреждению торговли людьми: пособие для педагогов, воспитателей, социальных педагогов, психологов, родителей / [И.А. Альховка, С.Н. Булова, И.Н. Дудник и др.]; под. ред. В.В. Чечета. – Минск.: Нац. ін-т образования, 2004. – 144 с.
73. Оржеховська В.М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Оржеховська В. М. – К., 1995. – 440 с.
74. Оржеховська В. М. Сучасні орієнтири превентивної педагогіки. // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Випуск 224. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 111.
75. Орлеан А.М. Тлумачення та розмежування термінів, пов'язаних з сексуальною та іншою експлуатацією дітей / А.М. Орлеан, Б.В. Лизогуб // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2006. – Спец. вип. – С. 30–37.
76. Парницина А.А. Социально-педагогические условия восстановления социального статуса ребенка, испытавшего насилие в семье / А.А. Парницина // Соц. педагогика: теория, практика, перспективы: материалы 10-х соц.-пед. чтений ф-та соц. работы, педагогики и ювенологии: в 2 ч. Ч. 2. / Под ред. Л. В. Мардахеева – М.: АПКППРО, 2007. – С. 152-154.
77. Пермякова О. Моніторинг в освіті як засіб прогнозування педагогічної діяльності / О.Пермякова // Наук. вісн. Чернів. ун-ту: зб. наук. пр. Вип. 224. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 123-126.
78. Петрочко Ж.В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж.В. Петрочко // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 8-13.
79. Пилипенко А.И. Педагогическая профилактика употребления наркотических веществ учащимися общеобразовательных школ : автореф. дисс. на соискание научного звания канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А.И. Пилипенко. – К., 1992. – 17 с.
80. Пискларова М.П. «Что такое домашнее насилие?» // Социально-психол. и мед. аспекты жестокости: информ. науч. журн., 2003. – №1/3. — С. 200–232.

81. Плевако О.П. Профілактика ВІЛ/СНІДу у позанавчальній роботі зі старшокласниками / О.П. Плевако // Соц. робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – №1. – С. 57–65.
82. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів у процесі професійної підготовки / О.С. Повідайчик // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 21-24.
83. Поліщук В.А. Сфери професійної діяльності та функції соціального педагога / В.А. Поліщук // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №3. – С. 79-87.
84. Поліщук Ю.Й. Проблема ефективності соціально-педагогічної діяльності в молодіжних організаціях / Ю.Й. Поліщук // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №3. – С. 43-49.
85. Поліщук Ю.Й. Проблеми педагогізації позашкільного соціуму і можливі шляхи її розв'язання / Ю.Й. Поліщук // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 5-8.
86. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 432 с.
87. Положение детей в мире. – ЮНИСЕФ, 2004. – 158 с.
88. Полякова О.М. Партнерство школи та громадських організацій щодо здорового способу життя у молодіжному середовищі / О.М. Полякова, Н.О. Штика // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 25-29.
89. Помощь детям и подросткам, пострадавшим от жестокого обращения и коммерческой сексуальной эксплуатации: метод. пособие / [Гаямова С.Ю., Дворянчиков Н.В., Замотаева Н.А. и др.]; под ред. Луковцевой З.В. – М.: «Путь, Истина и Жизнь», 2005. – 151 с.
90. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року” №410 від 7 березня 2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. - №18. – С. 65.
91. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми” №987 від 27 червня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №27. – С. 67.
92. Права дитини: сучасний досвід та інновації: зб. інформ. і метод. матеріалів / Заг. ред. Г. Лактіонова. – К.: Либідь, 2005. – 256 с.
93. Права людини: метод. рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл, гімназій та ліцеїв / [Бжезовська Т., Булда А, Заблоцька Л. та ін.]. – К.: «Право», 1996. – 155 с.

94. Практика социальной работы / [под. ред. К. Ханвея и Т. Филпота]. – Амстердам-Киев, 1996. – 240 с.
95. Предупреждение торговли людьми в Республике Беларусь: практ. рук. для проведения информ.-образоват. работы / [И.А. Альховка, Е.Г. Нестерук, Я.С. Бекиш и др.]; под. ред. Е.Г. Нестерук. – Минск: Альтиора – Живые краски, 2005. – 128 с.
96. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 р. / [Балакірева О.М., Биковська О.В., Баранчук Д.Г. та ін.]. К.: – Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.
97. Проблеми дітей трудових мігрантів: ситуаційний аналіз. - К., 2006.
98. Проблеми освіти: науково-методичний зб. Випуск 40. – К., 2004. – 164 с.
99. Проблеми трудової міграції: зб. матеріалів Міжнар. конф. «Проблеми трудової міграції», 22-24 трав. 2005 р., Чернівці, Україна. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – 76 с.
100. Проект звіту про результати дослідження «Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації» / [Міжнар. бюро праці]. – К., 2003. – 69 с.
101. Проект стандарту мінімального пакета соціальних послуг з профілактики серед осіб з високим ризиком інфікування ВІЛ статевим шляхом. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=10413#3>
102. Просвітницька діяльність щодо запобігання торгівлі людьми: метод. рек. / К.Б. Левченко, С.В. Колесникова, Л.Г. Ковальчук та ін. – К., 2004. - 84 с.
103. Протидія торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: основні положення міжнар. та нац. законодавства / Заг. ред. К.Б. Левченко. – К., 2006. – 48 с.
104. Протидія торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: основні положення міжнародного та національного законодавства / Євсюкова М.В., Дорошок Т.В., Орлеан А.М. та ін. – К., 2006. – 46 с.
105. Протидія торгівлі людьми в Україні: інформ.-довідк. матеріали. – К.: МВС України, 2009. – 11 с.
106. Протидія торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / За ред.. Т. Семигіної. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 166 с.
107. Профілактика правопорушень і злочинності в учнівському середовищі: метод. рек. / [Орлов В.Ф., Кондратюк О.П., Ткачова Н.А. та ін.]. – К.: Грамота, 2003. – 80 с.
108. Профілактика та протидія насильству над дітьми: навч. посіб. / [В.В. Бурлака, Б. Енгберг, Ю.В. Івашкевич та ін.]. – К.: ГЕРБ, 2007. – 144 с.
109. Психологія: учеб. / [Аллахвердов В.М., Богданова С.И., Вансовская Л.И. и др.]; под ред. А.А. Крылова. – М.: ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. – 584 с.

110. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / [Н. Максимова, В. Панок, О. Петрашук та ін.]; за ред. О.П. Петрашук, І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 232 с.
111. Рень Л.В. Профілактична діяльність школи щодо дитячої бездоглядності та безпритульності / Л.В. Рень // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 37-40.
112. Рудь М.В. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітній школі: навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Рудь М.В. – Луганськ: «Альма-матер», 2006. – 254 с.
113. Сапарай Ю.В. Особливості соціально-педагогічної діяльності щодо забезпечення соціально-правового захисту дітей та молоді / Ю.В. Сапарай // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 50-54 .
114. Серова І.І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.–Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.
115. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
116. Сімейно-родинне виховання студентської молоді: зб. нормат.-прав. та метод. матеріалів / [упоряд.: О.В. Кузнецова, О.А. Удалова, Н.І. Шевчук]. – К.: «Прес-реал», 2008. – 110 с.
117. Скоропада Л. Розробка та апробація державних мінімальних стандартів якості соціальних послуг вдома. // Соц. політика і соц. робота. – 2007. №1 (36) – К., 2007. – С. 32-40.
118. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б.Левченко, І.М.Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.
119. Социальная работа: учеб. пособие / [Курбатов В.И., Альперович В.Д., Циткилов П.Я. и др.]. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 480 с.
120. Социальная работа по предупреждению торговли людьми и оказанию помощи потерпевшим: учеб.-практ. пособие / [Левченко Е.Б., Трубавина И.Н., Дорошок Т.О.]. – К.: Укр. ин-т соц. исслед., 2001. – 182 с.
121. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [А.Й. Капська, Л.І. Міщик, З.І. Зайцева та ін.]; за ред. А.Й. Капської. – К., 2000. – 264 с.
122. Соціальна педагогіка: підруч. / [А.Й. Капська, О.В. Безпалько, О.В. Биховська та ін.]; за ред. А.Й. Капської. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 468 с.
123. Соціальна педагогіка: мала енцикл. / [за заг. ред. І.Д. Звереві]. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 336 с.
124. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підруч. / [Т.Ф. Алексєєнко, Т.П. Басюк, О.В. Безпалько та ін.]; за ред. І.Д. Звереві. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 316 с.

125. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – [2-е вид.]. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.
126. Соціальна робота в Україні / [О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, В.А. Поліщук та ін.]; за ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 256 с.
127. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання / [Ю.М. Галустян, К.Б. Левченко, А.В. Толстокорова та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 92 с.
128. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – Х.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
129. Стан та соціальний захист сільських дітей: тематична держ. доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. / [Алексєєнко Т.Ф., Безпалько О.В., Биковська О.В. та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. – 250 с.
130. Стан виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року в Україні. Результати моніторингу за 2007–2008 рр. / [Євсюкова М.В., Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б. та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: Україна, 2009. – 72 с.
131. Стандарти соціальних послуг: зб. проектів докум. Кн. 2 / За ред. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 2007. – 232 с.
132. Стимсон Н. Подготовка и представление тренинговых материалов / Нэнси Стимсон. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
133. Суліван А. Відчуваючи серцебиття мігранта / Андрій Суліван. – Львів: «Артос», 2009. – 112 с.
134. Таран П.А. Виявлення першопричин: припинення експлуатації працівників-мігрантів організованою злочинністю / Таран П.А., Шамартен Г. – К.: Міленіум, 2004. – 34 с.
135. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2006-2007. – 334 с.
136. Теорії і методи соціальної роботи: підруч. / [І.М. Грига, І.І. Минович, Т.В. Семігіна та ін.]. – К.: Академвидав., 2005. – 328 с.
137. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности: учеб. пособие / [Павленко П.Д., Куханова Е.В., Лазарева З.Н. и др.]; под ред. П.Д. Павленко. – [2-е изд.]. – М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К°», 2006. – 596 с.
138. Тимошенко Д. Протидія торгівлі людьми в Україні: характеристика злочину. – К.: Атіка, 2006. – 38 с.
139. Торгівля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію / [Луценко Є., Матіяшек Л., Шваб І., Сканлан Ш.]. – К.: Кобза, 2004. – 248 с.

140. Троценко Н.Є. Методичний супровід профілактичної роботи соціальних педагогів загальноосвітніх закладів / Н.Є. Троценко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 75-79.
141. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика / І.М. Трубавіна. – Х.: Нове слово, 2007. – 395 с.
142. Трубавіна І.М. Концепція «допомоги для самопомоги» в роботі з потерпілими від торгівлі людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.-Х.: вид-во ХНУВС, 2004. – С. 188-194.
143. Турнер Д. Ролевые игры: практ. рук. / Давид Турнер. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
144. Тюрюканова Е.В. Женщина. Миграция. Государство / Е. Тюрюканова, М. Малышева. – М.: Academia, 2001. – 240 с.
145. Тютюнник О.В. Технологія оволодіння майбутніми соціальними педагогами методикою інтерактивного навчання у профілактичній роботі зі старшокласниками / О.В. Тютюнник // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 82-88.
146. Уповноважувальна освіта: посіб. для тренерів / [О. Суслова, Н. Карбовська, О. Семиколенова та ін.]; за ред. О. Суслової. – [2-е вид.]. – К.: Інформ.-консульт. жін. центр, 2002. – 151 с.
147. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій / [Головатий М.Ф., Лукашевич М.П., Дмитренко Г.А. та ін.]. – К.: МАУП, 2002. – 376 с.
148. Фирсов М.В. Психология социальной работы: содержание и методы психосоц. практики / М. Фирсов, Б. Шапиро. – М.: «Академия», 2002. – 192 с.
149. Холмс П. Найкращі зразки міжнародної практики боротьби з торгівлею людьми / Методичні рекомендації для співробітників правоохоронних органів України з питань виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. – К.: МОМ, 2003. – 210 с.
150. Холостова Е.И. Социальная реабилитация: учеб. пособие / Е. Холостова, Н. Дементьева. – М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и Ко», 2003. – 340 с.
151. Циммерман К., Вотс Ш. Рекомендації ВОЗ стосовно дотримання етики та гарантування безпеки при проведенні інтерв'ю з жінками, які постраждали внаслідок торгівлі людьми. – Київ: Британська Рада МОМ / ВООЗ, 2003. – 29 с.
152. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. / Шахрай В.М. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 464 с.
153. Швед О.В. Профілактика втягнення дітей в сексуальну експлуатацію / О.В. Швед // Проблеми освіти: наук.-метод. збірник. – К., 2004. – Вип. 40. – С. 73-74.

154. Швидка С.О. Роль творчості у формуванні професійної майстерності майбутніх соціальних педагогів / С.О. Швидка // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – №11 (спецвип., ч. 2). – С. 100-103.
155. Шипицына Л.М. Дети социального риска и их воспитание / Л.М. Шипицына. — СПб.: Речь, 2003. — 143 с.
156. Школа рівних можливостей: навч.-метод. посіб. / [Бондаровська В., Братусь І., Веселовська М. та ін.]; під заг. ред. Т.В. Ковалко, Л.Є. Колос, Г.В. Гулевської-Черниш. – К.: Укр. енцикл. знання, 2001. – 192 с.
157. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития / Эльконин. — М.: Трифола, 1994. — 168 с.
158. Эриксон Э. Детство и общество / Эриксон. — СПб: Ленато, АСТ, Фонд «Университет. книга», 1996. — 592 с.
159. Child-friendly Standards & Guidelines for the Recovery and Integration of Trafficked Children. – Bangkok, 2006. – 63 p.
160. ECPAT Report on the Implementation of the Agenda for Action Against the Commercial Sexual Exploitation of Children 2001–2002. – Bangkok, 2003. – 180 p.
161. Human Rights in Practice: a Guide to Assist Trafficked Women and Children. – Bangkok: GAATW, 1999. – 130 p.
162. Human trafficking survey: Belarus, Bulgaria, Moldova, Romania and Ukraine. – Kyiv, 2006. – 60 p.
163. National Referral Mechanism of Social Assistance to Trafficked Persons in Ukraine / [Levchenko K., Kovalchuk L., Shvab I. and others]. – Kyiv: «Ukraine», 2004. – 60 p.
164. Prevention trafficking in people: cooperation between state bodies and non-governmental organizations. – Kyiv, 2004. – 100 p.
165. Protecting Children Online: an ECPAT Guide. – Bangkok, 2002. – 52 p.
166. Regional Research on internal Human Trafficking. Belarus, Moldova, Ukraine / [Korol D., Kysliakovska I., Myroshnychenko A., Sakhno J.]. – Kyiv, 2008. – 49 p.

ГЛОСАРІЙ

ВСТУП В СИЛУ (НАБРАННЯ ЧИННОСТІ): вступ в силу означає, що члени угоди повинні дотримуватися її змісту та процедур. Часто нові угоди мають умову (наприклад, кількість держав) набуття чинності. В угоді також може передбачатися, що у разі дотримання певних умов вона вступає в силу умовно (тимчасово).

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН: один з основних органів ООН, що об'єднує представників усіх держав-членів ООН. ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН приймає ДЕКЛАРАЦІЇ і затверджує КОНВЕНЦІЇ у галузі прав людини, на ній обговорюються питання і розглядаються заходи з покарання держав, що порушують права людини. ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН діє у відповідності до ХАРТІЇ ООН.

ГЕНДЕР означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків.

ГЕНОЦИД: це систематичне знищення людей через їхню расову приналежність чи етнічне походження.

ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА: права громадян на свободу та рівність, часом їх називають «права першого покоління». Громадянські права включають свободу віросповідання, думки та самовираження, право голосувати, брати участь у політичному житті і мати доступ до інформації.

ДЕКЛАРАЦІЯ: документ, в якому стверджуються погоджені стандарти, але який не є юридично зобов'язуючим. На Конференціях ООН, наприклад, Конференції з прав людини 1993 у Відні чи Світовій Конференції жінок у Пекіні 1995 року, зазвичай продукуються по два пакети декларацій: один підготовлений представниками урядів, а інший

ДЕРЖАВА: часто це синонім до слова «країна». Це група людей, які постійно проживають на конкретній території, мають спільні закони та обов'язки і уряд, і спроможні підтримувати міжнародні відносини.

ДЕРЖАВИ-СТОРОНИ: це країни, що РАТИФІКУВАЛИ ПАКТ чи КОНВЕНЦІЮ і таким чином зв'язані юридично змістом і процедурами цієї угоди.

ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА: права, що стосуються виробництва, розвитку та управління матеріалом для потреб життя. Це право на збереження та розвиток культурної ідентичності. Права, які дають людям соціальну та економічну захищеність, інколи називаються правами, зорієнтованими на безпеку або правами другого покоління. Приклади: право на їжу, укриття та охорону здоров'я.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ (англ. скорочено «ШНК»): прийнята ГЕНЕРАЛЬНОЮ АСАМБЛЕЄЮ ООН 10 грудня 1948 року. Це головний документ ООН, в якому встановлені норми та стандарти у галузі прав людини. Всі держави-члени ООН погодилися дотримуватися Декларації. Хоча Декларація приймалася як неправозобов'язуючий документ, з часом різні положення ДОКУМЕНТА набули такого поширення та поваги, що укорінилися як частина МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА.

ЗАКОННІ (ЮРИДИЧНІ) ПРАВА: права, що закріплені законом, і які можна захищати і виносити на розгляд судів.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ: йдеться про винятки, які сторони договору оговорюють (наприклад, певні положення, з якими вони не погоджуються і не виконують). Проте, застереження може не применшувати основного значення міжнародного договору.

ЗВИЧАЄВЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО: право, яке набуває обов'язкового характеру для держав, хоча і не є кодифікованим (тобто, офіційно задокументованим), а таким, яке встановлюється відповідно до звичаю, коли певне число країн починає притримуватися його, ніби закону, воно стає законом «через вживання». Це одне з головних джерел для міжнародного права.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (ПАКТ): зобов'язуюча угода між країнами, застосовується в тому ж значенні, що й КОНВЕНЦІЯ ТА УГОДА, ДОГОВІР. Головні міжнародні зобов'язання в галузі прав людини прийняті в 1966 році, це МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА (ІССРК) І МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА (ІСЕССР).

КОЛЕКТИВНІ ПРАВА: права груп людей на захист своїх інтересів та ідентичності.

КОМІСІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ: орган, сформований РАДОЮ З ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ (ЕКОСОС) ООН для роботи у галузі ООН приймає конвенцію, вона встановлює міжнародні норми та стандарти. Якщо конвенція прийнята на ГЕНЕРАЛЬНІЙ АСАМБЛЕї ООН, ДЕРЖАВИ-СТОРОНИ після цього можуть РАТИФІКУВАТИ конвенцію, тим самим обіцяючи виконувати її вимоги. Після цього ООН може засуджувати уряди, котрі порушують стандарти, встановлені конвенцією.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК («Конвенція жінок», англ. «СЕОА/У») (прийнята 1979 р.; вступила в силу 1981 р.): перший правозобов'язуючий міжнародний документ, що захищає дискримінацію жінок і зобов'язує уряди здійснювати відчутні кроки, щоб покращити якість життя жінок.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ (прийнята 1989 року, вступила в силу у 1990 р.): конвенція, яка встановлює повний спектр громадянських, культурних, економічних, соціальних і політичних прав людини.

КРАЇНИ-ЧЛЕНИ, ДЕРЖАВИ-ЧЛЕНИ: країни, що є членами Організації Об'єднаних Націй.

МІЖНАРОДНИЙ БІЛЛЬ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: це поєднання ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ („ІЮНК”), МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА („ІССРК”) і Факультативного протоколу до „ІССРК”, а також МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА („ІСЕССК”).

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА („ІССРК”): прийнятий у 1966 році, набрав чинності в 1976 році. «ІССРК» задекларував, що всі люди мають велику кількість громадянських і політичних прав. Один із компонентів МІЖНАРОДНОГО БІЛЛЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА („ІСЕССК”): прийнятий у 1966 році, набрав чинності в 1976 році. «ІСЕССК» задекларував, що всі люди мають велику кількість економічних, соціальних і культурних прав. Один із компонентів МІЖНАРОДНОГО БІЛЛЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ.

МОРАЛЬНІ ПРАВА: права, що спираються на загальні принципи справедливості та правосуддя, нерідко, проте не завжди, вони базуються на релігійних віруваннях. Часом люди відчують, що мають моральне право навіть у ситуації, коли вони не володіють юридичним чи законним правом. Наприклад, під час руху за громадянські права в США протестуючі виступали з демонстраціями проти законів, що забороняли білошкірим і афроамериканцям разом вчитися в школах на тій основі, що такі закони порушують моральні права людей.

НАСИЛЬСТВО В СІМ’Ї означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім’ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні.

НАСИЛЬСТВО СТОСОВНО ЖІНОК: порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за ґендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті.

НАСИЛЬСТВО СТОСОВНО ЖІНОК ЗА ҐЕНДЕРНОЮ ОЗНАКОЮ означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно.

НЕПРАВЗОБОВ’ЯЗУЮЧИЙ ДОКУМЕНТ: це документ, який, як ДЕКЛАРАЦІЯ, не тягне ніяких офіційних юридичних зобов’язань. Проте, він може накладати моральні зобов’язання чи мати силу закону як частина МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА.

НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ (НУО, НДО, громадські організації, англійською «N00»): організації, сформовані людьми поза рамками чи участю уряду. НУО здійснюють моніторинг таких органів з прав людини як КОМІТЕТ ІЗ

ПРАВ ЛЮДИНИ і виступають у ролі «сторожових собак» дотримання прав людини в межах своїх повноважень. Деякі з НУО є великими, міжнародними (наприклад, Червоний Хрест, Міжнародна Амністія тощо), деякі є невеликими та місцевими (наприклад, такі, що адвокатують права людей з особливими потребами на рівні конкретного міста). НУО відіграють головну роль у формуванні впливу на політику ООН, багато з них мають офіційний статус консультативного органу на рівні ООН.

ПІДПИСАННЯ, ПІДПISУВАТИ: у сфері прав людини це перший крок з ратифікації міжнародного договору, підписання ДЕКЛАРАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ ЧИ МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ означає надання обіцянки дотримуватися принципів документа і його духу. Також підписання демонструє обіцянку просуватися вперед у процесі вступу чи ратифікації угоди

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА: право людини на участь у політичному житті своєї громади і країни. Наприклад, право голосувати на виборах до уряду чи право на певну посаду. Дивіться також ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА.

ПРАВА ЛЮДИНИ: права, які люди мають через те, що вони є людськими істотами, незалежно від їхнього громадянства, національності, расової приналежності, етнічного походження, мови, статі чи здатностей. Права людини набувають чинності, коли вони КОДИФІКОВАНІ у вигляді КОНВЕНЦІЙ, ЗОБОВ'ЯЗАНЬ чи ДОГОВОРІВ (УГОД) або вони визнаються як частина ЗВИЧАЄВОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

ПРАВА, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ДОВКІЛЛЯ, КУЛЬТУРНІ ПРАВА І ПРАВО НА РОЗВИТОК: інколи їх називають „правами третього покоління”. Ці права визнають, що люди мають право на проживання у безпечному та здоровому навколишньому середовищі, і що групи людей мають право на культурний, політичний і економічний розвиток.

ПРИРОДНІ ПРАВА: права, що належать людям, оскільки вони є людськими істотами.

ПРОТОКОЛ: договір, який вносить доповнення до іншого договору (наприклад, доповнення про додаткові процедури чи важливі положення).

РАДА ООН З ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ («ЕКОСОР»). Рада ООН з 54 членів в основному розглядає питання, що торкаються населення, економічного розвитку, прав людини і кримінального правосуддя. Цей орган з високим міжнародним статусом отримує та видає звіти з прав людини в різних ситуаціях.

РАТИФІКАЦІЯ, РАТИФІКУВАТИ: процес, завдяки якому законодавчий орган (або інший право-уповноважений орган) держави підтверджує дію держави з підписання міжнародної угоди (договору). Це офіційна процедура, яка узаконює участь у договорі (угоді).

САМОВИЗНАЧЕННЯ: визначення членами територіального угруповання власного політичного майбутнього без втручання зовнішніх сил, що походять з-поза меж цього регіону.

УГОДА (ДОГОВІР): офіційна угода між державами, яка визначає та змінює їхні спільні обов'язки та зобов'язання, застосовується як синонім до КОНВЕНЦІЇ і ПАКТУ. Коли КОНВЕНЦІЇ затверджує ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН, вони утворюють міжнародні правові зобов'язання для СТОРІН, що підписали цей договір. Коли національні уряди РАТИФІКУЮТЬ угоду, її статті стають частиною їхніх національних правових зобов'язань.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПУ – Адміністрація Президента України

ВПО – внутрішньо переміщена особа

ГО – громадська організація

ЕКПАТ (ЕСПАТ, англ. – end child prostitution and trafficking, у перекладі означає покінчимо з дитячою проституцією та торгівлею дітьми) – міжнародна організація, діяльність якої спрямована на протидію комерційній сексуальній експлуатації дітей та торгівлі ними

ДБЗПТЛ — Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми

ДМС – Державна міграційна служба

ДПА – Державна прикордонна адміністрація

ЄК – Європейська Комісія

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ — засоби масової інформації

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСЕД – комерційна сексуальна експлуатація дітей

ККУ — Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС України — Міністерство внутрішніх справ України

МЗС України — Міністерство закордонних справ України

ГО «Ла Страда – Україна» – Громадська організація «Ла Страда – Україна»

Мін'юст — Міністерство юстиції України

МОЗ — Міністерство охорони здоров'я України

МОН — Міністерство освіти та науки України

МОМ – Міжнародна організація з міграції

МОП – Міжнародна організація праці

МСП – Міністерство соціальної політики України

МФВ – Міжнародний Фонд Відродження

НЦБ Інтерполу — Національне центральне бюро Інтерполу

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ССД – служба у справах дітей

ЦСССДМ – центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

ОБСЕ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі

ОДА – обласна державна адміністрація

ОКП ОБСЕ – Офіс Координатора проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі в Україні

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

РДА – районна державна адміністрація

РЄ – Рада Європи

СБУ — Служба безпеки України

ТРК – телерадіокампанія

ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади

ЮНІСЕФ – Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

УВКБ ООН – Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців

Інформація про авторів, редакторів та упорядників

Андрєєнкова Вероніка Леонідівна	Директор департаменту профілактики, освіти і медіації ГО «Ла Страда – Україна»
Бочкор Наталія Петрівна	експертка ГО «Ла Страда-Україна»
Євсюкова Мар'яна Вадимівна	експертка Міжнародної організації ЕКПАД
Заварова Наталія Володимирівна	Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка
Ковальчук Людмила Григорівна	Віце-президент ГО «Ла Страда–Україна», кандидат педагогічних наук
Левченко Катерина Борисівна	Президент ГО «Ла Страда – Україна», доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор
Татуревич Тетяна Валентинівна	Консультантка Національної гарячої лінії ГО «Ла Страда – Україна»
Удалова Олена Адамівна	Інститут модернізації змісту освіти, кандидат педагогічних наук
Фаримець Олена Олегівна	Міністерство соціальної політики України, заступник директора Департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми-начальник відділу протидії торгівлі людьми
Черепаха Катерина Вікторівна	Координатор проекту ГО «Ла Страда – Україна»
Швед Ольга Володимирівна	Академія праці, соціальних відносин та туризму, доцент, кандидат соціологічних наук

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ**

навчально-методичний посібник

Літературна редакція:

Кордик Н.

Верстка та дизайн обкладинки:

Н.В. Тілікіна

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 21,4.

Тираж 1500 прим. Замовл. 24/2

Надруковано у друкарні ТОВ «Агентство «Україна»

01054, м. Київ, вул. Гончара, 55

(Свідоцтво про реєстрацію серії ДК № 265 від 30.11.2000 р.)